13. TÜRKİYE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ

İSTANBUL

Bildiriler Kitabı - I

Edebiyat, Eğitim, Hukuk, Psikoloji,
Mimarlık & Şehircilik,
Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler

ilem
ilmi etüdler derneği

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

TÜBİTAK

13. TÜRKİYE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ

Bildiriler Kitabı – I

(Edebiyat, Eğitim, Hukuk, Psikoloji, Mimarlık & Şehircilik, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler)

İstanbul, 2026

ilem
ilmi etüdler derneği

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

TÜBİTAK

İLMİ ETÜDLER DERNEĞİ (İLEM)
Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sok. No:13 34672 Üsküdar/İstanbul
Telefon: +90 (555) 255 45 36 • **E-Posta:** bilgi@ilem.org.tr

Editörler
Mahmut Hakkı Akın
Şeyda Karabatak

Tashih
Enes Fatih Şöhretli
İsmet Can Kartal
Merve Nur Altuntaş
Muhammet Çakar

Tasarım ve Uygulama
iyicalismalar.tr

13. TLÇK Takım ISBN: 978-605-7824-34-9 (Tk)
1. Cilt: 978-605-7824-35-6 (1.c)

Düzenleyen Kurumlar
İlmi Etüdler Derneği | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Destekleyen Kurumlar
TÜBİTAK

Onur Kurulu
Gülfettin Çelik, *Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Rektör*
Taha Eğri, *Doç. Dr., İlmi Etüdler Derneği Yönetim Kurulu Başkanı*

Düzenleme Kurulu*

Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TLÇK Düzenleme Kurulu Başkanı)| **Burak Yuvalı, İlmi Etüdler Derneği** | Canan Özge Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Ekrem Tak, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Elyesa Koytak, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Esra Çifci, Dr., İlmi Etüdler Derneği** | Faruk Karaaslan, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Merve Akkuş Güvendi, Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Muhammed Hüseyin Mercan, Doç. Dr., Ankara Yıldırım Bayazıt Üniversitesi | **Mustafa Kömürcüoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Sümeyye Cinisli, Doktora Adayı, İlmi Etüdler Derneği | **Şeyda Karabatak, İlmi Etüdler Derneği** | Şeyma Kömürcüoğlu, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Talha Erdoğmuş, Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi** | Yusuf Ziya Gökçek, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Züleyha Sayın, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi**

Sekreterya
Şeyda Karabatak, İlmi Etüdler Derneği
*İsme göre alfabetik sırada

Bilim Kurulu*

Abdulkadir Baharçiçek, Prof. Dr. İnönü Üniversitesi | Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi | **Abdullah Musab Şahin, Dr. Öğr. Üyesi, Medipol Üniversitesi |** Abdurrahman Hamza Tüzgen, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Abdülkadir Yıldız, Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi |** Adem Bölükbaşı, Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi | **Ahmet Ayhan Koyuncu, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi |** Ahmet Faruk Aysan, Prof. Dr., Hamad Bin Khalifa University | **Ahmet İğdi, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi |** Ahmet Köroğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | **Ahmet Türkan, Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi |** Ahmet Zahid Demirciler, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Akif Pamuk, Doç Dr., Marmara Üniversitesi |** Alev Erkilet, Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi | **Ali Cançelik, Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi |** Ali Osman Karaoğlu, Doç. Dr., Yalova Üniversitesi | **Alparslan Nas, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi |** Alpay Doğan Yıldız, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi | **Arife Gümüş Sarı, Dr., İlmi Etüdler Derneği |** Asena Demirer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi | **Asiye Aykıt, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Aslı Okay Toprak, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Ayşe Betül Dönmez Tekin, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi |** Ayşe Kaya Göktepe, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | **Banu Gürer, Doç Dr., Marmara Üniversitesi |** Berat Açıl, Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi | **Berna Terzi Eskin, Arş. Gör. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi |** Betül Sinan, Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi | **Bilal Kemikli, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi |** Bilgin Güngör, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | **Birol Bulut, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi |** Bünyamin Bezci, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi | **Büşra Özüdoğru, Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi |** Canan Özge Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Cemil Osmanoğlu, Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi |** Cenk Beyaz, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Emrullah Yakut, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi |** Ercan Alkan, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Ercan Şen, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi |** Ercüment Asil, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi | **Erhan Tecim, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi |** Erol Yıldırım, Doç. Dr., Medipol Üniversitesi | **Ertuğrul İsmail Ökten, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Esra Çifci, Dr., İlmi Etüdler Derneği | **Eyüp Al, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi |** Faruk Karaarslan, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Faruk Taşçı, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Faruk Yaslıçimen, Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi | **Fatih Yaman, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Fatih Yiğit, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Ferhat Yöney, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Furkan Yıldız, Doç Dr., Kırklareli Üniversitesi | **Gaye Gökalp Yılmaz, Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi |** Gökhan Bozbaş, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Gökhan Tuncel, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi |** Hakan Hemşinli, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | **Hale Nur Uyanık, Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi |** Halil İbrahim Erol, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Halil İbrahim Kaya, Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi |** Halis Sakız, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Haluk Alkan, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Haluk Songur, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi | **Hamdi Çilingir, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi |** Harun Bekiroğlu, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi | **Hasan Ramazan Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi |** Hayrettin Nebi Güdekli, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | İbrahim Özcoşar, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | İbrahim Taşdemir, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı | İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | İlhan Erdem, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi | İsmail Taş, Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi | **Kadir Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi |** Kamuran Gökdağ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Kenan Tekin, Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi |** Kübra Bilgin Tiryaki, Dr., İlmi Etüdler Derneği | **Latif Karagöz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Lütfi Sunar, Prof. Dr., Uluslararası Balkan Üniversitesi | **Mahmut Bilen, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi |** Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Mehmet Cüneyt Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Mehmet Güneş, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | **Mehmet Özturan, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Mehmet Selim Ayday, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | **Mehmet Şerif Eskin, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi |** Mehmet Taha Boyalık, Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi | **Mehmet Ulukütük, Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi |** Meltem Karatepe Kaya, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Merve Betül Üçer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi |** Mesut Aytekin, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Mevlüt Türk, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi |** Muhammed Göçgün, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi | **Muhammed Hüseyin Mercan, Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi |** Muhammed Veysel Bilici, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Muhammet Tahir Kılavuz, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi |** Murat Çemrek, Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Murat Kacıroğlu, Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi |** Murat Sezik, Doç Dr., İnönü Üniversitesi | **Murat Şentürk, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Musa Öztürk, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | **Mustafa Başkan, Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi |** Mustafa Cüneyt Özşahin, Doç Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Mustafa Deste, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi |** Mustafa Ercan Kılıç, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi | **Mustafa Kömürcüoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi |** Mustafa Tekin, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Necati Anaz, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Necip Taha Gür, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi | **Nevin Türker Yıldız, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi |** Osman Çalışkan, Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi | **Osman Vahdet İşsevenler, Doç. Dr., Yalova Üniversitesi |** Osman Yılmaz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | Ömer Çaha, Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi | Ömer Türker, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | **Rahile Kızılkaya Yılmaz, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi |** Rahim Acar, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | **Ramazan Turgut, Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi |** Selahattin Polatoğlu, Dr. Öğr. Üyesi., İnönü Üniversitesi | **Serhan Afacan, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi |** Serhat Anıktar, Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | **Sıtkı Karadeniz, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi |** Sibel Özil Erdağı, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi | **Süleyman Güder, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Şeyma Kömürcüoğlu, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Şükrü Sim, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | Taha Eğri, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi | **Tuba Nur Umut, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi |** Turgut Akyüz, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi | Ümran Ay, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | Vahide Ulusoy Gökçek, Öğr. Gör. Dr., İstinye Üniversitesi | **Yunus Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi |** Yusuf Alpaydın, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi | **Yusuf Ziya Gökçek, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi |** Zeyneb Hafsa Orhan, Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | **Ziya Polat, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi**

***İsme göre alfabetik sırada**

Yayın sürecinde destekleri için Merve Nur Altuntaş, İsmet Can Kartal ve Muhammet Çakar'a teşekkür ederiz.

İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

2002 yılında kurulan İlmi Etüdler Derneği, geleneğin birikiminden yeni bir düşüncenin inşasına fikrini paylaşan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirme gayretindedir.

İLEM, düşünce dünyamızda müspet gelişmelere yol açabilmesi için akademik çalışmanın mahiyet ve gayesi üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğine inanmakta ve ilmi çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Bu kapsamda kurulduğu günden bugüne lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yürüten araştırmacılara yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Lisans düzeyindeki katılımcılara medeniyetimizin kadim birikimi ve düşünce mirası yanında çağdaş dünyayı da tanımalarını sağlayan ve onlara bu yönde perspektif katan iki kademeden müteşekkil İLEM Eğitim Programı uygulanmaktadır. Bu eğitimle gençlere düşünme, analiz etme ve yöntem becerileri kazandırılarak ilmi üretkenlikleri artırılmakta ve akademik hayata hazırlanmaktadırlar. Bu programın yanında lisansüstü düzeydeki araştırmacıların istifade ettiği ve kendi çalışma alanlarında derinleşmelerine imkân sunan; bünyesinde çeşitli seminer, okuma grupları, sunum ve atölye çalışmalarını barındıran İLEM İhtisas faaliyetleri yürütülmektedir. Bilgiye ulaşma, bilgiyi bir değerler sistemi etrafında üretme ve paylaşma gibi temel kaygılar programın temel çerçevesini belirlemektedir. İhtisas programı ile özellikle sosyal bilimler alanındaki konuların kuşatıcı, külli bir perspektif ve özgün alternatifler sunacak şekilde çalışılması hedeflenmektedir. Yine lisansüstü düzeyinde verilen akademik eğitimlerle katılımcıların bilimsel araştırma yöntemlerine vakıf olmaları ve akademik disiplini özümseyerek düşünce üretmelerine imkân sağlanmaktadır. İLEM, akademik/disipliner hususların yanında çeşitli toplumsal meselelere özgün bir yaklaşımla bakmak ve bu istikamette alternatif çözümler üretmek gayesiyle çeşitli konu başlıkları altında ulusal ve uluslararası kongreler, yaz okulları, konferanslar, paneller, anma toplantıları ve seminerler düzenleyerek kamuoyunun istifadesine sunmaktadır. Bu çerçevede, yürüttüğü çeşitli düzeydeki faaliyetlerin çıktılarını ve diğer akademik çalışmalarını yayına (kitap, dergi, rapor vs.) dönüştürmektedir. Bu kapsamda hakemli akademik bir dergi olan ve ESCI başta olmak üzere uluslararası indekslerce taranan "İnsan ve Toplum" yayımlanmaktadır. Bunların yanı sıra "İslam Ahlak Projesi", "İslam Düşünce Atlası", "İslamcı Dergiler Projesi" ve "İslam Siyaset Düşüncesi Katalog Projesi" gibi araştırma ve yayın projeleriyle ilmi geleneğimizi anlamaya yardımcı, geçmişimize ışık tutarak günümüzü anlamlandıracak ve böylelikle geleceğimize şekil verecek çalışmalarına da devam etmektedir.

SUNUŞ

Lisansüstü eğitim düzeyinde araştırmacılar, bilginin eleştirisi ve yeniden üretiminin gerçekleştirildiği bir sürecin parçası haline gelmektedir. Bu aşamada araştırmacı, üniversiteler aracılığıyla bilgiye ulaşma yetisinin kazanıldığı ve bilgi üretim süreçlerine katılımın başlangıç adımı olarak görülen lisans düzeyinin ötesine geçmektedir. 13. yılını geride bırakan Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK), genç araştırmacıların bu dönüşüm sürecinde kamuoyu ile temasını mümkün kılan önemli akademik etkinlikler arasında kendisine yer bulmuştur.

Lisansüstü çalışmalar bağlamında, sosyal bilimlerdeki farklı disiplinler arasında yaşanan irtibat sorunlarının çözüme kavuşturularak yeni bir zemin oluşturulması güncelliğini sürdüren bir ihtiyaçtır. Türkiye'de akademik çalışma yürüten genç araştırmacılara yönelik ulusal bir kongre olarak TLÇK, sosyal bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etme ve nitelikli, özgün akademik üretime katkı sağlama hedeflerini kendisine gaye edinmiştir. Ayrıca TLÇK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkân sağlamaktadır.

"Genç Akademisyenler Buluşması" adıyla 2007-2011 yılları arasında gerçekleşen bir dizi akademik gayretin mirasını devralan TLÇK, ilk defa 2012 yılında Türkiye'nin farklı üniversitelerinden genç akademisyenleri Konya'da bir araya getirmiştir. Yıllar içinde Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta, Muş, Burdur, Malatya, Kocaeli, Konya, Mardin ve Yalova illerine misafir olan Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 13. yılında, 4-6 Aralık 2024 tarihleri arasında İlmi Etüdler Derneği ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi iş birliğinde TÜBİTAK'ın destekleriyle İstanbul'da gerçekleştirildi.

Kongrede, 80'in üstünde farklı üniversite ve kurumdan yapılan 200'den fazla başvuru içerisinden bilim kurulunda yer alan hakemler tarafından seçilmiş bildiriler bu kitaba dahil edildi. Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat, İlahiyat, Mimarlık & Şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinde bildiriler yer almaktadır. 13. TLÇK Bildiriler Kitabı, kongreye kabul edilen tebliğlerden hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongreye kabul edilen bildirilerden 32'si kongre sonrasında 2 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında Edebiyat, Eğitim, Hukuk, Psikoloji, Mimarlık & Şehircilik, Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler alanında sunulan 15 bildiriden oluşmaktadır.

13. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nin gerçekleştirilmesi için başından beri yoğun çaba sarf eden Sayın Rektör Prof. Dr. Gülfettin Çelik şahsında İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ne, programın gerçekleşmesine katkı sunan tüm kurum ve kuruluşlara ve İLEM'in kıymetli mensuplarına içtenlikle teşekkür ederiz. Ayrıca, bildirilerin kabul ve değerlendirme sürecinde katkılarını bizden esirgemeyen bilim kurulu üyelerine müteşekkiriz.

Kuşkusuz, en büyük teşekkür çalışmalarıyla kongreye ve bu kitaba katkı veren genç akademisyenleredir. Kongre sonuçlarının yer aldığı bu çalışmanın akademik camiaya özgün katkılar sunmasını, lisans ve lisansüstü çalışmalarına kaynak teşkil etmesini temenni ediyoruz.

İlmi Etüdler Derneği

İçindekiler

EDEBİYAT

Hiranur Baylan Aslan
Hayâl mi Hakikât mi?: Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Karakter İnşası ve Biyografik Unsurlar..... 11

Mehmet Ufuk Demir
Modernist Anlatının Eşiklerinde Bir Toplumsal Muhasebe: Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak Romanında Merkezi Modernleşme Tasavvurunun Erken İzleri ve Süregiden Güncelliği 21

Rabia Şura Bayramoğlu
Anayurt Oteli Romanında Kötülük Unsurları: Zebercet ve Kadınlar..... 33

Tubanur Kaya Güler
Muhammed Bin İbrâhîm Bin Ahmed El-İmâdî'nin Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye Fî Esrâri'l-Mu'Cizâti'l-Muhammediyyesi..... 47

EĞİTİM

Aynur Çukurcalıoğlu
Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Duygu Temaları Açısından İncelenmesi 61

M. Fatih Güvendi
Eğitimde Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Özel Okullar İçin Bir Yol Haritası ve Model Önerisi 89

Nur Cihan Örnek
Eğitim Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Teknolojik Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki..... 103

Safiye Kılıç
Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi (Çedes) Kapsamında Değerler Eğitiminin Öğretilmesi..... 123

HUKUK

Beyza Nur Bilen
Anonim Şirket Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Yapay Zeka Kullanımından Sorumluluğu 143

PSİKOLOJİ

Asrın Nur Döner
Cinsiyete Göre Psikolojik Farklılıkların Analizi Üzerine Derleme Çalışması 161

MİMARLIK & ŞEHİRCİLİK

Fatiha Nur Terlemez
Sürdürülebilir Kent Planlaması: Kentsel Siyaset ve Çevre Yönetimi Perspektifinden Bir İnceleme 181

SOSYOLOJİ

Begüm Büşra Köker, Kemal Ataman
Gerilimi Deneyimlemek: Dini ve Seküler Alanların Kesişiminde Dindarlık.....203

Gizem Ayşe Arıkan Akçay
Dezavantajlı Ailelerin Gündelik Yaşamlarına Dair: Fenilketonürililer Örneği 213

Sevil Kaysı
Filistin'de Kurulan Yahudi Kolonileri ve Bir Müşterek Mekani Olarak Gazze Tünelleri 231

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Muhammed Sadi Korkutata
İran'daki Reform Hareketlerinin Dönüşümü: Ali Şeriati Örneği.....249

EDEBİYAT

Hayâl mi Hakikât mi?: Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Karakter İnşası ve Biyografik Unsurlar

Hiranur Baylan Aslan*

"Hayatındaki insanlarla mesafeli, ama ilgiliydi. Roman kahramanlarını da çoğu zaman onlardan seçerdi. Mesela Döner Ayna'nın kadın kahramanı, bakıcısı Cemile; Akile Hanım Sokağı'nın kahramanı ise yine yanında çalışan kadınlardan Akile Hanım'dı."

Öz: Realist bir yazar olan Halide Edib Adıvar, farklı türlerde eserler kaleme almış olmakla birlikte yazdığı romanlarla Türk edebiyatında müstesna bir yere sahiptir. Romanlarını müessir kılan, romanlardaki karakterlerin hayatın içinden seçilmiş olması ve yaşantılarının toplumda benzer örneklerinin bulunmasıdır. Bilhassa *Yeni Turan* romanına kadar olan ilk dönem romanlarında kendi hayatından ve tecrübelerinden mülhem yarattığı kadın karakterler dikkat çeker. Ayrıca bu karakterlerin hislerine ve yaşadıklarının psikolojik etkilerine yer vermesi, yaratmış olduğu karakterleri daha gerçekçi kılar. Örneğin, *Raik'in Annesi* romanındaki Refika karakteri, *Handan* romanındaki Handan karakteri ve *Seviye Talip* romanındaki Seviye ve Macide karakterleri Halide Edib'in kendi evlilik hayatındaki zorlukları ve aldatılma deneyimini yansıtırken etrafında şahit olduğu kadınların yaşantılarına da ayna tutar. Bu yönüyle romanları otobiyografik özellikler taşımanın yanısıra etrafındaki insanların yaşamlarından da izler taşır.

Milliyetçilik hareketlerinin yoğun olduğu yıllarda yazılan *Yeni Turan* (1914) romanındaki Kaya ve Oğuz karakterleri dönemin siyasi akımı olan Türkçülük akımından etkilenen kişileri sembolize eder. Romandaki Oğuz karakteri Halide Edib'in dostu olan ve Türkçülük hareketinin önemli bir ismi olan Yusuf Akçura'yı hatırlatır.

1924 yılında yazdığı *Kalp Ağrısı* romanı ve bu romanın devamı niteliğinde sayılabilecek bir roman olan *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanlarındaki Kürt karakterler de Halide Edib'in kendi aile geçmişinden izler taşır. 1936 yılında kaleme aldığı *Sinekli Bakkal* romanı, çocukluğunu geçirdiği anneannesi Nakiye Hanım'ın "Mor Salkımlı Ev"indeki kişilerden hareketle oluşturulan karakterlerin yoğun olduğu bir romandır.

Milli Mücadele'de aktif rol alan, cephelerde ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan Halide Edib buralardaki tecrübelerini de romanlarına yansıtmıştır. Çalışmamızda Halide Edib'in şahsi hayatından ve güçlü gözlem gücüyle etrafından esinlenerek oluşturulan roman karakterleri incelenecektir. İncelemeye katkı sağlaması bakımından yazarın kendi yazdığı anıları ve yapılan biyografi çalışmalarından istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, Türk Romanı, Biyografik Unsurlar, Karakter İnşası, Realizm

Halide Edib Adıvar'ın Romanlarında Karakter İnşası ve Biyografik Unsurlar

Halide Edib Adıvar'ın Türk edebiyatında kendisine muhkem bir yer edinmesinin arka planında yaşantısından aldığı bir kuvvetin olduğunu söylemek mümkündür. 1884 yılında Mehmet Edib Bey ve Bedrifem Hanım'ın kızı olarak Beşiktaş'ta oturan anneannesi Nakiye Hanım'ın mor salkımlı evinde

* Doktor Adayı, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İletişim: hiranurbaylan@gmail.com

dünyaya gelen Halide Edib'in hayatı isminin konulmasından itibaren dikkate değerdir. İsmini dahi hazır ederek erkek bebek bekleyen Mehmet Edib Bey, kız bebek haberini alınca bir "e" harfi ekleyerek Halide ismini verdiği kızına ömrü boyunca Halid olarak seslenmiştir (Çalışlar, 2019:20). Doğumundan itibaren hissettirilen bu cinsiyet ayrımı bilhassa ilk dönem romanlarında kadınların daha görünür kılınmasıyla sonuçlanmıştır. Annesini erken yaşta kaybeden Halide Edib'in ismi hususunda yaşadığı talihsizlik eğitim hayatı ve yetiştirilmesi noktasında yine babası tarafından telafi edilmiştir. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde aldığı eğitim onun Batı edebiyatını tanımasına, batılı tarzda yaşantıyı tanımasına ve buradaki matematik öğretmeni olan Salih Zeki ile evlenmesine vesile olmuştur.

Amerikan Kız Koleji'ne başlamadan evvelki yıllarda Halide Edib'in eğitimiyle babası bizzat alakadar olarak kızını İngiliz disipliniyle yetiştirmiştir. Halide Edib giyiminden yeme-içmesine kadar kontrol altında tutulmuştur. İngiliz çocukları gibi giydirilir, akranları gibi horoz şekeri tüketmez; et, sebze yer ve süt içerdi (Çalışlar, 2019:25). Bununla birlikte Mevlevi olan anneannesi sayesinde Doğu kültürünü de tanımıştır. Eğitim hayatının ilk basamağı olan mektebe başlarken geleneksel âmin alayı merasimi düzenlenmiştir. Bu merasim ardından Elifba ve Kuran öğrenmek için ablası Mahmure ile evde özel bir hocadan dersler almıştır. Öyle ki her gece Kuran okumayı da adet edinmiştir (Çalışlar, 2019:28). Bu da *Sinekli Bakkal* romanındaki Rabia'yı hatırlatmaktadır.

Yaşı küçük olmasına rağmen Amerikan Kız Koleji'ne kaydını yaptırmış fakat yatılı kabul edilmemiştir. İpek Çalışlar'ın ifadesiyle "garip diyetlerle beslenen, namaz kılıp dua okuyan, Rumca şarkılar söyleyen" Halide, diğer öğrenciler arasında küçücük kalmıştır (Çalışlar, 2019:32). Halide Edib'in henüz çocukken hem Batıya hem Doğuya ait unsurları şahsında bulundurması romanlarındaki temel tezi olan Doğu-Batı çatışmasının izâhı gibidir.

Halide Edib'in kolejdeki eğitim hayatı bir jurnal ile kesintiye uğramıştır. Padişahın çıkardığı irade ile kolejden ayrılır. Bu yıllarda Ebüllisan Şükrü Efendi'den özel dersler alarak İslamiyet'i öğrenmiştir. Namaz ve oruca başlamıştır. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini okuyarak huzur bulur (Çalışlar, 2019:34-35). *Mevlid* okuması yine *Sinekli Bakkal* romanındaki Rabia'yı hatırlatır.

Halide Edib'in hayatında Rabia'yı hatırlatan çok fazla detay vardır. Yaşlı bir primadonna olan ve bir zamanlar İtalyan sahnesinde oynayan Madam Liverdali'den şan dersleri almış bunun yanında Devlet Efendi isimli bir hocadan da piyano dersleri almıştır (Çalışlar, 2019:35). Mahalle imamı İlhami Efendi'nin torunu olarak Doğu kültürü içinde doğup büyüyen Rabia'nın da Vehbi Dede'den musiki dersleri alması, İtalyan bir piyanist olan Peregrini'den dersler alması Doğu ve Batı'nın sentezi gibidir. Romanın ilerleyen kurgusunda piyano hocası Peregrini ile evlenmesi, Halide Edib'in Amerikan Kız Koleji'nde hocası olan Salih Zeki ile evliliğini hatırlatır.

Rıza Tevfik'ten aldığı Türkçe dersler ile evde eğitim sürecine devam eden Halide Edib, bir müddet sonra Amerikan Kız Koleji'ne bu defa yatılı olarak kaydını yaptırır. O dönemde bölgemizde kızlar için en yüksek derecede eğitim veren okul dediği koleje yatılı gitmesi Halide Edib'i yetişkinlerden uzaklaşarak özgürleştirmiş ve çevresindeki tekdüze ortamdan çıkarmıştır (Çalışlar, 2019:41). Rabia da tıpkı Halide gibi Zaptiye Nâzırı Selim Paşa'nın karısı Sabiha Hanım'ın konağında özgürleşmiştir. Musiki ve piyano derslerini bu konakta alır. Böylece Rabia Doğu kültürü içinde yetiştiği dedesinin evinden çıkar, Sabiha Hanım'ın konağında Batı kültürü ile tanışır, buradaki kendinden yaşça büyük

piyano hocası Peregrini ile evlenir. Halide Edib'in ilk evliliği de benzer şekilde olur. Doğu kültürüne ait unsurları anneannesi Nakiye Hanım'ın evinden alır, Amerikan Kız Koleji'nde Batı kültürünü yakından tanır ve buradaki kendinden yaşça büyük matematik hocası Salih Zeki ile evlenir. *Sinekli Bakkal* romanındaki Rabia karakterinin bu yönleriyle Halide Edib'in biyografisinden izler taşıdığını söylemek mümkündür.

Salih Zeki ile yaptığı evliliği "aşk evliliği" olarak tanımlayan ve artık iki çocuk annesi olan Halide Edib, günlük yaşantısının Türk kadınlarının çoğunun yaşadığından farksız olduğu ve bu durumdan şikâyet etmenin anlamsız olduğu düşüncesindedir. Fakat Salih Zeki'nin sık sık başka kadınlar ile ilişkisi yaşaması Halide Edib tarafından kabul edilemezdir. Bu yaşadıklarını roman karakterleri üzerinden okurlarıyla paylaşır (Çalışlar, 2019:58). Bilhassa ilk dönem romanlarında kadın konusunu sıklıkla ele alır. Aldatılan kadınların yanında aldatan kadınların da olması romanların yazıldığı dönem için cesur bir kurgu olmakla birlikte Türk erkeklerinden bir öc alma gibidir. 1901 yılının sonunda evlendiği Salih Zeki'den 1910 yılında aldatıldığı için boşanan Halide Edib bu tarihten itibaren eşiyle konuşamadıklarını romanları aracılığıyla anlatmıştır.

> "Halide'nin yarıda kalan roman tefrikası *Raik'in Annesi* ise 1910 Nisan'ında Musavver Muhit'te yayımlanmaya başladı. Adalarda geçen bu minik romanın konusu metresti. Salih Zeki'nin kaçamaklarına ve diğer kadınlarla ilişkilerine bu romanla kavga açmıştı. Romandaki Refika çok çekici bir kadındı. Raik ise ihanete uğrayan Refika'nın oğlu. Güzel ve onurluydu. Ama mutsuzdu. Boşanmaktan korkuyordu. Bunun nedeni de Raik'ti. Raik, Halide'nin oğlu gibi sarı bukleli kocaman gözlü bir oğlandı. Refika, kendisini bu duruma düşüren kocasından da nefret edemiyor, oğlu Raik'in cinsi diye erkeklerin fenalıkları görmek istemiyordu. Uzun beyaz sakallı babası kızını hayırsız kocasından ayırmak için çok uğraşmış ama başarılı olamamıştı. Rauf, metresiyle ulu orta dolaşıyor, Halki Palas'ta kalıyor ve karısıyla da yüz yüze geliyordu." (Çalışlar, 2019:76).

Halide Edib'in torunu Ömer Sayar'ın aktardığına göre, Halide Edib aldatıldığına şehadet ettiği gün Salih Zeki'yi son defa görmüştür. Mekteb-i Sultani'de müdürlük yapan Salih Zeki'nin lojmanına düzenli aralıklarla gelen bir kadın, müdür beyin eşi olduğunu söyleyerek içeri girmiştir. Hemen sonrasında Halide Edib de kocasını ziyarete gelir. Kapıdaki bekçinin kendisine daha az önce de geldiğini söylemesi üzerine Halide Edib aldatıldığını anlamıştır. Salih Zeki ile yüzleştiğinde kocasının ikinci evlilik yapacağı itirafını duyar ve kocasına boşanacağını bildirir (Çalışlar, 2019:93).

Raik'in Annesi romanında kocasının başka bir kadınla olan ilişkisinden dolayı mahzun olan bir kadının duygularını anlatan Halide Edib gerçek hayatta da evliliğinden dolayı mutsuzdur (Enginün, 2019: 15). Bu yönüyle ilk dönem romanlarında karakter inşasında otobiyografik unsurlar da görülür. Hülya Adak, Halide Edib'in ilk dönem eserlerinin roman olarak sunulsa da aynı zamanda otobiyografik olduğunu ifade eder (Adak'tan akt. Çalışlar, 2019: 77).

II. Meşrutiyet yıllarından başlayarak yazdığı ilk dönem romanlarında kadın konusu ve bireysel temlere yoğunluk veren Halide Edib yirmi bir roman kaleme almıştır. 1960 askeri darbesi sonrasına uzanan uzun bir yazarlık geçmişine sahip olan yazar, Türkiye'nin yaşadığı sosyal ve siyasal dönüşümleri romanlarına aksettirmiştir. Türkiye açısından önemli bir tarihi sürece diğer bir ifadeyle Türkiye'nin yakın geçmişine şahitlik etmiş olan Halide Edib, Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da cephelerde bulunmuş, 1924'te yurtdışına çıkmak zorunda kalmış ve 1939'da ülkeye döndükten sonra kendi

tabiriyle "arka sokaklar"dan ülkenin yaşadığı toplumsal ve zihinsel dönüşümü gözlemlemiştir. Halide Edib'in romanları, doğu-batı ekseninde yaşanan bu dönüşümün edebi eserler aracılığıyla incelenmesine imkân sağlaması açısından önemlidir.

Tarihi süreçlerin, sadece resmî tarihi belgelerle öğrenilemeyeceği malumdur. İncelenen dönemin insanlarını ve duygularını anlamak için yararlanılabilecek kaynaklar arasında gayr-ı resmî tarihi belge niteliğinde olan edebi eserler ön sırada gelir. Halide Edib'in romanları, yazıldığı dönemin şartlarını yansıtırken olay örgüsünden çok roman karakterlerinin yaşadığı ferdî tecrübeleri ön plana çıkarır. Romanlarındaki bireyleri inşa ederken gerçek hayattan gözlemlediği ve esinlendiği kişiler oldukça fazladır. Torunu Ömer Sayar'ın bir mülakatında ifade ettiği şekliyle Halide Edib "hayatındaki insanlarla mesafeliydi, ama ilgiliydi. Roman kahramanlarını da çoğu zaman onlardan seçerdi. Mesela 'Döner Ayna'nın kadın kahramanı, bakıcısı Cemile; 'Akile Hanım Sokağı'nın kahramanı ise yine yanında çalışan kadınlardan Akile Hanımdı (Sayar, 1994: 21)."

Halide Edib'in yaşadığı hayatı ve yazarlık geçmişini üç devrede değerlendirmek mümkündür: İlk devre, çocukluk ve gençlik yılları ve bu yılların yansıdığı romanlar. İkinci devre ülkenin varoluş sorunuyla ilgilenmeye başladığı, Anadolu insanıyla tanıştığı ve bu tanışıklığın görülebildiği Mili Mücadele dönemindeki romanlar. Son olarak 1935'te İngiltere'deyken kaleme aldığı *Sinekli Bakkal*'dan itibaren sosyal sorunları işlediği romanlar. Bu farklı devirlere ait romanlarında oluşturduğu tiplerin dönemin sosyal yaşantısını yansıttığı dikkatten kaçmaz. Örneğin ilk dönem romanlarında evlilik hayatında sorunlar yaşayan kadınları duygusal ve ruhsal tahlilleri romanlarının merkezindedir.

Halide Edib'in bu yıllarda yaşadıklarının romanlarına doğrudan yansıdığı görülür. Eşi Salih Zeki'nin kendisini defalarca aldatması ve sonunda ikinci bir kadınla evlenme isteği karşısında Halide Edib'in eşinden ayrıldığını aktarmıştık. Halide Edib'in 1912 yılında kaleme aldığı meşhur *Handan* romanının baş karakteri Handan'ın Halide Edib olduğu o yıllarda çokça konuşulur. Romanın mektup tarzında yazılmış olması Handan vasıtasıyla yapılan bir iç dökme olduğunu düşündürmektedir.

Handan, Neriman'a yazdığı mektupta en büyük emelinin Anadolu'da dolaşarak halkın ruhunu, dimağını uyandırmak için vaaz etmek olduğunu ifade eder (Handan, 2022:52). Bu emelin Halide Edib'in şahsî emeli olduğunu söylemek abes bir yorum olmayacaktır.

Handan'ın romandaki kocası Hüsnü Paşa Handan'ı daima aldatmaktadır. Üstelik yeni aşkı Mod, kendisine de nikâh kıyılmasını istemektedir ki bu da Salih Zeki'nin ikinci evliliği yapma isteğini hatırlatır:

> "Bir ikinci havadis de Hüsnü Paşa'nın yeni aşkı, vaktiyle Handan'ın *femme de chambre*'ı bir Mod varmış, işte o. İki kumru gibi her akşam Hyde Park'ta geziyorlarmış. Fakat en tuhafı galiba Mod, Hüsnü Paşa'nın metresi değil. Galiba Türklerin iki evleneceğini bildiğinden kendini nikâh ettirmek istiyormuş." (Handan, 2022:109).

Handan'ın evliliği hummalı, bedbaht, elemli ve fena bir hayat olarak verilir (Handan, 2022:115). Hüsnü Paşa ile günde beş-altı defa devam eden kavgaları vardır. Handan ve Hüsnü Paşa üç ay birbirlerinden ayrılıp ayrılamayacaklarını tecrübe etmek maksadıyla ayrı kalmışlardır. Sonrasında Handan'ın Hüsnü Paşa'ya yazdığı mektup Halide'nin Salih Zeki'ye mektubu gibidir. Bu mektupta Handan evliliğini hayatının dikenli fena yolu olarak tanımlarken bu yola birlikte girdiği hayat arkadaşını kaybetmemek

için ulvî fedakârlıklara katlandığını yazar. Fakat hayal ettiği evlilik bu değildir. Hayalindeki evliliği şu şekilde tarif eder:

> "Ne olurdu, sade ve sakin bir hayat arkadaşım olaydı. Fakat benim, tamamen benim olaydı; her gün yanımda, gecelerin bana çocukluğumdan beri verdiği âciz bir haşyetle sokulduğum göğüs, sabahleyin yanımda uyanan gözlerin umku hep benim, hep benim olaydı. Hatta bu bir kör, bir budala, bir hasta, hiç kimsenin bakamayacağı, herkesin attığı bir sakat, bir alil olaydı fakat benim olaydı! Kaybetmek korkusu olmayaydı ve benim mahremiyetimde geçen saatleri başkalarıyla tekrar ettiğini, aynı evza, aynı nazar, aynı kelimelerle başka kadınları sevdiğini duymayaydım. Bu mariz ve fazla canlı muhayyilem benim dediğim bir adamın başkalarının, hem ne suretle başkalarının olduğunu görerek bu azap dakikalarını yaşatmasaydı…" (Handan, 2022:119).

Yakup Kadri'nin romanla alakalı bir eleştiri yazısında romanın otobiyografik roman olduğunu ifade etmesi nedense Halide Edib'i çok kızdırır (Göze, 2003: 208) Fakat dikkatle incelendiğinde Handan ve Halide'nin yaşadıkları çok benzerdir. Handan'ın romanda âşık olduğu Nazım'ın da gerçek hayatta özel ders aldığı Rıza Tevfik'i hatırlattığı söylenir. (Çalışlar, 2019: 102-103)

Seviye Talip romanında ilk kadın tipini inşa eden Halide Edib, romandaki olayları Fahir Bey tarafından hikâye etse de aslında kendi başından geçenleri anlatmaktadır (Yücebaş, 1964: 56). İpek Çalışlar da bu görüşe katılmaktadır. *Seviye Talip* romanını Halide Edib'in Salih Zeki'ye son seslenişi olarak değerlendirir.

> "Seviye Talip Halide'nin Salih Zeki'ye son seslenişiydi. Sözle anlatamadıkları için kalemini kullanmıştı. İki kadın tipi yaratmıştı, biri kültürü, fiziği, sesi ve cazibesiyle erkekleri büyüleyen Seviye, diğeri ise değişmeye çalışan eski ile yeni arasında sıkışmış Macide. Aynı Halide gibi "Eve ve evin efendisine ait" bir kadın. Halide evliliğinin ilk yıllarında Macide'ye benziyordu. Seviye ise benzemek istediği kadındı." (Çalışlar, 2019:91).

Seviye Talip romanında dikkat çeken bir ayrıntı da romana adını veren kadın karakter Seviye'nin piyano hocasını severek henüz evliyken onunla yaşamaya başlamasıdır. Romanda bu durum bir diğer karakter olan Numan tarafından fazilet gibi gösterilir. Seviye'nin mutsuz evliliğinden kaçarak sevdiği kişiyle beraber olması -burada da bir hoca figürü tesadüfî olmasa gerek- adetâ bir başkaldırıdır.

> "Talip Bey'in haremi Seviye Hanım piyano hocasını sevmiş; kocasının yanından kaçmış, onunla yaşıyor; bunu Numan süsleyerek, bir rezalet yerine fazilet gibi gösteriyor" (Adıvar, 2019:51).

Otobiyografik unsurlar ilk dönem romanlarında daha fazla görülürken *Yeni Turan* sonrasındaki romanlarında etrafındaki şahsiyetlerden ve toplumdan etkilenmeler olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, Halide Edib'in kendisini toplumdan soyutlamayarak Milli Mücadele'de aktif rol almasıdır. Balkan Savaşları sonrasında Halide Edib yardım derneklerinde ve hastanelerde fiilen çalışır. Eğitim kurumlarında öğretmenlik ve müfettişlik yapar. Bunun akislerini 1912 yılında kaleme aldığı *Yeni Turan* romanında görmek mümkündür. Bu romandaki Kaya karakteri Yeni Turan yurtlarında benzer faaliyetlerde bulunur. Halide Edib ayrıca Kaya karakterinin giyim kuşam ve davranış şekillerini İngiltere'de bulunduğu yıllarda tanıma fırsatı bulduğu Quaker mezhebinden insanlardan esinlendiğini şöyle ifade eder:

> "Burada bu kitabın üzerinde tesiri olduğu için Quaker'lardan bahsedeceğim. Bu mezhebe mensup olanlar arasında biraz yaşamış ve onlardan da bazı noktalarda ilham almıştım" (Adıvar, 2022: 199).

Yine aynı romandaki Türkçü Oğuz karakterinin gerçek hayatta o dönem Osmanlı'da başlayan Türkçülük faaliyetlerinin mimarlarından olan Yusuf Akçura olduğu kolayca anlaşılır. Romanın daha ilk sayfalarında Oğuz verdiği bir nutukla fikirlerini beyan eder. Türkiye'ye dört sene içinde dahilî ve haricî şeklini vermeyi hedefleyerek kendisini Yeni Turan çocuğu olarak tanımlar. Doğru yolun Yeni Turan yolu olduğunu savunur ve bu yolun bir selamet yolu olduğunu iddia eder (Adıvar, 2021:34). Bu yönüyle Oğuz, Halide Edib'in dostu olan Yusuf Akçura ile akran ve benzer fikirlere sahiptir. İpek Çalışlar, romanda "uzunca, güçlü omuzlu, kır saçlı, çekik ve derin yeşil gözlü" olarak tarif edilen Oğuz'un fiziksel özelliklerinin de Yusuf Akçura'yı hatırlattığı düşüncesindedir (Çalışlar, 2019:111).

Halide Edib'in *Yeni Turan*'dan itibaren yazdığı romanlarında realist unsurlar oldukça fazladır. Bu nitelik karakter inşasına da yansımıştır. "… Halide Edib, bazı romanlarında, söz gelimi ünlü Handan'da, Yeni Turan'da, Mevut Hüküm'de, hatta Ateşten Gömlek ve Kalp Ağrısı'nda sanki tersyüz etmiş, bu kez, özel yaşantılarından iz düşümlerle roman kişileri yaratmıştır." (İleri, 2009: 300)

1917-1918 yılları arasında tefrika edilen ve 1919 yılında kitap olarak yayımlanan *Mev'ud Hüküm* adlı romanında oluşturduğu Dr. Kasım karakteri, kadınlara yardım etmeyi seven, çocuklarla yakından ilgilenen bir karakter olarak karşımıza çıkar. Halide Edib'in ikinci eşi olacak olan Dr. Adnan da, tıpkı romandaki Kasım karakteri gibi hekimdir ve herkese iyilik yapmaya çalışan biridir. Her ikisi de Avrupa'da eğitim görmüştür ve Halide Edib'in romanlarındaki ilk doktor karakteri, gerçek hayatta Dr. Adnan'la tanıştıktan sonra karşımıza çıkar (Çalışlar, 2019: 167). Ayrıca dönemin hastalıklarından olan frenginin romana konu edilmesi yazarın etrafındaki kişilere kayıtsız kalmadığı gibi etrafındaki olaylara da kayıtsız kalmadığını gösterir. Frengi hastalığı Halide Edib'in de şahsi korkusu olmuştur. İlk eşi, dokuz sene evvel boşandığı Salih Zeki bu hastalık sebebiyle akıl hastanesine yatırılmıştır:

> "Halide'nin frengi üzerine bir roman yazmasının çok ciddi bir sebebi vardı. Çocuklarının babası akli dengesizlikler erle boğuşmaya başlamış ve tıp fakültesinin akliye ve asabiye bölümüne yatırılmıştı. Darülfünun'daki rektörlük görevine de son verilmişti. *Riyaziyat Mecmuası*'nda hakkında çıkan yazılar birbirinden garipti. Salih Zeki'den ölmüş bir âlimden söz eder gibi söz ediyorlardı. Salih Zeki'nin akli denge bozukluğunun nedeni frengi idi. Halide Edib'in torunu Ömer Sayar, dedesi Salih Zeki'nin frengi hastalığını ilişkin soruları mı, "Evet, hastalığı frengi idi" diye cevapladı. Ünlü âlimin frengi ile savaşı üç yıl sürecekti. Hastalık Halide'de ve çocuklarda derin bir hüzün yaratmıştı." (Çalışlar, 2019:168)

Milli Mücadele'yi konu edinen, Kurtuluş Savaşı yıllarında kaleme alınan *Ateşten Gömlek* romanında Anadolu insanının vatanı için yaptığı fedakarlıklar gerçek hayattan esinlenilen karakterle anlatılır. Romanda bir hariciye memuru olan ve Sakarya Savaşı'nda yaralanarak Ankara'da hastaneye yatırılan Peyami tarafından geriye dönülerek anlatılan hatıralardaki ifade kudreti, Halide Edib'in bizzat cephede bulunarak yaşananlara şahitlik etmesinden kaynaklanır. Zira Halide Edib *Ateşten Gömlek* romanını cepheden izinli olarak Ankara'ya gittiği sırada yazmıştır. Romanın ideal karakteri Ayşe de birçok yönüyle Halide Edib'e benzer. Millî Mücadele yıllarında Halide Edib türlü meşakkatlerle Ankara'ya gelmiş ve oradan İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna kadar geçen süreçte cephelerde bulunmuştur.

Ayşe karakteriyle gerçek hayatta Halide'nin başından geçenler neredeyse aynıdır. Halide Edib, savaş süresince yaşadıklarını Ayşe'ye izafe edecektir (Enginün, 1989: 19).

1923'te Cumhuriyet'in ilân edildiği vakitlerde yazdığı bir diğer Milli Mücadele romanı olan *Vurun Kahpeye* romanı da biyografik özellikler taşıyan bir romandır. Milli Mücadele'ye katılan kadınların ortak acılarının hikâyesi olarak değerlendirilen romandaki Aliye öğretmenin Halide Edib'e benzer yönleri vardır (Çalışlar, 2019:303-304).

> "Aliye öğretmenin Halide'yi andıran yönleri vardı. İkisi de öğretmendi. Aliye, Halide gibi Rumca konuşabiliyordu. Aliye'nin annesi de kendi annesi gibi veremden ölmüştü. 'Şeytanın Kızı' diye nam salan Aliye'ye büyücü diyenler vardı. Halide'nin de büyücü olduğuna inananlar çıkmıştı." (Çalışlar, 2019:304).

Vurun Kahpeye romanı Halide Edib'in başına gelenlerin, şahit olduklarının özeti gibi bir romandır. Menajeri ve dostu olan Miss Billings'e yazdığı bir mektupta Anadolu'da Yunan işgali süresince birkaç kadının Yunanlılar ile ilişkisi olduğunu, Yunanlıların mağlup olup Anadolu'dan çekilmesinden sonra yerel halk tarafından bu kadınların linç edildiğini, bu örneklerden bir tanesini, kurgusal ve sanatsal pek çok ayrıntıyla örerek bir romana dönüştürdüğünü ifade eder. Hayallerini gerçekleştirme yolunda Halide Edib de manen linç edilmiş ve işlevsiz kılınarak "öldürülmüştür" (Çalışlar, 2019:304).

Çocukluğunun ve gençlik yıllarının bir kısmını geçirdiği anneannesinin "Mor Salkımlı Ev"inde Mevlevi anneannesinden İslam ve Mevleviliğin mistik yönünü, dedesi Kemahlı Ali Efendi'den doğu kültürünü edinen Halide Edib, sonraları babası Mehmed Edib Bey'in Anglo-sakson eğitime olan hayranlığından ötürü Amerikan Kız Kolejine gönderilir ve orada da Hristiyanlık ve İncil hakkında bilgi sahibi olur. Bu yıllarını Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü ortamında İstanbullu, Kemahlı, Arap, Kürt, Çerkes, Çingene, Habeşistan'dan gelen halayıklar ile Rum ve Ermeni komşuların arasında geçirir (Çalışlar, 2019: 22). Gençlik yıllarında karşılaştığı tüm bu karakterler sonraki yıllarda yazdığı romanlarda önemli bir esin kaynağı olur. Halide Edib birçok romanındaki kişileri gerçek hayatta karşılaştığı bu kişilerden esinlenerek inşa eder. 1924 yılında yazdığı *Kalp Ağrısı* romanının başkarakteri Kürt'tür.

> "Halide'nin Kürt yakınlarından izler taşıyan roman, Kürtlere sevgiyle yaklaşıyordu. Aynen Mahmure gibi annesinin babası Kürt olan Zeynep'e bu yüzden Zeyno diyorlardı. Zeyno, kendisinden, 'Kürt olan bir Türk genci' diye söz ediyordu. Anılarında sık sık geçen çok sevdiği 'Hey Zeyno' şarkısı, kitabın hem müziği olmuştu hem de ilham noktası. Bu kitabı sanki Mahmure ablasına bir teşekkür olarak kaleme almıştı" (Çalışlar, 2019:305).

Halide Edib'in eserlerindeki olgun, saygıya değer yaşlı Türk-Müslüman kadın karakterler anneannesi Nakiye hanımdan hareketle inşa edilirken; yaşlı, müspet, dürüst ve saygı değer Türk erkeğinin aslını da büyükbabası teşkil eder. Örneğin *Zeyno'nun Oğlu* romanındaki Kemahlı Şaban'ın Halide Edib'in büyükbabasından esinlendiği bir tiptir (Enginün, 2009: 30).

1899 yılında ilk roman denemesi olan ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrikasına başladığı ancak yarım bıraktığı romanı *Çingene Kızı*'dır. Sütninesinin çingene asıllı olmasından kaynaklı olarak romanına bu ismi seçtiği muhtemeldir. Çünkü *Mor Salkımlı Ev*'de anlattığına göre sütninesi annesinden daha fazla Halide Edib ile meşgul olmuştur:

> "Bu evde onunla belki annesinden fazla meşgul olan insan, sütninesi Hatice'dir. Sütninenin kocası sebze satar, kocaman bir atla kapıdan her gün geçer. Sütnine Hatice'nin Çingene olduğu söylenir. Küçük kızın inadı tuttuğu zaman, 'Ne olacak, Çingene sütü emmiş' derler. (Adıvar, 2022:20).

Halide Edib'in gerçek hayattan esinlendiği karakterlerin en yoğun olduğu romanı 1935 yılında İngiltere'deyken yazdığı *Sinekli Bakkal* romanıdır. Anneannesinin "Mor Salkımlı Ev"inde karşılaştığı karakterlerin birçoğu farklı şekillerde *Sinekli Bakkal*'da kendini gösterir. "Ali Lala, Saka Apti, hain mi hain Rasim Dadı, babasının okuttuğu Mehmet Efendi, evin yemeklerini pişiren Havva Hanım, hastalık zamanlarında cinleri kaçırtmak için çağrılan Arziye Hanım, Ermeni hizmetçi Roza, zaman zaman yatıya gittiği süt ninesi Nevres Bacı, Habeşistanlı Reşe, hiç tanımadığı Hayri Dayı'nın oğlu Refet ile ilk arkadaşı çikolata renkli Şayeste, Halide'nin çocukluk anılarına anlam katan insanlardı." (Çalışlar, 2019: 22). Gerçek hayatta karşılaştığı bu karakter farklı yönleriyle *Sinekli Bakkal*'da karşımıza çıkmaktadır. Romandaki Vehbi Dede karakteri yine bu evde temeli atılan Mevlevîliğin mahsulüdür ki diğer romanlarında da Vehbi Dede'ye benzer karakterler bulunmaktadır.

> "Vehbi Dede, bir tarafıyla *Vurun Kahpeye* romanındaki Mevlit okuyan İstanbullu mevlevî dedesini, hatta bir tarikata mensup olmamakla birlikte *Handan*'daki Selim Bey'i hatırlatır. *Sinekli Bakkal*'dan sonra yazılan *Sonsuz Panayır*'da da Vehbi Dede'nin bahsi geçer. Bu romanda o, katı şeriatın temsilcisi Hacı İlhami Efendi'nin mukabili olarak görülür. Halide Edib, çocukluğundan itibaren, dinin bu iki cephesinin tesirindedir. Çocukluğunda okuduğu cehennemden bahseden bir kitabın, Halide Edib üzerinde büyük tesiri olmuştur. Fakat çocukluğunda almış olduğu bu tesir tek taraflı kalmamış, Mevlevîlik ve Süleyman Dede'nin *Mevlit*'inin tesiri Halide Edib'in Kolej'de öğrendiği Hristiyanlığa kaymasını önlemiş, hem de İslâmiyetin bu yumuşak cephesinin gerçek İslâmiyet olduğuna onu inandırmıştır. Daha sonra yazdığı fikrî eserlerinde de Türklerin Anadolu'da yerleşip, büyük bir medeniyet kurmalarında, İslâmiyet'in tesirinden bahseder." (Enginün, 2007:230).

Bir diğer romanı *Kerim Usta'nın Oğlu*'nda hikâyesini yazığı kişi gerçek hayattaki Kenan Binak isimli, Halide Edib'in referansıyla Amerika'da eğitim görmüş bir doktordur (Çalışlar, 2019: 471). Bir doktor olan Kerim ustanın oğlu Kasım karakterine benzer bir doktor karakterini *Mev'ut Hüküm* romanında da oluşturmuştur. Hatta bu romandaki doktor olan Kasım Şinasi'nin adı da Kerim ustanın oğlu ile aynıdır. Yaşar Kemal'le yaptıkları bir mülakatta son romanı *Sevda Sokağı Komedyası* ile ilgili konuşurken romandaki kişilerin gerçek olup olmadıklarını sorar. Halide Edib bu soruya doğrudan cevap vermese de konuşma esnasında son romanlarındaki kişilerin dikkatli okunulduğunda yüzde yüz realist olduklarının fark edileceğini ifade eder (Çalışlar, 2019: 475).

1963 yazdığı roman, adından itibaren gerçek hayattan esinlenildiğini anlatır gibidir: *Hayat Parçaları*. Ömrünün son yıllarında yazmış olduğu bu romanın önsözündeki ifadesiyle, "romancının kafası, bir hayat terzisi gibi, zaman ve mekân aramadan, aynadan akseden, zaman ve mekanla ilgisi olmayan, geçmiş veya gelecek maceraları birbiriyle birleştirir". Hayatı boyunca farklı kesimlerden insanların yaşantısına ortak olmuş ya da bu yaşantıları gözlemlemiş olan Halide Edib, bu romanında da farkı kesimden insanların hayatından parçalar anlatır. Enginün'ün yaptığı kategorizasyonla, köylüler, arka sokak sakinleri, Şişli sosyetesi, Amerikalı ve İngilizlerin yer aldığı roman (Enginün, 2007: 338), Halide Edib'in şahsî izlenimlerinden izler taşır. Roman karakteri Ahmet'in Amerika izlenimleri bu duruma bir örnektir:

> "Ahmet, Colombia Üniversitesi'ne gider ve Amerika'yı iyice tanır. Romanın bu sayfalarında anlatılan Amerika izlenimleri, Halide Edib'in şahsi izlenimleridir ve self-servisi, zenci meselesi, Harlem, öğrencilerin çalışmaları gibi ayrıntılar (s.107-109) daha önce, hem *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri'*nde, Hem de makalelerinde kullanılmıştır." (Enginün, 2007:340).

Sonuç

Sonuç olarak çalışmamızın odak noktasını oluşturan biyografik unsurların karakter inşasında önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Halide Edib'in romanlarındaki realist tavrı güçlendiren unsurlardan biri olan karakter inşasında gerçek karakterlerden nasıl faydalanıldığı incelenmiştir. Romanları tahlil edilirken anılarında anlattıklarından yola çıkarak karakterlerin esin kaynağı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Halide Edib, ilk dönem romanlarındaki kadın karakterleri kendi duygusal deneyimlerinden faydalanarak oluşturmuştur. *Raik'in Annesi* romanındaki Refika karakterinin aldatılması, *Handan* romanındaki kadın karakter Handan'ın Hüsnü Paşa ile evliliğinde sürekli aldatılması ve mutsuz olması, *Seviye Talip* romanındaki Seviye ve Macide karakterinin özellikleri Halide Edib'i hatırlatır. Bu romanlarda kadınların duygularına oldukça fazla yer vererek okurlarıyla dertleşmiş gibidir.

Halide Edib'in ilk romanından son romanına kadar oluşturduğu karakterlerin gerçek hayattan bazen doğrudan alındığı bazen de esinlendiği görülür. Bu durum onun çocukluk yaşlarından itibaren farklı kültürlere ait insanlarla tanışmış olmasından ve kuvvetli bir gözlem gücüne sahip olmasından kaynaklanır. Sadece bir roman yazarı olmayan Halide Edib; öğretmen, akademisyen, gazeteci, aktivist olarak farklı işlerle meşgul olmuş, sadece İstanbul'da kalmayarak Anadolu'nun farklı coğrafyalarındaki insanları tanımıştır. Milli Mücadele yıllarında yaşananlara bizzat şahitlik etmiş olan Halide Edib bir çok anı biriktirmiştir. Milli Mücadele dönemini doğrudan konu edinen romanları *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* romanlarındaki bilhassa Ayşe ve Aliye öğretmen karakterleriyle benzer yönlere sahiptir.

Sinekli Bakkal romanında "Mor Salkımlı Ev"inde karşılaştığı birçok kişiye benzer karakterler yaratmıştır. *Kalp Ağrısı* ve *Zeyno'nun Oğlu*'ndaki Kürt kökenli karakterler kendi hayatından mülhemdir. *Kerim Usta'nın Oğlu'*nda hikâyesini yazığı kişi gerçek hayatta Halide Edib'in referansıyla Amerika'da okuyan Kenan Binak'tır. Bu romandaki Kasım karakterine benzer bir doktor karakterini *Mev'ut Hüküm* romanında da oluşturmuştur.

Ayrıca uzun yıllar İngiltere ve Fransa'da yaşadığından Anadolu insanını uzaktan gözlemle imkanına da sahip olmuştur. Tüm bu tecrübeler Halide Edib'in romanlarına realist bir tavır olarak yansırken karakter inşasında da gerçek insanlardan esinlenmesine imkân tanır.

Kaynakça

Adıvar, Halide Edib. (2020). *Ateşten Gömlek*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2024). *Çingene Kızı*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2022). *Handan*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2000). *Hayat Parçaları*, İstanbul, Özgür Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2023). *Kalp Ağrısı*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2006). *Kerim Usta'nın Oğlu*, İstanbul, Özgür Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2021). *Mev'ud Hüküm*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2022). *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, Can Yayınları
Adıvar, Halide Edib. (2024). *Raik'in Annesi*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2022). *Sevda Sokağı Komedyası*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2020). *Seviye Talip*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2020). *Sinekli Bakkal*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2023). *Sonsuz Panayır*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2020). *Vurun Kahpeye*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2021). *Yeni Turan*, İstanbul, Can Yayınları.
Adıvar, Halide Edib. (2022). *Zeyno'nun Oğlu*, İstanbul, Can Yayınları.
Çalışlar, İpek. (2019). *Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın*, İstanbul: YKY.
Enginün, İnci. (1989). Halide Edib Adıvar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Enginün, İnci. (2007). *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
Enginün, İnci. (2019). "Halide Edib Adıvar: Devirler ve Bir Hayat", *Halide Edib Adıvar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
Göze, Hicran. (2003). Zor Yılların Zor Kadını Halide Edib Adıvar, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
İleri, Selim. (2022). ""Mor Salkımlı Ev'in Hikayesi", *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, Can yayınları
Sayar, Ömer. (1994). Cumhuriyet gazetesi 13 Şubat 1994 mülakat sayfa 21.
Yücebaş, Hilmi. (1964). Bütün Cepheleriyle Halide Edib, İstanbul: Yeni Matbaa.

Modernist Anlatının Eşiklerinde Bir Toplumsal Muhasebe: Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak Romanında Merkezi Modernleşme Tasavvurunun Erken İzleri ve Süregiden Güncelliği

Mehmet Ufuk Demir

Öz: Adalet Ağaoğlu'nun 1973 yılında yayımlanan ve hem biçim hem de içerik açısından öne çıkan *Ölmeye Yatmak* romanı klasik anlatı yapısını terk ederek modernist biçimsel tekniklerle bireyin zihinsel çözülüşünü işlerken bu çözülüşün ardında yatan ideolojik ve tarihsel gerilimleri de görünür kılmaktadır. Bilinç akışı, parçalı zaman kurgusu ve iç monolog gibi tekniklerle örülen anlatı, bireysel deneyimi toplumsal belleğin ve resmî tarih söyleminin gölgesinde kurar. Bu çalışmada, *Ölmeye Yatmak* romanı; hem biçimsel özellikleri hem de post-Kemalist söylem alanıyla kurduğu örtük temaslar açısından ele alınacaktır. Romanın merkezinde yer alan Aysel'in kadın kimliği üzerinden şekillenen modernleşme deneyimi, ideolojinin birey üzerindeki etkilerini sorgulayan bir zemin yaratır. Eğitim, sınıfsal konum ve ideolojik aidiyet gibi temalar, bireysel anlatının içine yerleştirilerek geniş bir toplumsal eleştiriye dönüşür. Sonuç olarak roman, modernleşmeci tahayyüle yönelik eleştirel bir mesafeyi, herhangi bir karşı-ideolojiyi yüceltmeden kurar. Bu yönüyle yalnızca yazıldığı dönemin değil bugünün ideolojik tartışmalarına da dokunur. Biçim ve içerik arasında kurulan bu bütünlük, *Ölmeye Yatmak*'ı hem edebî hem düşünsel olarak özgün ve güncel kılan temel unsurdur.

Anahtar Kelimeler: Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, modernist roman, ideoloji, modernleşme, kadın temsili.

Giriş

Türk romanında bireyin siyasal ve toplumsal dönüşümler karşısındaki konumunu, klasik anlatı kalıplarının ötesine geçen bir dille kurmaca düzlemde işleyen *Ölmeye Yatmak* romanı, Türkiye'nin modernleşme serüvenine yönelik derin bir sorgulama sunar. Ağaoğlu'nun romanı, özellikle 1930'lardan itibaren kurumsallaşan modernleşme projesinin birey üzerindeki etkilerini merkezine alarak hem tarihsel hem de ideolojik bir çözümleme alanı açar. Üstelik *Ölmeye Yatmak* romanı henüz "post-Kemalizm" kavramı akademik dünyada yer edinmemişken bile bu yaklaşımın sunduğu sorgulayıcı perspektifi çok katmanlı bir biçimde bünyesinde barındırır denebilir. Roman başkişi Aysel'in zihinsel çözülüşü, toplumsal hayal kırıklıkları ve geçmişle hesaplaşmaları üzerinden, yalnızca bireysel bir travmanın değil aynı zamanda resmî tarih söylemiyle şekillenmiş bir ulusun kolektif bilinçdışını da kurmaca düzlemde işler. Özellikle Aysel'in kadın kimliği üzerinden şekillenen modernleşme deneyimi, Cumhuriyet ideolojisinin birey ve toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerine dair çarpıcı bir sorgulama ortaya koyar.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı. ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8220-9219 E-posta: mfuk@marun.edu.tr

Son yıllarda post-Kemalist yaklaşımlara yönelik eleştiriler ve bu çerçevenin artık eleştirel potansiyelini tükettiği yönündeki bazı savlar, Türkiye'de devlet ve toplum ilişkisini yeniden düşünme gerekliliğini ortadan kaldırmış değildir. Aksine *Ölmeye Yatmak* gibi erken dönem olarak kabul edilebilecek metinlerin, bu tartışmaların güncelliğini koruduğuna işaret etmesi hem edebiyat çalışmaları[1] hem de politik tartışmalar açısından önemlidir.

Modernist Yapının İdeolojik Katmanları

Edebiyatın politik konuları işlemesi veya yansıtması üzerine konuşulduğunda *mimesis* kavramı, Stendhal'in "yola tutulmuş ayna" nitelemesi ve bu nitelemeyi anımsatan Recaizade Mahmut Ekrem'in "ibret aynası" ifadesi üzerinde durulan veya örnek gösterilen başlıca kavramlardır. Aristotelesçi bir yaklaşımla konuya bakılırsa insan *zoon politikon*, yani toplumsal bir varlıktır ve birey toplumsal gerçeklikten ayrı düşünülemeyeceği için diğer sanat türleri gibi edebiyat da bilinçli veya bilinçsiz bir kullanımın parçası olarak toplumsal, tarihsel, ideolojik ve politik gerçeklikleri yansıtır.[2] Bu yaklaşım Orhan Okay'ın -birçok üniversitede ders kitabı olarak okutulan- *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* kitabının ilk sayfalarında da okunur:

> Ferdin, sosyal çevreden kopması mümkün olmadığına göre, sanatkâr olarak edebiyatçı dediğimiz insanın, dolayısıyla eserinin de, asgarî seviyede bile olsa tarihî ve siyasi bir zeminde düşünülmesi tabiidir. Nitekim birtakım tarihî ve sosyal vâkıaların izahında da edebî eserlere başvurulması, bu eserleri yerine göre birer belge olarak düşünen tarihçi için de vazgeçilmez olmaktadır. Siyasi meselelerle en ilgisiz görünen edebiyatçı bile eserinde, içinde yaşadığı devrin, tarihî olayların şahididir.[3]

Birçok ismin konuya benzer bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Hatta Kundera'nın, "Roman bilinçaltını Freud'dan, sınıf kavgalarını Marx'tan önce tanımıştır, görüngübilimi de görüngübilimcilerden önce uyguladı."[4] sözleri Kurtuluş Kayalı'nın "Hayatımızın Şekillendirdiği Roman Bir Başka Mecraya Yönelirken" başlıklı makalesinde Türkiye'de bazı konuları teorik niteliği olan politik kitaplar gündeme getirmezken edebiyatın gündeme getirdiği ve hayata yönelik boşlukları edebiyat metinlerinin doldurduğu[5] bağlamındaki cümlelerini hatırlatır. Nitekim Kundera da aynı metninde "Tarih yazarlığı toplumun tarihini yazar, insanınkini değil."[6] diyerek insanın yaşamını edebiyatın ele aldığını vurgular. Kundera, "tarih" sözcüğünü kullanarak bir yorum getirir. Ancak "toplumsal" ve "politik" olgular için de benzer bir durumdan söz edilebilir.

Burada bu hatırlatmanın yapılmasının nedeni çalışmanın konusu olan Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanının modernist romanın belirgin bir örneği oluşudur. Çünkü modernist roman tarihe

1 Türk romanının siyasi ve toplumsal meseleleri, Cumhuriyet Dönemi boyunca ele alış biçimine dair yapılan kapsamlı bir tez çalışmasında da vurgulandığı üzere, edebî eserler, dönemin siyasi aktörleri, parti çekişmeleri, ekonominin topluma etkileri ve bireylerin siyasi eksendeki dönüşümlerini estetik bir derinlikle sunan önemli belgeler niteliği taşımaktadır. Gonca Arkon, *Türk Romanında Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri (1923-1960)*, doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2011, iv–v, 8–11, 18–19; Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanına ilişkin değerlendirmeler için bkz. 201–203.

2 Zekiye Antakyalıoğlu, *Roman Kuramına Giriş* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 54.

3 Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 8.

4 Milan Kundera, *Roman Sanatı*, çev. Aysel Bora (İstanbul: Can Yayınları, 2012), 40.

5 Kurtuluş Kayalı, "Hayatımızın Şekillendirdiği Roman Bir Başka Mecraya Yönelirken," *Hece* 6, no. 90/91/92 (2004): 263.

6 Kundera, *Roman Sanatı*, 44.

sırt çevirmiştir denebilir. "Postmodern roman ise, modernizmin sırt çevirdiği tarihi yeniden baş tacı eder ama parodisini yapmak için."[7] Bu noktada politik ve toplumsal olanın tarihsel olanla karıştırılmaması gerekir. Bir olay tarihsel olduğu gibi politik ve toplumsal da olabilir. Ancak politik olan her zaman tarihin konusu değildir.

Politik konular geleneksel gerçekçi romanda işlenirken modernist romanın deyim yerindeyse apolitik olduğu ve modernist romanda odak birey ile bireyin iç dünyası olduğu için biçimci modernist metinlerin toplumsal olana sırt çevirdiği yaygın bir kanıdır. Bildirimin başında andığım Aristoteles'in *zoon politikon* kavramı bu noktada tekrar hatırlanabilir. Lukács, "Yenilikçi Akımın İdeolojisi" başlıklı makalesinde geleneksel gerçekçi metinlerin insanı Aristotelesçi bir yaklaşımla *zoon politikon*, yani toplumsal bir varlık olarak ele aldığını ifade eder. Lukács'a göre modernist edebiyat metinlerinde insan apolitik, asosyal ve hayata karşı yenik birey olarak görünür.[8] Anlatımı artık güncel olmasa da modernist metinlerin analizleri, sol bakış açısıyla yapılan analizler söz konusu olduğunda dikkate değer bir isim olan Lukács'ın, modernist romanın işlediği bireye Türk edebiyatından da çokça örnek verilebilir. Bu çalışmanın örneklemi olan *Ölmeye Yatmak* romanının başkişisi Aysel örnek oluşturduğu gibi Berna Moran'ın bir yönüyle postmodernist ve bir yönüyle modernist, olarak nitelendirdiği Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı da örnek oluşturur. Nitekim *Tutunamayanlar*'ı okuyanlar Oğuz Atay'ın romanda bürokratik yapıyı hicvettiğini anımsayacaktır. Lukács'ı eleştiren ve çürüten Adorno da modernist metinlerin yalnızlığı işlemelerinin de toplumsal bir teşhis olduğunu belirtir.[9] Ancak Lukács'a göre modernist romanlarda kişinin iç dünyası ve yalnızlığı odak nokta olduğu için öznel ile nesnel arasında yani bir anlamda bireysellik ile tarihsel gerçeklik arasında diyalektik oluşmaz. Eagleton, *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi* kitabında Lukács ile modernist romanlar konusunda aynı fikirde olmadığını ancak tarihsel koşulları gözeterek edebiyat metnine yaklaşan Marksist eleştiriye karşı da tarihsel koşullar gözetilerek yaklaşılması gerektiğini vurgular.[10] Neo Marksist eleştirmen Fredric Jameson'a göreyse modernist metinlerin politik boyutu olmadığı söylenemez. Ancak politik yön çeşitli anlatı yöntemleriyle bastırılmıştır. Bu nedenle modernist romanların toplumsal alt metinleri çok daha karmaşıktır.

Berman da modernist sanatın politik yönü üzerinde durur. Berman'ın ifadesiyle "modernist sanatın tüm biçimleri (…) aynı zamanda modernleşme sürecinin hem ifadesi hem de bu sürece karşı protestodur." Modern yaşam karmaşık ve parçalanmış olduğu için modern yaşamı, karmaşık ve parçalanmış biçimiyle diğer birçok konuyu yansıttığı gibi politik olanı da başarıyla yansıtacak olan da modernist romandır:[11]

7 Antakyalıoğlu, *Roman Kuramına Giriş*, 111-112.

8 György Lukács, "Yenilikçi Akımın İdeolojisi," in *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, çev. Cevat Çapan (İstanbul: Payel Yayınları, 1975), 22.

9 Theodor Adorno, "Reconciliation Under Duress," in *Aesthetics and Politics* (London: Verso, 2007), 151–176, aktaran A. Ward Sell, "The Politics of 21st-Century Modernism in *Malarky* and *Martin John* by Anakana Schofield," *C21 Literature: Journal of 21st-Century Writings* 6, no. 2 (2018): 1–23, https://doi.org/10.16995/c21.43.

10 Terry Eagleton, *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*, çev. Utku Özmakas (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 42–47.

11 Marshall Berman, *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity* (London: Verso, 1983), 235-257, aktaran Ward Sell, "The Politics of 21st-Century Modernism," 3.

> "Edebiyat ve düşüncedeki gerçekçilik, modern yaşamın ortaya çıkan, parçalanan, dağılan ve giderek daha karanlık hale gelen gerçekliklerini kavramak için modernizme dönüşmelidir"[12]

Modernizm bizlere toplumun iltihaplı iç yaralarını gösterir. Bunu da Fredric Jameson'ın vurguladığı gibi karmaşıklığıyla sağlar. Bu karmaşıklık nedeniyle modernist metinler aktif yorumlamaya da ihtiyaç duyar. Althusser'in *içsel bir mesafe* terminolojisiyle de ifade edilebileceği gibi metin okura, metnin içine girerek ideolojinin eleştirisini oluşturmasını sağlar.[13] Bu nedenle geleneksel gerçekçi romanda okur ile metin arasındaki mesafe fazlayken modernist romanda okur, kendini metne dahil etmek zorundadır.

Adalet Ağaoğlu'nun klasik anlatı tekniklerinin dışına çıkan *Ölmeye Yatmak* romanı da okuru kronolojik bir zaman düzleminde sabitlenmeyen bilinç akışıyla örülmüş bir iç yolculuğa çağırır. Modernist anlatının belirgin bir özelliği olarak aktüel zamanın kısa olduğu romanda iki farklı zaman düzlemi vardır: Bir otel odasında ölmeye yatan Aysel'in yaptığı geri dönüşlerle roman kurulur. Lineer olmayan zaman algısı da modernist romanın temel karakteristik özelliklerinden biridir. Olaylar kronolojik bir sırayla değil karakterin zihninde çağrışımlarla gelişir; bu da romanı bireysel bir bilinç haritası haline getirir. Aysel'in geriye dönüşüyle anımsadıklarının bireysel boyutunun olmasının yanı sıra toplumsal yönü de bulunur. Bu noktada modernist romanın bireysel anlatı ile kolektif tarihin kesişim noktasında bulunabileceği vurgulanabilir. Fredric Jameson'ın söylediği gibi modernist roman bireysel bilinçdışını aşarak tarihsel bilinçdışını da açığa çıkarma çabasındadır.[14] Aysel'in bireysel çözülüşünün tarihsel çözülüşle örtüştüğü *Ölmeye Yatmak* bu çabayı gerçekleştiren bir metindir. Bu noktada romandaki bilinç akışının yalnızca estetik bir tercih ile sınırlı olmadığı ifade edilmelidir.[15] Bilinç akışı tekniğiyle Aysel'in ideolojik düzlemdeki parçalanmışlığı ve onu ölmeye yatıran nedenler de görünür olur. Ve Hilmi Yavuz'un vurguladığı gibi Aysel, "geleneksel ideolojinin yasaklarına başkaldıramadan kendisini bir 'kadın' olarak değil ama bir 'aydın' olarak onaylatmayı başarabilmiştir. … Geleneksel ideoloji ile batıcı cumhuriyet ideoloji arasındaki tümel çelişme, Aysel'in bilincine, 'kadın' olmakla,

12 Marshall Berman, *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity* (London: Verso, 1983), 257, alıntılayan Ward Sell, "The Politics of 21st-Century Modernism," 3.

13 Catherine Belsey, *Critical Practice* (New York: Routledge, 2002), 76.

14 Fredric Jameson, *Siyasal Bilinçdışı: Anlatı Toplumsal Bakımdan Simgesel Bir Edim Olarak* adlı eserinde, edebî metinlerin bireysel psikolojik süreçlerin ötesine geçerek toplumsal ve tarihsel bilinçdışının bastırılmış gerçekliğini açığa çıkardığını savunur. Jameson için temel ilke, "daima tarihselleştirin!"dir. Bu bakış açısıyla, kültürel ve edebi metinler "toplumsal bakımdan simgesel edimler" olarak işlev görür, yani gerçek toplumsal çelişkilere imgesel çözümler sunarlar. Konuyla ilgili daha fazla ayrıntılı bilgi için bkz. Fredric Jameson, *Siyasal Bilinçdışı: Anlatı Toplumsal Bakımdan Simgesel Bir Edim Olarak*, çev. Yavuz Alogan ve Mesut Varlık (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 5, 15–16, 72–73, 101, 318–319, 392.

15 Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanının modernist biçimsel tekniklerle bireyin zihinsel çözülüşünü işlerken bu çözülüşün ardında yatan ideolojik ve tarihsel gerilimleri görünür kıldığı ve bilinç akışı, parçalı zaman kurgusu, iç monolog gibi tekniklerle bireysel deneyimi toplumsal belleğin ve resmî tarih söyleminin gölgesinde kurduğu genel kabul görmüş bir tespittir. Nitekim Mustafa Apaydın, *Dar Zamanlar* üçlemesi üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında, özellikle *Ölmeye Yatmak*'ın modernist zaman kurgusunu, Aysel'in intihara sürüklenmesinin ardındaki Cumhuriyet ideolojisiyle hesaplaşma bağlamında derinlemesine analiz eder. Apaydın, romanın iki farklı zaman düzlemini (Aysel'in otel odasındaki 1 saat 27 dakikalık bilinç akışı ve 1938-1960 yılları arasındaki geçmişi) inceleyerek teknik tercihlerinin (kolaj, günlük, mektup kullanımı gibi) sadece biçimsel değil, aynı zamanda Türk toplumunda bireyleşme sorunları ile Cumhuriyet ideolojisi ve demokrasinin kesintiye uğratıldığı dönemler arasındaki bağlantıyı kurma amacına hizmet ettiğini ortaya koyar. Bu, romanın biçimsel yapısının ideolojik katmanlarla nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Apaydın, "Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, no. 2 (2006): 17–38.

'aydın' olmak arasında tikel bir çelişme olarak yansır."[16] Romanın modernist biçimi de Hilmi Yavuz'un vurguladığı -çelişmeye, ikiliğe- yani içeriğe aracılık eder. Aysel'in kendilik deneyimi bilinç akışı tekniğinin aracılığıyla da parçalanarak ideolojik bir kimlik krizini açığa çıkarır. Bu nedenle roman ideolojik yönünü yalnızca anlattığı olaylar veya tasarladığı karakterler yoluyla değil biçimiyle de ortaya koyar. Geleneksel gerçekçi romanın bütünleyici yapısıyla örtüşmeyen metin, bir anlamda ideolojik söylemin çözülmesine hizmet eder. Althusser'in anlayışına göre ideoloji bireyleri özneye dönüştürür. *Ölmeye Yatmak* ise bu özneleşmeyi hem anlatı hem de kurgu düzeyinde sorgular. Anlatının parçalı yapısı Aysel'in özneleşmesinin bütünlüğünü de bozar ve biçimsel yapıdaki çözülüş daha önce de vurgulandığı üzere aynı zamanda bir ideolojik çözülüşü de temsil etmektedir. Catherine Belsey'in belirttiği gibi geleneksel gerçekçi roman sistemi ideolojiyi doğallaştırır. Hatta kimi zaman geleneksel gerçekçi romanların kahramanları yazarın sözcüsü konumundadır ve roman metni bir propaganda metnine dönüşür. Ancak modernist anlatılar bu doğallaştırmaya karşı koyar.[17] Romanın biçimsel yapısı okurun metne eleştirel bir bakışla yaklaşmasını sağlarken bazı geleneksel gerçekçi romanlardaki gibi bir propaganda metnine maruz kalarak ideolojik aktarımları okuyup alımlamasının önüne geçer. Bu noktada, romanın biçimsel yapısıyla aktarılan Aysel'in parçalanmış bilinç akışının *hangi tarihsel arka plana dayandığını dikkate alarak* okunması gerekir.

Kurmacada Erken Gelen Eleştiri: *Ölmeye Yatmak*'ta Reformların Bireysel Kırılmaları

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanının başkişisi Aysel, sabah saat 07.22'de Ankara'daki bir otelin on altıncı katındaki odasına intihar etmek için girer. Romanın adının çağrıştırdığı gibi ölmeye yatar. Aysel'in bu otel odasında geçirdiği bir saat yirmi yedi dakika birinci zaman düzlemidir ve bu saat aralığındaki olay örgüsü okura başkişi anlatıcı aracılığıyla aktarılır. Bir saat yirmi yedi dakikalık güncel zamanın aktarıldığı kısımlarda Roma rakamıyla bölümlendirme yapılırken geriye dönüş ile Aysel'in ilkokul mezuniyet müsameresinden 60'lı yıllara dek uzanan mazinin aktarıldığı bölümlerde yazar, "İstikbalin Dikenli Yollarında İlerlerken" gibi başlıkları tercih eder. Mazinin anlatıldığı bu bölümlerde mektup, günlük ve gazete haberleri anlatım tekniği olarak kullanılmıştır. Aysel'in ilkokul yıllarından itibaren aktarılan olaylar, bir anlamda, Aysel'i ölmeye yatıran nedenleri anlattığı gibi Dündar Öğretmen'in öğrencilerinin öyküsünü de anlatır.

Ölmeye Yatmak'taki bu içeriksel özellikler romanı, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de merkezi bürokratik modernleşme modeline yöneltilmiş eleştiriler bütünü olarak akademik sahada yer bulan tartışmaların ışığında yeniden okunabilir kılar ve bu çerçevede *Ölmeye Yatmak* modernleşmenin bireyde yarattığı yabancılaşmayı ve sıkışmayı anlatan erken bir kurmaca sorgulama olarak da değerlendirilebilir. Romanın ilk baskısını yaptığı 1973 tarihi, merkez-çevre ile post-Kemalizm kavramının henüz dolaşıma girmediği bir dönemdir. Yani *Ölmeye Yatmak* belirtilen bağlamda okumaya uygun imkân sunsa da aslında bahsedilen eleştirel çerçevenin içinde yazılmamıştır. Bugünden bakıldığında ise romandaki ideolojik çözülme ve modernleşmeci tahayyüle kurmaca düzlemdeki dolaylı eleştriler, siyaset bilimi literatüründeki tartışmaların ana hatlarıyla örtüşen söylemsel düzlemler içerir.

16 Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, 1. baskı (Ankara: Bilgi Yayınları, 1977), 158–161.

17 Belsey, *Critical Practice*, 76.

Romanda geriye dönüş ile aktarılan ilk olay Aysel, Aydın, Namık, Semiha, Sevil, Ertürk, Ali ve Hasip başta olmak üzere idealist Dündar Öğretmen'in "irfan ordusunun" mezuniyet müsameresidir. Bölümün başlığı olan "Doğdu Gün Işıkları Ülkü'nün" ifadesi mezuniyette koronun söylediği marşta geçer. Müsamere hazırlıklarında Dündar Öğretmen'in heyecanı okunurken 30'ların son yıllarında kırsaldaki yoksulluk da kurmaca düzleme yansır: Papyona benzetilmeye çalışılmış kara bir kumaş kopunca Dündar Öğretmen, yaşı biraz büyük Semiha'nın iğne iplikle "lastiği" dikmesini ister. Öğrencilerin ayakkabılarının renkleri birbirlerinden farklıdır. Ali, çarıklarının içine işlemeli, uzun tiftik çoraplar giyer. Okulun Atatürk portresi yeterince büyük olmadığı için "Müddeiumumi" dairesinden ödünç alınan portre müsamerede kullanılır. Emin Efendi krepon kâğıtlarını taksitle verir. Kaymakamın oğlu Aydın ve savcının kızı Sevil kıyafeti tam olan tek öğrencilerdir.

Müsamerede öğrenciler yabancısı oldukları oyunları oynarlar. Bunlardan biri de rondodur. İmamın oğlu Hasip rondo provası yaparken ayet okur gibi başını salladığı için "Rondo oynuyorsun. Kafanı da ayet okur gibi sallama. Camide değilsin. Uygarlık kaynağı bir okulun sahnesindesin."[18] sözleriyle öğretmeninden azar işitir. Ayrıca Hasip; *Çiçekler, Böcekler ve Kelebekler* tablosunda ancak "bokböceği" rolüyle sahnede yer bulabilir. Bu noktada, Zürcher'in de vurguladığı üzere Kemalistlerin kendilerinden önceki İttihatçılar gibi, dinin devlet ve toplumun modernleşmesinde ilerlemeye engel olarak görüldüğü pozitivist bir dünya görüşüne dayalı bir modernleşme stratejisinin uygulayıcıları oldukları hatırlanabilir.[19] Dündar Öğretmen de bu resmî tasavvurun taşradaki bir yürütücüsü olarak düşünülebilir. Onun gözünde Hasip'in ayet okur gibi başını sallaması basit bir oyun hatası değil okulun temsil ettiği "uygarlık" sahnesinde yeri olmayan, geçmişe ait kültürel bir tortudur. Dolayısıyla Hasip'in sahnede ancak "bokböceği" olarak yer bulabilmesi, yukarıdan gelen bu modernleşme modelinin halkın geleneksel değerleriyle karşı karşıya geldiği o ilk kırılma anını kurmaca düzlemde net bir biçimde ortaya koyar.

Rondo, koro, *Meslekler*, *Çiçekler ve Böcekler* temsillerinin yanında *Ergenekon Destanı* için de öğrenciler hazırlanır. Bu durum da yeni kurulan devletin Batılılaşmayı benimsediğini gösteren reformlarının yanı sıra ulus devlet inşası için çalıştığının da belirtisidir.[20] Böylece kurmaca dünyadaki okul sahnesi, Batılı kültürel formlar ile ulusal mitlerin bir arada harmanlandığı ve resmi kimlik tasavvurunun görünür kılındığı bir alan haline gelir. Başka bir ifadeyle merkezi otorite, muasırlaşma hedefiyle ulusal kimlik inşasını aynı potada eritmeyi amaçlamaktadır. Ancak halk gerçekleştirilen reformlara yabancıdır. Oysa halk Şerif Mardin'in de belirttiği gibi alt tabakadan gelen hocalarla aynı dili konuşabiliyordu ve kültürel değerleri de örtüşmekteydi.[21] Romanda, çocuklarının müsamereye katılmalarını istemeyen tüm kasaba halkı ayağa kalkar:

> Her ev, ya içinden bir ölü çıkmış, ya kapısına kırmızı bir fener asılmış gibi. Çocukların sızıldanmaları, karıkocaların artan günlük kavgaları hep aynı nedenle: Okulda ilk müsamere. İlk mezuniyet müsameresi. Geç bile kaldı bu okul. Bu yıl da olmasaydı, Öğretmen Dündar karalar bağlayacaktı. Beceriksiz, yenik, ülküye sırt çevirmiş olacaktı. … Başöğretmen'i

18 Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak* (İstanbul: Everest Yayınları, 2018), 10.

19 Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 4th ed. (London: I.B. Tauris, 2017), 235.

20 Ayrıca Galatasaray'dan mezun olduktan sonra Gazi Lisesine başlayan Aydın'ın günlüğünde edebiyat dersinde "Eski Türk Orhon Kitabeleri" bahsini okumaları da bu bağlamda dikkate değerdir.

21 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 146.

> zorlayışları da bundan. Kulağının dibinde arı gibi vızıldayışları. Polkayı kabul ettirmek için artık bir seferinde, "Atam, Atam, Büyük Atam!.." diye hıçkıra hıçkıra ağlamıştı. … Okulun sıraları yanyana dizilmiş. Bazı öğrencilerin babaları, anaları, hısım akrabaları, fötrlü, kasketli, başörtülü, sıkmabaşlı; yerlerine oturmuşlardı. Bazıları, erkeklerden bazıları, başlarını açmayı akıl etmişler. Yaşlı kadınlar damalı örtüleriyle yüzlerini kapatıyorlar. İçlerinden on kez, "Allahım sen günah yazma" diye yakarıp dua ederek, üç kere bağırlarına tükürüyorlar.[22] Seyirciler arasındaki eşraf ve esnaf babalar, polka ve rondo ile kirlenen namuslarını örtbas etmek için durmadan öksürüyor, kafalarındaki bütün sıkıcı düşünceleri kovalamak için gerekli gereksiz gülüyorlardı. Medeni olmak buyrulmuştu. Eh, ne yapsın onlar da medeni olmuşlardı işte. Suç kendilerinde değildi.[23]

Halkın yukarıdan gelen reformlara mesafeli ve karşı olduğu alıntıdan okunur. Zürcher'in de belirttiği gibi yeni kurulan devletin modern ve laik vizyonu çoğunlukla *Ölmeye Yatmak*'ın Dündar Öğretmen'i gibi öğretmenlere, yazarlara, doktorlara, diğer profesyonellere ve öğrencilere ilham verir. Ancak bu kesimin "cahil yurttaşlarına" rehberlik etmesi, reformların halk nezdinde benimsenmesindeki mesafeyi gösterir.[24]

Aysel'in babası Salim Efendi de Millî Mücadele'de İsmet Paşa'yı Ankara'ya götüren jandarmalardan biri olmasına rağmen "müsamere işini güler yüzle karşılamamıştır".[25] Bu nedenle müsamere hazırlıklarında hiçbir masrafa girmez ve karısı çeyizindeki kumaşı Aysel'in müsameresi için çıkarır. Anlatıcının da vurguladığı gibi oğlu İlhan'ı ortaokula göndermesi, Salim Efendi'nin son İsmet Paşacılığıdır. Aysel'in *Meslekler* piyesindeki giysisi çok dar olanaklarla tamamlanır. Annesinin ayakkabısı, ayağından düşmesin diye içleri bezle doldurulur.

Koronun okuduğu marşlara da dönemin ideolojisi yansımıştır: "Haydi karanlıklar savaşı var, atıl ileri / Türk'ten ulu yok bir millet / Türk'e açık şan yolu / Işık yolu Cumhuriyet!"[26] *Gençliğe Hitabe*'de yer alan cümleler de leitmotif olarak tekrarlanır. Aysel, güncel zamanda sorumluluklarını düşündüğünde de *Gençliğe Hitabe*'yi anımsar: "Yeni bir kuşak doğuyor!" Bizim çocukluğumuz için böyle denirdi. Böyle bir doğumun ayrı bir sorumluluğu vardır. "Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen…" İlk görev. Nedir bir ilk görev? Size verilen, sizin de gücünüzü ölçmeden yüklendiğiniz bir sorumluluk."[27] Ayrıca güncel zamanda Aysel'in "İnsan krepon kâğıdından kanatlar takınca kelebek olduğuna inanır. Koyun postunda koyun, kurt postunda kurt… Ülkü de giydirilebilir üstünüze ve Etlik tepeleri dağ görünür gözünüze."[28] sözleriyle müsamere gününe gönderme yapılır. Bu geriye dönüşler, çocukluk yaşlarında büyük bir ödev bilinciyle benimsenen toplumsal sorumlulukların, yetişkinlik çağında karakterin iç dünyasında açtığı psikolojik mesafeyi yansıtır. Ağaoğlu, Aysel'in zihnindeki bu hesaplaşmalar vasıtasıyla, kamusal vazifeler ile bireysel varoluş arasındaki o çok katmanlı gerilimi kurmaca düzlemde görünür kılar.

22 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 13-14.

23 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 21.

24 Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 182.

25 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 24.

26 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 15.

27 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 29.

28 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 31.

Aydın'ın çocuk üslubuyla yazılan günlüğünde Hafız Bilal'in oğlu Hasip de geçer. Aydın'a göre Hasip çalışmasına rağmen derslerinde bir türlü başarılı olamaz. Cumhuriyet'in ne zaman ilan edildiğini bile zor öğrenmiştir. Kur'an'ı Arapça ezberlediğini arkadaşlarından gizler ama Aydın bu bilgiyi öğrenerek öğretmenine söylemiş ve Hasip neredeyse okuldan kovulacak duruma gelmiştir. Roman boyunca, yetişkin olana dek, Aydın'ın ilkokul arkadaşlarına tepeden baktığı okunur. Aydın, Aysel'in ortaokula gidebilmek için çok ağladığını da vurgular. Ona göre kendi babası uyanık ve medeniyken Aysel'in babası geri kafalı bir adamdır. Aydın'ın çocuk üslubuyla yazılmış günlüğü bir yana bırakılırsa Aysel'in babasının aslında Cumhuriyet rejimine tamamıyla karşı olmadığı ama kızının eğitim için evden uzaklaşmasını garipsediği söylenebilir. Çünkü Salim Efendi, İnönü'nün jandarması olmakla övünürken[29] kızının ve oğlunun eğitim alması canını sıkar. "Nemrutlaştıkça yenilik, uygarlık adına ne görürse ortalıkta, topuna birden soğukluk duymakta, hatta kin toplamakta…"[30] Cümlesine de yansıdığı gibi mevcut durumu, geleneksel değerleriyle kıyasladığında, kolaylıkla kabullenemez. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Salim Efendi'nin toplumsal statüsünün eski değerini kaybetmesi bu durumun oluşmasında etkilidir. "Salim Efendi'nin ise o gün bugündür içinde gittikçe büyüyen küçülmeyi kimse anlamadı. Küçük esnaf, ne *efendisiydi milletimizin*, ne de *büyüklerimiz*. Söylevlerde tek adı anılmayan, ilçe *mahfelinde* ne övülmek, ne de henüz yenilmek için tek sözü edilmeyen…"[31] bir kimse olmuştur Salim Efendi.

İlkokul mezuniyetinden sonra Aydın kolaylıkla Galatasaray'da öğrenimine devam ederken Aysel'in babasının diretmesiyle karşılaşır. Aysel okula kaydolduktan sonra ailesinin tutumu nedeniyle diğer öğrenciler arasında yabancılık çeker. Tüm öğrencilerin önlükleri dizinin üstündeyken Aysel'in önlüğü dizinin altındadır.[32] Aydın, 19 Mayıs törenlerinden iki gün önce tuttuğu günlüğünde de babasının Aysel'e şort ile törene katılmasına izin vermeyeceğini yazar.[33] Ortaokul bittikten sonra ise babası Aysel'i enstitüye göndermek ister. Çünkü Salim Efendi'ye göre Aysel hiç olmazsa dikiş nakış öğrenmelidir. "Kız kısmına yakışan" da budur.[34]

Roman boyunca genç Cumhuriyet'in inşa etmeye çalıştığı kadından beklentilerine de gönderme yapılır. Semiha; mezuniyet müsameresinden yıllar sonra Aysel'e yazdığı mektubunda, Atatürk'ün kendilerinden beklediği[35] şehirli kadın rolünü Aysel'in oynadığını müsamereyi hatırlatarak vurgular. Aysel de güncel zamanda "Türk'e durmak yaraşmaz"[36] ifadeleriyle sürekli sorumluluklarını hatırlar. "Ölmeye yatan" Aysel, otel odasında son sigarasını içmeden önce de "ödev" ve "görev"lerini hatırlar.

> Ölmeden önce son sigaramı içsem mi artık? Çok istiyorum bir sigara içmeyi. Neden içmeyecekmişim peki? Henüz ölmediğime, canım da çektiğine göre, beni ne alıkoyabilir bir sigara içmekten? Hangi görevim benim? Hangi ödevim? Hangi Atam?.. … Birden, sigaram dudaklarımda, çırılçıplak oturduğum koltukta, az önce hesabını gördüğüm omuzlarımı

29 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 55.

30 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 56.

31 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 56.

32 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 98.

33 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 183.

34 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 109.

35 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 64.

36 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 71.

> dikiyorum. Kendi gözümde yeniden güzelleşip büyüyorum. Yeniden, bana verilen bütün haklarımı giyiniyorum; bu haklarla yeni haklara uzanıyorum. Türkiye'nin ayrıcalıklı aydın kadını oluyorum yeniden. Ölümümü kendim seçmişim işte. Kendim için de ölüyorum… Devredip soylu nöbetimi…[37]

Mesleğinin sorumluluklarının ve ev işlerinin yanı sıra aydın bir kadın olmanın da üzerine yüklediği vazifeler vardır. Ortaokula başlayan Aysel'in Semiha'ya yazdığı mektubundaki,

> Ben oraya gelince, en ağrıma giden de annemin, babamın bana başımı örttürmeleri oldu. Sana anlattığım gibi, burda benim yaşımdaki kızlar, hiç başlarımızı örtmüyoruz. Sadece, okula giderken kasketlerimizi giyiyoruz. Zaten Ölmez Atamız, bizlerin uyanık ve medeni olmamızı istemiştir. Şayet beni burdan bir öğretmenim yazın, başım örtülü olarak dolaştığımı görseydi kimbilir neler derdi? Ama gel de bunu anneme ve bilhassa babama anlat.[38]

sözlerine de belirtilen sorumluluk duygusunun yansıdığı görülür. Ayrıca Aysel Semiha'ya yazdığı mektubunda, gittiği gardenpartide kızlar ve erkeklerin dans ederken rahat hareket ettiklerini söyleyerek içerisinde bulunduğu ortamın doğduğu çevreden farklı olduğunu ifade eder.

Aysel'in sorumlulukları yalnızca temsilcisi olması gereken ideolojiye ve akademiye karşı değildir. "Bütün o pedikürler, manikürler, geceleri yüzümü iyi bir kremle silişim, sabahları yüzüme hafif bir nemlendirici sürüşüm, kollarımın altına, orama burama talk pudraları serpişim, o sabaha değin sanki hep kadınlığımdan kopuk; sağlık, rahatlık için yapılmış birer görevdi. Acaba hiç kendim olmuş muydum? Hiç kendimiz olduk mu? Görevlerin birlikte götürülmediği bir yerim oldu mu hiç?"[39] sözlerine de yansıdığı üzere görevler hayatının her alanını kapsamaktadır. Pedikürcüde bile akademinin yüklediği görevleri hatırlar.[40]

Galatasaray'da okuyan Aydın da günlüklerinde, Aysel'den bahsederken benzer konular üzerinde durur. Aysel'in "Atatürk çocuğu"[41] olarak başı örtülü gezmesini ve herhangi bir erkek arkadaşını görünce yolunu değiştirmesini yadırgar. Türkiye'nin muasır medeniyet seviyesine çıkmasının yolunun kadınların tam Batılı olmalarından geçtiğini, günlüğüne yazmıştır.[42] Okulunun lise kısmındaki Ferda, peştamal ve takunya ile dolaştığı için kızı canavar olarak niteleyen Aydın'a göre; Aysel ve Ferda gibi kızlar yüzünden Türkiye, Garp dünyasında yanlış tanınır.[43] Aydın, Aysel'in ürkek hallerini de "bir Atatürk kızı[na]" yakıştırmaz. Ona göre Cumhuriyet çocukları medeni olmalıdır. Önceki kuşak gibi "kaçgöç içinde" yaşam sürülmemelidir.[44] Kadınların erkeklerden daha bilgili, kültürlü ve uyanık olmaları gerektiğini Ali de düşünür.[45] Genç Cumhuriyet'in Batı uygarlığına erişmesi yolunda kat etmesi gereken aşamaları, kurmaca içerikte etkisi sınırlı roman kişileri de vurgular. Örneğin Sevil'in keman hocası, yalnızca başkentte orkestra bulunmasını yetersiz görür. Ona göre her vilayette bir orkestra

37 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 118-121.

38 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 78.

39 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 198.

40 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 200.

41 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 85.

42 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 85.

43 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 88-89.

44 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 178-179.

45 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 107.

bulunmalıdır. Hatta her köyde bir orkestra olması Batı uygarlığına erişmek için önemlidir.[46] Aydın'ın Büyükada'daki Tilla Pastanesi ile dahil olduğu sosyal ortam ve Sevil'in Alman yengesi aracılığıyla dahil olduğu çevre, ilkokullarının bulunduğu kasabadan oldukça farklıdır. II. Dünya Savaşı yıllarında ülkede yoksulluk etkili olurken mutlu azınlık büyük şehirlerde eğlenmektedir.

Romanın bu kısmında dikkat çeken bir diğer unsur ise mekânsal ve sınıfsal ayrışmaların modernleşme sürecine eşlik eden kırılmalarla nasıl iç içe geçtiğidir. Aydın'ın Büyükada'daki sınıfsal ve ayrıcalıklı ortamı ve Sevil'in Batılı bir çevre aracılığıyla eriştiği kültürel sermaye, küçük kasabadaki müsamere salonunu dolduran halkla kurdukları mesafeyi daha da belirgin kılar. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı kıtlık koşulları altında kentli azınlığın ve Aydın gibi bürokrat çocuklarının hâlâ eğleniyor oluşu, eşitlik söylemiyle çelişen sınıfsal ayrışmaları da hatırlatır. Üstelik bu farklılıklar sadece ekonomik düzeyle sınırlı değildir. Aynı zamanda ideolojik bir gerilimi de içinde barındırır. Çünkü modernleşme idealine sıkıca tutunan aktörler bile kendi içlerinde çelişkilidir. Aysel'in yaşadığı kimlik krizi, bu ideolojik çelişkilerin bireyde nasıl içselleştirildiğini ve hangi noktalarda çözülmeye başladığını gösterir. *Ölmeye Yatmak*'taki tüm bu katmanlar, romanı yalnızca siyaset bilimi literatüründeki güncel eleştirilerin ötesine geçmeye açık kılmaz. Aynı zamanda bu eleştirilerin sınırlarını ve iç tutarlılıklarını da tartışmaya açar. Ayrıca *Ölmeye Yatmak*, yakın dönemde bu alanda öne çıkan yeni eleştirel akademik arayışlarla da kolayca örtüşmez. Çünkü roman kurmaca düzlemde tepeden inme modernleşmeye yönelttiği eleştirilerde herhangi bir alternatif iktidar tahayyülünü yüceltmez ve herhangi bir karşı anlatıya sığınmaz. Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak romanı, 1973 yılında yayımlanmış olmasıyla, bu tür kavramsallaştırmaların akademik dünyada henüz bir paradigma olarak yer edinmediği bir dönemde dahi Cumhuriyet'in modernleşme projesine yönelik derinlikli ve sorgulayıcı bir perspektif sunar. Yapılan derleme çalışmalarda, geçmişteki eleştirel akımların Cumhuriyet tarihini genellikle "tek partili ve çok partili diye ikiye bölerek" ve "otoritere karşı demokrat" gibi basitleştirilmiş karşıtlıklar kurarak "bir optik yanılsamaya, bir kronoloji önyargısına" yol açtığı ve hatta bu bakışın zamanla "bilimsel bir bakış açısı olmaktan çıkıp, kolektif bir aydın ritüeline, deyim yerindeyse bir şeytan taşlama ayinine ve siyaseten hayli kullanışlı bir silaha dönüştüğü"[47] ileri sürülmektedir. Bu bağlamda *Ölmeye Yatmak*, söz konusu kuramsal tıkanıklıkları hedef alan güncel eleştirilerin de ötesinde bir yerde durur. Nitekim güncel siyasi atmosferde kurumsal söylemlerin dönemsel ihtiyaçlara göre ne denli araçsallaştırılabildiği ve aktörler dengesinin ne kadar kolay değişebildiği göz önüne alındığında, romanın işaret ettiği zihniyet dünyasının kalıcılığı daha net anlaşılır. *Ölmeye Yatmak*, meseleyi gelip geçici aktörlerin söylemsel pratiklerine veya sığ siyasi karşıtlıklara hapsetmez; aksine, toplumsal davranışı şekillendiren kültürel kodların ve derin yapısal sürekliliklerin izini sürer. Roman, modernleşmenin bireyde yarattığı yabancılaşmayı tek bir döneme ya da aktöre indirgemeden, daha geniş bir insani ve varoluşsal bağlamda işler. Bu özelliğiyle *Ölmeye Yatmak*, kuramsal tartışmaların dönemsel sınırlarından ziyade kendi özgün ve zamanı aşan eleştirel derinliğiyle bugünün ideolojik ve sosyolojik tartışmalarına farklı ve kalıcı bir pencere açmaya devam etmektedir.

46 Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, 136.

47 Literatürdeki bu eleştiriler ve dönem analizleri için bkz. İlker Aytürk ve Berk Esen (der.), *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 12, 16, 22, 40.

Sonuç

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanı, modernist anlatı biçiminin sunduğu imkânlarla bireysel kimlik çözülmesini işlerken aynı zamanda merkezi modernleşme projesinin toplumsal düzlemde yarattığı gerilimleri görünür kılan, çok katmanlı bir anlatı örneğidir. Romanın biçimsel yapısı yalnızca estetik bir tercih değil bireyin iç dünyasındaki kırılmaları, çelişkileri ve ideolojik çatışmaları yansıtmak için kullanılan bilinçli bir tercihtir. Aysel'in bireysel çözülüşü, yalnızca kişisel bir krizi değil Cumhuriyet'in ilk yıllarında inşa edilen modernleşmeci tahayyülün bireyde açtığı yaraların izdüşümünü taşır. Bu yönüyle *Ölmeye Yatmak*, bireysel ile toplumsal olanın, özel ile kamusalın, geçmiş ile şimdi arasında gidip gelen bir anlatı olarak okunabilir. Dönemin eleştirel kuramsal çerçeveleriyle söylemsel düzeyde temas kurarken bu yaklaşımların sınırlarını da sorgulayan metin ne nostaljik bir gelenek özlemini yüceltir ne de modernleşmeyi kesintisiz ve problemsiz bir ilerleme olarak sunar. Herhangi bir karşı-iktidar ya da yeni anlatı üretmeden, okuru metne aktif biçimde dâhil ederek eleştirel mesafesini korur.

Nitekim güncel siyasi atmosferde kurumsal söylemlerin dönemsel ihtiyaçlara göre ne denli araçsallaştırılabildiği ve aktörler dengesinin ne kadar kolay değişebildiği göz önüne alındığında, bu tür merkezi modernleşme eleştirilerinin güncelliğini yitirdiğini savunan iddiaların aksine romanın işaret ettiği zihniyet dünyasının kalıcılığı daha net anlaşılır. Bu bağlamda roman, yalnızca yazıldığı dönemin ruhunu yansıtan bir kurmaca olarak değil bugünün ideolojik ve sosyolojik tartışmalarına da katkı sunabilecek bir sorgulama alanı olarak değerlendirilebilir. Biçim ile içeriğin bu denli iç içe geçtiği bir anlatıda, estetik olanın politikle, bireysel olanın toplumsalla, tarihsel olanın güncelle çakıştığı çok yönlü bir edebî deneyim ortaya çıkar. *Ölmeye Yatmak*, bu anlamda, Türk edebiyatında anlatı ve düşünce düzeyinde dikkate değer metinlerden biridir.

Kaynakça

Ağaoğlu, Adalet. *Ölmeye Yatmak*. İstanbul: Everest Yayınları, 2018.

Adorno, Theodor. "Reconciliation Under Duress." In *Aesthetics and Politics*, 151–176. London: Verso, 2007.

Antakyalıoğlu, Zekiye. *Roman Kuramına Giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Apaydın, Mustafa. "Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar* Üçlemesinde Zaman Kurgusu Üzerinde Bazı Değerlendirmeler." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, no. 2 (2006): 17–38.

Arkon, Gonca. *Türk Romanında Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri (1923-1960)*. Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2011.

Aytürk, İlker, ve Berk Esen, der. *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Belsey, Catherine. *Critical Practice*. New York: Routledge, 2002.

Berman, Marshall. *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. London: Verso, 1983.

Eagleton, Terry. *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi*. Çev. Utku Özmakas. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Jameson, Fredric. *Siyasal Bilinçdışı: Anlatı Toplumsal Bakımdan Simgesel Bir Edim Olarak*. Çev. Yavuz Alogan ve Mesut Varlık. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Kayalı, Kurtuluş. "Hayatımızın Şekillendirdiği Roman Bir Başka Mecraya Yönelirken." *Hece* 6, no. 90/91/92 (2004): 263.

Kundera, Milan. *Roman Sanatı*. Çev. Aysel Bora. İstanbul: Can Yayınları, 2012.

Lukács, György. "Yenilikçi Akımın İdeolojisi." In *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, çev. Cevat Çapan, 22. İstanbul: Payel Yayınları, 1975.

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Okay, Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Ward Sell, A. "The Politics of 21st-Century Modernism in *Malarky* and *Martin John* by Anakana Schofield." *C21 Literature: Journal of 21st-Century Writings* 6, no. 2 (2018): 1–23. https://doi.org/10.16995/c21.43.

Yavuz, Hilmi. *Roman Kavramı ve Türk Romanı*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1977.

Zürcher, Erik J. *Turkey: A Modern History*. 4th ed. London: I.B. Tauris, 2017.

Anayurt Oteli Romanında Kötülük Unsurları: Zebercet ve Kadınlar

Rabia Şura Bayramoğlu*

Öz: Kötülük, geçmişten günümüze hem teolojik hem de felsefi açıdan anlamsal boyutu ve mahiyeti bulunan bir kavramdır. Kant'a kadar teodise bağlamında değerlendirilen bu kavram, Kant'tan itibaren anlamsal mahiyetini değiştirmiştir. Kötülük kavramı, Tanrı ile ilişkisini keserek insanın sorumluluğuna yüklenmiş ve insanın özgür iradesiyle ortaya koyduğu "radikal kötülük" olarak ortaya çıkmıştır. Kant'ta radikalleşen kötülük unsuru Hannah Arendt'te Eichmann üzerinden kavramsallaştırılan "kötülüğün sıradanlaşması"na dönüşür. Sıradan insanlar tarafından "günlük pratikler" haline gelen kötülük unsurları toplum tarafından kabul edilen ve sorgulanmaksızın gerçekleştirilen eylemler olarak belirir. "Kötülük" kavramındaki gelişmeler feminist tartışmalara uzanan bir alan açmıştır. Feminist çerçeveden kötülüğün temsilleri ve kadının ele alınma biçimleri değerlendirilir. Bu bildiride Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Oteli* romanı, kötülük unsurları ve feminist kuram içerisinde yansımaları incelenmiştir.

Anayurt Oteli (1987), Yusuf Atılgan'ın edebiyatımızda önemli bir yere sahip eserlerinden biridir. Romanda yalnızlık, yabancılaşma, toplumsal baskılar ve insanın içsel boşluğu gibi temalar işlenirken feminist kuram açısından da derinlemesine incelenebilecek bir dizi öge bulundurmaktadır. Bu inceleme, özellikle "kötülük" olgusunun roman içindeki yeri ve bunun feminist perspektifte nasıl ele alınabileceği üzerinde duracaktır. Romanında "kötülük" kavramı kendi yasasıyla işleyen ve yalnızca kendini amaçlayan bir durum olarak karşımıza çıkar. Romanın içindeki anlatılarda kötülük hem kişilerin hem de yaşanılan dünyanın bir iç gerçeği olarak karşımıza çıkar. Ahlaktan ve vicdandan arındırılan anlatı evreninin hakim unsuru duygusuzluktur. Bununla birlikte "kötülüğü" ortaya çıkaran ve buna maruz kalan kadın karakterleri, romanda cinsel meta olarak var olur. İzinsiz beden ihlali, cinayet hatta intihar sıradan bir eylemdir. Bu doğrultuda ele alınan inceleme, roman karakterleri üzerinden kötülüğün feminist kuram çerçevesinde yansımaları verilecektir. Kadın karakterleri, dinsel anlatılarda ana figür olarak beliren Lilith ve Havva temsilleri ile sunulacaktır. Kötülüğün ortaya çıkmasına aracı olan kadın karakterlerin kötülüğe maruz kalma biçimleri ve bu kötülüğün sıradan eylemler olarak yansımaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kant, radikal kötülük, cinsellik, kötülüğün sıradanlığı, feminizm

Giriş / Kötülük: Kant'tan Arendt'e

"Kötülük" kavramı, insan ona felsefi kavramla yönelmeden önce günlük yaşamın bir parçası olarak ele alınmıştır. Sümerler ilk yazılı kaynak olan Sümer tabletlerinde "kötülüğü gündelik pratik olgular karşısındaki durumları açısından değerlendirmişlerdir."*1*. Kötülüğü bir kavram olarak ilk olarak ortaya atan Zerdüştlük için kötülük, iyilikten farklılığıyla onu sınırlayan bir kavram haline gelmiştir. "Kötü Ruh Angra Mainyu (ise) ölümün, kötülüğün, acının, kıtlığın ve günahların kaynağı olarak anlatılır."*2*. Böylelikle "kötü" olan unsurlar belirlenmiş ve bu bir kaynağa atfedilmiştir. Ardından Manicilik ile

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İletişim: rabiasura97@gmail.com

1 Topuz, M. (2016, Aralık). Kötülüğü Kavranaiblir Kılmak: Kant'ın Teodise Üzerine Düşünceleri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy,* s.246.

2 Aktulga, M. (2022, Mart). Zerdüşlükte Tanrı-Evren İlişkisi Bağlamında Meleklerin Rolü. *Kilitbahir*, *20*, s.72.

birlikte kötülük ve iyilik iki zıt kavram olarak sonsuz bir varlığa bürünerek ışık ve karanlık üzerinden bir anlamsal alana sahip olmuştur.

Platon'un "kötülük" kavramını cahillikle ve bilgisizlikle ilişkilendirmesi, bu kavramın erken bir dönemde insanın sorumluluğuna yüklendiğini gösterir mahiyettedir. Bununla birlikte Platon, "iyi" kavramından bahsederken hala daha tanrısal/ilahi bir tarafı korur. "Kötülük" iyiliğin karşıtı olarak belirir ve Aristoteles'te de bilgi eksikliğinden kaynaklanan yanlış davranışlar olarak yansır. Ancak ne Platon ne de sonrasında Aristoteles Tanrı'nın mükemmelliği ile kötülük arasında bir ilişki kurmamışlardır. "Kötülük" kavramının teolojik olarak aktarımı Orta Çağ ile birlikte olur. Orta Çağ'a gelindiğinde sistemli bir şekilde ele alınan bu kavram, "ahlaki kötülük" ve "tabii kötülük" olmak üzere iki ayrı inceleme alanına sahip olmuştur. MS 5. yüzyıla gelindiğinde Aziz Augustinus ile birlikte kötülük unsuru Tanrı'dan alınarak insana yüklenmiştir. Sorgulamanın kendisi Tanrı'nın kötülüklere karşı koyup koyamayacağı yahut "tabii kötülüklere" neden ihtiyaç duyduğu noktasındadır. Ona göre Tanrı kötü olamaz, kötü olarak ortaya konulan şeyler ancak evrendeki ahengi sağlayan iyi ve güzel şeylerdir. Hiçbir varlık Tanrı kadar mükemmel değildir bu yüzden de her varlığın mutlak iyi olmasını istemek de doğru değildir. Burada "kendiyle hesaplaşan, yaptığı kötülüğün sorumluluğunu taşıyan bir özne tasviriyle karşılaşıyoruz."*3*. Tanrı ise evrendeki mükemmelliği korumak için deprem, fırtına, salgın hastalıklar gibi doğal kötülükleri insanları cezalandırmak için kullanır. Açıkça "ahlaki kötülükler" insana yüklenirken "tabii kötülüklerin" kaynağı Tanrı haline gelir. Burada insana düşen asli görev kendi günahlarının sorumluluğunu almak ve cezasını kabul etmektir.

18. yüzyıl teodise anlayışına sert eleştirilerin olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde kötülük kavramı Tanrı ile ilişkisinden koparılarak Tanrı'nın iyiliği veya kötülüğünden ziyade kötülüğün mahiyeti sorunsallaştırılmış kötülük, "ahlaki kötülük" olarak ele alınmıştır. Bu kavramın odak noktasını değiştiren isim Kant olmuştur. Aziz Augustinus'un "kötülük" kavramına dair sorumluluğu tanrısal olandan alarak insani olana yüklemesine karşılık Kant, bu görüşleri sistemleştirerek Tanrı tartışmalarını ortadan kaldırmıştır. O, bu hareketini dönemin şartlarına da uygun olarak "radikal kötülük" olarak adlandırmıştır.

Kant'ta "Radikal Kötülük"

"Kötülük" kavramı Kant'tan önce teodise bağlamında ele alınan bir kavramdır. Kant kötülük kavramının kutsal metinlerle olan bağlantılarını koparark insani alana çekmiştir. O, bu kavramı evrensel bir kavram olarak kabul etmekte ve kötülüğün insanın doğasının bir parçası olduğunu vurgular. Kötülük kavramının teodise ile açıklanamayacağını düşünerek Tanrı'nın iyiliği yahut kötülüğünü sorgulamak yerine "kötülük" kavramını insanın doğal eğilimleri ile ahlak iradesi arasındaki karşıtlığı üzerine temellendirmiştir.

Kant, kötülüğü insana içkin olan bir unsur olarak belirleyerek "kötülük ile insanın özgür iradesi, isteği ve ahlak yasaları arasında bir ilişki kurmayı da amaçlamıştır."[4] Diğer taraftan kötülük insana içkin olduğu için özgür irade ve istekle de doğrudan bağlantılıdır. Kant'a göre, ahlak; akıl ve özgür

3 Oranlı, İ. (2017, Bahar). Kötülük. *Cogito*, (86), s. 26

4 Ketenci, T., & Topuz, M. (2017, Aralık). Augustinus, Leibniz ve Kant: Kötülük Üzerine Bir Rapsodi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(4), 290-304. s. 298.

iradenin bir ürünü olmalı ve dışsal bir zorlamadan bağımsız olmalıdır. Ahlaki yasa bir tür evrensel ve zorunlu bir yasadır. İnsanlar, bu yasayı kabul etmekle yükümlüdürler çünkü akıl ve rasyonellik bu yasa ile uyumludur. Bir kişinin eylemleri ancak özgür seçme yeteneğine sahip olduğu durumda etik bir değer taşır. "Akıl sahibi, dolayısıyla düşünülür dünyaya ait bir varlık olarak insan, kendi istemesinin nedenselliğini, özgürlük idesi olmadan hiç düşünemez; çünkü duyular dünyasının belirleyici nedenlerinden bağımsız olma özgürlüktür."[5] Özgürlük, sadece dışsal engellerden kurtulmuş olmak değil aynı zamanda içsel ahlaki yasaya uygun hareket etme kapasitesidir. İnsanlar özgür iradeye sahip olduklarında ahlaki sorumluluğa sahip olabilirler. Özgürlük ise aynı zamanda kötüye kullanım için de potansiyel bir alan sunar. Bu noktada da devreye "radikal kötülük" girmektedir. Radikal kötülük, insanın ahlaki eylemleri ve seçimleri konusunda kendisini doğru ile yanlış arasında seçim yapma yeteneği üzerinden gelişir. Radikal kötülük, kişinin bu kapasiteyi kötüye kullanmasıyla ortaya çıkar. Radikal olan ise insanın ahlaki yasayı bilmesine rağmen sadece kötü eylemlerde bulunmakla kalmayıp bu eylemleri kendi özgür iradesiyle seçebilme kapasitesine sahip olmasıdır. Kötülük sadece eylemlerle değil aynı zamanda içsel bir tutumla da tezahür eder. İnsan, özgür iradesiyle doğruyu reddederek kendi çıkarlarını ve bencil arzularını yüceltir. "Dolayısıyla bir kişiyi kötü yapan onun eylemleri değil onun maksimlerinin kötülüğüdür."*6* Bu tür bir kötülük, sadece bir anlık bir karar ya da dışsal bir baskının sonucu değil, bir kişinin sürekli olarak içsel yasayı yok sayma ve kendi çıkarları için kendini zorlayan bir tutum sergilemesidir. Kant'ın bu kavramı, sadece bireysel sorumluluğun değil, aynı zamanda özgürlüğün ve aklın ne kadar tehlikeli olabileceğini de gözler önüne serer.

Hannah Arendt'te "Kötülüğün Sıradanlığı"

Hannah Arendt, 20. yüzyılın etkili siyasi figürlerinden biri olarak tanınmaktadır. Özellikle totalitarizm, insanlar arası ilişkiler ve ahlaki sorumluluk konularında derinlemesine analizler yapmıştır. Onun ortaya koyduğu "kötülüğün sıradanlığı" kavramı, insan psikolojisi ve toplum üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir çerçeve sunar. "Arendt, ahlaki sorumluluğu, ahlaki seçişin radikal olumsallığının kabulünü gerektirdiğine ilşkin Kant'çı görüşü sürdürdü."[7] Kötülük kavramını ortaya koyarken Kant'ın "radikal kötülük" kavramını da tartışmaya açmış ve ortaya çıktığı yerde insani meseleler alanını radikal yıkıma uğratan, insan gücünün sınırlarını aşan, bu nedenle ne bağışlanabilen ne de cezalandırılabilen yeni bir suç türünü göstermiştir. Arendt'e ise bu kavram yönünü kötülüğün sıradan bir şey olduğunu değil, kötülüğün nasıl sıradanlaştırıldığını göstermek için kullanır. Arendt'e göre kötülüğe dair ilk farkındalığımız "Bu olmamalıydı!" dediğimiz anda başlamaktadır. Yapılanların yanlış olduğu farkındalığıyla beraber başlayan bilinç düzeyini Arendt, toplama kampları örnekleri üzerinden vermiştir. Toplama kampları ile kötülük ilişkisi üzerinde geleneksel kötülük tanımlarını yetersiz bulan Arendt, kötülük kavramından bahsederken tüm kötülüklerin üstünde bir olgudan bahseder. Kötüdür çünkü bir topluluk tarafından normalleştirilerek, sıradanlaştırılarak gerçekleştirilir.

"Kötülüğün sıradanlığı", Hanneh Arendt'in Nazi savaş suçlusu Adolf Eichmann'ın Kudüs'te yargılanması sonrasında ortaya attığı görüştür. Eichmann, Holokost'un organize edilmesinde merkezi bir rol oynamasına rağmen yargılanması sırasında kendisini sıradan bir bürokrat olarak sunarak görevini

5 Kant, I. (2023). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (İ. Kuçuradi, çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.s. 109

6 Oranlı, "Kötülük ve Terör", s. 218

7 Neiman, S. (2006). *Modern Düşüncede Kötülük: Alternatif Bir Felsefe Tarihi.* (A. Sargüney, çev.), s. 300

yerine getirirken herhangi bir ideolojik tutku veya kötücüllük taşınmadığını ortaya koyar. Bu durumdan yola çıkarak Arendt, kötülüğün yalnızca aşırı fanatik veya kötü niyetli kişiler tarafından değil, tamamen sıradan ve basit kişiler tarafından ne kadar kolay bir şekilde gerçekleştirileceği fikrini geliştirmiştir. Burada kötü niyetin değil; düşüncesizlik ve sorumluluk almamaktan doğan kötülüğe dikkat çekilir. Eichmann gibi figürler, kötülük yaparken kendi bireysel özelliklerinden çok, o dönemin totaliter yapısının sağladığı ortamda, sıradan bir görevli gibi bir tür "işini yapan" figürler haline gelmişlerdir.

Arendt'in kötülüğün sıradanlığını ele alırken kullandığı unsurlardan biri, "ezbere yaşamak"tır. Ezbere yaşam içinde düşünce, sorgulama ve değer gibi kavramları barındırmaz. Bu yüzden de "kötü" olan şey kötü değilmişçesine hükmünü sürdürmeye devam eder. "Kötü" olanın kötülüğünü sorgulamayan insan ise onu ezbere yaşadığı hayatının içinde normalmiş gibi sürdürmeye devam eder. "Kötülük sıradanlaştıkça, ezbere yaşamak bir gereklilik haline geliyordur. Düşünmenin, daha açık bir ifadeyle eleştirel düşünmenin sustuğu yerde bizi bekleyen şey, düşüncesizliğin replikleriyle konuşan, üstelik bütün korkunçluğuyla 'fikre ve zikre direnen kötülüğün sıradanlığı.'"*8* olmaktadır. Sorgulamayan insan yaptığı eylemin iyi veya kötülüğünden habersizdir. Bu Platon'un kötülük kavramıyla benzerlik gösterir. Bütün idealar en yüce ideaya yani "iyi" ideasına gitme eğilimi göstermektedir ancak cehalet ve bilgisizlik insanı "iyi" olandan uzaklaştırmakta ve "kötü" olanı ortaya çıkarmaktadır. Arendt ise bilgisizlik ve cehaletin sebebini insanların yaptıkları eylemi sorgulamamasında bulmaktadır. O halde sorun, insanların değil eylemlerin "kötü" olmasıdır. İnsan ise bu eylemleri sorgulamadığı noktada sorumludur.

Arendt'in dikkat çekmek istediği nokta, "son derece normal insanların" tamamen suçsuz olduğu bilinen kurbanları ortadan kaldırması gerçeğidir. Çoğu zaman abartılı veya dramatik şekilde değil, aksine günlük yaşam içinde yer alan sıradan insanların eylemleri aracılığıyla ortaya çıkar. İnsanlar sanki o kurbanların ortadan kalkması gerekliymiş ve o ortamda normalmiş gibi kötülüğü gerçekleştirmektedir. Bu eylemin kendisi oldukça olağan bir durumdur. "Aslında şimdi, kötülüğün asla 'radikal' olmadığını, sadece aşırı ve ne derinliğinin ne de herhangi bir şeytani boyutunun bulunduğunu düşünüyorum. Bir mantar gibi yüzeye yayıldığında fazlasıyla büyüyüp tüm dünyayı mahvedebilir."*9* Burada vurgulanan ortaya çıkan durumların korkunçluğuna rağmen, fiillerin korkunç veya şeytani bir gaye taşımamasıdır. Bu bağlamda Arendt, kötülüğün ancak kötü nedenlerle/güdülerle ortaya çıktığı anlayışını yıkmaktadır. Einchmann gibi karakterlerin işlediği suçlar, soğuk bürokrasi içinde kaybolmuş olan bireysel sorumluluğun dışavurumudur. Gerçekten de bu kişiler çoğunlukla toplumsal normlara uyan ama etik açıdan sorgulanabilir davranışları benimseyerek hareket eder. Kötülük ezbere yaşanan hayatların içinde giderek büyüyen ve sonrasında da sıradanlaşan bir hal alır.

"Bütünün kötülüğü, bireyin ya da bir grubun, parçası olduğu bütünlüğe karşı her girişimine bulaştığı gibi, hiçbir şey yapamayanlara da bulaşır. İlk günah böyle sekülerleşmiştir."*10*Arendt insanı insan olduğu için başka insanlardan sorumlu tutmaktadır. Bireyler, kötülük sıradan bir hal alsa bile bu kötülüğe karşı gelmelidir. Nazi Almanyası'ndaki soykırım, sadece ideolojik bir fanatizmin değil, aynı zamanda bürokratik bir işleyişin sonucudur. Nazi rejimi; insanları, onları öldürmek gibi korkunç

8 Arendt, H.(2009). *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. (Ö. Çelik, çev.) Metis Yayınları. s.258

9 Bernstein, R. J. (2010). *Radikal Kötülük: Bir Felsefi Sorgulama* (N. Erdoğan & F. Deniztekin, çev.). Varlık Yayınları. s. 271.

10 Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik* (Ş. Öztürk, çev..). Metis Yayınları, s. 142.

eylemleri gerçekleştirmek için bir sistemin parçası haline getirmiştir. Kişisel irade ya da vicdan çoğu zaman devre dışı bırakılmış; işini yapan insanlar, yalnızca görevi yerine getirmenin sorumluluğuyla hareket etmişlerdir. Kötülük tek bir kişinin dışlanmış bir çılgınlık hali değil; toplumsal ve kurumsal düzeyde yaygınlaşan, günlük bir pratik haline gelir. Bürokratik sistemin getirdiği düşüncesizlik ve rutinleşmiş eylemler, suçluların kendilerini "iyi insanlar" olarak görmelerine olanak tanır. Arendt'e göre, Eichmann gibi kişiler kötü eylemlerine rağmen kendilerini "günlük yaşamda normal" insanlar olarak algılayabilirler. Bu da, kötü davranışları bir tür "iş"e dönüştürür ve sonunda kötü eylemlerin sıradanlaşmasına yol açar. Bu doğrultuda yaptıkları kötülüklerin sorumluluklarından kaçan bireylerin eylemleri normalleşir. Normalleşme, toplumun belli normlarını kabullenme süreci içerisinde kötü eylemlerin de normal bir eylem olarak algılanmasıdır.

Feminizm Kuram Bağlamında Mitlerde ve Dinsel Anlatılarda Kadının Yeri

Feminizm kavramı "kadını" merkeze alıyor gibi görünse de aslında kadın ile erkek arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde cinsiyet temelindeki ayrımcılığa karşı ortaya çıkan bir kuramdır. Feminizm Latince kadınlar anlamına gelen 'femina' kelimesinden türemiş olup eşitlik meselesi ve kadın hakları hareketi ile alakadar olmuştur. Feminizm kadının erkekle ırksal, toplumsal, ekonomik ve tinsel eşitliğini elde etmek için çaba sarf ettiği bir isyan anlamına gelmektedir. Kavramın ilk defa ortaya çıkışı Felix Grendon'a göre, Fransız oyun yazarı Alexandre Dumas tarafından, 1872 senesinde *"'L' Homme- femme'* adlı küçük risalede kadın hakları hareketini tanımlamak için kullanılmıştır."[11] Ancak feminizmin ilk ve temel ürünü olarak Mary Wollstonecraft tarafından yazılan *A Vindication of the Rights of Women* (Kadınların Haklarının Doğrulanması) adlı eseri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde Wollstonecraft, 18. yüzyılda kadın ve erkek arasındaki eşitliğinin/eşitsizliğinin toplum içinde geçerli olan bir kavram olduğu, bu yüzyılda sürdürülen ideolojik bir yaklaşım ve tarihsel süreç tarafından açıklanabileceğini belirtmiştir.

Latince "femina" (kadınlar) kökünden türetilen "Feminizm" kavramı "kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin"*12* olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda yer alan kadın haklarını geliştirme ile ortaya çıkmış olmakla birlikte çeşitli araştırma alanlarının konusu haline gelmiş ve bir inceleme sahası ortaya koymuştur. Mitler; eski toplumların değerlerini, inançlarını, korkularını ve hayal gücünü yansıtan anlatılardır. Bu nedenle, mitolojilerde kadının temsili, toplumların kadına nasıl baktığını ve toplumsal cinsiyet rollerini nasıl inşa ettiğini anlamak açısından önemlidir. Mitler, evrenin yaratılışına dair kutsal kabul edilen hikayeler içerir. "Evreni anlama, kutsal olanla bağlantı kurma isteği kadının ve erkeğin toplum içindeki konumunu çeşitli yönlerde etkilemiştir."*13* İlk mitolojik metinlerde kutsal olan unsurlar kadın ve erkek arasında değişiklik göstermektedir. Birçok mit, kadını doğurganlık ve annelik ile ilişkilendirir. Bu temalar, kadının toplumsal rolünün sınırlı olduğu ve esas olarak ev içindeki işlevlere indirgenmiş bir şekilde temsil edilmesini sağlar. Simone de Beauvoir, "İkinci Cinsiyet" eserinde, kadının toplumsal olarak tanımlanan rolünün

11 Notz, G. (2011). *Feminizm* (S. D. Çetinkaya, çev..). Phoenix Yayınları. s. 9

12 Michel, A. (1993). *Cep Üniversitesi: Feminizm* (Ş. Tekeli, çev..). İletişim Yayınları.s. 9.

13 Akmaz, G. (2019). *Mitoloji ve Cİnsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Ataerkil Dönüşüm*. Ankara Üniversitesi (Doktora Tezi), s. 113-114

onu ezdiğini, toplumsal yapının kadını sadece erkeklerin karşısında bir "diğer" olarak konumlandırdığını belirtmiştir. Mitolojideki kadın figürlerinin pasif, edilgen ve ev içindeki rollerle sınırlı oluşu, kadının toplumsal statüsünün daraltılmasına hizmet eder.[14] Burada gücü elinde tutan tarafın koşulları belirleyerek kötülük kavramının da kadına devredildiği görülür.

Mitolojik anlatılarda ve dinsel metinlerde, kadının başkaldıran ve sıradışı figürler olarak yer aldığı görülür. Yahudi ve Hristiyan mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Havva ve Lilith figürleri, feminist kuramcıların değerlendirmelerinde, eril egemenliğin inşasında oynadıkları roller ve kadınlık üzerine oluşturdukları sembolik anlamlar açısından dikkat çekicidir. Lilith figürü, özellikle Yahudi mitolojisinde, feminist kuramın savunduğu kadın bağımsızlığını ve özgürlüğünü simgeleyen figürler olarak öne çıkar. Lilith, Adem'in ilk eşi olarak yaratılmış, ancak eşitlik talep ettiği için cennetten kovulmuştur.

> "Tanrı ilk insanı yarattığında şöyle konuştu: 'İnsanın yalnız olması iyi bir şey değil.' Ve ona topraktan bir eş yarattı -ona benzeyen- adı Lilith olan. Kısa süre sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar: Kadın erkeğe şöyle dedi: 'Ben senin altında yatmak istemiyorum.' Ve ilk erkek karşılık verdi: 'Ben senin altında değil, üstünde yatmak istiyorum; çünkü sen altta kalan olmayı hak ediyorsun ve ben üstün olmayı hak ediyorum.' Kadın karşılık verdi: 'İkimizde eşitiz; çünkü ikimiz de topraktan yaratıldık.' Ve her ikisi de birbirlerini anlamayı reddettiler" [15]

Bu hikaye, Lilith'in erkek egemen topluma başkaldırısını simgeler. Lilith'in isyanı, patriyarkal toplumların kadına biçtiği pasif ve itaatkar rolüne karşı bir duruş olarak okunabilir. Lilith'in efsanesi, Genesis'te yer alan Havva'nın yaratılışından farklı olarak, Lilith'in Adem ile eşit olma talebini kabul etmemesiyle başlar. Lilith önce korkusuzca Tanrı'ya karşı çıkar, ardından cennetten kaçar. Lilith bu anlamda kadının kendini gerçekleştirme serüveninde ödemesi gereken bedellerin temsilidir. Onun temel amacı özgür ve eşit olmaktır. Lilith'in kaçışı, şeytani bir isyan olarak yorumlanmakla birlikte kadın perspektifinde eril tahakkümü reddetme ve ondan ayrılma çabasıdır.

Havva ve Lilith figürleri, feminist kuramda kadınlık kimliğinin nasıl inşa edildiğine dair farklı yolları temsil eder. Havva, patriyarkal bir toplumda kadınların ikincil ve yardımcı rolünü, erkeğe bağlılık ve itaat gibi normlara tabi olduğunu simgelerken Lilith; özgürlüğün, eşitliğin ve isyanın simgesidir. Feminist eleştiriler, bu iki figürün karşıtlıklarından yola çıkarak, toplumsal cinsiyetin yapısal olarak nasıl kodlandığını ve kadının kimliğinin nasıl şekillendirildiğini tartışır. Lilith'in hikayesi, kadınların patriyarka karşısında nasıl bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini savunabileceklerini, toplumsal normlara karşı nasıl mücadele edebileceklerini vurgularken Havva'nın figürü, toplumsal cinsiyetin erkekle özdeşleşen bir normun ve biyolojik determinist anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Hristiyanlıkta, kadın, başlangıçta yaratılışın bir parçası olarak Tanrı tarafından erkekten türemiş bir varlık olarak kabul edilmiştir. Yahudi, Hristiyan ve İslam mitolojilerinde, yaratılış hikayesinin merkezinde yer alan Havva, ilk insan olan Adem'in eşidir. İncil'deki Adem ve Havva hikâyesi, kadının başlangıçta erkeğin yardımcısı olarak yaratıldığını gösterir. Havva'nın, Adem'in eşinin ötesinde bir kimlik inşa etmesine izin verilmeyen rolü, patriyarkanın kadın üzerindeki baskısını yansıtır. Havva, Adem'in kaburga kemiğinden yaratılan, itaatkar, saf, zayıf, cinsel olarak pasif ve erkeğin soyunu devam ettiren

14 Beauvoir, S. D. (2019). İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim (G. Savran, çev.). Koçkam.

15 Zingsem, V. (2007). *Lilith* (D. D. Yüzer, çev.). İlya Yayınları, s. 36

bir figürdür. Havva'nın yalnızca Adem'in yardımcı unsuru olarak var olması, kadınların toplumda pasif ve erkekle ilişki üzerinden tanımlanan varlıklar olarak kodlanmalarına neden olmuştur. Kadın bir erkeğin bedeninden yaratılmıştır ve bu haliyle erkeğin bir parçası olan kadın tek başına bir değere sahip değildir. Feminist teorinin önemli isimlerinden Judith Butler, toplumsal cinsiyetin performatif bir yapı olduğuna dikkat çeker. Bu anlamda, Havva'nın "erkek üzerinden var olması", kadının toplumsal kimliğinin nasıl performatif bir biçimde şekillendirildiğinin bir örneğidir. O erkeğin isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılmıştır.

Havva'nın yasak meyveyi yemesi ve Tanrı'nın yasaklarını çiğnemesi, kadının düşüşünü ve ilk günahı işlemesini simgeler. Bu, kadının zaaflarını ve düşüşünü vurgulayan bir anlatıdır. Feminist kuramcılar, bu anlatının, kadının tarihsel olarak düşüş, suç ve yasaklarla ilişkilendirilmesinin ardında, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştıran bir argümanın yattığını belirtir. Judith Butler, toplumsal cinsiyetin ve normların yeniden üretildiği alanlardan biri olarak dinsel metinleri analiz eder ve bu metinlerde kadının sürekli olarak "öteki" ve "günahkâr" olarak betimlenmesinin, toplumda kadına yönelik baskıyı pekiştirdiğini savunur. Lilith, cinsellik yönüyle günahkarken Havva bilgelik ağacının meyvesini yiyerek ilk günaha teşvik eden kadındır. O, her haliyle baştan çıkarıcı, yoldan saptırıcı, günaha sevk edici unsurlara sahiptir.

Feminist kuramcılar, bu mitolojik figürleri ele alarak, toplumsal cinsiyetin ve kadın kimliğinin tarihsel olarak nasıl şekillendirildiğini ve bu yapıları nasıl değiştirmek gerektiğini tartışmaya devam etmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra her biri kendi içinde kuramsallaşmış farklı alt dallara ayrılan feminist düşünce, sanatta da kendine bir eleştiri alanı bulmuştur. Feminist düşünceyi feminist eleştiri alanından ayırmak mümkün değildir çünkü feminist kuram halihazırda bir eleştiri ile beraber ortaya çıkmıştır. Feminist eleştiri, kadının toplum içindeki temsilini, kadınlık durumunu ve kadın sanatçıların izini edebiyatta sürerken feminizmin araçsallaştırıldığı kavram ve yöntemlerden yararlanmaktadır. Humm'a göre "feminist eleştirilerin temel amaçları cinsiyetin dil ve edebiyatla olan ilişkisini ortaya çıkarmak ve eril dile sahip edebiyatın ve edebiyat tarihinin kanonunu yıkmak olarak genellenebilir."[16]

Yusuf Atılgan'ın "Anayurt Oteli" Kitabında Kötülüğün İnşası

Yusuf Atılgan romanlarında "kötülük" bağımsız bir unsurdur. Kendi yasalarını işler ve yalnızca kendini amaçlayan bir kategori olarak karşımıza çıkar. "Kötülük" kavramı onun romanlarının temel yapı taşı olmasının yanı sıra bu kavram klasik, modernist, postmodernist, feminist kuramlar üzerinden de ele alınabilmektedir. *Anayurt Oteli* romanında ise "kötülük" kavramı kitabın tamamında yalnızca kendini amaçlayan bir tavır sergilemektedir.

Kant'ın ortaya koyduğu "radikal kötülük" kavramının temel unsuru olan duygusuzluk kitabın ana karakteri olan Zebercet'te baskın olmakla birlikte kitabın diğer karakterlerinde de mevcuttur. Kitabın katı, soğuk, herhangi bir duygusal izlenim vermeyen anlatı dili karakterlerin duygusuz iç dünyalarını yansıtmakta ve suçun/ kötülüğün kendisini sıradanlaştırmaktadır. Bu nokta da ise ele alınacak unsur Hannah Arendt'in ortaya koyduğu "kötülüğün sıradanlığı" kavramıdır. *Anayurt Oteli'*nde "kötülük" kendi kendisine işleyen, kötülüğe maruz kalanların yahut kötülüğü işleyenlerin bu eylemleri

16 Humm, M. (2002). *Feminist Edebiyat Teorisi* (G. Bakay, Ed.). Say Yayınları. s.21.

sorgulamadığı bir konumda yer almaktadır. Hannah Arendt'in toplama kampları özelinde verdiği trajikleşen kötülük unsuru *Anayurt Oteli* romanında küçük bir mekanda yer almakta ve toplumsal bir gerçeklik unsuru olarak var olmaktadır. Karakter özelinde "kötülük" kavramının temel yansımaları Kant'ın teodise tartışmalarından bağımsız olarak insana içkin etik bir sorun olarak tanımladığı "radikal kötülük" yaklaşımı üzerinden okunabilmekteyken diğer taraftan ise Arendt'in Holokost bağlamında ortaya koyduğu "sıradan bir değer olarak kötülük" yaklaşımı üzerinden de ele alınabilmektedir.

Anayurt Oteli kitabında "kötülüğün sıradanlığı" kitabın tamamına yayılmaktadır. "Kötülüğün sıradanlığı" yalnızca Nazi Almanyası'na özgü bir analiz olmayıp modern toplumların bürokratik ve totaliter yapılarındaki potansiyel tehlikeleri de gözler önüne serer. Arendt'e göre, totaliter rejimlerde insanların sadece "emirleri yerine getiren" ve "yasalara uyan" bireyler olmaları, insanları etik sorumluluklarından uzaklaştırabilir ve onları büyük kötülükleri gerçekleştirmeye itebilir. Bu bağlamda, Arendt'in kötülüğün sıradanlığına ilişkin çözümü, bireylerin eylemlerini sorgulamalarını ve toplumsal yapılar içinde etik sorumluluklarını yerine getirmelerini vurgular. Bu, Arendt'in politik felsefesinin temel unsurlarından biridir. Bireylerin, sadece kendi vicdanlarına değil, toplumsal yapılar içinde birbirlerine karşı etik sorumluluk taşıdıkları bir dünya inşa etmeleri gerekmektedir. "Kötülüğün sıradanlığı" unsuru kitapta temel olarak üç ana bağlamda ele alınabilmektedir: Sıradanlaşan cinayet, sıradanlaşan cinsel istismar ve son olarak sıradanlaşan intihar. Sıradanlaşan cinayet ve intihar unsurları kitapta Zebercet karakteri özelinde görülmekteyken, sıradanlaşan cinsel istismar kitaptaki diğer karakterlerde de görülmektedir.

Zebercet Karakterinde Kötülüğün Sıradanlığı

Romanın ana karakteri Zebercet; yaşadığı toplumdan, ailesinden ve çevresinden yabancılaşmış, monoton bir hayata hapsolmuş bir insandır. Anayurt Oteli'ndeki işlevi, bir otelci olmakla sınırlıdır ve bu süreçte yaptığı eylemler çoğu zaman rutin ve sıradandır. Zebercet'in yalnızlığı, ona hem kişisel bir boşluk hem de ahlaki bir kayıtsızlık durumu sunar. Toplumdan dışlanmış bir birey olarak, etrafındaki insanları birer nesne gibi görmekte ve yaşamının anlamını kaybetmektedir. Zebercet de otel odasında yaşadığı tüm eylemleri bir iş gibi sürdürür. Otel odasında yaptığı her şey, onun rutin bir görev gibi yaşamına yansıyan bir davranış biçimidir. Diğerlerinin varoluşlarına duyarsızlıkla yaklaşır. Kadınları izlemek, onlarla manipülatif bir biçimde ilişki kurmak, bir anlamda Zebercet için sadece bir iş, bir alışkanlık halini almıştır.Önemli olan, Zebercet'in eylemlerinin özel bir kötülük duygusuyla değil, bir tür duygusal ve ahlaki kayıtsızlıkla şekillenmesidir. Bu kayıtsızlık, onun eylemlerinin sıradan bir biçimde kötülüğe dönüşmesine neden olur.

Zebercet'in hayatındaki derin boşluk, onun kişisel kimliğini ve varlık amacını sorgulamasına yol açarken bu boşluk bazen onu kötülüğe götürür. Zebercet'in yalnızlık deneyimi, feminist kuram açısından patriyarkal toplumun bir sonucu olarak görülebilir. Toplumsal cinsiyet normlarının belirlediği "erkeklik" anlayışına ve bireylerin bu anlayışa ne kadar uymak zorunda olduklarına dair bir sorgulama yapılabilir. Zebercet, toplum tarafından dışlanmış, "anormal" ve "yetersiz" bir erkek figürü olarak tasvir edilir. Bu dışlanmışlık, toplumsal cinsiyetin kendisini tekrar eden bir "iyi erkek" imajına uygun olmayan erkeği kötü, zayıf ve başarısız kılan bir yapıyı işaret eder. Zebercet'in içsel dünyasında yaşadığı huzursuzluk, onun bir tür patolojik hâle gelmesine neden olur. Onun toplumsal normlara ve beklentilere uymayan özellikleri, kötülüğün tezahürlerinden biri olarak düşünülebilir. Toplum, bir

erkek olarak Zebercet'ten belirli roller bekler: güçlü, hükmedici, cinsel olarak aktif ve ilişkilerde başarılı olmalıdır.

İlk bakışta, kadınlar romanda pasif birer figür gibi görünse de, onların varlıkları üzerinden erkeklik normlarının ve cinsiyetçi bakış açılarının nasıl yeniden üretildiğini görmek mümkündür. Zebercet'in, otelde konaklayan kadına olan ilgisi, onun tek bir kadına değil, aslında toplumsal cinsiyetin erkek üzerindeki baskılarının bir yansımasıdır. Kadın, Zebercet'in bakış açısından, bir tür sahip olunması gereken nesneye dönüşür. Zebercet, kadını kendi arzuları ve beklentileri doğrultusunda yorumlar, ona karşı duyduğu şehvet ve öfke arasında gidip gelir. Kadın karakterlerin pasifliği, patriyarkal toplumun kadını nasıl algıladığının ve ona nasıl bir rol biçtiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Bu bağlamda, kadınlar *Anayurt Oteli*'nde, cinsiyetçi toplum yapısının bir yansıması olarak kötülüğün potansiyel taşıyıcısı değil, aslında bu yapının mağdurlarıdır.

Feminist bir bakış açısıyla Zebercet'in zihinsel süreçleri, erkek egemen toplumda var olan erkeklik normlarının içselleştirilmesinin sonucudur. Onun kadınlara yönelik bakış açısı, erkeğin toplumsal olarak sahip olduğu haklar, arzu nesneleri ve gücün etrafında şekillenir. Zebercet'in kadına olan bakışı, onun cinsiyetçi düşüncelerinin bir sonucudur ve bu düşünceler, onu içsel bir kötülük sarmalına sürükler. Karakterin sahip olduğu eril haklar onun kötülük eylemlerini günlük aktivitelerden ibaret kalan bir sıradanlığa dönüştürür. Sıradanlaşan kötülük unsuru kitapta iki yerde yer alır. Zebercet, önce bir kadını boğarak öldürmüş peşi sıra ise bir kediyi öldürmüştür. Onun bu eylemlerinde tıpkı Arendt'in bahsettiği gibi "(...)kötülüğün ne derinliği ne de insan kavrayışını aşan şeytani bir boyutu vardır."*17* Sıradandır çünkü son derece soğuk ve kanlı işlenen cinayetlerde Zebercet'te suçluluk duygusuna dair en ufak bir iz bile görülmemektedir. Eylemler öylesine duygusuzca işlenmiştir ki suçun kendisi de suç unsuru olarak görülmekten çıkmıştır. Eylemlerde ancak fiilin kendisi vardır, fiillere yüklenen herhangi bir anlam yoktur. "Kadının gözleri kapalıydı. Birden abanıp iki eliyle boynunu sıktı. Kadın sıçrayıp gözlerini açarken o kapadı; dizi kasığına çarptı, can acısıyla sıktı. Kadın bileklerinden tutmuş asılıyordu; debelendi. Var gücüyle sıkıyordu; parmakları, yüzü kasılmıştı. Kulakları uğulduyordu. Derken bileklerindeki eller gevşedi; altındaki bedende kıpırtı durdu. Ellerini bırakıp yataktan aşağı kayarken baktı: gözleri, ağzı açıktı."[18]Cinayeti işleyen kişinin duygularına değil ancak fizyolojik değişimlerine odaklanılmaktadır. Öyle ki cinayetin neden işlendiği de belirsizdir. Burada düşünce ortaya çıktıktan sonra, ahlaki herhangi bir engele uğramaksızın eylem gerçekleştirilmiştir. Zebercet'in içine düştüğü şiddetli yalnızlık ve sonrasında gelişen cinayet, bir anlamda bu cinsiyetçi düşüncelerinin ve toplumsal normların kaçınılmaz bir sonucu olarak görülebilir. Zebercet, kadına yönelik olarak "erkeklik" adına gerçekleştirilen şiddetin bir örneğini teşkil eder. Cinayet, sadece bireysel bir bozulmanın değil, toplumsal bir yapıdaki bozulmaya da işaret eder. Zebercet'in kötüleşen davranışları, patriyarkal değerlerin, erkeklik anlayışının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin birer yansımasıdır.

Zebercet ortalıkçı kadını öldürdükten hemen sonra ortalıkta gezinen kediyi öldürürken de aynı soğuk ve katı eylemlerle cinayetini işlemektedir. "Tavayı kaldırdı; boynundan elini çekip vurdu; fırlatıp kalktı. Kedi yerde kasıla gevşeye debeleniyordu. Bir daha vurdu başına; kuyruğu, bacakları gerildi, titredi, durdu. Gözünün biri dışarı uğramıştı. Muşamba kanlıydı. Tavayı yanına bıraktı; parmaklarını

17 Bernstein, *"Radikal Kötülük"* s. 271

18 Atılgan, Y. (2017). *Anayurt Oteli*. Can Yayınları. s.68/69

oynattı."[19] Cinayet kararları burada bir öfkeden yahut herhangi bir duygusal değişimden kaynaklanmamaktadır. Olması gerekenin farkındalığına birden varmış ve gerçekleştirilmiş eylemlerlere benzemektedir. Eylemler, olması gereken günlük aktiviteler gibi kendi kendini gerçekleştiriyor etkisi yaratmaktadır. Arendt'in ele aldığı düşünceden yoksun, sıradan, ezbere gerçekleştirilen eylemlerin izlenimi yansıtmaktadır. Zebercet karakteri ise bu eylemlerini gerçekleştirirken herhangi bir vicdani sorumluluk hissetmemektedir. Tıpkı; "Vicdan [conscience] korkakların kullandığı bir sözcüktür/ Güçlüleri korkutmak için icat edilmiştir."*20*ifadelerinin yansımalarıdır. Diğer taraftan burada Zebercet ne bir korkaklık ifadesi yansıtmakta ne de güçlü bir karakter izlenimi yansıtmaktadır. O oldukça sıradan bir insan olarak eylemlerini gerçekleştirmektedir.

Kitapta yer alan cinayetlerin sıradanlığı ölümün sıradanlığı ile eşdeğerdir. Öyle ki Zebercet kendisini öldürürken de aynı soğuk ve katı haldedir. Onun için intihar etmek bir eylemi gerçekleştirmekten öteye gitmez. Tüm bu sebeplerden dolayı burada yer alan eylem "sıradanlaşan intihar" olarak ele alınabilmektedir. İntihar eyleminin kendisi de cinayet eylemleri gibi bir görev etkisi yaratmaktadır. Düşünmeden, sorgulamadan, günlük bir rutini ifa ediyormuş gibi gerçekleştirilir. "Kalktı./ Giyindi./ Yatağını düzeltti./ Yüzünü yıkadı. Sakalı üç günlüktü./ Çay demleyip iki bardak içti."*21* İntihar öncesinde gerçekleştirilen bu eylemler herhangi bir insanın günlük rutinlerinden başka birşey değildir.

Zebercet karakterinin tüm eylemleri bir düşünme kabiliyetsizliğinden ziyade düşünme eyleminin bir değerlendirmeden geçmemesinden kaynaklanmaktadır. O olduğu gibi düşünür ve bunu gerçekleştirir. "Düşünmek görünmez şeylerle, mevcut olmayan şeylerin temsilleriyle uğraşır; yargılamak her zaman tikeller ve yakındaki el altında şeylerle ilgilenir. Ama düşünmek ve yargılamak bilincin ve vicdanın birbiriyle bağlantılı olmasına benzer biçimde ilişkilidir."*22* Oysa kitabın hiçbir karakterinde böyle bir eylem bulunmamaktadır. Tüm karakterler otomatik makinelere benzemekte ve görevlerini icra etmektedirler. Zebercet'in intiharı da böyle bir otomatik eylemden ibarettir. "İpi boynundan çıkarabilir, bir süre daha bekleyebilir, kaçabilir, karakola gidebilir, konağı yakabilirdi.Dayanılacak gibi değildi bu özgürlük. Ayaklarıyla masayı itip aşağı yuvarlandı; bir boşluğa düşerken durdu. Gözleri, ağzı açık, bacakları gerilerek, çırpınarak sallanırken kollarını kaldırıp başının üstünden ipi tutmaya uğraştı. (... Yoksa bilinçsiz canlı etin ölüme kendiliğinden bir tepkisi miydi bu?)"[23]

Zebercet'in yaşamındaki kötülük, dışsal koşullar ve toplumsal baskılardan çok, onun özgür iradesiyle yaptığı seçimler ve bu seçimlerin getirdiği sonuçlarla ilgilidir. Bir otel görevlisi olarak, sürekli yalnızlık ve dışlanmışlık içinde varlık gösteren Zebercet, zamanla insanlardan ve duygusal bağlardan uzaklaşır. Bu yalnızlık, onu bir tür içsel bozulmaya ve tinsel bir karanlığa iter. İlk başta, sadık bir hizmetkâr olarak görevini yerine getiren Zebercet'in, ahlaki çöküşü, onun özgür iradesiyle yaptığı seçimlerin ve tepkilerin bir sonucudur.Zebercet'in kötülüğü, özel bir kötülük arzusundan değil, hayatının rutinleşmesi, ahlaki bir boşluğa düşmesi ve insanlara karşı duyduğu kayıtsızlıkla ilgilidir. O, kötülüğü düşünmeden, sorgulamadan ve bir anlam aramadan işler; tıpkı Arendt'in Eichmann örneğinde olduğu gibi. Bu, "Anayurt

19 Atılgan, *Anayurt Oteli*, s. 70/71

20 Arendt, H. (2017, Bahar). Düşünmek ve Ahlaki Değerlendirmeler (O. Tecimen, Ed.). *Cogito*, *Kötülük*(86), s.177

21 Atılgan, *Anayurt Oteli,* s.124

22 Arendt, *Düşünmek ve Ahlaki Değerlendirmeler,* s.179

23 Atılgan, *Anayurt Oteli*, s.128

Oteli"nin insan ruhunun karanlık yönlerine dair güçlü bir eleştiri sunduğu, toplumsal yabancılaşma ve insanlık durumunu sorguladığı bir perspektife işaret eder. Zebercet'in sıradan kötülüğü, Arendt'in fikirleriyle paralel bir şekilde, aslında toplumun içindeki sıradan insanlarda barınan potansiyel kötülüğün bir yansımasıdır. Yalnızlık, kayıtsızlık ve anlam arayışındaki çöküş, Zebercet'in kötülüğünün temel unsurlarıdır ve Arendt'in kötülüğün sıradanlığı kavramı bu bakış açısına derinlik katmaktadır.

Feminist Kuram Açısından Anayurt Oteli Kitabında Kadın Karakterlerde Kötülüğün Sıradanlığı

"Kadına şiddet, tarih boyunca normalleşen ve ataerkil düzen içinde kurumsallaşan kadın ve erkek arasındaki ilk ve temel işbölümünü idame ettirmede kullanılan olağan bir araç olagelmiştir."[24] *Anayurt Oteli* romanında kadın karakterleri cinsellik ve kötülüğün yansıması olarak yer almaktadır. Kitabın ana karakterinin yanında temel yan karakterler iki kadındır. Bu kadınlardan biri cinsel istismara bizzat uğrayan bir kadın iken diğer kadın karakteri ise metalaştırılmış bir hayat kadınıdır. Bu hayat kadını olarak sunulan karakter kitabın daha açılışında yer alan isimsiz bir karakterdir. Zebercet'in otelinde bir gün kalmıştır ve ona dair tek bilgimiz ilk sahnede kadının "nüfus kağıdım yok" demesinden ibarettir. Bu kadın isimsizliğiyle, ilk bakıştaki çekiciliği ve baştan çıkarıcılığı ile birlikte bir kötülük nesnesi olarak sunulmaktadır.

Diğer kadın karakteri ise Zebercet'in isimsiz kadın ile karşılaştırıp "iki odadan biri <ortalıkçı kadının odası; ter kokar."*25* şeklinde ifade ettiği ortalıkçı kadın yani Zeynep'tir. Ortalıkçı kadın da en az isimsiz kadın kadar silik bir kadındır. Temel özellikleri çok konuşmadığı, erkenden uyuduğu ve çok uyumasıdır. Yaşanan şeylere ya şahit olmaz yahut ses çıkarmaz. Adını dahi onu otele getirip bırakan bir adamdan öğrenmekteyiz. Diğer taraftan kitabın genelinde yer alan kadınlar fahişeler yahut bedenleri rahatça ihlal edilen kadınlardır. Erkek için cinsel bir obje, bir metadır. Kitapta bu unsurlar olduğu gibi somut ve ahlaki değerlerden arındırılmış bir şekilde verilmektedir.

İsimsiz kadın ile ortalıkçı kadının varoluş serüveni dinsel metinlerdeki kadının varoluşuyla örtüşmektedir. İsimsiz kadın, kitapta Lilith ile benzerlik göstermekteyken ortalıkçı kadın ise Havva ile benzerlik göstermektedir. İsimsiz kadının ortaya çıkışı bir andadır, sadece gelip görülür, hayat kadını olduğunu gösterilme biçimi kimliğinin olmaması ile gösterilmektedir. Kitabın başında kötülüğü ortaya çıkarmış, cinsellik dürtüsünü Zebercet'e yüklemiş ve gitmiştir. Zebercet'in karşısında baskın, güçlü bir karakterdir. Diğer taraftan ise ortalıkçı kadın saflığıyla, sessizliğiyle ve daima Zebercet'in altında olmasıyla Havva ile örtüşmektedir. Adem, Havva'nın onun omurga kemiğinden yaratılmasıyla Havva'nın efendisi olmuştur, Zebercet ise ortalıkçı kadını hizmetçi olarak satın almıştır. Onun efendisidir. Havva da ortalıkçı kadın da sessiz, sakin karakterlerdir. Cinsellik de ise pasif ve daima erkeğin altında olmakla yükümlü karakterlerdir çünkü daima egemen güç erkektir.

Annesi doğum sırasında ölen ve büyükannesinin adını dahi bilmeyen Zebercet'in kadınlar üzerindeki ifadeleri soğuk, katı ve duygusuz bir cinsellikle bürünür. Güzelliği tam olarak bulduğu isimsiz kadın da yahut balık etli ve ter kokulu ortalıkçı kadın da cinsel arzularının bir nesnesidir. Onun kişileri ve eylemleri ifade edişindeki katılık, bir yargı sistemiyle değerlendirmeye, anlamaya ve yargılamaya izin

24 Ertürk, Y. (2015). *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu*. Metis Yayınları, s. 32

25 Atılgan, *Anayurt Oteli,* s.10

vermez. Ahlaki kodlar sürekli olarak boşa çıkarılır. Ortalıkçı kadının kadınlığının ifade edilişi sadece bir söylemden ibarettir: "Ama o günden sonra gündüzleri ortalıkta dolaşan, geceleri bitişik odada yatan genç bir dişiydi artık kadın."*26* Onun bir dişi haline gelmesi bedeninin ihlal edilebilmesini de beraberinde getirmektedir. Cinsel istismarın bir nesnesi olarak kadının varlığı ortaya çıkmaktadır. İstismar edilebilirdir çünkü o cinselliğin ortaya çıkmasının temel sebebidir.

Erkek bedeninde Zebercet, bir sınırla karşılaştığında o sınırı ihlal etme arzusu da beraberinde gelmektedir. Karşısındaki bedenin sınırlarını ihlal etme arzusuyla meydana gelen ortalıkçı kadınla cinsel birliktelik de böyle bir eylemdir. Ortalıkçı kadının sınırlarının ve değerinin ihlali Zebercet'in bedensel kudretini arttırmaktadır. Ortalıkçı kadını öldürdükten sonra Zebercet'in mastürbasyon yapması da bunun bir yansımasıdır. Burada önemli olan unsur bu cinsel istismar ve cinayet ile birlikte meydana gelen beden ihlalinin ardından bir vicdani yükün taşınmamasıdır. "Kolaylıkla suç işlemelerini sağlayan normalliğin, onları suç işledikleri fikrinden de uzaklaştırdığı, dolayısıyla vicdana yönelik herhangi bir hesaplaşmaya başvurmadıkları anlamına gelir."*27*

Cinsellik de tamamen duygusuz, bedene yönelik ve arzudan uzak, hatta çoğu zaman kitapta tiksindiricidir. Daha ziyade diğerinin bedenine yönelen, tensel, maddi eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortalıkçı kadının cinsel istismara uğraması daha on yedi yaşında evlendirilmesi ile beraber başlamış ve katlanarak artmıştır. "On yedisinde evermişler. Gerdek gecesi sabaha karşı bozuk çıktı diye geri göndermiş kocası. 'Hele sürtük, kim bozdu seni kız? Bilmiyorum der bu, söylemez. (...) Beş yıl sonra komşu köylerin birinden karısı ölmüş üç çocuklu bir adama vermişler."*28* Zebercet'in oteline getirildiğinde de bu sefer Zebercet tarafından cinsel istismara uğrar ancak kadının hiçbir eyleme karşı koymadığı, sanki eylem olmuyormuş gibi yatmaya devam ettiği görülmektedir. Kadın olaya dahil olmamak için ancak uyumaya devam ediyormuş gibi yapar. Diğer taraftan kitaptaki diğer erkek karakterler de cinsel istismar eylemini oldukça sıradan bir şekilde gerçekleştirmektedirler.

> Haşim Bey beslemeleri rahat bırakmazmış. Altmışını geçkinken bile odaya kahvesini getiren, geceleri tavanarasında Kadriye Kalfa'nın yanında yatan beslemenin memelerini, kıçını çimdiklermiş. Kimselere söylemezmiş kız; bir gün saldırıp mindere yatırınca bağırmış. Gelin koşmuş önce; 'Aman beybaba'demiş.[29]

Kitabın ana karakterinin gerçekleştirdiği cinsel istismara karşılık kitapta geçmişten gelen bir kötülüğün sıradanlaşması meselesi mevcuttur. Zebercet'ten önce bu eylemi gerçekleştiren yaşlı bir adam mevcuttur ki onun taciz ettiği kişiler beslemeler dediği, bakire ve daha ergenliğine girmemiş kız çocuklarıdır. Buna karşı ise verilen tepkisel bir durum da yoktur ortada. Besleme korkusundan susmuş olsa da onu kurtarmaya gelen Kadriye Kalfa da "*aman beybeba"* demekten başka bir şey demez. Cinsellik olağan olduğu kadar meşru bir izlenim de vermektedir. Kadınlar bu duruma karşı somut bir eylemde bulunmazlar. Ancak erkeğin baskın eril gücü gösterilir. Cinselliği gerçekleştiren, şahit olan, bu durumdan etkilenen de ancak erkeklerdir.

26 Atılgan, *Anayurt Otel,* s.19

27 Coşkun, B. (2017, Bahar). Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi". *Cogito*, (86), s. 198

28 Atılgan, *Anayurt Oteli,* s.18

29 Atılgan, *Anayurt Oteli,* s.34

"Kadınlar erkeklerin kendilerini erkek sanmasına izin verirleri, oysa kadınlar, gizliden gizliye, kendilerinin kadın olduklarına inanmazlar. İnanmaya izin veren, İnanandan ve inandırandan her zaman üstündür."[30] Kadınlar;,çocuk, genç, kız, kadın gibi sıfatlarının ardında rahatça bedenleri ihlal edilebilen unsurlardır. Otele gelen kadın yahut Zebercet'in askerlikte yanına gittiği kadın birer hayat kadınıdır. Haricinde kadının bir vasfı yoktur. En temel ve yüce olarak kabul edilen anne karakteri ise daha Zebercet'in doğumunda ölmüş ve kadının tüm varlığı ortadan kalkmıştır. Bu normalliğin ardında Arendt'in "Genelde cinayet aletini kendi elleriyle kullanan kişiden uzaklaşıldıkça, sorumluluk derecesi artar"*31* diyerek ifade ettiği bir suç/ kötülük vardır. Bu kötülük ise yine Arendt'in ele aldığı gibi ezbere yaşamın içinde sıradanlaşmış ve bu yüzden de tüm kötülüklerden daha kötü olma özelliği taşımaktadır. Eylemlere karşı ses çıkarılmaz ve normalleştirilir. Kötülüğü eyleyenin de kötülüğe uğrayanın da eylemi sıradanlaştırdığı bir gerçeklik mevcuttur. Burada sorumluluk herkesin üzerindedir. Bu normalliğin ardında Arendt'in "Genelde cinayet aletini kendi elleriyle kullanan kişiden uzaklaşıldıkça, sorumluluk derecesi artar"*32* diyerek ifade ettiği bir suç/ kötülük vardır. Bu kötülük ise yine Arendt'in ele aldığı gibi ezbere yaşamın içinde sıradanlaşmış ve bu yüzden de tüm kötülüklerden daha kötü olma özelliği taşımaktadır. Eylemlere karşı ses çıkarılmaz ve normalleştirilir.

Sonuç

Feminist tarih ve feminist edebiyat için kadının varoluşu bir problem alanıdır. Feminist edebiyat açısından kadının metin içindeki konumlanışı, nasıl ele alındığı ve kadının temel özellikleri önemli tartışma alanlarından biridir. Kadın, metinde kendisine bir varlık alanı bulunurken ele alınan dilin kullanılış biçimi dahi okuyucuya bir cinsiyet göstergesi sunmaktadır. Diğer taraftan kadının tarihsel süreçte nasıl konumlandırıldığı da önem arz etmektedir. *Anayurt Oteli* kitabını da bu husus bağlamında okuduğumuzda yazarının erkek olmasının dışında ciddi bir eril anlatı biçimi karşımıza çıkmaktadır. Kadına bakış açısı oldukça kasik ve geleneksel anlatıların ötesine geçmemekle birlikte 'kadın' bir varlık alanı da bulamamaktadır. Kadın romanın içinde daima sömürülen, altta kalan, tahakküme uğrayan ve bu durumlara ses çıkarmayan, var olamayan hüviyete sahiptir. Baskın olan erkeğin karşısında bir kadın yoktur. Karşımızda ancak eylemlere maruz kalan bir nesne mevcuttur.

Metinde ortaya çıkan 'kötülük' kavramı ise iki boyuta sahiptir. Birincisinde asli, mevcut olan bireyin kötülüğü, kötü eylemi iken diğerinde ise bir nesnesine yönelik 'kötülük' unsurudur. İlk olarak *Anayurt Oteli* kitabında kötülük sıradan bir eylem dizininden ibarettir. Kötülüğü eyleyenler ise sıradan, basit insanlardır. Eylemlerinde Hannah Arendt'in de ifade ettiği gibi şeytani bir taraf yoktur. Kötülüğe maruz kalanlar da kötülüğü gerçekleştirenler de sanki bir görevi gerçekleştirmektedir. Kötülük unsuru okuyucuda bir şok etkisi yaratmak ile birlikte sanki normal bir faili izliyormuş etkisi uyandırmaktadır. Anlatım, kullanılan ifadeler ve tasvirlerin tamamı bu sıradanlığı yansıtır şekilde katı, soğuk ve donuk ifadelerdir. Dış dünyanın tasvirleri olduğu gibi tüm çıplaklığıyla verilmekte, karakterlerin iç dünyalarına dair duygusal bir izlenime yer verilmemektedir. Karakterler de kendi içlerinde motomot bir durum değerlendirmesi yapan ifadelerle durumları tasvir etmektedirler. Zebercet intihar ettiğinde dahi yapılan yorum "Ne

30 Baudrillard, J. (2018). *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme.* (I. Ergüden, çev.), s. 172.

31 Arendt, Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te, s.252

32 Arendt, Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te, s.252

oldu? Yapmayı unuttuğu bir şeyi mi anımsadı birden? Ya da yeryüzündeki gerçek değerin kendisine verilmiş bu olağanüstü yaşam armağanını korumak, her şeye karşın sağ kalmak, direnmek olduğunu mu anladı giderayak? Yoksa bilinçsiz canlı etin ölüme kendiliğinden bir tepkisi miydi mu?"[33] şeklinde yansıtılmaktadır. İnsana dehşet veren ve bir insanın gerçekleştirmesi en zor olan şeylerden biri olan ve buna gidecek yollar/sebepler aranan bu eylemde doğrudan bir sebep yoktur. Zebercet karakteri kaçabilecek iken intihar etmeyi seçmekte ve bunda dehşet verici bir durum da görmemektedir. İntihar, cinayet ve cinsel istismar kitapta oldukça sıradan eylemler olarak var olmaktadır.

Diğer yönüyle ise "kötülük"ün asli unsuru kitabın temelinde kadınlardır. Kötülüğü doğuran, büyümesini sağlayan hikayenin gelişmesine katkı sunan temel yapı taşı "kadın"dır. "Kötülük" denilen unsur kitapta bir kadının sahneye girmesiyle kendisini gösterir ve daha sonrasında giderek büyür. "Kötülük" ile ilk karşılaşan da yine bir kadındır (ortalıkçı kadın). Hikayenin tamamında işlenen tüm eylemlerin sıradanlığı ise kadının kötülüğü doğurması ve buna maruz kalmasını haklı ve olması gereken bir eylem gibi ortaya koymaktadır. Bu Arendt'in değindiği toplama kampları örneği ile oldukça benzerdir. *Anayurt Oteli* romanında da eylemler sıradan bir eylem olarak "kadın"a yönelmektedir. Hannah Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" kavramı, toplumların nasıl büyük kötülüklere ve insanlık suçlarına yol açabileceğini anlamamıza yardımcı olur. Kötülük, her zaman acımasız bir canavarlık ya da psikopatolojik bir sapma değildir. Genellikle, sıradan insanlar, bürokratik sistemlerin ve toplumsal normların etkisiyle, kötülüğü düşünmeden ve sorgulamadan gerçekleştirebilirler. Bu da, toplumsal yapıların, bireylerin etik sorumluluklarını nasıl aşındırabileceğini gösterir.

Kaynakça

Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik* (Ş. Öztürk, çev..). Metis Yayınları.

Akmaz, G. (2019). *Mitoloji ve Cİnsiyet: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Ataerkil Dönüşüm*. Ankara Üniversitesi (Doktora Tezi).

Aktulga, M. (2022, Mart). Zerdüşlükte Tanrı-Evren İlişkisi Bağlamında Meleklerin Rolü. *Kilitbahir*, *20*, 70-93.

Arendt, H. (2017, Bahar). Düşünmek ve Ahlaki Değerlendirmeler (O. Tecimen, Ed.). *Cogito*, *Kötülük*(86), 156-180.

Arendt, H.(2009). *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. (Ö. Çelik, çev.) Metis Yayınları.

Atılgan, Y. (2017). *Anayurt Oteli*. Can Yayınları.

Baudrillard, J. (2018). *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme.* (I. Ergüden, çev.).

Beauvoir, S. D. (2019). İkinci Cinsiyet: Yaşanmış Deneyim (G. Savran, çev.). Koçkam.

Bernstein, R. J. (2010). *Radikal Kötülük: Bir Felsefi Sorgulama* (N. Erdoğan & F. Deniztekin, çev.). Varlık Yayınları.

Coşkun, B. (2017, Bahar). Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi". *Cogito*, (86), 180-213.

Ertürk, Y. (2015). *Sınır Tanımayan Şiddet: Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu*. Metis Yayınları.

Humm, M. (2002). *Feminist Edebiyat Teorisi* (G. Bakay, Ed.). Say Yayınları.

Kant, I. (2023). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (İ. Kuçuradi, çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.

Ketenci, T., & Topuz, M. (2017, Aralık). Augustinus, Leibniz ve Kant: Kötülük Üzerine Bir Rapsodi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(4), 290-304.

Michel, A. (1993). *Cep Üniversitesi: Feminizm* (Ş. Tekeli, çev..). İletişim Yayınları.

Neiman, S. (2006). *Modern Düşüncede Kötülük: Alternatif Bir Felsefe Tarihi* (A. Sargüney, Trans.). Ayrıntı Yayınları.

Notz, G. (2011). *Feminizm* (S. D. Çetinkaya, çev..). Phoenix Yayınları.

Oranlı, İ. (2017, Bahar). Kötülük. *Cogito*, (86), 26-29.

Topuz, M. (2016, Aralık). Kötülüğü Kavranabilir Kılmak: Kant'ın Teodise Üzerine Düşünceleri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy,*, 245-271.

Zingsem, V. (2007). *Lilith* (D. D. Yüzer, çev.). İlya Yayınları.

33 Atılgan, Anayurt Oteli, 128.

Muhammed Bin İbrâhîm Bin Ahmed El-İmâdî'nin Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye Fî Esrâri'l-Mu'Cizâti'l-Muhammediyyesi

Tubanur Kaya Güler*

Öz: Bu bildiri, Muhammed bin İbrahim bin Ahmed el-İmâdî'nin "Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye fî Esrâri'l-Mu'cizâti'l-Muhammediyye" adlı eserini ele almaktadır. Eser, Hz. Peygamber'in mucizelerine odaklanan kapsamlı bir çalışmadır ve İslam düşüncesinde mucizelerin dini, edebi ve teolojik açıdan taşıdığı önemi incelemektedir. Mucizeler, peygamberlerin doğruluğunu ispat eden olağanüstü olaylar olarak İslam kültüründe büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, bildiride mucizelerin dini ve kültürel anlamlarına, edebiyattaki yerine kısaca değinilmiştir.

Eser, Hz. Peygamber'in mucizelerini kronolojik ve tematik bir yaklaşımla sunarak İslam dünyasındaki benzer eserler arasında özgün bir yere sahiptir. El-İmâdî, her bir mucizeyi sadece bir olay olarak aktarmamış, aynı zamanda bu olayların manevi, dini ve toplumsal etkilerini de analiz etmiştir. Eserde yer alan 40 mucize, Hz. Peygamber'in peygamberlik vasfını ispatlayan deliller olarak ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

"Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye"nin yalnızca bir dini metin değil, aynı zamanda edebi bir başyapıt olarak ortaya çıkması, onun farklı disiplinlerde nasıl değerlendirildiğini göstermektedir. Eser, İslam dünyasında yazılmış benzer eserlerle karşılaştırıldığında, tematik derinliği ve edebi zenginliği ile ayrıcalıklı bir konumdadır.

Çalışmanın temel amacı, dini-edebî türlerden Mu'cizât-ı Nebî'ye dair daha önce bahsedilmemiş ve çalışılmamış orijinal bir eserin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bununla birlikte, mu'cizât türüne has literatüre katkıda bulunmak ve Kevâkibü'l Envâri'l-Ahmediyye'yi kısa da olsa tanıtmaktır.

Çalışmada yöntem olarak şu yol izlenecektir; öncelikle eserin temelini teşkil eden Mucize mefhumunun kavram incelemesi yapıldıktan sonra, Mu'cizât-ı Nebî türünün kaynakları kısaca ele alınacak, mucize kavramının edebiyata nasıl kaynaklık ettiği, hangi eserlere konu olduğu, bu tür üzerine yapılan akademik çalışmalar çerçevesinde değinilecektir.

Mu'cizât-ı Nebi türü üzerinde detaylı bir nüsha tavsifi yapılacak, bab başlıkları zikredilecek ve bu bab başlıklarının altındaki mucize rivayetlerine konuları itibariyle değinilecektir. Bununla beraber, eserin ikinci kısmı gibi kabul edilebilecek olan son 60 varaklık kısımda ismi geçen şahsiyetlerin isimleri ve bunlar hakkında bahsedilen rivayetlerin konusu hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Mu'cize, İmâdî, Mu'cizâtü'n- Nebi, nazım, nesir, menkıbe.

* Arş. Gör, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. İletişim: tubanur.kaya@ikcu.edu.tr

Giriş

Klasik Türk Edebiyatı, dini ve edebi türler açısından oldukça zengin bir metin çeşitliliğine sahiptir ve bu çeşitlilik, hem şekil hem de muhteva açısından dikkat çeker. Dini-edebi türlerin merkezinde genellikle Allah ve Hz. Peygamber bulunur.

Edebiyatımızda Hz. Muhammed'in hayatı etrafında gelişen dinî manzum -mensur eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bu eserler, Hz. Muhammed'in hayatının farklı dönemlerini veya özelliklerini konu alır ve çeşitli türlerde kaleme alınmıştır. Bu tür eserler, bağımsız eserler olarak yazılabildiği gibi, aynı zamanda divanlar içinde de yer almıştır.

Hz. Muhammed ile ilgili olarak yazılmış başlıca türler arasında na'tlar, mevlidler, esmâ-yı Nebi, sîret, miraciye, hilye, hicretü'n-Nebi, mucizât, şefâat-nâme, kırk hadis ve gazavâtı Resûlullâh gibi eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin çoğu manzum biçimde kaleme alınmış olmakla birlikte, mensur formunda olanları da mevcuttur. (Alkan İspırlı, 2017).

Bu metinlerin manzum olarak yazılması, Hz. Muhammed ile ilgili edebi üretimin büyük bir kısmının şiirsel biçimde gerçekleştirilmesine işaret eder. Bu durum, Hz. Muhammed'in hayatını ve onunla ilgili dini konuları işleyen bir edebiyat alanının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, bu tür eserlerin çokluğu ve çeşitliliği, Hz. Muhammed'in hayatına dair derin ve kapsamlı bir edebi literatürün teşekkül ettiğini ortaya koymaktadır. Bu edebi gelenek, Klasik Türk Edebiyatı içinde önemli bir yer tutmakta olup, hem şekil hem de muhteva açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Eserlerin içeriğinde Hz. Muhammed'in çeşitli mucizeleri, yaşam öyküsü, savaşları ve diğer dini nitelikleri ele alınarak, onun manevi üstünlüğü ve peygamberliğinin vurgulanması amaçlanmıştır.

Mucize Kavramı

Bu kavrama dair farklı disiplinlerde muhtelif tanımlamalar ve değerlendirmeler mevcuttur. Bunlardan bazılarına kısaca değinilecektir.

İslam düşüncesinde "mucize" kavramı, peygamberlerin doğruluğunu ispat etmek amacıyla Allah tarafından onlara verilen olağanüstü olaylar olarak tanımlanır. Kelimenin kökeni, Arapça "a-c-z" kökünden türemiştir ve "âciz bırakma" anlamına gelir. Bu bağlamda mucizeler, insan aklını ve gücünü aşan, sadece ilahi kudretle gerçekleşebilen olaylardır.

Mucizeler, peygamberlerin Allah'tan aldıkları mesajların doğruluğunu ispatlayan olaylar olarak tanımlanmıştır. Mucizeler, akıl ve duyularla açıklanamayan özellikleri sayesinde, onları yalnızca Allah'ın güç ve iradesine dayandırır (Türkiye Diyanet Vakfı, 1994). Kur'an-ı Kerim'de mucizeler genellikle "ayet" kelimesiyle ifade edilir ve bu, mucizelerin Allah'ın varlığını ve kudretini kanıtlayan işaretler olduğunu vurgular. Peygamberlerin gerçekleştirdiği mucizeler, sadece dini otoriteyi pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda dönemin insanları için güçlü bir iman kaynağı olmuştur.

Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesi, Hz. İsa'nın ölüyü diriltmesi gibi olaylar, İslam literatüründe sıkça anılan mucizeler arasında yer alır. Ancak Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi, bizzat Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Bunun yanı sıra, ayın ikiye bölünmesi (şakku'l-kamer), parmaklarından su akması ve az bir yiyecekle büyük bir topluluğun doyurulması gibi mucizeler de Hz. Peygamber'in nübüvvetini

ispatlayan olaylar arasında yer alır. Bu mucizeler, sadece peygamberliğin delilleri değil, aynı zamanda İslam toplumlarında imanı güçlendiren olaylar olarak da büyük bir öneme sahiptir

R. T. Davidson'a göre, mucizeler, yalnızca peygamberlik iddiasını doğrulamakla kalmayıp, aynı zamanda dini inanç sisteminin mantıksal bir temele oturtulmasında önemli bir role sahiptir (Davidson, 2001). Bunun yanı sıra, R. G. Khoury'nin "Prophetic Miracles in Islamic Thought" adlı makalesinde de ifade edildiği gibi, mucizeler, bir yandan ilahi kudretin açık göstergeleri olarak algılanırken, diğer yandan toplumun manevi ihtiyaçlarına hitap eden sembolik anlatılar olarak değerlendirilmiştir (Khoury, 1998).

Bulut (2002), mucizelerin Kur'an'daki yerini incelerken, bu olayların yalnızca peygamberlik delili olarak değil, aynı zamanda Allah'ın sonsuz gücünün bir tezahürü olarak görülmesi gerektiğini vurgular.

Kelam, Tasavvuf ve Edebiyatta Mucize

Kelam Perspektifinden Mucize

Kelam ilminde mucize, peygamberlerin nübüvvetini ispat eden, insan gücünü aşan ve Allah tarafından gerçekleşen olağanüstü olaylar olarak tanımlanır. Mucize, kelami olarak *teyid-i nübüvvet* (peygamberliği ispat etme) amacı taşır ve peygamberin getirdiği mesajın doğruluğunu delillendirir. Bu bağlamda, Fuat Sezgin'in *İslam'da Bilim ve Teknik* adlı çalışmasında, mucizelerin peygamberlik tasdikindeki rolü vurgulanmıştır. Mucizelerin, aklî delillerle iman edenlere ek olarak duyularıyla ikna olan bireyler için bir "kanıt" niteliği taşıdığı ifade edilir (Sezgin, 1984).

Tasavvufta Mucize

Tasavvuf geleneğinde mucize, peygamberlerin nübüvvetine delalet eden olaylar olarak görülürken, evliyaların gösterdiği olağanüstü hallere "keramet" adı verilir. Süleyman Uludağ, *Tasavvufta Mucize Kavramı* adlı eserinde mucize ve keramet arasındaki bu farkı detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Uludağ, mucizenin her yönüyle ilahi bir kaynağa dayandığını, bu nedenle herhangi bir beşeri müdahale içermediğini ifade eder (Uludağ, 1996).

Edebiyatta Mucize

Klasik Türk edebiyatında mucize, estetik bir form içinde, dinî ve ahlaki mesajların taşınmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Özellikle mesnevilerde ve halk hikâyelerinde mucizelerin önemli bir motif olarak yer aldığı belirtilmiştir. Çakır, bu eserlerdeki mucize anlatılarının hem bireysel iman deneyimlerini hem de toplumsal hafızayı şekillendirdiğini ifade eder (Çakır, 2015).

P. N. Boratav'ın *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı çalışmasında ise mucizelerin halk hikâyelerinde nasıl bir bağlamda işlendiği detaylandırılmıştır. Özellikle, peygamberlerin mucizelerinin dramatize edilerek anlatılması, halk arasında bu hikâyelerin eğitici bir araç olarak benimsenmesine yol açmıştır (Boratav, 2002).

Mucizeler yalnızca peygamberlerin ilahi bir otoriteyle donatıldığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenin kurulmasında ve dini bilincin inşasında da etkili bir rol oynar (Çakır, 2020)., Çakır, özellikle edebi metinlerde mucize anlatılarının, hem bireysel hem de toplumsal hafızayı

şekillendirdiğini vurgulamaktadır. Bu yönüyle mucizeler, İslam edebiyatında hem dini hem de estetik birer motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk edebiyatında, özellikle Hz. Muhammed'in hayatını konu alan dinî manzum eserlerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Peygamberimizin hayatını ya da hayatının belirli kesitlerini ele alan bu eserler, kimi zaman müstakil bir eser olarak kaleme alınmış, kimi zaman da divanlarda kendine yer bulmuştur. Na't, mevlid, esmâ-yı Nebî, sîret, miraciye, hilye, hicretü'n-Nebî, mucizât, şefâat-nâme, kırk hadis ve gazavât-ı Resûlullah gibi türlerde yazılan bu eserler, genellikle manzum şekilde oluşturulmuş olmakla birlikte mensur örneklere de rastlanmaktadır. Bu çeşitlilik ve zenginlik, edebiyatımızda Hz. Muhammed'i merkeze alan müstakil bir edebiyat türünün teşekkül ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. (Çelebioğlu, 1972)

Mucizât metinlerinde Hz. Muhammed'in mucizeleri, onun zamanında ve önceki peygamberlerle olan ilişkisi üzerinden anlatılır. Metinler genellikle manzum, mensur veya manzum-mensur karışık biçimlerde olabilir. Burada amaç, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlamak ve mucizelerinin büyüklüğünü vurgulamaktır.

Bu tür eserlerde bazen sadece bir mucize anlatılırken, bazen birden fazla mucizeye yer verilir. Ayrıca, başka peygamberlerin mucizeleriyle karşılaştırılarak Hz. Muhammed'in mucizelerinin üstünlüğü vurgulanabilir. Bu yaklaşım, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlüğünü göstermeyi amaçlar.

Hadis kitapları, İslam tarihiyle ilgili kaynaklar ve akâid ile kelâm eserlerinde mucizelere geniş bir yer verilmiş olup, bu konuda sadece mucizelere odaklanmış özel eserler de bulunmaktadır. Bu eserler genellikle 'Mucizâtü'n-Nebi' başlığı altında toplanır. Örneğin, Kirdeci Ali'nin 'Güvercin Destanı' ve 'Kesikbaş Destanı', İzzeddinoğlu'nun 'Tâvus Mucizesi', Sadreddin'in 'Geyik Destanı' gibi halk mesnevileri, mucizelerin bazı örneklerini ele alır. Ayrıca, Yahya Bostanzâde Tirevî'nin (ö. 1639) 'Gül-i Sad-berg', Nâyi Osman Dede'nin (ö. 1729) 'Ravzatü'l-İcâz Fi'l-Mümtâz', İbrahim Nazire'nin (ö. 1774) 'Mucizâtü'n-Nebi', ve Kadı İyaz'ın 'Şifa' gibi eserler, dinî ve tasavvufî Türk edebiyatında mucizâtü'n-Nebi türünün örnekleri arasında yer alır (İspırlı, 2016). Mucizât-ı Nebi türüne dair Müjgan Çakır oldukça kapsamlı bir çalışma yapmış ve bu çalışma "Mucizeler Kitabı" ismiyle neşredilmiştir.

Mucizeler ve mucizât metinlerine dair pek çok akademik çalışma da kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar, konunun hem dini hem de edebi boyutunu anlamak için önemli bir kaynak sağlamaktadır. "Mu'cizât-ı Nebî" metinleri üzerine yapılan çalışmalar arasında öne çıkan bazı eserler şunlardır:

- **Müjgan Çakır'ın "Mucizeler Kitabı" adlı eseri**, mucizelerin İslam edebiyatında nasıl ele alındığını ve kültürel bağlamlarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu eser, özellikle edebi metinlerdeki anlatım üslubuna odaklanmakta ve metinler arası karşılaştırmalara yer vermektedir. Çakır, mucizelerin sadece dini bir olay olarak değil, aynı zamanda dönemin edebi zevk ve anlayışını yansıtan önemli birer metin olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, eser, klasik İslam literatüründe mucizelerin nasıl anlamlandırıldığına dair detaylı analizler sunmaktadır. Yazar, Hz. Peygamber'in mucizelerine dair yazılan metinlerde kullanılan edebi sanatlar, semboller ve metaforlar üzerinde durarak bu anlatıların hem teolojik hem de estetik boyutlarına ışık tutmaktadır. "Mucizeler Kitabı", modern akademik çalışmalara rehberlik edecek nitelikte bir eser olarak değerlendirilmektedir. Bu eser, özellikle edebi metinlerdeki anlatım üslubuna odaklanmakta ve metinler arası karşılaştırmalara yer vermektedir.

- **Mehmet Demirci'nin "İslam Edebiyatında Mucize Metinleri" adlı eseri**, bu tür metinlerin tasavvuf ve halk edebiyatındaki etkilerini ele almıştır.
- **Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı'nın "Mu'cizât-ı Nebî Şerhleri" çalışması**, bu alandaki klasik eserleri analiz ederek edebi üsluplarını incelemiştir
- **Ekmeleddin İhsanoğlu'nun "İslam Dünyasında Mucize Anlayışı" adlı çalışması**, mucize metinlerinin tarihsel gelişimini ve bunların İslam toplumlarındaki algısını detaylandırmıştır.
- **Fuat Sezgin'in "İslam'da Bilim ve Teknik" adlı eseri**, bilimsel gelişim vemucizeler arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır.
- **İsmail Erünsal'ın "Osmanlılarda Dini Edebiyat ve Mu'cizat Literatürü" makalesi**, Osmanlı'daki dini literatürün mucize anlatılarıyla ilişkisini analiz etmiştir. Erünsal, Osmanlı döneminde kaleme alınan mucize metinlerinin halk üzerindeki etkisine dikkat çekmiş ve bu tür eserlerin dini eğitimi desteklemedeki işlevlerini ortaya koymuştur.
- **Süleyman Uludağ'ın "Tasavvufta Mucize Kavramı" çalışması**, mucizelerin tasavvufi boyutlarına dikkat çekmektedir.

Bu akademik eserler, "Mu'cizât-ı Nebî" metinlerinin farklı bağlamlarda nasıl ele alındığını ve İslam edebiyatındaki yerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu çalışmalar sayesinde mucizelerin hem kültürel hem de edebi yönleri daha iyi anlaşılmaktadır.

Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye'nin Müellifi, Yapısı ve Muhtevası

Şerefüddin İmâdî (Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Şerefüddin İmâdî), daha önce kendisinden bahsedilmemiş ve hakkında çalışma yapılmamış bir isimdir. Bu itibarla, müellifin ilgili kaynaklardan araştırılması, hayatına ve eserlerine, edebî şahsiyetine dair malumatların toplanması ve buradan hareketle müellifin biyografisinin inşası hedeflenmişse de, maalesef istenen bilgilere yeteri kadar ulaşılamamıştır. Müellif hakkında Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde birkaç satırlık malumata rastlanmıştır (Tahir, 1972).

"Osmanlı Âlimleri" başlığı altında anılan müellifin, "fazilet sahibi bir zat" olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Bu değerlendirme ile müellifin ilimle meşgul olduğu ve tasavvufla da yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Arapça telif ve tercüme eserleri de onun entelektüel birikimini ortaya koymaktadır. El-İmâdî'nin vefat tarihi ise ilgili katalogda H. 1120 / M. 1708 olarak belirtilmiştir. Müellifin eserlerinde Çorlulu Ali Paşa'ya (ö. 1123/1711) yönelik övgüler yer alması, onun Çorlulu Ali Paşa ile aynı dönemde, yani XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşamış olduğunu ortaya koymaktadır (Yavuz, 2024).

Müellifin bu kayıtlara göre iki eseri bulunmaktadır. Biri, çalışmaya konu olan eserdir. Diğeri ise Umdetü'l-Âmilîn li-Merdâti Rabbi'l-Âlemin isimli eseridir.

Umdetü'l-Âmilîn li-Merdâti Rabbi'l-Âlemin

Yazma eser kataloğunda her ne kadar eserin Arapça olduğu belirtilmişse de yapılan inceleme, eserin bir kısmının Arapça, bir kısmının ise Türkçe olarak kaleme alındığını ortaya koymaktadır. Bu durum, eserin telif-tercüme bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi

Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu'nda 290 numaralı koleksiyon kaydıyla yer almakta olup, toplam 29 varak ve her varağında 13 satır bulunmaktadır. Hicrî 1120 yılında istinsah edildiği belirtilen eser, katalogda Hadis ilmi konusuna atanmış ve 297.3 tasnif numarası ile sınıflandırılmıştır. Bibliyografik kayıt numarası ise 231295'tir.

Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eserin giriş kısmında Vezir Ali Paşa'dan övgüyle söz edilmektedir. Müellif, eserin telif sebebini 2a varağında "Yüce naslarla sabit olan, iyi ve erdemli davranışların yollarını ihtiva eden bir eser ortaya koyma arzusuyla" açıklamıştır. Eserin adı ise 2b varağında *Umdetü'l-Âmilîn li-Merzâti Rabbi'l-Âlemîn* olarak kaydedilmiştir. Aynı varakta müellif, eserini tanıtarak amacını detaylandırmıştır. *Umdetü'l-Âmilîn* adlı bu eser, fazilet ve erdem kazandıracak amelleri konu almış, ilgili hadis kitaplarından seçilen kırk hadis üzerinden bu ameller açıklanmıştır.

Bu hadisler, eserde dört ana bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde, sadaka olarak verilen suyun faziletleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde mescid ve cami inşa etmenin erdemleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, muhtaç durumda olan kimselerin ihtiyaçlarını karşılamanın faziletleri vurgulanmıştır. Son bölümde ise duanın faziletine, özellikle belirli zamanlarda ve uygun mekanlarda yapılan dualaların önemine yer verilmiştir. Bu özellikleriyle eser, Kırk Hadis (Ehâdîs-i Erbaîn, Erba'ûn Hadîs) türünde kaleme alınan eserler arasında değerlendirilebilir.

Umdetü'l-Âmilîn'deki hadisler, kitabın bölümlerindeki konu başlıklarına sadık kalınarak verilmiş ve her bir hadis detaylı bir şekilde şerh edilmiştir. Her hadisin başında râvileri zikredilmiş, ardından hadis metninin orijinal şekli sunulmuş; müteakiben, ilgili hadisin alındığı hadis kitapları belirtilmiştir. Son olarak, hadisten çıkarılması gereken anlam detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Eserin adı, Nermin Genç'in Van İlahiyat Dergisi'nde yayımlanan "Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi" başlıklı makalesinde "Tasavvuf ve Mev'ize ve Tabakat ve Tevârih ve Fünûn u Şettâya Müteallik" başlığı altında geçmektedir. Bununla birlikte, eser hakkında bugüne kadar herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır.

Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye Fî Esrâri'l-Mu'cizâti'l-Muhammediyye[1]

Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu numara 359'da kayıtlıdır. Başında vakıf kaydı ve sonunda temmet kaydı bulunmaktadır. Temmet kaydının altındaki mühürde görülen tarih H.1130/1717 tarihine tekabül etmektedir. Eserin ve müellifin ismi, sebeb-i te'lifi ilk varaklarda verilmiştir. Eserin zahriyye bölümünde, eserin vakfını gerçekleştiren Vezîr-i a'zam Ali Paşa'dan Arapça ifadelerle övgüyle bahsedilmiş ve kendisi için dua cümleleri eklenmiştir. 2a kısmının üst köşesinde, mühür içinde yer alan Arapça bir ibare, eserin Ali Paşa tarafından vakfedildiğini belirtmektedir. Bu vakıf kaydı, eserin ilerleyen sayfalarında nadiren tekrarlanmaktadır. Toplam 246 varaktan oluşan eserin her varağında 13 satır bulunmaktadır. Eserin ölçüleri 214x134 mm olup, bazı kısımlarında bu ölçülerde küçük farklılıklar gözlenmektedir. Zahriyye bölümünde ayrıca bir kütüphane kaşesi bulunmaktadır.

Metin, her sayfanın kırmızı çerçeve içine alınmasıyla siyah kalemle yazılmıştır. Bab başlıkları ve mucizelerin sıra numaraları kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.

1 Çalışmaya konu olan eser, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İlahiyat. Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı bünyesinde Doç. Dr. Raşit Çavuşoğlu danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmaktadır.

Harekeli nesih yazı ile kaleme alınan eserde konu başlıkları ve önemli ifadeler kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Yurt içi ve yurt dışındaki kütüphane katalogları tarandığında eserin başka bir nüshasına rastlanmamıştır.

Yine eserde belirtildiği üzere, Mecma'-i Āsāri'n-Nübüvveti Mesātı'i'l-Envâr isimli içinde 1026 mucizenin bulunduğu kitaptan 40 mucize seçilmiş ve bunlar 5 bab başlığı altında Kevâkibü'l-Envâr'ı oluşturmuştur. Mucizelerin önce Arapça rivayetleri verilmekte, sonrasında Osmanlı Türkçesiyle çevirisi ve şerhi yapılmaktadır. Bu mucizeler beş babda tasnif edilmiştir. Eserin ilk bâbında, Hz. Peygamber'in doğumundan on yaşına kadar gerçekleşen mucizelere yer verilmiştir. İkinci bâbda, on yaşından yirmi yaşına kadar vuku bulan mucizeler ele alınmıştır. Üçüncü bâb, yirmi ile otuz yaş arasındaki mucizeleri konu alırken, dördüncü bâb otuz ile kırk yaş arasındaki mucizelere odaklanmıştır. Son olarak, beşinci bâbda kırk yaşından altmış üç yaşına kadar gerçekleşen mucizeler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Toplamda 40 mucizeyi kapsayan eser, Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar olan dönemde gerçekleşmiş en bilindik mucizelere odaklanmaktadır. Müellif, Türkçe kısmın her mucize başlığında, söz konusu mucizenin sırları ve gizemleri hakkında bilgi vereceğini belirterek metne giriş yapmaktadır.

Eserin sebeb-i te'lifi ve babları hakkındaki giriş mahiyetinde bilgiyi yine eserden öğreniyoruz:

> ".....ma'nā-i esrar-ı netāici budur ki, şehinşah-ı 'ālem-gürende-i beni adem es-sultan Ahmed hân ebbeda'llahu saltanatehu bi'l-'adli ve'l-ihsan hurşid-i envār-ı maḳdem ferruh-1 fali ser-tā-ser 'ālemi münevver eyledikde deryā-ı mekārim-i ihsanların ḳatresine mazhar olmak içün mecma-i eşāri'n-nübüvveti Mesāṭı'i'l-Envār-năm kitab-ı şerifin ki Rasulullahın cümle mucizātı anda tahrir olunmuşdur kitāb-ı merḳūmun derūnunda tahrir olunan Rasûlullahın mu cizāt-ı envārı ve şevāhid-i esrarı bin yirmi altı mucize ki 'āleme nümāyān olmuşdur. zikr olan mucizāt-ı şerifelerden kırk mucize intāc idüp beş bāba muhtaşar birer sāle tertib idüp dergah-ı 'adālet olan padişah-ı derya-dil sahil-i ihsanına vesile idinmek ümidiyle te'lifine mübaşiret olundu. Bab-ı evvel Rasūlullahın velādetinden on yaşına dek sadır olan mu'cizātların bahsindedir. Bab-ı sani on yaşından yigirmiye dek sadır olan mucizātların bahsindedir. Bab-ı sālis yigirmiden otuza dek olan mucizātların bahsindedir. Bab-ı rābi uṭuzdan kırḳa varınca olan mucizeleriň bahsindedir. Bāb-ı hāmis kırk yaşından altmış üç müntehā olunca zahir ü bāṭın olan mucizātların bahsindedir ve bu risale-i şerifenin ism-i şerifi Kevākibi'l-Envāri'l-Ahmediyye fi Esrari'l-Mu'cizāti'l-Muhammediyye tesmiye olundı."

"Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en bilinen ve en meşhur mucizelerini içeren nadir bir eser kaleme almayı hedefledim. Bu eserin, mucizelerin sahibi olan ve her türlü övgüye en layık Nebî'ye ulaştırıcı bir vesile olmasını, onun ikram denizinden bir damla da olsa istifade etmeyi sağlayacak bir kaynak haline gelmesini arzu ettim. *Mesâti'u'l-Envâr fî-Mu'cizâti'l-Muhtâr* adlı eser üzerinde titizlikle çalışarak, 1026 mucize arasından seçtiğim 40 mucizeyi beş bölüm halinde düzenledim.

Birinci bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan on yaşına kadar gerçekleşen mucizelere, ikinci bölümde on yaşından yirmi yaşına kadar olan mucizelere, üçüncü bölümde yirmi yaşından otuz yaşına kadar meydana gelen mucizelere, dördüncü bölümde otuz yaşından kırk yaşına kadar gerçekleşen mucizelere ve son olarak beşinci bölümde kırk yaşından vefat ettiği altmış üç yaşına kadar

ortaya çıkan mucizelere yer verdim. Eserime, *Kevâkibu'l-Envâr el-Ahmediyye fî Esrâri'l-Mu'cizâti'l-Muhammediyye* adını verdim."

Metin, nesir tarzında kaleme alınmış olup, ne tamamen sade ne de aşırı ağdalı bir üsluba sahiptir. Genel olarak, yazıldığı dönem olan XVII. ve XVIII. yüzyılların dil ve üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Dinî bir metin olması nedeniyle, Arapça kavramlara ve terkiplere sıkça yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, dönemin birçok eserinde olduğu gibi Farsça ifadeler ve tamlamalar da metinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkçe kısımlarda ise özellikle mucizelerin başlıklarında kullanılan uzun ve sık tamlama ile terkiplere rastlanmaktadır. Bu durum, eserin bazı bölümlerinin anlaşılmasını zaman zaman güçleştirmektedir (Yavuz, 2024).

Eserde Yer Alan Mucizelerin Listesi ve Açıklamaları

Eserde toplamda 40 mucize detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Her bir mucize, dini ve edebi boyutlarıyla derinlemesine analiz edilmiştir. Eserin muhtevasına dair fikir olması açısından aşağıda bu mucizelerin kısa açıklamaları sunulmuştur:

1. **Parmaklardan Su Akması**: Hz. Peygamber'in bir sefer esnasında susuz kalan askerlerine su temin etmek üzere parmaklarından su akıtması hadisesi detaylandırılmıştır. Bu mucize, ilahi rahmetin bir yansıması olarak sunulmuştur.
2. **Şakku'l-Kamer (Ayın İkiye Bölünmesi)**: Hz. Peygamber'in müşriklerin isteği üzerine gerçekleştirdiği bu mucize, İslam tarihinde hem dini hem de edebi bir öneme sahiptir.
3. **Yemeklerin Bereketlenmesi**: Az bir yiyeceğin, yüzlerce kişiyi doyuracak şekilde bereketlenmesi, eserde derinlemesine ele alınmıştır. Bu mucize, Hz. Peygamber'in rahmet peygamberi oluşunu pekiştirmektedir.
4. **Hayvanların İtaati**: Hz. Peygamber'in hayvanlarla olan iletişimi ve onların mucizevi davranışları, eserin bir başka dikkat çeken bölümünü oluşturmaktadır.
5. **Hz. Peygamber'in Gölgesinin Yere Düşmemesi**: Bu olay, onun nübüvvetinin işareti olarak değerlendirilmiş ve eserde sembolik bir şekilde anlatılmıştır.
6. **Taşların ve Ağaçların Konuşması**: Hz. Peygamber'e biat eden taş ve ağaçların mucizevi bir şekilde konuştuğu olaylar, eserde detaylı olarak incelenmiştir.
7. **Ölülerin Diriltilmesi**: Hz. Peygamber'in duası ile ölülerin diriltilmesi olayları da mucizevi deliller arasında yer almaktadır.
8. **Kuyu Sularının Bereketlenmesi**: Savaş esnasında susuz kalan ordunun, Hz. Peygamber'in dokunuşu ile kuyulardan çıkan bereketli sularla ihtiyacını karşılaması anlatılmıştır.
9. **Mekke'nin Fethi Sırasında Vuku Bulan Mucizeler**: Mekke'nin fethinde müşriklerin kalplerine düşen korku ve Hz. Peygamber'in dualarının kabul olması detaylandırılmıştır.
10. **Bedir Savaşı'nda Meleklerin Yardımı**: Bedir Savaşı'nda meleklerin Müslüman ordusuna yardım ettiği olay, ilahi kudretin bir tezahürü olarak anlatılmıştır.
11. **Hz. Peygamber'in Dokunuşuyla Şifa Bulan Hastalar**: Çeşitli hastalıkların, Hz. Peygamber'in dualarıyla şifa bulduğu olaylar ayrıntılı olarak işlenmiştir.

12. **Uhud Savaşı'nda Mucizevi Koruma**: Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı sırasında ilahi koruma altında olması ve hayatına yönelik saldırıların başarısız olması incelenmiştir.
13. **Yanan Ateşin Söndürülmesi**: Hz. Peygamber'in duası ile alevlerin etkisiz hale gelmesi mucizesi detaylandırılmıştır.
14. **Çocukların Gözlerinde Şifa Bulması**: Hz. Peygamber'in dokunuşuyla çocukların görme yetisini kazanması, eserin dikkat çeken mucizelerindendir.
15. **Denizde Kurtuluş Mucizesi**: Bir gemi yolculuğunda dalgaların etkisiz hale gelmesi ve denizin sakinleşmesi anlatılmıştır.
16. **Bir Kadının Elindeki Yiyeceğin Artışı**: Fakir bir kadının elindeki az miktardaki yiyeceğin, Hz. Peygamber'in duasıyla çoğalması anlatılmıştır.
17. **Dağın Sallanmasının Durdurulması**: Uhud Dağı'nın Hz. Peygamber'in altında sallanmasının onun duası ile durduğu bu mucize, hem fiziksel hem de manevi bir gücün işareti olarak değerlendirilmiştir.
18. **Ölü Hayvanın Diriltilmesi**: Bir çoban tarafından Hz. Peygamber'e getirilen ölü hayvanın dua ile dirilmesi olayı detaylı şekilde anlatılmıştır.
19. **Yanan Ateşin Söndürülmesi**: Hz. Peygamber'in duası ile bir yangının etkisiz hale gelmesi ve çevresine zarar vermemesinden bahsedilmiştir.
20. **Hastalığın Şifaya Kavuşması**: Hz. Peygamber'in bir hastaya dua etmesiyle kısa sürede sağlığına kavuşması üzerinde durulmuştur.
21. **Denizde Yolculuk ve Güvenli İniş**: Tehlikeli bir deniz yolculuğunda, Hz. Peygamber'in duasıyla fırtınanın sakinleşmesi ve güvenli inişin sağlanması anlatılmıştır.
22. **Bir Kadının Elindeki Yün Artışı**: Savaş sırasında, dua ile yünlerin çoğaldığı ve orduya yettiği anlatılmıştır.
23. **Ağacın Yerden Köklenip Yürümesi**: Bir ağacın Hz. Peygamber'in emriyle köklenip hareket ettiği bu mucize, eserde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.
24. **Bülbüllerin Hz. Peygamber'e Nağme Söylemesi**: Bir ormanda bulunan bülbüllerin onun huzurunda şakımaları edebi bir dille tasvir edilmiştir.
25. **Ellerde Açan Çiçekler**: Bir grup sahabinin ellerinde açan çiçekler, ilahi bir lütuf olarak kabul edilmiştir.
26. **Kurumuş Ellerin Canlanması**: Hz. Peygamber'in bir şahsın kurumuş eline dokunması ve ellerin eski sağlığına kavuşması detaylandırılmıştır.
27. **Kuyudan Çıkan Saf Su**: Çölün ortasında, dua ile kaynağı belirlenen bir kuyudan çıkan saf suyun bereketi anlatılmıştır.
28. **Mekke'de Terk Edilen Yılanın İtaati**: Yılanların Hz. Peygamber'e zarar vermemesi ve itaatle geri dönmesi, onun peygamberlik delilleri arasında sayılmıştır.
29. **Ayak İzlerinde Çıkan Çiçekler**: Hz. Peygamber'in bastığı yerlerde çiçeklerin açması, mucizeler arasında özenle işlenmiştir.
30. **Hastalanmış Deveye Şifa**: Bir deve sahibi tarafından Hz. Peygamber'e getirilen hastalıklı devenin sağlığına kavuşması olayı da detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

31. **Kabe'nin Hacerülesved Taşının Konuşması**: Hz. Peygamber'e hitap eden taşın, onun peygamberlik vasfını tasdik etmesi mucizeler arasına eklenmiştir.
32. **Karanlıkta Aydınlık Veren Asa**: Hz. Peygamber'in asası ile karanlık bir mağaranın aydınlandığı olay eserde aktarılmıştır.
33. **Ölüm Döşeğindeki Şahsa Şifa**: Ölüm döşeğinde olan bir kişinin, Hz. Peygamber'in duasıyla sağlığına kavuştuğu bu mucize detaylıca ele alınmıştır.
34. **Yağmur Duası ile Gelen Bereket**: Hz. Peygamber'in yaptığı yağmur duası ile bölgenin bolluğa kavuştuğu bu olay anlatılmıştır.
35. **Gölgelik Yapan Bulut**: Hz. Peygamber bir seyahat sırasında yürürken, onu gölgelendiren bir bulutun eşlik ettiği aktarılmıştır.
36. **Kayaya Vurulan Asa ile Su Çıkışı**: Bir kaya parçasından Hz. Peygamber'in emriyle akan suyun bereketi detaylandırılmıştır.
37. **Çölde Bulunan Meyve Ağaçları**: Hz. Peygamber'in duası ile çölde meyve veren ağaçların yeşermesi olayına değinilmiştir.
38. **Gözyaşı ile Göl Haline Gelen Çukur**: Hz. Peygamber'in duası ile gözyaşı dökülen bir çukurun su kaynağına dönüşmesi işlenmiştir.
39. **İnatçı Deveye Şifa**: Deli olduğu sanılan bir devenin Hz. Peygamber'in dokunuşuyla sakinleşip normal hale gelmesi detaylı şekilde anlatılmıştır.
40. **Kayıp Hayvanların Bulunması**: Hz. Peygamber'in işaretiyle kayıp olan hayvanların yerinin tespit edilmesi mucizesi işlenmiştir.

İnceleme konusu olan eserin, mucizât bölümünün sonunda yer alan "ve'l-hamdu li'llâhi Rabbi'l-âlemîn" ifadesinden sonra, "Gurer-i Envâr-ı Muhammediyye ve Âfitâb-ı Esrâr-ı Ahmediyye" başlığı ile nispeten farklı bir konunun ele alındığı bir bölüme geçiş yapılmaktadır. Bu bölümün içeriğine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Çünkü bu başlık altında müellif, Hulefâ-i Râşidîn, dört mezhep imamları, Emevîler, Abbasîler, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlı sultanlarının keramet ve faziletlerine yer ayırmıştır. Bahsi geçen başlıkla başlayan bölüm, 180a ile 246a varakları arasında yer almakta olup, yazma eserin bu kısmı da çalışma konumuz olan mucizât bölümü gibi hem Arapça hem de Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

Sonuç

Mucize kelimesi, etimolojik olarak "aciz bırakmak" anlamını taşımaktadır. Bu terim, genel anlamda, marifet ve takva sahibi kişilerin sergilediği olağanüstü halleri ifade eden "keramet" kavramından farklı olarak, peygamberlere özgü bir durum olarak kullanılmaktadır. Dinî bir terim olarak mucize, Allah'ın bir lütfu olarak gerçekleşen ve insanların benzerini yapmaktan aciz kaldığı olağanüstü olayları tanımlar. Hadis kaynakları, İslam tarihiyle ilgili eserler ve akâid ile kelâm kitaplarında mucizeler geniş bir şekilde ele alınmış, ayrıca yalnızca mucizelere odaklanan bağımsız eserler de kaleme alınmıştır. Bu tür eserler genellikle *Mucizâtü'n-Nebi* başlığı altında sınıflandırılmıştır.

Klasik Türk Edebiyatı'nda bu tür metinlerin yanı sıra, kalıpların dışında yazılmış ve yenilikçi özellikler taşıyan metinler de bulunur. Bu metinler, klasik yapıların ötesinde, farklı anlatım teknikleri ve

içeriklerle edebi dünyaya katkıda bulunur. Bu çeşitlilik, Klasik Türk Edebiyatı'nın ne kadar zengin ve çok yönlü bir gelenek sunduğunu gösterir.

"Kevâkibü'l-Envâri"l-Ahmediyye", 17. yüzyılda Muhammed bin İbrahim bin Ahmed el-İmâdî tarafından yazılmıştır. Bu eser, Hz. Peygamber'in mucizelerini ve "ırhasât" olarak adlandırılan olağanüstü olayları ele alan nadide bir eserdir. Arapça ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan bu eser, dönemin dini, edebi ve kültürel beklentilerine geniş bir cevap sunmuştur. Mucize kavramı, İslam düşüncesinde peygamberlik tasdiki ve iman pekiştirme açısından hayati bir rol oynar. El-İmâdî, eserinde sadece mucizeleri anlatmakla kalmamış, aynı zamanda bunların teolojik ve edebi boyutlarını derinlemesine analiz etmiştir

El-İmâdî'nin eseri, Hz. Peygamber'in mucizelerini detaylı bir şekilde ele alan bir yapıya sahiptir. Eserin giriş bölümü, mucize kavramını dini ve edebi bağlamda açıklar. Burada, mucizelerin İslam toplumlarındaki rolü ve önemi vurgulanır. Ana bölümler, Hz. Peygamber'in mucizelerini kronolojik bir sıraya göre ele alır. Bu yöntem, okuyucunun olayların akışını daha iyi kavramasını sağlar.

Eserde, her bir mucize ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve bu olayların hem dini hem de manevi anlamları üzerinde durulmuştur. Örneğin, parmaklardan su akması mucizesi, sadece fiziksel bir olay olarak değil, aynı zamanda ilahi rahmetin bir tezahürü olarak yorumlanmıştır. Bu tür yorumlar, eserin sadece bir tarih kaynağı değil, aynı zamanda manevi bir rehber olarak da değerlendirilebileceğini gösterir.

İsmail Erünsal, Osmanlı dönemi dini edebiyatının bir parçası olan mucize metinlerinin toplumsal hafızayı şekillendiren önemli eserler arasında yer aldığını belirtir. Ona göre, bu tür eserler yalnızca dini bilinci güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda halkın manevi ihtiyaçlarını karşılamada da önemli bir rol oynamıştır (Erünsal, 1995). Bu bağlamda, "Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye" gibi eserler, halk arasında dini değerlerin ve peygamber sevgisinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Eserin en önemli yönlerinden biri, Hz. Peygamber'in mucizelerine dair hem teolojik hem de edebi bir bakış açısını bir araya getirmiş olmasıdır. Bu yönüyle "Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye", sadece bir tarih kitabı değil, aynı zamanda manevi bir rehber ve ilham kaynağı olarak değerlendirilmektedir. El-İmâdî'nin ustalıkla ele aldığı her bir mucize, okuyucuda hayranlık uyandırmakla kalmaz, aynı zamanda İslam kültüründeki peygamberlik anlayışını derinlemesine kavramaya yardımcı olur.

Eser, dönemine ışık tutan bir belge niteliği taşır. Yazıldığı dönemin dini ve edebi anlayışlarını yansıtmakla kalmayıp, günümüze kadar ulaşan bir kültürel miras olarak karşımıza çıkar. Özellikle edebi dili ve detaylı anlatımı, hem dönemin okuyucuları hem de modern araştırmacılar için büyük bir öneme sahiptir.

Çalışmaya konu olan eser ve müellifin, daha önce kaynaklarda bahsi geçmemiş olması, eserin mucizeler haricinde kalan yaklaşık altmış varaklık kısmında ise dört halife, Emevi-Abbasi halifeleri, bazı Osmanlı sultanları hakkında birtakım menkîbevî rivayetleri içermesi, Sultan III. Ahmed'e sunulmuş olması eseri ilginç ve farklı kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma yalnızca edebî bir eser incelemesi olmayıp aynı zamanda tarih, hadis ve kelam gibi farklı alanlara dair araştırma ve okuma yapmayı gerektirdiğinden, interdisipliner bir çalışma olma yönündedir.

Kaynakça

Erünsal, İ. (1995). Osmanlılarda Dini Edebiyat ve Mu'cizat Literatürü. *İslami Araştırmalar Dergisi, 8*(3), 15-29.

Alkan İspırlı, S. (2017). Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: "Hikâye-i Mucizâtü'n-Nebi". *IBAD Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2*(2), 281-295. https://doi.org/10.21733/ibad.2121

Aslan, N. (2006). Manzum Dinî Hikâyeler ve Kirdeci Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni (Güvercin ve Geyik Destanları). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(1), 189-207.

Boratav, P. N. (2002). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bulut, H. İ. (2002). *Kur'ân Işığında Mu'cize ve Peygamber*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Çakır, M. (2011). Cevâbî'nin Mu'cize-nâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 7*, 23-44.

Çakır, M. (2015). *Mu'cizeler Kitabı: Klasik Türk Edebiyatında Müstakil Mu'cizat Metinleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı. (1994). *Mucize*. *Türkiye İslam Ansiklopedisi (Cilt 31)*. Ankara: TDV Yayınları.

Sezgin, F. (1984). *İslam'da Bilim ve Teknik*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Uludağ, S. (1996). *Tasavvufta Mucize Kavramı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı. (1994). Mucize. *Türkiye İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 435-438). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erünsal, İ. (1995). Osmanlılarda Dini Edebiyat ve Mu'cizat Literatürü. *İslami Araştırmalar Dergisi, 8*(3), 15-29.

Çakır, M. (2015). *Mu'cizeler Kitabı: Klasik Türk Edebiyatında Müstakil Mu'cizat Metinleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Yavuz, B. (2024). Muhammed Bin İbrâhîm Bin Ahmed El-İmâdî'nin Kevâkibü'l-Envâri'l-Ahmediyye Fî Esrâri'l-Mu'cizâti'l-Muhammediyyesi. (Yüksek lisans tezi)

Çelebioğlu, A. (1972). Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri. *Belleten.* Ankara:TDAY.

EĞİTİM

Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinin Duygu Temaları Açısından İncelenmesi

Aynur Çukurcalıoğlu

Öz: Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bir yandan vatanı düşman işgalinden kurtarmaya çalışırken bir yandan da eğitime büyük önem vermiştir. 1921 yılında Maarif Kongresini toplamış, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1 Kasım 1928'de yeni Türk Alfabesi kabul edilmiştir. 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuş, 1933 yılında Üniversite Reformu ile eğitim alanında yenilikler yapılmaya devam etmiştir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi çocuk dergilerinde yer alan konuların duygu temaları açısından ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmada, Cumhuriyet Dönemi çocuk dergilerinde yer alan makaleler duygu temaları bağlamında incelenmiştir. Tarama modelinin kullanıldığı araştırmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir. İncelenen Ateş Çocuklar İçin, Cumhuriyet Çocuğu, Olgun Çocuk, Şen Çocuk dergilerinden elde edilen veriler analiz için tema kabul edilen İlköğretim Türkçe dersi öğretim programında yer alan Heyecan, Korku, Mutluluk, Özlem, Üzüntü ile araştırmacı tarafından geliştirilen Affetmek, Akıllı Olmak, Asayiş, Doğruluk, Eğlence, Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Kahramanlık, Neşe, Sağlıklı Olmak, Sevinç, Şaşkınlık, Yaramazlık duygu temalarına göre ayrılarak her derginin altında başlıklar halinde verilmiştir. Dergiler hakkında bilgi verildikten sonra makale adı, yazarı, işlenen duygu teması, dergi adı, dergi tarihi ve derginin sayısı tablo halinde verilip duygu temalarına göre açıklamaları yapılmıştır. Ayrıca dergilerdeki duygu temaları sayı olarak ve bu temaların dergilerdeki kullanım oranları grafik olarak gösterilmiştir. Sonuç olarak ele alınan 4 çocuk dergisinin 16 sayısından 39 makale incelenmiştir. Dergilerde, Üzüntü, Mutluluk, Sağlıklı Olmak duygu temalarına büyük oranda yer verildiği görülmüştür. Affetmek, Akıllı Olmak, Asayiş, Eğlence, Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Heyecan, Kahramanlık, Neşe, Özlem, Şaşkınlık duygu temalarına ise daha az yer verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Çocuk Dergileri, Duygu Temaları, Duygular, Süreli Yayınlar.

Giriş

Çocuk; *"Bebeklik çağı ile erginlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan insan"* (Oğuzkan, 1974: 41); Duygu; *"Belli bir uyaran karşısında genellikle güdü ve değerlerle ilişkili olarak belirip çoğu kez süreklilik ve tutarlılık gösteren, heyecandan daha zayıf bir uyarım biçimi"* (Oğuzkan, 1974: 58) olarak tanımlanmaktadır. Dergi ise Türkçe Sözlükte şu şekilde geçmektedir: *"Siyaset, edebiyat, teknik gibi konuları inceleyen ve belirli aralıklarla çıkan süreli yayın, mecmua"* (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 562).

Türkiye'de süreli yayınların başlangıcı 1869'lu yıllara kadar uzanmaktadır (Barutcu, 2010). Dergiler, günümüzün basılı iletişim araçları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Çocuk dergileri, çocuğun düşünme, dil ve okuma becerisini geliştirme, okul dışındaki zamanını kaliteli kılmak, çocuğu eğitmek ve eğlendirmek gibi işlevlere sahip iletişim araçlarıdır (Kaptan ve Sürmeli, 2011). Cumhuriyet'in

* Dr., Sosyal Bilgiler Eğitimi. İletişim: aynurcukurcalioglu@gmail.com

ilanından sonra süreli çocuk yayınlarının sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara kadar çıkarılan süreli çocuk yayınlarının vatan ve millet sevgisini artırmaya, çocuklara Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsetmeye yönelik yayın yaptıkları görülmüştür (Ungan ve Yiğit, 2014).

Osmanlı Döneminde ilk derginin 1862 yılında çıkarılan *"Mecmua-i Fünun"* isimli dergi olduğu bilinmektedir. İlk çocuk dergisi ise 1869 yılında çıkarılan *"Mümeyyiz"* isimli dergidir (Kaptan ve Sürmeli, 2011).

Çocuk eğitiminin önemli araçlarından biri de hiç şüphesiz çocuk dergileridir. Bu çalışmada, Cumhuriyet Döneminde yayınlanan çocuk dergilerinin 4 tanesi duygu temaları açısından incelenmiştir. Bu dergiler:

Ateş Çocuklar İçin

Haftalık olarak yayınlanan dergiye İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan ulaşılmıştır. İstanbul, Türkiye Basımevi'nde, Türkiye Yayınevi tarafından çıkarılan derginin Sahip ve U. Yazı Direktörü Tahsin Demiray'dır.

Cumhuriyet Çocuğu

Haftalık olarak yayınlanan dergiye Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümünden ulaşılmıştır. İstanbul'da, Burhaneddin Matbaası tarafından basılan derginin Yazı İşleri Müdürü S. C. Antel, Sahibi Zahide Tan'dır.

Olgun Çocuk

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümünden ulaşılan ve haftalık olarak Cumartesi günleri çıkan derginin buyruk ve ıssısı Burhan Bilbaşar, yazı işlerine bakan İffet Buldam'dır. İstanbul'da önce Letafet matbaasında, sayı 11'den itibaren ise Burhaneddin Matbaasında basılan Olgun Çocuk dergisinin bazı sayıları 20, bazı sayıları ise 24 sayfadan oluşmaktadır.

Şen Çocuk

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümünde bulunan ve Maarif Vekâletinin himayesinde on beş günde bir çıkan derginin sahibi ve neşriyat müdürü Mehmet Şükrü'dür. İlk 4 sayısı İstanbul Hamit Matbaasında basılmış olup, Sayı 5 ve Sayı 6'nın basımevi belirtilmemiş, Sayı 7 Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş – İstanbul tarafından basılmış olup, Sayı 8'den Sayı 17 dâhil Holivut Matbaasında basılan derginin sayfa sayısı 16'dır.

Yöntem

Bu araştırma, mevcut durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmada Latin harflerinin kabulünden Atatürk'ün vefatına kadar olan çocuk dergilerinin

taraması yapılmıştır. Araştırmada kullanılan dergileri belirlerken amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kütüphanelerden bu dönemde yayınlanmış olan çocuk dergilerine ulaşılmış, elde edilen veriler betimsel analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir. Ele alınan çocuk dergileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle değerlendirilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar bölümündeki dergiler fotokopi yoluyla, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar bölümündeki dergiler ise fotoğraf çekilerek elde edilmiştir. Türkçe dersi öğretim programında (MEB, 2019) yer alan ve araştırmacı tarafından geliştirilen 19 duygu, analiz için tema olarak kabul edilmiştir. Bulgular bölümünün yazım aşamasında her bir duygu temasıyla ilgili yazılan makale araştırmacı tarafından 3 defa okunarak kontrol edilmiş ve farklı bir okuyucu[1] tarafından uygunluğu teyit ettirilmiştir. Dergilerdeki konuların duygu temalarıyla eşleşmesinde 1 öğretim üyesi, 3 Millî Eğitim Bakanlığında görev yapan öğretmen olmak üzere 4 uzman görüşü alınmıştır. Uzman kişiler bulgular bölümünün tamamını okuyup değerlendirmiştir. Alınan uzman görüşlerinin hepsi uygun yönde görüş beyan etmiş ve okuyucular arası birlik olduğu saptanmıştır. Duygu temaları bölümünde 11 makalenin yazarı belli olmadığı için bunlara "Anonim" ifadesi kullanılmıştır. Kaynakçada da bu şekilde ifade edilmiştir. Doğrudan alıntı yapılan makaleler yazım yanlışıyla birlikte alınmıştır. Başlıktaki yazım yanlışı da aynen muhafaza edilmiştir. Kalıplaşmış olarak ifade edebileceğimiz ünvan ve lakaplarından oluşan yazar isimleri dipnot ve kaynakçada olduğu gibi kullanılmıştır. Dergi tarihlerindeki gün isimlerinin eksik olarak verildiği tespit edilmiştir. Bunların parantez içinde eksik harfleri tamamlanmıştır (Çarşan(m)ba gibi).

Tablo 1. Duygu Kavramlarının Tanımları

Affetmek	1. Bağışlamak. 2. Hoşgörü ile karşılamak, mazur görmek. 3. Görev veya işten çıkarmak (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 28).
Akıllı olmak	Gerçeklere uygun davranmak (Türkçe Sözlük 1, 1998, s.58).
Asayiş	Bir yerin düzen ve güvenlik içinde bulunması durumu, düzenlilik, güvenlik (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 141).
Doğruluk	1. Doğru olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük. 2. Düşüncenin gerçekle uyuşması; yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 612).
Duygudaşlık	1. Aynı duyguları paylaşma. 2. Bir insanın bir başkasına karşı doğrudan doğruya bir eğilim duyması, sempati (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 648).
Eğlence	1. Eğlenmek işi. 2. Neşeli ve hoşça vakit geçirten şey. 3. Neşeli ve hoşça vakit geçirilen toplantı (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 677).
Ekonomi	1. İnsanların yaşayabilmek için üretme ve ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü, iktisat. 2. Bu ilişkileri inceleyen bilim dalı, iktisat. 3. Aşırı harcamalardan sakınma, iktisat (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 684).
Endişe	1. Düşünce. 2. Tasa, kaygı; kuşku, korku (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 711).

1 MEB, İngilizce Öğretmeni.

Heyecan	1. Sevinç, korku, kızgınlık, üzüntü, kıskançlık, sevgi gibi sebeplerle ortaya çıkan güçlü ve geçici duygu durumu. 2. Coşku (Türkçe Sözlük 1, 1998, s. 984).
Kahramanlık	1. Kahraman olma durumu. 2. Kahramanca davranış, yiğitlik (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1158).
Korku	1. Bir tehlike veya bir tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu. 2. Kaygı, üzüntü. 3. Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara. 4. Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1363).
Mutluluk	Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1597).
Neşe	1. Üzüntüsü olmamaktan doğan, dışa vuran sevinç, şetaret. 2. Hafif sarhoşluk, çakırkeyf olma (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1647).
Özlem	Bir kimseyi veya bir şeyi görme, kavuşma isteği, hasret, tahassür (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1748).
Sağlıklı	1. Sağlık durumu iyi olan, sağlam; esen, sıhhatli. 2. Sağlam, doğru, güvenilir, gerçek (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1886).
Sevinç	İstenen veya hoşa giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1954).
Şaşkınlık	Şaşkın olma durumu veya şaşkınca davranış (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 2078).
Üzüntü	Olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği, teessür (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 2324).
Yaramazlık	1. Yaramaz olma durumu veya yaramazca davranış. 2. Kötü, uygunsuz durum veya haber. 3. Çapkınlık (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 2394).

Bulgular

Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerindeki Duygu Temaları

Bu bölümde çocuk dergilerindeki makalelerin uygun duygu temaları karşılığı tablo halinde açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Bu temalar, *Affetmek, Akıllı Olmak, Asayiş, Doğruluk, Eğlence, Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Heyecan, Kahramanlık, Korku, Mutluluk, Neşe, Özlem, Sağlıklı Olmak, Sevinç, Şaşkınlık, Üzüntü, Yaramazlık* olarak 19 tema belirlenmiştir. Bu temalarla ilgili 39 makale incelenmiştir. Dergi ve duygu teması alfabetik ve birden fazla olan duygu teması kendi arasında dergi sayı sırasına göre sıralama yapılmıştır. Her bir makale bir paragraf halinde anlatılmıştır.

Tablo 2. Çocuk Dergilerinde Yayınlanan Duygu Temalarıyla İlgili Makaleler

Makale Adı	Yazar	İşlenen Tema	Dergi Adı	Tarih	Sayı
Dünya çevresinde: Cesarete bakın!	Anonim	Asayiş	Ateş Çocuklar İçin	6 Mayıs 1937	24
Tilki Mektep Hocası	Anonim	Akıllı Olmak	Cumhuriyet Çocuğu	5 Birinciteşrin 1938 Cumartesi	2
Canlı Çadır	Anonim	Eğlence	Cumhuriyet Çocuğu	12 Birinciteşrin 1938 Cumartesi	3
Evin Kalbi	Anonim	Mutluluk	Cumhuriyet Çocuğu	12 Birinciteşrin 1938 Cumartesi	3
Ötkünc: Orhanı cin mi çarpmış?	Ö. Selâmi	Korku	Olgun Çocuk	23 Mart 1935 Cumartesi	5
Dünya Çocuk Edebiyatı "Rus Edebiyatı: Tınmaz"	Mehmet Şükrü	Affetmek	Şen Çocuk	1 Mayıs 1933 Pazartesi	17
Asansör	Anonim	Doğruluk	Şen Çocuk	1 Mart 1933 Çarşan(m)ba	15
Mahkemede	Anonim	Doğruluk	Şen Çocuk	1 Mart 1933 Çarşan(m)ba	15
Niçin okuyoruz: Hesap	Anonim	Ekonomi	Şen Çocuk	16 Teşrinsanı 1932 Çarşamba	11
Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Rüzgâr"	Mehmet Şükrü	Empati Kurma	Şen Çocuk	1 Mart 1932 Salı	4
Dünya Çocuk Edebiyatı "Alman Edebiyatı: Çeşme başında çocuk"	Mehmet Şükrü	Endişe	Şen Çocuk	16 Teşrinsanı 1932 Çarşamba	11
Monoloğ: Gültekinin istidadı	Vahit	Heyecan	Şen Çocuk	1 Şubat 1933 Çarşan(m)ba	14
Masal: Devler	Anonim	Kahramanlık	Şen Çocuk	1 Mart 1932 Salı	4
Karnaval Eğlencesi	Enver Naci	Korku	Şen Çocuk	1 Nisan 1933 Cumartesi	16
İlkbahar	Mehmet Şükrü	Mutluluk	Şen Çocuk	23 Nisan 1932 Cumartesi	6
Yaz	Vehbicem	Mutluluk	Şen Çocuk	16 Mayıs 1932 Pazartesi	7
Recai beyin merhameti	Vahit	Mutluluk	Şen Çocuk	16 Mayıs 1932 Pazartesi	7

Makale Adı	Yazar	İşlenen Tema	Dergi Adı	Tarih	Sayı
Masal: Altı kardaşlar	Anonim	Mutluluk	Şen Çocuk	16 Teşrinevel 1932 Pazar	9
Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Babanın Dönüşü"	Mehmet Şükrü	Mutluluk	Şen Çocuk	1 Mart 1933 Çarşan(m)ba	15
Dünya Çocuk Edebiyatı "Rus Edebiyatı: Muharebeden Dönüş"	Mehmet Şükrü	Mutluluk	Şen Çocuk	1 Mart 1933 Çarşan(m)ba	15
Gün Doğarken	Mehmet Şükrü	Neşe	Şen Çocuk	1 Şubat 1933 Çarşan(m)ba	14
Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Küçük Dumanlar"	Mehmet Şükrü	Özlem	Şen Çocuk	1 Mart 1932 Salı	4
Çocuklara resimli sıhhat rehberi	Anonim	Sağlıklı Olmak	Şen Çocuk	1 Mart 1932 Salı	4
Şen olmak için	Saim	Sağlıklı Olmak	Şen Çocuk	23 Nisan 1932 Cumartesi	6
Açık hava mektebi	Anonim	Sağlıklı Olmak	Şen Çocuk	1 Teşrinevel 1932 Cumartesi	8
Kuşlar	Mehmet Şükrü	Sevinç	Şen Çocuk	1 Kânunevvel 1932 Ps(e)rşen(m)be	12
Bahar Olmuş	Ali Osman	Sevinç	Şen Çocuk	1 Kânunevvel 1932 Ps(e)rşen(m)be	12
Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Mektebe girişim"	Mehmet Şükrü	Şaşkınlık	Şen Çocuk	16 Teşrinsanı 1932 Çarşamba	11
Dünya Çocuk Edebiyatı "Eski Yunan Edebiyatı: Hektorla Andromak"	Mehmet Şükrü	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Kânunusani 1932 Cumartesi	2
Dünya Çocuk Edebiyatı "Eski Yunan Edebiyatı: Andromak"	Mehmet Şükrü	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Kânunusani 1932 Cumartesi	2
Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Ayrılış"	Mehmet Şükrü	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Kânunusani 1932 Cumartesi	2
Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Torunun ölümü"	Mehmet Şükrü	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Kânunusani 1932 Cumartesi	2

Makale Adı	Yazar	İşlenen Tema	Dergi Adı	Tarih	Sayı
Kış masalı	Necmettin	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Kânunusani 1932 Cumartesi	2
Dünya Çocuk Edebiyatı ″Fransız Edebiyatı: Öküzün Ölümü″	Mehmet Şükrü	Üzüntü	Şen Çocuk	1 Mart 1932 Salı	4
Gençler Sahifesi: ″Toprak kokusu″	Ahmet Semih	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Mayıs 1932 Pazartesi	7
Gençler Sahifesi: ″Dilenci″	Yakup Sabri	Üzüntü	Şen Çocuk	16 Mayıs 1932 Pazartesi	7
Sevim..Sevim…	Lütfü Fikret	Üzüntü	Şen Çocuk	1 Mayıs 1933 Pazartesi	17
İshak Kuşu	Mümtaz Talâti	Yaramazlık	Şen Çocuk	1 Mart 1932 Salı	4
Özdemirin Kıymeti	Vahit	Yaramazlık	Şen Çocuk	1 Mayıs 1933 Pazartesi	17

Ateş Çocuklar İçin

Asayiş

″Dünya çevresinde″ köşesindeki *″Cesarete bakın!″* başlıklı bir yazıda, Amerika'da Gangster isimli ünlü hırsızların bir gün Ontario şehrinin büyük tiyatrosunun gişesindeki kasayı alıp gittikleri, ertesi gün tekrar gelerek gişede oturan işyardan[2] kasanın anahtarlarını zorla alıp götürdükleri, oldukça cesaretli davrandıkları bilgisi verilmiştir (Anonim, 1937).

Cumhuriyet Çocuğu

Akıllı Olmak

″Tilki Mektep Hocası″ başlıklı yazıda, kurnaz bir tilkinin ormanın hayvanları için mektep açtığı, bir gün mektebin gürültüsünü duyan timsahın kendi çocuklarını da alıp mektebe götürdüğü, kurnaz tilkinin timsah babaya yedi günde çocuklarını mükemmel bir bilgiç yapacağını, yedi gün yanına gelmemesini söylediği, timsah babanın sevinçle eve döndüğü, tilkinin ise her gün bir küçük timsahı yediği, ertesi günü çocukları geleceği için sabırsızlanan timsahın dayanamayıp az da olsa yavrularını görmek istediği, tilki hocaya çocuklarının nasıl olduğunu sorduğu, tilkinin elinde kalan son yavruyu uzaktan babasına gösterdiği, sonra onu yere koyup diğerlerini alıyormuş gibi yaparak aynı yavruyu arka arkaya yedi defa babasına gösterdiği, sonra tilkinin onları çok iyi çalıştırdığını, bir gün daha sabretmesini söylediği, ertesi gün tilkinin son küçük timsahı da yediği ve mektebi bırakıp ortadan kaybolduğu, olayı anlayan timsahın çok sinirlenip onun nehirden geçmesini beklediği, kederli bir şekilde evine döndüğü, bir gün eski mektep hocasının uzaktan göründüğü, suya atladığı anda timsahın da üzerine atladığı, boğuşarak bir sazlığa geldikleri, kurnaz tilkinin aklına gelen şu şarkıyı söylemeye başladığı (Anonim, 1938, s. 29):

2 İşyar: Bir işe geçirilmiş olan kimse, memur (*Türkçe Sözlük.* (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi, s. 294).

Tımsah efendi
Kendini kurnaz sanıyor
Benim bacağımı ısırmak isteyerek
Bir kamış yakaladı!
Hem de suyun içinde
İyi gördüğünü zannediyor.
Bizim timsah hazretleri
Bir ahmakdan başka birşey değildir.

Timsahın yanıldığını düşünerek tilkinin bacağını bıraktığı ve tilkinin kaçtığı, tilkinin timsahı ikinci defa aldattığı, fakat timsahın yine tilkinin geleceğini ümit ederek beklemeye başladığı, bir plan yaparak ölmüş gibi sırt üstü yattığı, bunu gören tilkinin şarkı söyleyerek koşarak geldiği (Anonim, 1938, s. 30),

Timsah hazretleri öldü.
Çok sevinç içindeyim
Vakit gecikmeden
Tilki hanımı çağırayım.
Bu ihtiyar mendeburun vücudiyle
Kendimize bir ziyafet çekelim.

Fakat eski mektep hocasının tedbirli davrandığı, kendi kendine ölünce kulaklar hareket eder ve kuyruk oynar diye söylendiği, sonra tamamiyle hareketsiz olduğu için ölmedi, demek ki uyuyor diye bağırdığı, timsahın üçüncü defa aldandığı, çünkü kulaklarını hareket ettirmek istediği ancak kulakları olmadığı için kafasını salladığı, tilkinin de düşmanın ölmediğini öğrendiği ve kurtulduğuna sevindiği, yiyecek bulmak için ormana koştuğu anlatılmıştır (Anonim, 1938).

28 CUMHURİYET ÇOCUĞU

TİLKİ MEKTEP HOCASI

Eski zamanlarda kurnaz bir tilki, ormanın bütün hayvanları için bir mektep açmıştı. Bütün talebe hep birden dersleri tekrar ettikleri zaman korkunç bir gürültü oluyordu.

Bir gün tesadüfen mektebin yanından geçen bir timsah, bu gürültüyü işidince, şaşırdı. Ne olduğunu merak etti, kapıdan başını sokarak içeride olan şeyleri öğrenmek istedi.

— «Bak, bak ormanın bütün küçük çocukları bilgi kazanıyorlar, adam olmağa çalışıyorlar da benim çocuklarım cahil kalacaklar, buna razı olamam» dedi.

Ve hemen evine gidip küçük çocuklarını aldı götürdü, tilki hocaya onları mektebe olmasını rica etti.

Küçük timsahlar da diğerlerinin yanına oturdular ve hemen derslerine başladılar.

Kurnaz tilki, timsah babaya dediki:

— Beni iyi dinle, timsah!. Tam yedi günle senin küçük çocuklarını mükemmel birer bilgiç yapacağım, Şimdilik gün aydın, ve sakın, yedi günden evel beni görmeğe gelme.

Timsah baba, sevinç içinde evine döndü. Tilki yeni talebesini evine götürdü.

Bunlardan birini derhal yedi ve altı gün üst üste, her gün birini yemek şartile altı küçük timsahı midesine gönderdi.

Bu sırada, nehrin kenarında timsah baba, timsah anneye diyordu ki: «Yarın bütün çocuklarım tahsillerini bitirecekler ve evlerine döneceklerdir. Onlar için güzel bir yemek hazırla. Yarın bizim için büyük bir bayram günü olacaktır. Fakat benim yarına kadar sabrım yok; bugün, hiç olmazsa bir dakikacık olsun onları görmek istiyorum.

Timsah baba, sözünü bitirir bitirmez, ormana doğru yörüdü ve kurnaz tilkiyi çağırdı.

— « Gün aydın! Tilki hoca!. Çocukların nasıldırlar? Uslu oturuyorlar mı?. Bu altı gün içinde neler öğrendiler?»

Altıncı küçük timsahı henüz yemiş olan tilki, timsah babayı büyük bir nezaketle selamladı ve ona evine girmesini rica etti:

Fotoğraf 1. "Tilki Mektep Hocası" Başlıklı Metinden Bir Fotoğraf Karesi (Cumhuriyet Çocuğu, S. 2, s. 28).

Eğlence

"Canlı Çadır" başlıklı karikatür çizimli kısa hikâyede, kumaş tüccarı olan Abdülhalim'in oğluna akşam yaklaştığı için geceyi çölde geçireceklerini ancak çadırları olmadığını, develerinin dört uzun ayağını dört direk olarak kullanıp, bir top kumaşı üzerine örterek bir çadır yapabileceklerini söylediği, oğlunun da bunu uygun bulduğu, dedikleri gibi yapıp çadıra girdikleri, ancak burada pek rahat edemedikleri, çünkü devenin de yorgun olduğu, dinlenmek için çöktüğünde baba oğul devenin altında kalmaktan kendilerini zor kurtardıkları eğlenceli bir çizimle gösterilip anlatılmıştır (Anonim, 1938).

Mutluluk

"Evin Kalbi" başlıklı yazıda, herkesin ortalığı süpürmek, bulaşık yıkamak ve yemek pişirmek için doğmuş olduğunu düşündüğü Bayan Feride'ye, uzak bir amcasından küçük bir köy kulübesinin miras kaldığı, gidip eve yerleştikten sonra evin gözüne çok geniş ve boş göründüğü, yemişlerini birlikte yiyeceği birisini aradığı, daha çok eşyaya ihtiyacı olduğu için komşusu marangoz Hasan Ustadan yardım istediği, ancak evinin yine ıssız olduğu, Hasan Ustanın evinin ise neşeli olduğu, evdeki üç çocuğun bir gün beş çocuk olduğu, bu iki çocuğun hasta olan Fatma Hanımın çocukları olduğunu öğrenip bu çocukları istediği, Hasan Ustanın bir gün evindeki eksikliği anlayacağını bildiği, bu çocukları almakla evinin şenleneceği, eşyaların da memnun olacağı, kendisinin de kalbinin bütün neşesiyle kahkahaları salıvereceği anlatılmıştır (Anonim, 1938).

Olgun Çocuk

Korku

Ö. Selâmi tarafından yazılan *"Ötkünc3: Orhanı cin mi çarpmış?"* başlıklı yazıda, on iki yaşındaki Orhan'ın peri masalları dinlediği için korkak bir çocuk olduğu, geceleri yalnız başına yatamadığı, odadan dışarı çıkamadığı, annesinin onu İstanbul'dan uzakta köyde oturan teyzesine götürdüğü, annesinin onu teyzesinin oğlu Ayhan'ın yanında yatırdığı, ancak gece olunca yine korkularının geldiği, sonra aşağıda duyduğu seslerden ve gittikçe yaklaşan gürültüden cinler ve perilerin merdivenleri çıktığını düşündüğü, Orhan'ın çığlığı üzerine annesi ve teyzesinin odaya geldiği, Ayhan'ın Orhan'ın cin sandığı şeyin keçisi Dikbaş olduğunu söylediğinde Orhan'ın bir daha korkmayacağını söylediği, şimdi ise başından geçen bu eski olay için keçi masalından başka bir şey değil karşılığını verdiği ifade edilmiştir (Ö. Selâmi, 1935).

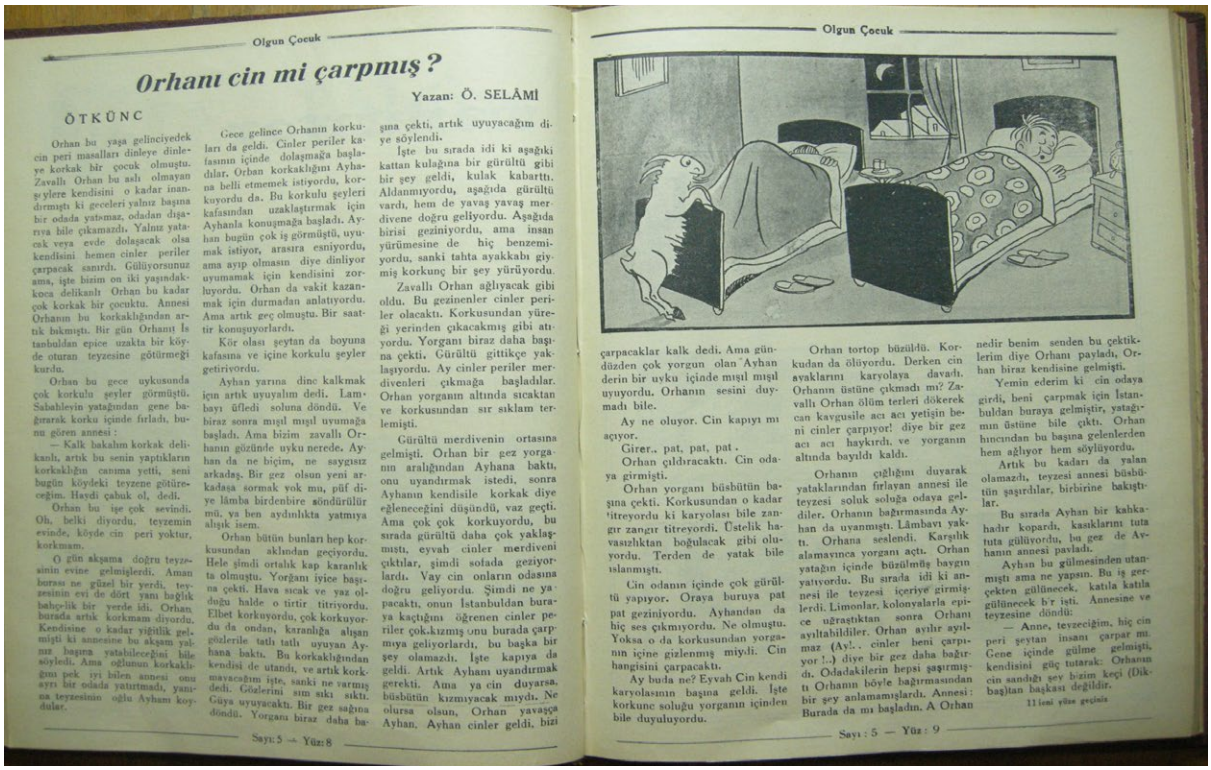

Olgun Çocuk

Orhanı cin mi çarpmış ?

Yazan: Ö. SELÂMİ

ÖTKÜNC

Orhan bu yaşa gelinciyedek cin peri masalları dinleye dinleye korkak bir çocuk olmuştu. Zavallı Orhan bu aslı olmayan şeylere kendisini o kadar inandırmıştı ki geceleri yalnız başına bir odada yatsmaz, odadan dışarıya bile çıkamazdı. Yalnız yatacak veya evde dolaşacak olsa kendisini hemen cinler periler çarpacak sanırdı. Gülüyorsunuz ama, işte bizim on iki yaşındaki koca delikanlı Orhan bu kadar çok korkak bir çocuktu. Annesi Orhanın bu korkaklığından artık bıkmıştı. Bir gün Orhanı İstanbuldan epice uzakta bir köyde oturan teyzesine götürmeği kurdu.

Orhan bu gece uykusunda çok korkulu şeyler görmüştü. Sabahleyin yatağından gene bağırarak korku içinde fırladı, bunu gören annesi :

— Kalk bakalım korkak delikanlı, artık bu senin yaptıkların korkaklığın canıma yetti, seni bugün köydeki teyzene götüreceğim. Haydi çabuk ol, dedi.

Orhan bu işe çok sevindi. Oh, belki diyordu, teyzemin evinde, köyde cin peri yoktur, korkmam.

O gün akşama doğru teyzesinin evine gelmişlerdi. Aman burası ne güzel bir yerdi, teyzesinin evi de dört yanı bağlık bahçelik bir yerde idi. Orhan, burada artık korkmam diyordu. Kendisine o kadar yiğitlik gelmişti ki annesine bu akşam yalnız başına yatabileceğini bile söyledi. Ama oğlunun korkaklığını pek iyi bilen annesi onu ayrı bir odada yatırtmadı, yanına teyzesinin oğlu Ayhanı koydular.

Gece gelince Orhanın korkuları da geldi. Cinler periler kafasının içinde dolaşmağa başladılar. Orhan korkaklığını Ayhanlara belli etmemek istiyordu, korkuyordu da. Bu korkulu şeyleri kafasından uzaklaştırmak için Ayhanla konuşmağa başladı. Ayhan bugün çok iş görmüştü, uyumak istiyor, arasıra esniyordu, ama ayıp olmasın diye dinliyor uyumamak için kendisini zorluyordu. Orhan da vakit kazanmak için durmadan anlatıyordu. Ama artık geç olmuştu. Bir saattir konuşuyorlardı.

Kör olası şeytan da boyuna kafasına ve içine korkulu şeyler getiriyordu.

Ayhan yarına dinc kalkmak için artık uyuyalım dedi. Lambayı üfledi soluna döndü. Ve biraz sonra mışıl mışıl uyumağa başladı. Ama bizim zavallı Orhanın gözünde uyku nerede. Ayhan da ne biçim, ne saygısız arkadaş. Bir gez olsun yeni arkadaşa sormak yok mu, püf diye lâmba birdenbire söndürülür mü, ya ben aydınlıkta yatmıya alışık isem.

Orhan bütün bunları hep korkusundan aklından geçiyordu. Hele şimdi ortalık kap karanlık olmuştu. Yorganı iyice başına çekti. Hava sıcak ve yaz olduğu halde o tirtir titriyordu. Elbet korkuyordu, çok korkuyordu da ondan, karanlığa alışan gözlerile tatlı tatlı uyuyan Ayhana baktı. Bu korkaklığından kendisi de utandı, ve artık korkmayacağını işte, sanki ne varmış dedi. Gözlerini sım sıkı sıktı. Güya uyuyacaktı. Bir gez sağına döndü. Yorganı biraz daha başına çekti, artık uyuyacağım diye söylendi.

İşte bu sırada idi ki aşağıki kattan kulağına bir gürültü gibi bir şey geldi, kulak kabarttı. Aldanmıyordu, aşağıda gürültü vardı, hem de yavaş yavaş merdivene doğru geliyordu. Aşağıda birisi geziniyordu, ama insan yürümesine de hiç benzemiyordu, sanki tahta ayakkabı giymiş korkunç bir şey yürüyordu.

Zavallı Orhan ağlıyacak gibi oldu. Bu gezinenler cinler periler olacaktı. Korkusundan yüreği yerinden çıkacakmış gibi atıyordu. Yorganı biraz daha başına çekti. Gürültü gittikçe yaklaşıyordu. Ay cinler periler merdivenleri çıkmağa başladılar. Orhan yorganın altında sıcaktan ve korkusundan sır sıklam terlemişti.

Gürültü merdivenin ortasına gelmişti. Orhan bir gez yorganın aralığından Ayhana baktı, onu uyandırmak istedi, sonra Ayhanın kendisile korkak diye eğleneceğini düşündü, vaz geçti. Ama çok çok korkuyordu, bu sırada gürültü daha çok yaklaşmıştı, eyvah cinler merdiveni çıktılar, şimdi sofada geziyorlardı. Vay cin onların odasına doğru geliyordu. Şimdi ne yapacaktı, onun İstanbuldan buraya kaçtığını öğrenen cinler periler çok.kızmış onu burada çarpmıya geliyorlardı, bu başka bir şey olamazdı. İşte kapıya da geldi. Artık Ayhanı uyandırmak gerekti. Ama ya cin duyarsa, büsbütün kızmıyacak mıydı. Ne olursa olsun, Orhan yavaşça Ayhan, Ayhan cinler geldi, bizi

çarpacaklar kalk dedi. Ama gündüzden çok yorgun olan Ayhan derin bir uyku içinde mışıl mışıl uyuyordu. Orhanın sesini duymadı bile.

Ay ne oluyor. Cin kapıyı mı açıyor.

Girer., pat, pat, pat .

Orhan çıldıracaktı. Cin odaya girmişti.

Orhan yorganı büsbütün başına çekti. Korkusundan o kadar titreyordu ki karyolası bile zangır zangır titreyordi. Üstelik havasızlıktan boğulacak gibi oluyordu. Terden de yatak bile ıslanmıştı.

Cin odanın içinde çok gürültü yapıyor. Oraya buraya pat pat geziniyordu. Ayhandan da hiç ses çıkmıyordu. Ne olmuştu. Yoksa o da korkusundan yorganın içine gizlenmiş miydi. Cin hangisini çarpacaktı.

Ay buda ne? Eyvah Cin kendi karyolasının başına geldi. İşte korkunc soluğu yorganın içinden bile duyuluyordu.

Orhan tortop büzüldü. Korkudan da ölüyordu. Derken cin ayaklarını karyolaya davadı. Orhanın üstüne çıkmadı mı? Zavallı Orhan ölüm terleri dökerek can kavgusile acı acı yetişin beni cinler çarpıyor! diye bir gez acı acı haykırdı, ve yorganın altında bayıldı kaldı.

Orhanın çığlığını duyarak yataklarından fırlayan annesi ile teyzesi soluk soluğa odaya geldiler. Orhanın bağırmasında Ayhan da uyanmıştı. Lâmbayı yaktı. Orhana seslendi. Karşılık alamayınca yorganı açtı. Orhan yatağın içinde büzülmüş baygın yatıyordu. Bu sırada idi ki annesi ile teyzesi içeriye girmişlerdi. Limonlar, kolonyalarla epice uğraştıktan sonra Orhanı ayıltabildiler. Orhan ayılır ayılmaz (Ay!.. cinler beni çarpıyor !..) diye bir gez daha bağırdı. Odadakilerin hepsi şaşırmıştı Orhanın böyle bağırmasından bir şey anlamamışlardı. Annesi: Burada da mı başladın. A Orhan nedir benim senden bu çektiklerim diye Orhanı paylaıdı, Orhan biraz kendisine gelmişti.

Yemin ederim ki cin odaya girdi, beni çarpmak için İstanbuldan buraya gelmiştir, yatağımın üstüne bile çıktı. Orhan hıncından bu başına gelenlerden hem ağlıyor hem söylüyordu.

Artık bu kadarı da yalan olamazdı, teyzesi annesi büsbütün şaşırdılar, birbirine bakıştılar.

Bu sırada Ayhan bir kahkahadır kopardı, kasıklarını tuta tuta gülüyordu, bu gez de Avhanın annesi paylaıdı.

Ayhan bu gülmesinden utanmıştı ama ne yapsın. Bu iş gerçekten gülünecek, katıla katıla gülünecek b'r işti. Annesine ve teyzesine döndü:

— Anne, teyzeciğim, hiç cin peri şeytan insanı çarpar mı. Gene içinde gülme gelmişti, kendisini güç tutarak: Orhanın cin sandığı şey bizim keçi (Dikbaşlan başkası değildir.

11 inci yüze geçiniz

Fotoğraf 2. "Ötkünc: Orhanı cin mi çarpmış?" Başlıklı Metinden Bir Fotoğraf Karesi (Olgun Çocuk, S. 5, s. 9).

Şen Çocuk

Affetmek

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Rus Edebiyatı: Tınmaz"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Turgeniyef'*in anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Barin'in odanın hazin halinden durumlarının kötü olduğunu gördüğü, kızın isminin Olitya olduğunu öğrendiği, fırtınanın geçmesi üzerine Kobilo deresi yakınlarında ağaç kesildiğini duyan Tınmaz'ın tüfeğini alarak Barin'e korunun sırtına kadar

3 Ötkünç: Hikâye, menkabe, tarih (*Tarama Dergisi* (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları). (1934). İstanbul: T.D.T.C., Devlet Matbaası, C. 2, s. 1148).

eşlik edebileceğini söylediği, ama önce Barin'in Tınmaz'la birlikte ağaç kesen adamı yakalamak için yola koyuldukları, Tınmaz'ın adamı yakaladığı, yanlarına giden Barin'in ağacın parasını vermeyi ve buna karşılık adamı salıvermesini istediği, hep birlikte izbeye geri döndükleri, hırsızın da kendisini bırakması ve en azından küçük beygirini kendisine vermesi için yalvardığı, ağacın parasını vereceğini söylediği, eğer bırakmıyorsa kendisini öldürmesini istediği, bir ara kendini kaybedip Tınmaz'ın üstüne yürüdüğü, Tınmaz'ın ise omuzlarından tuttuğu, bu sırada Barin'in hırsızın imdadına koştuğu, sonunda Tınmaz'ın kapıyı açıp bir daha gözüne gözükmemek kaydıyla onu dışarıya ittiği, bu olay karşısında Barin'in Tınmaz'ın hırsızı affetmesini takdir ettiği, daha sonra ormanın sınırında Tınmaz'dan ayrıldığı anlatılmıştır (Mehmet Şükrü, 1933a).

Doğruluk

"Asansör" başlıklı yazıda, annesiyle bir mağazada asansöre binen Yıldız'ın babasına bunun çok tuhaf bir şey olduğunu, camdan yapılmış bir odaya girildiğinde küçük bir düğmeye basılmasıyla birlikte üstteki katın yere iniverdiğini anlattığı ifade edilmiştir (Anonim, 1933).

"Mahkemede" başlıklı yazıda, hâkimin niçin kasaya dokunmadığını, sadece eşyayı çaldığını sorduğu Maznun'un kasaya dokunmamanın kabahat olduğunu bilmediğini, karısının da kendisini bunun için zabıtaya teslim ettiğini söylediği anlatılmıştır (Anonim, 1933).

Ekonomi

"Niçin okuyoruz: Hesap" başlıklı yazıda, aslında hesabın ciddi, doğru sözlü bir arkadaş olduğu, yapılan işlerdeki kusuru gösteren bir ayna olduğu, her meslekte bu aynaya olan ihtiyacın değişmediği, bankaya para yatırıldığında cüzdana kayıt edildiği, para alındığında da başka bir tarafa yazıldığı, bu kayıtların hesaptan başka bir şey olmadığı, bir arazideki hayvan, bina, eşyalar ile bunlara bakacak adamlar olduğunda bütün bunları kaydetmek gerektiği, ne kadar satış yapıldığını, çalışanlara ne kadar yevmiye verildiğini bu hesapların olduğu gibi göstereceği, eğer masraf fazla çıkarsa masrafı kısıp tedbir alabilmeyi bu hesapların söylediği, bütün dükkânların, bankaların hepsinin bir hesabı olduğu, hesabın müesseselerin kâr ve zararını gösterdiği, çocukların mektep sıralarında ona önem vermesini, biriktirdikleri paraların da olduğu defter tutmalarını, hesabın faydasını anlayıp onu sevmeye alışmaları bilgisi verilmiştir (Anonim, 1932).

Empati Kurma

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Rüzgâr"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, E. Harokur'*un anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Yazarın eğer rüzgâr olsaydı ruhlarda bir nevaziş[4] gibi dolaşacağı, dalgaların üzerine gidip hıçkırık seslerinin nereden geldiğini dinleyeceği, kaybolan gemi yelkenlerinin yardımına koşacağı, her gece sessiz karanlıklarda ölüler için dualar terennüm edeceği ifade edilmiştir (Mehmet Şükrü, 1932a).

Endişe

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Alman Edebiyatı: Çeşme başında çocuk"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Hebel'*in anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Kim olduğu belli olmayan bir sesin Madam

4 Nevaziş: 1. Okşama, okşayış 2. Tapıklama 3. Tapıslama 4. Tapışlama 5. Yepeleme (*Tarama Dergisi* (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları). (1934). İstanbul: T.D.T.C., Devlet Matbaası, C. 1, s. 625).

Anna'ya bir çocukla ilgili seslenişinin anlatıldığı yazıda endişe konusuna değinilmiştir. Yazının tamamı şu şekildedir (Mehmet Şükrü, 1932b, s. 3):

> Madam Anna, Madam Anna, çocuk uyandı. Ne ehemmiyeti var! Madam derin bir uykuda uyuyor. Kuşlar ötüyor, güneş gülümsiyor, koyunlar tepede otluyor.
>
> Madam Anna, Madam Anna, çocuk kalktı. Uzaklara daha uzaklara gidiyor. Çeşmeye iniyor. Orada yeşillikler ve çiçekler var.
>
> Madam Anna, Madam Anna, çeşmenin suyu derindir. Madam ölü gibi uyuyor. Çocuk hiç bu kadar hızlı koşmamıştı. Aşağıdaki çiçekler onu çağırıyor.
>
> Işte istediğine erdi; çeşme başında. Avuç avuç çiçek topluyor. Fakat bu oyun onu pek çabuk yordu; suyun derinliğine bakıyor.
>
> Orada parlak ve tatlı gözlerile kendisine bakan sevimli bir çehre gördü. Bu kendi çehresinin suya aksi. Fakat o bunu bilmiyor.
>
> Hiç bir şey söylemeksizin bu minimini kardeşi öpmek ister; eğilir, suyun derinliğindeki hayal de ilerler. Gel, gel! demek ister. Öbürüsü de in in der.
>
> Artık çeşmenin kenarından egiliyor. Madam Anna, siz hâlâ uykudasınız. Çiçekler çocuğun ellerinden düşer ve aldatıcı hayalin yarısı silinir.
>
> Güzel hayal dalgaların kıvrımlarında kaybolur.
>
> Çocuk üşütücü bir korkuya tutulmuş, telâşla kaçıyor.
>
> Hebel

Heyecan

Vahit isimli bir yazar tarafından yazılan *"Monoloğ: Gültekinin istidadı"* başlıklı yazıda, babasının neye heves ve istidadı varsa o mesleğe girmesini istediği, dünyayı dolaşmak ve eğlenmeye hevesli olduğunu, birçok şeye de istidadı olduğunu, şiir, resim, musiki'den hangisini beğenmeli diye düşündüğü, şiiri çok sevdiğini, güzel sesiyle şiir okuduğu zaman kendinden geçecek kadar heyecanlandığını, resmi de çok sevdiğini, hocanın kürsüye koyduğu şamdan, su testisi modellerine bakıp yapacağı resimlerin hoş olacağını, musikiye olan merakının ise hepsinden fazla olduğu, babasının aldığı keman, ut gibi oyuncakları kırıp parçaladığı, iyi bir musikişinas olarak yetişse acaba kıymetini bilen bulunacak mıydı diye düşündüğü, sonunda bu işi zevki için yapmaya, para kazanmak için başka bir meslek intihap[5] etmeye karar verdiği, gittikçe kendi istidadını daha iyi sezdiğini, söz söyleyişinin ve tavırlarının çok güzel olduğunu düşündüğü, hatta yanına gelen hizmetçinin de aktöre benzediğini söylediği, herkesin kendisini anladığını, istidadının kuvvetli tarafını gördüğünü, fakat bunu geç anladığı için kendisine kızdığını, heyecandan adeta boğulmak üzere olduğunu, aktör olacağını, mesleğini bulduğunu, artık rahatladığını anlatmıştır (Vahit, 1933a).

Kahramanlık

"Masal: Devler" isimli masalda, zamanın birinde bir köyün bir sığır çobanı olduğu, bu çobanın sene başında hak almadığı, muhtardan bir kama istediği bir de tatlı koymasını söylediği, köy civarında 40 tane devin olduğu, her sabah yaylağa gittikleri, kapılarını açık bıraktıkları, evlerine kimsenin girmediği, bir gün çoban Mustafa'nın kamasını alıp devlerden birinin evine girdiği, akşam olunca devlerin eve kimin girdiğini söylenerek geldikleri, Mustafa'nın içlerinde okumuş olanı sorduğu, akşam olunca

5 İntihap: Seçim, seçme (*Türkçe Sözlük.* (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi, s. 287).

kiremidin yağını çıkarmalarını istediği, ancak devlerin çıkaramadığı, Mustafa'nın yumurtanın, peynirin yağını çıkardığı ancak devlerin Mustafa'nın verdiği kirecin yağını çıkaramadıkları, kendi aralarında Mustafa'yı yatakta vurmayı düşündükleri, Mustafa'ya ayrı bir odada yatak yaptıkları, kendileri de hepsi bir odada yattıkları, Mustafa'nın ağaç kütüğünü yatağın içine koyduğu, devlerin yatağa silah attıkları, ertesi günü olunca Mustafa'nın kurşundan da ölmediğini gördükleri, suya götürmeyi düşündükleri, Mustafa'nın eline bir tulum verdikleri, tulumu üfürükle şişirdiği, bu defa sabaha kadar getirdiği suyu içmesini istedikleri, Mustafa'nın tulumun ağzını açık bıraktığı, sabah olunca Mustafa'nın suyu içtiğini gördükleri, bu defa oduna götürmeyi düşündükleri, Mustafa'nın buna da bir çözüm bulduğu, ertesi günü güreşe çıkmak istedikleri, ama kahraman Mustafa'nın yine devleri korkuttuğu ve hiçbirinin güreşe çıkmadığı, bu devlerin köyün civarındaki askerleri de yedikleri, kahraman Mustafa'nın devlere budala olduklarını, bizim oradaki devlerin başlarını kestirip beş başlı olduklarını söylediği, devlerin buna inanıp kendilerini kesmelerini istediği, kahraman Mustafa'nın hepsini kestiği, kulaklarını torbaya doldurup hükümdara götürdüğü, kahramanlığının mükâfatı olarak birçok ihsanlar aldığı anlatılmıştır (Anonim, 1932).

Korku

İstanbul E. M. mektebinden *Enver Naci* tarafından yazılan *"Karnaval Eğlencesi"* başlıklı yazıda, kapı çalındığında Orhan'ın ablası Sevim'in koştuğu, kısa boylu, sakallı birinin merdivenlere koştuğu, Sevim'in odasına girip kıymetli eşyaları çantasına koyduğu, annesinin eve hırsız girdiğini anladığı, Sevim'den babasının silahını istediği, hırsızın gardıroba koştuğu, hıçkırık sesleriyle anneciğim, benim, anlatayım diye seslendiği, annesinin yaramaz diye eğlendiği, Orhan'ın korkarak dışarı çıktığı ve anlatmaya başladığı, Sait ve diğer üç arkadaşıyla karnaval eğlencesi yapmaya karar verdiklerini, Saitlerin evinde hazırlandığını, evdekileri korkutmak istediklerini, eline bir sopa alıp arkasına bir palto geçirdiği, çocukların da yüzüne boya sürdüğünü ve sakal taktıklarını, böylelikle bir ihtiyara döndüğünü anlattığı, az önce de köşede sakalını yolmaya çalıştığını, çünkü annesinin sakallı görünce tanıyamayacağını ve öldüreceğini zannedip korktuğunu, annesinin ise az kalsın çocukça hareketinin büyük cezasını çekeceği nasihatini yaptığı, bazen büyükleri taklit etmenin büyüklere eğlence olduğunu, asıl karnavalı onun eğlencesini de kendilerinin yaptığını söylediği ifade edilmiştir (Enver Naci, 1933).

Mutluluk

Mehmet Şükrü tarafından yazılan *"İlkbahar"* isimli şiirde mutluluk konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Mehmet Şükrü, 1932c, s. 7):

> Bahar! bahar! İlkbahar!.
> Çiçeklendi ağaçlar.
> Penbe, beyaz, mor, yeşil
> Şimdi bütün yamaçlar.
> Bahar geldi ilkbahar..
> Zümrüt çayır, gümüş su..
> Gökte zanbak kokusu..
> Gün gülüyor tepeden,
> Gönüllerde şenlik var..

Bağrışıyor dereden
Öbek öbek kuzular..
Küçük çoban, nereden?.
Zümrüt çayır, gümüş su..
Gökte zanbak kokusu..

Vehbicem isimli bir yazar tarafından yazılan *"Yaz"* isimli şiirde mutluluk konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Vehbicem, 1932, s. 7):

Ne soğuk..
Ne ayaz..
Geldi güzel tatlı yaz…
Yakıyor gökü, yeri;
Haziran güneşinin ateşten alevleri!..
İçilmez artık sular atılmazsa buz,
Bunalmış sıcaktan terliyor temmuz…
Yanıyor yerlerin ateşlenmiş eti,
Yürüyor yaz anne elinde meyve sepeti!...
Biçilmek çağma bastı her başak,
Geliyor Ağustos, artıyor sıcak…
Tatil mektebimiz, şu kırlar, ovalar bizim her taraf..
Ne güzel bu mevsim, havası ne saf!...

Vahit isimli bir yazar tarafından yazılan *"Recai beyin merhameti"* başlıklı yazıda, Sultan Selim'de viran bir evin alt katında Mürüvvet hanım isminde bir kadıncağızın oturduğu, kocası harpte şehit düşen kadının bir çocuğuyla kaldığı, civar evlerin işine yardım eden kadının çocuğu Ali'yi ilk mektebe verdiği, onun okumasını isteyen kadıncağızın bütün ümidini ona bağladığı, biriktirdiği beş on kuruşla seneden seneye Ali'ye bayramlık aldığı, ilk mektebinin bittiği, Ali'yi gece yatısı mektebine vermek istediği, ancak çocuğun gözlerinin tedaviye muhtaç olduğu, bu esnada Mürüvvet Hanımın hastalanıp yatağa düştüğü, iki ay süründüğü, bu dönemde Ali'nin evin ekmeğini kazanmak için uğraştığı, Mürüvvet hanımın çalışkanlığını bilen komşularından Evkaf Müdürü Nimet Bey'in Ali'nin gözlerini tedavi ettirdiği, mektebe yerleştirip kitaplarını aldığı, Nimet Bey'in Konya'ya tayininden sonra Ali'nin hayata atılmaya mecbur kaldığı, daha sonra annesinin ticaretle uğraşan Recai Bey'den yardım istediği, Recai Bey'in mağazaya gelip bir müddet çalışmasını söylemesi üzerine, Ali'nin yağ ve sabun ticarethanesinde çırakların arasında çalışmaya başladığı, seneler geçtikçe Ali'nin sıhhatli bir delikanlı olduğu, biriktirdiği beş on kuruşla ticaretle ilgili kitaplar alıp okuduğu, temiz yüreğiyle gösterdiği kabiliyet sayesinde Recai Bey'in teveccühünün arttığı, üçüncü seneye varmadan Ali'nin artık bayramlık elbiselerini kendinin aldığı, annesini giydirdiği, evini tamir ettirdiği, bir kış akşamı Recai Bey'in hizmetçisinin Ali ve annesini yemeğe davet ettiği, yemekten sonra Recai Bey'in bir teklifte bulunduğu, Ali'nin dikkat ve zekâsıyla ticaretini ikiye katladığını, şube açıp Ali'yi oraya göndermek istediğini, ticarette ortak olacaklarını söylediği, anne oğul temiz çalışma ve sabırlarının mükâfatını görünce inanamadıkları, Recai Bey'in ellerine sarıldıkları, hep birlikte bu ortaklığın bayramını yaptıkları, Mürüvvet

hanımın kıymet bilen ve şefkati yerinde kullanan Recai Bey'i iyice öğrendiği, ona göre artık Recai Bey'den daha merhametli adam olmadığı anlatılmıştır (Vahit, 1932).

"Masal: Altı kardaşlar" başlıklı masalda, doğruca ceylanın sarayına gittiği ve saklandığı, padişahın önce bir parmağını çıkarıp ata gösterdiği, atın nare atmasıyla kızın aşağıya indiği, kimseyi bulamayınca tekrar yattığı, daha sonra padişahın iki parmağını çıkarınca yine aynı şeylerin yaşandığı, üç parmağını çıkardığında kızın sinirlenip kamçı ile atı dövdüğü, atın yığılıp kaldığı, kızın yeniden yatmasıyla padişahın dört parmağını çıkardığı, bu defa atın seslenmediği, padişahın yukarı kızın yattığı odaya çıktığı, enişteşinin verdiği hançeri göğsüne batırdığı, kızın çıkarması için yalvarmaya başladığı, hatta ne isterse vereceğini söylediği, padişahın da parmağındaki yüzüğünü istediği, dişleriyle çıkarıp parmağına taktıktan sonra hançeri çıkarıp kızı serbest bıraktığı, sonra onunla evlendiği, padişahın aklına gelince çıkarıp bakması için kızın, saçının telini padişaha verdiği, ancak iyi saklamasını, kaybederse düşman sahibi olacaklarını söylediği, ancak bir gün görmek için saçı çıkardığında rüzgârın saçı uçurduğu, rüzgârın saçı Hint padişahının sarayındaki havuza attığı, padişahın pencereden baktığında havuzda bir şey parladığını ancak aşağıya indiğinde bir şey göremediğini, ihtiyar cadı kadının durumu anladığını, peri ailesinden bir kızın saçı olduğunu söylediği, Hint padişahının bu kızı getirmesini istediği, cadı kadının doğruca kızın sarayına gittiği, misafir olarak kalmak için kıza yalvardığı, padişah ve kıza kendini sevdirerek emniyetlerini kazandığı, bir gün kadının kıza, kocasının tılsımını sorduğu, kızın da bunu kocasına sorduğu ve olmadığını öğrendiği, ertesi günü söylediğinde kadının inanmadığı, kızın o gece kocasına yine sorduğu, padişahın sırf söylemiş olmak için kamçıdır dediği, kadının bu konuşmayı kapının arkasından dinlediği, kamçıyı alıp denize attığı, ertesi günü aldandığını gördüğü, kızın, kocasının tılsımının kamçı olduğunu kadına söylediği, kadının da bunun doğru olmadığını söyleyerek kızı kışkırttığı, bu sefer kızın aynı soruyu daha sert sorduğu, artık padişahın tılsımının hançer olduğunu söylediği, yine kapıyı dinleyen kadının hançeri alıp denize attığı, ertesi sabah padişahın hiç uyanmadığı, kadının kızı küpe bindirip kaçırdığı, Hint padişahının kızla evlenmeye kalktığı, ancak kızın kırk gün bekleme şartını koştuğu, memleketteki herkesten bir hediye istediği, bu esnada padişahın yatmaya devam ettiği, küçük eniştesi olan kuşlar padişahının, padişahın tehlikede olduğunu anladığı ve diğer bacanaklarına haber verdiği, hepsinin padişahın sarayına geldiklerinde padişahın yattığını gördükleri, hemen adamlarının denizden kamçıyı ve hançeri alıp getirdikleri, hançeri eski yerine taktıklarında padişahın uyandığı, durumu anlatıp, düğüne iki gün kaldığını, yetişirse kurtarabileceğini söyledikleri, padişahın hemen Hint padişahının memleketine gittiği, telaşla koşturan cadı kadını tanıyıp ondan oda istediği, kadının padişahı tanıyamadığı için Hint padişahına getirdiği kızın yarın düğünü olacağını, kızın herkesten bir hediye istediğini anlattığı, padişahın kadına verdiği yüzüğü kızın kendi eline vermesini istediği, kadının da doğruca kendisine götürünce kocasının geldiğini anladığı ve sevindiği, ertesi günü düğün başladığında kızın kapıya bir araba isteyip şehri gezdikten sonra evleneceğini söylediği, gelen arabaların her birine kızın bacağını attığında hayvanların çatır çatır çatladığı, böylelikle şehirde ne kadar hayvan varsa hepsinin bu şekilde öldüğü, Hint padişahının bu işe şaşırdığı, köylerden bile hayvan getirdikleri, sonunda orda da hayvan kalmadığı, at bulup getirene mükâfat vaat ettikleri, arabadan vazgeçip yalnız bir ata da razı oldukları, cadı kadının aklına misafirin atının geldiği, durumu misafire anlatıp atını istediği, delikanlının atı huysuz olduğu için kendisinin de gitmek istediğini söylediği, kız ata binerken delikanlının havalanıp halkın gözü önünde uçarak gittikleri, Hint padişahı ve ahalinin bakakaldığı, cadı kadının

işi anlayıp takibe başladığı, padişah ve kızın saraylarına indiği, küçük eniştesinin denizin üzerinde kadını gördüğü ve adamlarını gönderip cadıyı boğdurduğu, bundan sonra bu sarayda yalnız başına oturacaklarına, kendi sarayına gitmesini, hem annesinin yanında oturup hem de memleketi güzelce idare etmesi tavsiyesinde bulundukları, onların da eniştelerinin sözünü tutup sarayına gittikleri, eniştelerinin de kendi vatanlarına döndüğü, böylelikle güzelce vakit geçirmeye başladıkları bilgisi verilmiştir (Anonim, 1932).

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Babanın Dönüşü"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Andre Listenberger'*in anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Trot'un babasının bahriye zabiti olduğu, iki senelik bir ayrılıktan sonra geleceği, annesinin onu karşılamaya gittiği ve birlikte gelecekleri, Trot'un ise hizmetçisi Jan ile birlikte garda beklediği, sabırsızlanan Trot'un kasketli bir adama trenin ne zaman geleceğini sorduğu, beş dakikaya geleceğini öğrendiği, kır sakallı, kasketli bir efendinin vagonun penceresinden eğilip kapıyı açmaya çalıştığı, aynı zamanda gözlerini Trot'tan ayıramadığı, efendinin vagondan atlayıp Trot'u havaya kaldırdığı, sert bir sakalın yüzüne battığı, bir sesin ona bir şeyler söylediği, ancak onun söylemek istediği cümleleri unuttuğu, başka kolların da onu havaya kaldırdığı, annesinin de hem ağladığı hem güldüğü anlatılmıştır (Mehmet Şükrü, 1933b).

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Rus Edebiyatı: Muharebeden Dönüş"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Leon Tolstoy'*un anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Rostof'un şehrin kapısından geçince bitmeyen yollar diye söylendiği, öne eğilerek kızağın süratini arttırdığı, kapının önüne gelince hemen kızaktan fırladığı, salona varmadan fırtına koparak birinin onu buselerle sardığı, sırayla ikinci ve üçüncü kişiyle kucaklaşmalar, sevinç yaşlarının yaşandığı, bunlardan hangisinin babası olduğunu bilmediği, hepsinin aynı anda bağırıp, ağlayıp ve kucakladığı, sıra ile herkesin onu kollarında sıktığı, küçük kardeşin sıra benim diyerek bacaklarına sarıldığı, sonra annesinin ayak seslerinin duyulduğu, herkesin açılıp oğlunun boynuna atıldığı, hıçkırıklarla kollarının arasına düştüğü, yüzünü üniformasının sırmalarına dayayarak oğluna sokulduğu anlatılmıştır (Mehmet Şükrü, 1933c).

Neşe

Mehmet Şükrü tarafından yazılan *"Gün Doğarken"* isimli şiirde neşe konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Mehmet Şükrü, 1933ç, s. 1):

> Bütün kuşlar uyanmış,
> Ağarıyor dan yeri..
> Yapraklarda sabahın
> Yıldızları, yelleri…
> Gizli, ürkek bir bakış,
> Sonra bir ses "Günaydın!"
> Rüya, sükût, karanlık
> Gökyüzünde solarken
> Tatlı bir ses odanın
> Pençeresi önünde
> Cıvıldıyor "Günaydın,
> Serçe kardeş, günaydın!"

Özlem

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Küçük Dumanlar"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Küstav Zidler'*in anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Akşamın sükûnunda yeşillikler arasında dumanların yükseldiği, insanların artık çift sürmeyi bırakıp dinlenmeleri gerektiğini tavsiye ettiği, çiftçi kadının çorba hazırladığı yurtlarına dönmelerini istediği, dumanların siyah tepelerin bağrında beyaz iplikler halinde yayıldığı anlatılmıştır (Mehmet Şükrü, 1932ç).

Sağlıklı Olmak

"Çocuklara resimli sıhhat rehberi" başlıklı yazıda, sekiz tane resimleriyle birlikte kısa bilgilere yer verilmiştir. Bunlar; her ay muntazaman tartılmak, sık sık muayene olmak, bahçede açık havada oynamak, her sabah yüzü yıkamak gerektiği, sıhhatin fazla hareket ve fazla neşeye bağlı olduğu, dişleri yıkamanın en birinci sıhhat kaidesi ve en güzel idman olduğu, gıdaya önem vermek gerektiği, gıdasız çocuğun derslerini dikkatle takip edemeyeceği, sınıfta sırada düzgün oturmak gerektiği nasihat edilmiştir (Anonim, 1932).

Saim isimli bir yazar tarafından yazılan *"Şen olmak için"* başlıklı yazıda, bir çocuğun neşeli olmasının sıhhatiyle kaim olduğu, bunun için bazı mühim işlerin yaptırılması gerektiği, bu işlerin bir kısmının anne babaya düştüğü, ana babanın çocuğu mektep hayatına teslim ettikten sonra onun sekiz saatlik çalışmasına, oynamasına artık nezareti altında olmadığı için karışamadığı, sonra işin mektep hocasına kaldığı, işte o zaman çocuğun şen olmaya başladığı, muallimin bütün sınıfı bahçede etrafına toplayıp oynattığı, koşturup güldürdüğü, böylelikle onlara ahlâki dersler verdiği, hocanın etrafındaki halkanın neşesini görmenin büyük bir saadet olduğu, kenara çekilen bir iki çocuğun oynamadığı, bunun nedeninin sıhhatsiz ve çelimsiz oldukları, bu neşesizliğe nasıl çare bulmak gerektiği, ne yapıp da çocukları daima sıhhatli bulundurmalı, mevcut sıhhatlerinin bozulmamasına çalışılmalı gibi sorulara cevap aranmıştır (Saim, 1932).

"Açık hava mektebi" başlıklı yazıda, İngiltere'de Headington'da yaz münasebetiyle açık hava mektebi açıldığı, burada çocukların açık havada jimnastik yapıp yüzdükleri, her gün muallimlerin kendilerine ders verdikleri, bu açık hava mekteplerinin çok faydası görüldüğünden son zamanlarda Avrupa'nın diğer taraflarında ve Amerika'da da açıldığı belirtilmiştir (Anonim, 1932).

Sevinç

Mehmet Şükrü tarafından yazılan *"Kuşlar"* isimli şiirde sevinç konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Mehmet Şükrü, 1932d, s. 1):

> Sabahleyin
> Gün doğmadan kalkarsınız;
> Bakarsınız:
> Küçük kuşlar
> Sizden evvel uyamışlar..
> Cıvıl cıvıl öterler
> Kalbe sevinç dökerler…
> Kıra çıkıp, her tarafa bakınız,

Dere gibi ormanlara dalınız:
Her yerde bin türlü kuş,
Bir kıpırtı, bir uçuş…
Akşamleyin uzaktan
Gizli bir ses duyulur;
Son bir "hu, hu!." saçaktan..
Her şey susar ve uyur…
Ne bir nefes, ne ses var
Gökyüzünde yıldızlar…
Gün doğunca,
Yine konça çiçekler
Tatlı, baygın ürperir,
Yeşil kuytu ötekler
Kuş sesile şenlenir…
Bir gün dedim anneme
Ben de bir kuş ulaydım,
Uçup uçup ta yine
Yurdumuza konaydım.

Çorum'dan *Ali Osman* tarafından yazılan *"Bahar Olmuş"* isimli şiirde sevinç konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Ali Osman, 1932, s. 5):

Açılmış lâleler, sünbüller, güller,
Hıçkırıyor yine garip bülbüller,
Yem yeşil her taraf bak bahar olmuş;
Tatlı bir nefesi andıran rüzgâr,
Estikçe kımıldar yeşil yapraklar,
Kırlara füsünkâr bir hava dolmuş.
Şu nârin vücutlu yeşil, penbe, mor,
Çiçekler etrafı bak selâmlıyor,
Gözlerine sevinç yaşları dolmuş…

Şaşkınlık

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Mektebe girişim"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Ernest Lavis'*in anlattığı hikâyeye yer vermiştir. 1818 senesinde öğleden sonra bir gün sokaklarda oynarken haminnesinin[6] elinden tutarak yanında götürdüğü, haminnesinin daha önce hiç girmedikleri bir evin önünde durduğu ve madam Adel'e uğrayacaklarını söylediği, mektep müdürünün kızı olan Madmazel Adel'in elinden tutup bir kapıyı açtığı, burasının mektep olduğu, muallimin elinden tutup tahtanın yanına götürdüğü, sınıftaki yirmi kişiyi zaten tanıyor olduğu, avluda oyun oynadıkları, saat dörtte çıktıklarında evi mektebin yanında olan haminnesinin elinde

6 Haminne: Yaşlı büyük anne. (Hanım nine sözünün bozulmuş şekli) (*Türkçe Sözlük*. (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi, s. 245).

tereyağı sürülmüş bir dilim ekmekle kapının eşiğinde bekliyor olduğu, anne ve babasının güler yüzle karşıladığı, annesinin artık büyük çocuk olduğunu belirterek mektepte olduğuna şaşırdığı, bu tatlı sözlerle yağlı ekmeğin hafif olan kinini yatıştırdığı anlatılmıştır (Mehmet Şükrü, 1932e).

Üzüntü

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Eski Yunan Edebiyatı: Hektorla Andromak"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Omirüs'*ün anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Truvalıların reisi Hektor'un dövüşe giderken karısı Andromak ve çocuğu ile vedalaştığı, Andromak'ın beşikteki çocuğuna ve yakında dul kalacak karısına acımasını istediği, bütün Yunanlıların üzerine atılıp onu öldüreceğini düşündüğü, Hektor'un babasının şerefi ve kendi şerefi için her zaman cesur olmayı ve Truvalıların arasında ön safta dövüşmeyi öğrendiğini söylediği, sonra çocuğunu öpüp onun kuvvetli ve Truva'ya hâkim olması için dua ettiği, Hetor'un dövüşte öldüğü, karısının feryatlar kopardığı, dul kaldığını, çocuğunun çok küçük olduğunu, acıların en büyüğünün kendisine kaldığını ağlayarak feryat ettiği anlatılmıştır. Ayrıca, Omirus'un 3000 sene evvel yaşamış büyük bir Yunan şairi olduğu, Anadolu'nun garp[7] sahillerinde doğduğu ve kör olduğu, şehirden şehire gezdiği, İlyat ve Odise ismindeki eserlerinin Eski Yunan ahlakını tanıttığı bilgisi verilmiştir (Mehmet Şükrü, 1932f).

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Eski Yunan Edebiyatı: Andromak"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü,* Öripit'in anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Hektor'un oğlunun büyüdüğü, şanlı zaferler kazandıktan sonra dövüşte vurulduğu, Yunan elçilerinin oğlu Astiyanaks'ın ölmek üzere olduğunu haber verdiklerinde zavallı kadının ağzından feryatlar döküldüğü anlatılmıştır. Ayrıca, Öripit'in 2500 sene evvel yaşayan bir Yunan şairi olduğu, en meşhur eserlerinin; Alsest, Mede, İfijeni Olis olduğu bilgisi verilmiştir (Mehmet Şükrü, 1932g).

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Ayrılış"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Piyer Loti'*nin anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Gemici Silvestr Moan'nun Aksayı şarka[8] sevk olunmasıyla ihtiyar İven Moan'nun biricik torunu Silvestr'ı geçirmek için Brest'e geldiği, torununu son defa kucakladığı, torununun Çin'e vuruşmaya gideceği, ona son tavsiyelerini söylediği, lokomotif düdüğü öttüğünde ilk kompartımana kendini attığı ve pencereden haminnesine kasketini salladığı, haminnenin de elindeki mendiliyle işaretler ederek yine görüşürüz temennisinde bulunduğu, artık onu göremeyince hıçkırıklarla oraya çöktüğü anlatılmıştır (Mehmet Şükrü, 1932ğ).

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Torunun ölümü"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, Piyer Loti'*nin anlattığı hikâyeye yer vermiştir. Harp sefinesinde asker olan Silvestr Moan'nun ihtiyar ninesinin uzun zamandan beri torunundan mektup alamadığı için merakta olduğu, ihtiyar İven'in bir gün sicil memurluğundan arandığı, endişeli bir şekilde yola koyulduğu, sicil memurunun yerinde olmadığı, yazıcısının çekmeceden çıkardığı kâğıtları okuyarak vefat ettiğini söylediği, daha açık söyleyerek öldüğünü tekrarladığı, zavallı haminnenin ayakta şalının püsküllerini didiklediği, bir an evvel kulübesine gitmek istediği, eline maaş cüzdanı, Silvestr'ın satılan çantasının bedeli olan 30 frangı, mektup ve madalyalarının olduğu bir kutuyu verdikleri, evine girince bir köşeye yığıldığı, haber almak için gelen God'a torununun öldüğünü söylediği, iki kadının orada

7 Garp: Batı, günindi (*Türkçe Sözlük*. (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi, s. 210).

8 Şark: 1. Doğu 2. Avrupa kültürünün dışında kalan ülkeler (*Türkçe Sözlük*. (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi, s. 547).

sessizce kaldığı, akşamın sarı ışıklarının kulübeye girdiği anlatılmıştır. Ayrıca, Piyer Loti'nin 1850-1921 yılları arasında yaşayan Fransız romancısı olduğu, dünyayı gezip dolaştığı için kuvvetli tasvirleriyle memleketleri tanıttığı, başlıca eserlerinin; İzlanda balıkçıları, Kardeşim İv, Ramünço olduğu bilgisi verilmiştir (Mehmet Şükrü, 1932h).

Necmettin isimli bir yazar tarafından yazılan *"Kış masalı"* isimli Rus masalında, her tarafı kalın kar tabakasının örttüğü kış mevsiminde çocukların kartopu oynadığı, soğuğa aldırmadan gülüp koştukları, bir köylünün karısı ile birlikte pencereden çocukların oyunlarını seyrettiği, bu esnada kadının ağlamaya başladığı, çünkü artık ihtiyarladıkları, çocuklarının da olmadığı için üzüldüğü, kocasının çıkıp kardan kız yapalım teklifinde bulunduğu, evden çıkıp topladıkları karla çok güzel bir kardan kız yaptıkları, sonra birden kardan bebeğin canlandığı, köylünün gözlerine inanamadığı, kızlarını alıp eve götürdükleri, çok sevdikleri kızlarını Beyazkar diye çağırmaya başladıkları, Beyazkar'ın kış boyunca büyüdüğü ve köyün en güzel kızı olduğu, annesi ve babasının onu çok sevdiği, kışın geçip ilkbaharın gelmesine Beyazkar'ın pek memnun olmadığı, hep gölgeye saklandığı, ihtiyar köylülerin ne yapacağını bilemedikleri, havanın karardığı günlerde biraz konuşmaya başladığı, güneş göründüğünde ise saklandığı, arkadaşlarının Saint-Jean Bayramına götürdüğü, yakılan ateşten atlayan arkadaşlarının Beyazkar'ı da çağırdığı, Beyazkar'ın odun ateşinin üzerinden atlamasıyla eridiği, iki köylüye kardan kızlarının öldüğünü haber verdiklerinde zavallıların hüngür hüngür ağladığı anlatılmıştır (Necmettin, 1932).

Fotoğraf 3. "Kış masalı" Başlıklı Metinden Bir Fotoğraf Karesi (Şen Çocuk, S. 2, s. 7).

"Dünya Çocuk Edebiyatı" ana başlıklı yazının *"Fransız Edebiyatı: Öküzün Ölümü"* başlıklı yazısında *Mehmet Şükrü, L. Döpon*'un anlattığı hikâyeye yer vermiştir. İki arkadaştan birinin öldüğü, diğerinin

ağladığı, yaşayan arkadaşın da boş bir bekleyiş içinde olduğu, her ne kadar yemlikleri dolu olsa da arkadaşının ölümünü gören öküzün ürktüğü ve hiçbir şey yemediği, acısını hiçbir şekilde dindiremediği, her tarafta kardeşinin ruhunu hüzünle kokladığı belirtilmiştir (Mehmet Şükrü, 1932ı).

Gençler Sahifesi köşesindeki Galatasaray Mecmuası'ndan *Ahmet Semih* tarafından kardeşine yazılan *"Toprak kokusu"* başlıklı yazıda üzüntü konusuna değinilmiştir. Yazının tamamı şu şekildedir (Ahmet Semih, 1932, s. 10):

> Evimizin yanındaki bağların susuzluktan yandığı bir gündü.
>
> İleride bütün eşyanın gözümde titrediği bir gündü.
>
> Ve o gün sen gözlerini bu dünyaya kapamış yeni alemlere göçmüştün.
>
> Ağaç gölgelerinin toprak üzerine düşüp sarmaştığı bir sırada seni eller üzerinde çıkardılar. Bir daha giremiyeceğin bu evden… Bilmem, giderken arka pencerelerden perde perde uzayan anamın hıçkırıklarını duydun mu?
>
> Eminim ki duymadın, çünkü onları bir lâhze olsun işitse idin bizi böyle yapayalnız bırakıp gitmezdin.
>
> Tozlu yollardan ilerliyen mütevazı kafile camiden sonra seni ebedî uykunu uyuyacağın yere götürdü.
>
> Yatağını bir servinin gölgesinde yapmışlardı. O dakikada seninle beraber olmağı o kadar istemiştim ki..
>
> Üzerini örten taşlar arasına bir tane de benim, ıslattığım, kalbimin üzerinde sıktığım, öptüğüm bir taş koydum.
>
> Zannediyorum ki, o, benim sana yegâne hatıramdır.
>
> Seni artık gömmüşlerdi. Tam bu sırada hafif bir yağmur, bir yaz yağmuru yağmağa başladı. Hararetten yanan topraklar bu suyu kana kana içtiler. Ve sonra bir toprak kokusu başımızı sardı. Ciğerlerimin bütün kuvvetile bu toprak kokulu havayı teneffüs ettim; ve zannettim ki bu senin kokundu.
>
> Şimdi ne zaman yaz yağmuru yağsa ve toprak koksa, senin ruhunu teneffüs eder gibi oluyor ve kana kana bu kokuyu, ruhanî âlemden gelen bu rayihayı içiyorum.

"Gençler Sahifesi" köşesindeki Bilgi Âlemi'nden *Yakup Sabri* tarafından yazılan *"Dilenci"* isimli şiirde üzüntü konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Yakup Sabri, 1932, s. 10):

> Saçını büklüm büklüm rüzgârlara taratmış
>
> Yalın ayaklarına nasırdan pençe katmış
>
> Muska gibi boynuna geçirmiş torbasını
>
> Yola çıkmış geceyi kovdum deyince şafak
>
> Titrek bacaklarile dolaşıp sokak sokak
>
> Asâ gibi eline almış para tasını.
>
> Yolları uzadıkça nefesi daralacak
>
> Bir lokma ekmek için her kapıyı çalacak
>
> Her gördüğü insana uzatacak elini.
>
> Yolcu akşama kadar o böyle hiç durmadan
>
> Kaldırımlar sürtecek karnını doyurmadan

Kanburu biraz daha bükecek te belini
En sonunda çökecek bulup bir duvar dibi;
Ölümünü bekliyen uyuz köpekler gibi,
Açlıktan kıvranacak, açlıktan kıvranacak.

Lütfü Fikret tarafından yazılan *"Sevim..Sevim…"* isimli şiirde üzüntü konusuna değinilmiştir. Şiirin mısraları şu şekildedir (Lütfü Fikret, 1933, s. 6):

Deli bir sancı sarartıp o güzel gül yüzünü,
Seni ah ka'rına fırlattı o zalim derdin
Bir gün evvelki saadetle geçen gündüzünü
Bir uğursur gecenin koynuna kurban verdin.
Sardı kanlar akıtan cerhanı titrek eller
Yağdı yağmur gibi ufkunda derin matemler
Bir ufak neşeni bir sıhhate mâna bulduk,
Bir şifa menbaı bulmuş gibi hep mestolduk.
Sorduk her an seni Allaha bağırdık, coştuk,
Bir büyük mucize göster diye sesler gitti.
Yerlerin kalbi sıkışmış gibi isyan etti,
Bir küçük lem'aya ümit diye koştuk, koştuk..
Neye uçtun bu kadar yükseğe Allah diyerek.
Bırakıp bizleri öksüz bu Cehennem yerde..
Kaç gönül sızladı arkanda senin inleyerek,
Bize yoldaşmı hayalin gezecek göklerde…
Yalnız hatıra kaldıkça adın gönlümüze,
Ezeli yoksulu derler bu hayatın da bize..
Ömrümüzden ebedi bir kış hiç eksilmeyecek,
O yeşil rengi getir yoksa bahar gelmeyecek…
Nedir ufkun bu kızıl rengini sordunmu nedir?
Bu, bizim gönlümüzün döktüğü kandan yaşlar..
Kara topraklara sor aldımı yüzbin senedir
Kara ağuşuna bir gün sana benzer başlar..

Yaramazlık

Mümtaz Talâti tarafından yazılan *"İshak Kuşu"* başlıklı yazıda, Nuri'nin Boğaziçi'nde oturan zengin bir ailenin tek çocuğu olduğu, çok şımartıldığı, bir gün yalıda annesi ve teyzesiyle otururken bahar kokusunun içeri girdiği, bülbüllerin sesinin duyulduğu, sonra Nuri'nin hiç işitmediği bir ses duyulduğu, annesine bu sesin ne olduğunu sorduğu, annesinin bu sesin İshak kuşunun sesi olduğunu söylediği, çok tuhaf bir kuş olduğunu, ağaç dallarına tutunup baş aşağı sarktığı ve İshak diye öttüğü, sonra ağzından kan gelerek boğulduğunu anlattığı, Nuri'nin bu sesi her duyduğunda annesine bu kuşu görmek istediğini söylediği, bir gece yalıda toplanıldığı, kuşun sesinin yine işitildiği, Nuri'nin hırçınlaştığı, kuşu görmek için tutturduğu, ağlamaya başladığı, sonra hizmetçinin Hoca İshak

Efendinin geldiğini haber verdiği, babasının misafiri karşılamaya gittiği, Nuri'nin de sevinç içinde olduğu, babasının İshak kuşunu göstermeye gittiğini zannettiği, o sırada misafirin geldiği, Nuri'nin İshak Efendiyi, İshak kuşu sandığı ve ötmesini beklediği, tünemesi için duvardaki çiviyi babasına gösterdiği, fakat kimsenin bir şey anlamadığı, onun yaramazlıklarını gören babasının Nuri'yi azarladığı ve odadan dışarı attığı anlatılmıştır (Mümtaz Talâti, 1932).

Vahit isimli bir yazar tarafından yazılan *"Özdemirin Kıymeti"* başlıklı yazıda, mektepte hocalarının azarlamadığı, notlarının iyi olduğu, sevinerek eve geldiği, ancak annesinin geç kaldığı için azarladığı, komşuların çocuklarının geldiği, suçunun mektepten çıktıktan sonra futbol oynadığı, babasının da daha dün ayakkabı aldığını, oyundan toz içinde olduğunu, üstünü başını düzeltmesini söylediği, kardeşinin lastik topuyla oynarken vazoyu kırması üzerine büyükannesinin de evde oyun oynamanın, gürültü yapmanın sırası olmadığını, annesinin dediği kadar yaramaz olduğunu, futbola kendini kaptırdığı için babasının ayakkabı yetiştirmek için çalışıp durduğunu söylediği, eve erken gelmesini, her söze karışmamasını, adam olmasını nasihat ettiği, sadece ablasının halinden anladığını, bir gün Beyazıt camine gittiğini, ancak hem büyükannesinin hem de anne ve babasının eksiklerini önüne dizdiği, ablasının kardeşini teselli ettiğini, anne babasının dili böyle söylese de yüreklerinin onu sevdiğini, bilerek üstünü kirletmediğini, neşeli olduğunu, insanın çocukken kabına sığmadığını, iyi kalpli olduğunu bildiğini, annesi ve babasına ufak tefek kusurlar için kırmamalarını tembihleyeceğini söylediği, ablasının kendisini çok iyi anlattığını, annesi, babası ve büyükannesini çok sevdiğini, ertesi günü mektebe giderken anne ve babasının güler yüzle uğurladığı, hocanın da bir çocuğun yaramazlığını anlatmalarını ödev olarak verdiği, bunun üzerine bütün bunları yazabileceğini söylediği anlatılmıştır (Vahit, 1933b).

Çalışmada kullanılan çocuk dergilerindeki incelenen duygu temaları toplu olarak aşağıdaki Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Çocuk Dergilerindeki Duygu Temaları

Dergiler/ Temalar	Affetmek	Akıllı Olmak	Asayiş	Eğlence	Ekonomi	Empati Kurma	Endişe	Doğruluk	Heyecan	Kahramanlık	Korku	Mutluluk	Neşe	Özlem	Sağlıklı Olmak	Sevinç	Şaşkınlık	Üzüntü	Yaramazlık	TMS*
Ateş Çocuklar İçin	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Cumhuriyet Çocuğu	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Olgun Çocuk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Şen Çocuk	1	-	-	-	1	1	1	2	1	1	1	6	1	1	3	2	1	9	2	34

Dergiler/ Temalar	Affetmek	Akıllı Olmak	Asayiş	Eğlence	Ekonomi	Empati Kurma	Endişe	Doğruluk	Heyecan	Kahramanlık	Korku	Mutluluk	Neşe	Özlem	Sağlıklı Olmak	Sevinç	Şaşkınlık	Üzüntü	Yaramazlık	TMS*
TOPLAM	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**2**	**1**	**1**	**2**	**7**	**1**	**1**	**3**	**2**	**1**	**9**	**2**	**39**

**Toplam Makale Sayısı*

Çocuk dergilerinde incelenen duygu temalarına baktığımızda 4 dergide Üzüntü (9) en çok işlenen duygu teması olmuştur. Bunu, Mutluluk (7), Sağlıklı Olmak (3) takip etmektedir. En az işlenen duygu temalarına baktığımızda Affetmek, Akıllı Olmak, Asayiş, Eğlence, Ekonomi, Empati Kurma, Endişe, Heyecan, Kahramanlık, Neşe, Özlem, Şaşkınlık (1), Doğruluk, Korku, Sevinç, Yaramazlık (2) olduğu tespit edilmiştir.

Ateş Çocuklar İçin, Cumhuriyet Çocuğu, Olgun Çocuk ve Şen Çocuk dergilerinde yayınlanan duygu temalarının sayısı grafik olarak aşağıda gösterilmiştir.

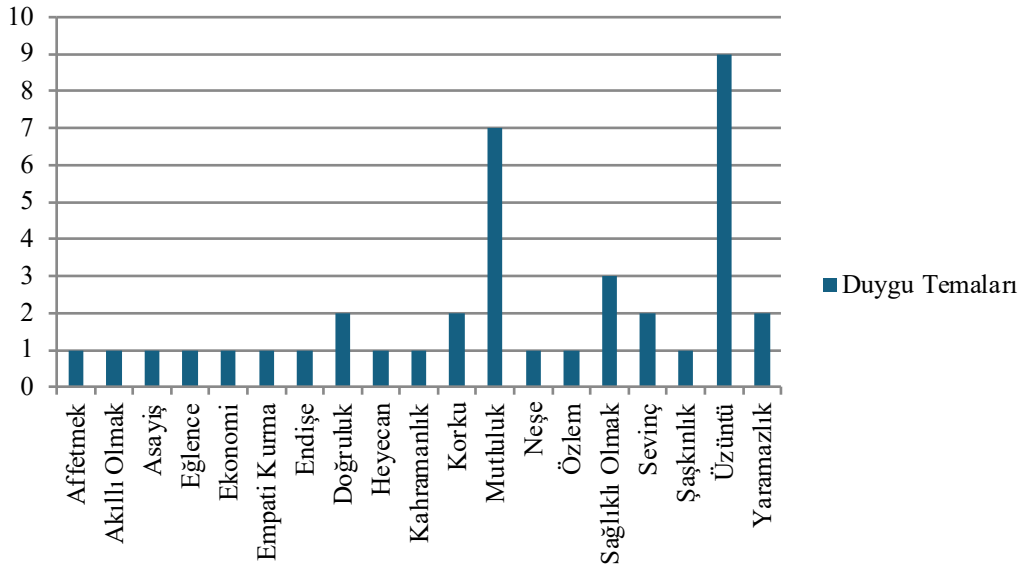

Şekil 1. Çocuk Dergilerindeki Duygu Temalarının Sayı Olarak Gösterildiği Grafik

Duygu temalarının Ateş Çocuklar İçin, Cumhuriyet Çocuğu, Olgun Çocuk ve Şen Çocuk dergilerinde kullanım oranlarının toplam sayısı grafik olarak aşağıda gösterilmiştir.

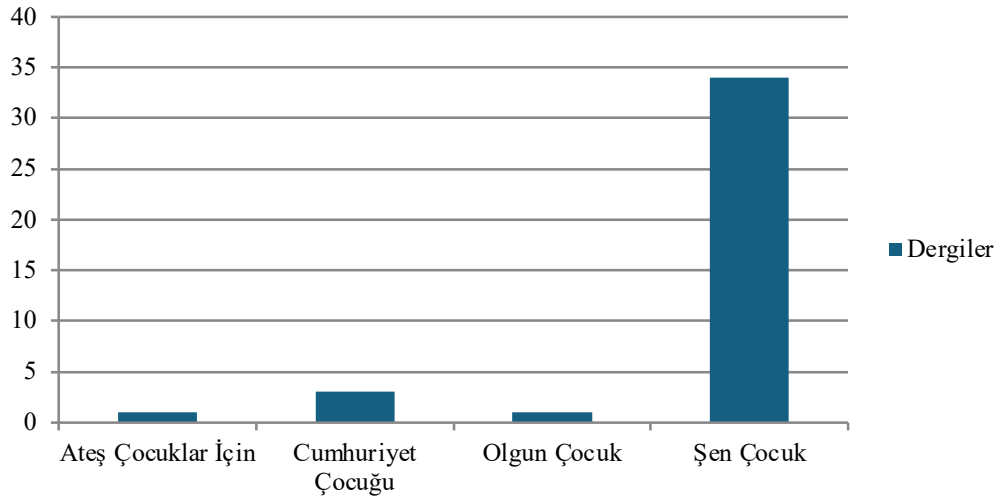

Şekil 2. Duygu Temalarının Çocuk Dergilerindeki Kullanım Oranlarının Gösterildiği Grafik

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Cumhuriyet Döneminde yayınlanan çocuk dergilerinde yer alan makaleler duygu temaları bakımından incelenmiştir. Bu temalar *affetmek, akıllı olmak, asayiş, doğruluk, eğlence, ekonomi, empati kurma, endişe, heyecan, kahramanlık, korku, mutluluk, neşe, özlem, sağlıklı olmak, sevinç, şaşkınlık, üzüntü, yaramazlık* olarak belirlenmiştir.

Bu temalardan 9'u üzüntü, 7'si mutluluk, 3'ü sağlıklı olmak, 2'si doğruluk, 2'si korku, 2'si sevinç, 2'si yaramazlık, 1'i affetmek, 1'i akıllı olmak, 1'i asayiş, 1'i eğlence, 1'i ekonomi, 1'i empati kurma, 1'i endişe, 1'i heyecan, 1'i kahramanlık, 1'i neşe, 1'i özlem ve 1'i şaşkınlık olmak üzere 39 makale incelenmiştir.

İncelenen 4 dergiden duygu temaları olarak 19 tema değeri ile ilgili 39 makale tespit edilmiştir. Ö. Selâmi, *Mehmet Şükrü* (15 makale), *Necmettin*, *Mümtaz Talâti*, *Saim*, *Vehbicem*, *Ahmet Semih*, *Yakup Sabri*, *Vahit* (3 makale), *Ali Osman*, *Enver Naci*, *Lütfü Fikret* ve *Anonim* (11 makale) yazar tarafından yazılan şiir ve yazılara uygun duygu temaları belirlenmiştir.

Üzüntü ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "üzüntü" teması ile ilgili 9 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* (5 makale), *Necmettin*, *Ahmet Semih*, *Yakup Sabri*, *Lütfü Fikret* tarafından yazılan makalelerde üzüntü ile ilgili yazılara yer verilmiştir.

Mutluluk ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen *Cumhuriyet Çocuğu* ve Şen Çocuk dergilerinde "mutluluk" teması ile ilgili 7 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* (3 makale), *Vehbicem*, *Vahit* ve *Anonim* (2 makale) yazar tarafından yazılan makalelerde mutluluk ile ilgili makalelere değinilmiştir.

Sağlıklı olmak ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "sağlıklı olmak" ile ilgili 3 makaleye rastlanmıştır. *Saim* ve *Anonim* (2 makale) yazar tarafından yazılan makalelerde sağlıklı olmak teması işlenmiştir.

Doğruluk ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "doğruluk" ile ilgili 2 makaleye rastlanmıştır. *Anonim* (2 makale) yazar tarafından yazılan makalelerde doğruluk temasına değinilmiştir.

Korku ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen *Olgun Çocuk* ve Şen Çocuk dergilerinde "korku" ile ilgili 2 makaleye rastlanmıştır. Ö. Selâmi ve *Enver Naci* tarafından yazılan makalelerde korku ile ilgili makalelere değinilmiştir.

Sevinç ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "sevinç" ile ilgili 2 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* ve *Ali Osman* tarafından yazılan makalelerde sevinç duygusu ele alınmıştır.

Yaramazlık ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "yaramazlık" ile ilgili 2 makaleye rastlanmıştır. *Mümtaz Talâti* ve *Vahit* tarafından yazılan makalelerde yaramazlık temasına değinilmiştir.

Affetmek ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "affetmek" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* tarafından yazılan makalede affetmek teması işlenmiştir.

Akıllı Olmak ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde "akıllı olmak" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Anonim* bir yazar tarafından yazılan makalede akıllı olmak temasına vurgu yapılmıştır.

Asayiş ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen *Ateş Çocuklar İçin* dergisinde "asayiş" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Anonim* bir yazar tarafından yazılan makalede asayiş konusuna değinilmiştir.

Eğlence ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen *Cumhuriyet Çocuğu* dergisinde "eğlence" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Anonim* bir yazar tarafından yazılan makalede eğlence teması işlenmiştir.

Ekonomi ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "ekonomi" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Anonim* bir yazar tarafından yazılan makalede ekonomi temasına vurgu yapılmıştır.

Empati Kurma ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "empati kurma" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* tarafından yazılan makalede empati kurma konusuna değinilmiştir.

Endişe ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "endişe" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* tarafından yazılan makalede endişe konusu işlenmiştir.

Heyecan ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "heyecan" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Vahit* tarafından yazılan makalede heyecan teması işlenmiştir.

Kahramanlık ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "kahramanlık" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Anonim* bir yazar tarafından yazılan makalede kahramanlık konusuna vurgu yapılmıştır.

Neşe ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "neşe" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* tarafından yazılan makalede neşe konusu işlenmiştir.

Özlem ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "özlem" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* tarafından yazılan makalede özlem duygusu verilmiştir.

Şaşkınlık ile ilgili makalelerin değerlendirilmesi

İncelenen Şen Çocuk dergisinde "şaşkınlık" ile ilgili 1 makaleye rastlanmıştır. *Mehmet Şükrü* tarafından yazılan makalede şaşkınlık teması işlenmiştir.

Öneriler

- Çocuk dergileri, çocukların okuma alışkanlığı kazanmaları ve yeni bilgiler öğrenmeleri için önemli bir araçtır. Bu yolla çocukların duygularını ifade edebildiği sınıf içi etkinlikler yapılabilir.
- Her bir duygu temasıyla ilgili hikâye, şiir yazma yarışmaları düzenlenebilir.
- Günümüzde yayınlanan çocuk dergilerinin duygu temalarını işleyen yazı ve görsellere yer vermesi çocukların duygusal gelişimlerine katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Ahmet Semih. (1932). Gençler Sahifesi: Toprak kokusu. Şen Çocuk, S. 7, s. 10.

Ali Osman. (1932). Bahar Olmuş. Şen Çocuk, S. 12, s. 5.

Anonim. (1932). Açık hava mektebi. Şen Çocuk, S. 8, s. 12.

Anonim. (1932). Çocuklara resimli sıhhat rehberi. Şen Çocuk, S. 4, s. 13.

Anonim. (1932). Masal: Altı kardaşlar. Şen Çocuk, S. 9, s. 6-7, 10.

Anonim. (1932). Masal: Devler. *Şen Çocuk,* S. 4, s. 5.

Anonim. (1932). Niçin okuyoruz: Hesap. Şen Çocuk, S. 11, s. 12-13.

Anonim. (1933). Asansör. Şen Çocuk, S. 15, s. 15.

Anonim. (1933). Mahkemede. Şen Çocuk, S. 15, s. 15.

Anonim. (1937). Dünya çevresinde: Cesarete bakın!. *Ateş Çocuklar İçin,* S. 24, s. 2.

Anonim. (1938). Canlı Çadır. *Cumhuriyet Çocuğu,* S. 3, s. 46.

Anonim. (1938). Evin Kalbi, *Cumhuriyet Çocuğu,* S. 3, s. 37-39.

Anonim. (1938). Tilki Mektep Hocası. *Cumhuriyet Çocuğu,* S. 2, s. 28-30.

Barutcu, T. (2010). Çocuklara Kıraat (1881) ve Sevimli Mecmua (1925) Dergilerindeki çeviri metinler ve dış dünya üzerine bir inceleme (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Enver Naci. (1933). Karnaval Eğlencesi. Şen Çocuk, S. 16, s. 8-9.

Kaptan, A. Y. ve Sürmeli, K. (2011). Çocuk dergilerinde karşılaşılan tipografi sorunları ve çözüm önerileri. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, *1*(2), 183-197. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/92422

Lütfü Fikret. (1933). "Sevim..Sevim…". Şen Çocuk, S. 17, s. 6.

MEB. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar).* Ankara.

Mehmet Şükrü. (1932a). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Rüzgâr". *Şen Çocuk,* S. 4, s. 2.

Mehmet Şükrü. (1932b). Dünya Çocuk Edebiyatı "Alman Edebiyatı: Çeşme başında çocuk". Şen Çocuk, S. 11, s. 3.

Mehmet Şükrü. (1932c). İlkbahar. Şen Çocuk, S. 6, s. 7.

Mehmet Şükrü. (1932ç). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Küçük Dumanlar". Şen Çocuk, S. 4, s. 2.

Mehmet Şükrü. (1932d). Kuşlar. *Şen Çocuk,* S. 12, s. 1.

Mehmet Şükrü. (1932e). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Mektebe girişim". Şen Çocuk, S. 11, s. 2.

Mehmet Şükrü. (1932f). Dünya Çocuk Edebiyatı "Eski Yunan Edebiyatı: Hektorla Andromak". Şen Çocuk, S. 2, s. 2.

Mehmet Şükrü. (1932g). Dünya Çocuk Edebiyatı "Eski Yunan Edebiyatı: Andromak". Şen Çocuk, S. 2, s. 3.

Mehmet Şükrü. (1932ğ). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Ayrılış". Şen Çocuk, S. 2, s. 3.

Mehmet Şükrü. (1932h). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Torunun ölümü". Şen Çocuk, S. 2, s. 4-5.

Mehmet Şükrü. (1932ı). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Öküzün Ölümü". Şen Çocuk, S. 4, s. 3.

Mehmet Şükrü. (1933a). Dünya Çocuk Edebiyatı "Rus Edebiyatı: Tınmaz". Şen Çocuk, S. 17, s. 1-3.

Mehmet Şükrü. (1933b). Dünya Çocuk Edebiyatı "Fransız Edebiyatı: Babanın Dönüşü". Şen Çocuk, S. 15, s. 2.

Mehmet Şükrü. (1933c). Dünya Çocuk Edebiyatı "Rus Edebiyatı: Muharebeden Dönüş". Şen Çocuk, S. 15, s. 2-3.

Mehmet Şükrü. (1933ç). Gün Doğarken. Şen Çocuk, S. 14, s. 1.

Mümtaz Talâti. (1932). İshak Kuşu. *Şen Çocuk,* S. 4, s. 7.

Necmettin. (1932). Kış masalı. *Şen Çocuk,* S. 2, s. 7, 12.

Oğuzkan, A. F. (1974). *Eğitim Terimleri Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ö. Selâmi. (1935). Ötkünc: Orhanı cin mi çarpmış?. *Olgun Çocuk,* S. 5, s. 8-9, 11.

Saim. (1932). Şen olmak için. Şen Çocuk, S. 6, s. 14.

Tarama Dergisi (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları). (1. Cilt) (1934). İstanbul: T.D.T.C., Devlet Matbaası.

Tarama Dergisi (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları). (2. Cilt) (1934). İstanbul: T.D.T.C., Devlet Matbaası.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük 1.* A-J. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük 2.* K-Z. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük. (1945). İstanbul: TDK, Cumhuriyet Basımevi.

Ungan, S. ve Yiğit, F. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye'de süreli çocuk yayınları. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi,* (10), 184-198.

Vahit. (1932). Recai beyin merhameti. Şen Çocuk, S. 7, s. 11, 13.

Vahit. (1933a). Monoloğ: Gültekinin istidadı. Şen Çocuk, S. 14, s. 14.

Vahit. (1933b). Özdemirin Kıymeti. Şen Çocuk, S. 17, s. 12-13.

Vehbicem. (1932). Yaz. Şen Çocuk, S. 7, s. 7.

Yakup Sabri. (1932). Gençler Sahifesi: Dilenci. *Şen Çocuk,* S. 7, s. 10.

Eğitimde Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Özel Okullar İçin Bir Yol Haritası ve Model Önerisi*

M. Fatih Güvendi**

Öz: Bu çalışma, özel okullarda insan kaynakları yönetimi (İKY) süreçlerini inceleyerek, okulların İKY olgunluk düzeylerini belirlemeyi ve bu süreçlerin etkinliğini artıracak bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır. Nitel bir durum çalışması olarak tasarlanan araştırma, İstanbul ve Kocaeli'deki 13 özel okuldan seçilen insan kaynakları personelleri ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Görüşme verileri içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve okulların İKY olgunluk düzeyleri "iyi," "yeterli" ve "zayıf" olarak sınıflandırılmıştır. Bulgular, bazı okulların yazılı İKY politikalarının eksik olduğunu, insan kaynakları planlaması ve süreçlerinin sistematik bir yaklaşımdan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile işe alım süreçleri gibi alanlarda güçlü yönler gözlemlenmiştir. Çalışmada, İKY olgunluk düzeyinin okulun genel performansını ve eğitim kalitesini etkilediği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, okullar için mevcut eksiklikleri gidermeye yönelik stratejik bir yol haritası önerilmiştir. Araştırma, özel okullarda daha sürdürülebilir ve etkili bir İKY uygulaması için önemli bir kaynak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özel okullar, insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetim olgunluğu, insan kaynakları yönetimi işlevleri, iş sağlığı ve güvenliği, stratejik yol haritası

Giriş

Tarih boyunca insanlar, temel ihtiyaçlarını karşılamak, sosyalleşmek ve kendilerini gerçekleştirmek amacıyla çalışma hayatının bir parçası olmuştur (Collings, McMackin, Nyberg ve Wright, 2021). Çalışma ilişkileri, toplumların ekonomik, sosyal ve teknolojik dönüşümleri doğrultusunda sürekli bir değişim ve gelişim süreci geçirmiştir (Wood, 2024). Bu bağlamda tarım toplumu, sanayi devrimi, personel yönetim anlayışı ve günümüzde insan kaynakları olarak tanımlanan süreçler yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Tarım toplumunda, iş gücü büyük ölçüde temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik fiziksel emek üzerine kuruluydu (Storey, 1995). Çalışma ilişkileri, genellikle aile birimleri içinde organize edilirken bireylerin iş ve yaşam ayrımı net bir şekilde belirgin değildi. Bu dönemde üretim, toprak sahipliği ve tarımsal bilgiye dayalı bir şekilde şekillenmişti. Ancak üretimin küçük ölçekli ve yerel olması, toplumsal hiyerarşilerin çalışma koşulları üzerindeki etkisini artırıyordu (Tekin-Epik, Çiçek ve Altay, 2017).

* Bu araştırma, M. Fatih Güvendi tarafından Marmara Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim dalında hazırladığı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr., Marmara Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü. İletişim: fatihguvendi@marun.edu.tr

Sanayi Devrimi'yle birlikte üretim süreçleri tarımdan makineleşmeye dayalı büyük sanayi tesislerine taşınmış ve bu dönüşüm, emeğin doğasını kökten değiştirmiştir (Stearns, 2018, s. 6). Çalışanlar genellikle üretim sürecinin mekanik bir parçası olarak görülmüş, bu da işçi-işveren ilişkilerinde sistematik ama insan odaklı olmayan bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte işçilerin emeklerinin "makineleşme" metaforuyla daha çok üretim aracı olarak değerlendirildiği vurgulanmaktadır (Koca, 2020).

20. yüzyılın başlarında, işçi haklarının savunulması ve iş yerinde verimliliğin artırılmasına yönelik çabalar, personel yönetimi kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır (Köroğlu ve Koç, 2017). Bu dönemde çalışanlar genellikle yalnızca üretim sürecinin bir parçası olarak görülmekle birlikte ücretlendirme, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işçi refahının artırılması gibi konular önem kazanmaya başlamıştır (Tunçer, 2012). Ancak personel yönetimi uygulamaları çoğunlukla sorunlara tepki verme odaklı bir yaklaşım benimsemiş ve bireylerin ihtiyaçlarını daha kapsamlı bir perspektiften değerlendirme konusunda sınırlı kalmıştır (Hazıroğlu, 2019).

20. yüzyılın ortalarından itibaren çalışanların iş yaşamındaki değerini ön plana çıkaran personel yönetimi anlayışı yerini insan kaynakları yönetimi (İKY) yaklaşımına bırakmıştır (Alanlı, 2022). İKY yalnızca çalışanların performansını artırmayı değil aynı zamanda onların iş yaşam kalitesini yükseltmeyi ve bireysel potansiyellerini en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan stratejik bir disiplin haline gelmiştir (Duru ve Korkmaz, 2013). Günümüzde İKY, bireyleri yalnızca üretim sürecinin bir unsuru olarak değil örgütsel başarının temel taşı olarak görmektedir. İnsan odaklı yaklaşımlar, iş-yaşam dengesi, çalışan refahını destekleyen uygulamalar ve sürdürülebilirlik gibi kavramlar, modern İKY'nin temelini oluşturur (Tahiroğlu, 2002, s. 20). Dijitalleşme ve küreselleşme süreçleri ise İKY'nin stratejik önemini artırmış; geleneksel rollerden çevik, veri odaklı ve stratejik iş ortaklığına dönüşümünü hızlandırmıştır (Aksoy-Uğurlu ve Doğan, 2023). Özellikle COVID-19 pandemisi dönemlerinde uzaktan çalışma, yetenek yönetimi ve çalışan motivasyonu gibi konular, İKY'nin öncelikli alanları arasında yer almıştır (Kılıç-Kırılmaz, 2021).

İnsan Kaynakları Yönetimi Kavramı

İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), çalışanların örgütlerdeki rollerini stratejik bir perspektifle ele alarak performanslarını artırmayı, iş yaşam kalitesini iyileştirmeyi ve örgütsel bağlılığı güçlendirmeyi amaçlayan bir disiplindir. İKY işlevleri; işe alım ve seçme, eğitim ve gelişim, performans yönetimi, ücretlendirme ve yan haklar, motivasyon artırıcı uygulamalar, sağlık ve güvenlik önlemleri ile iş-yaşam dengesi ve refahı destekleyen politikaları kapsar (Zafer-Güneş ve Keskinkılıç-Kara, 2017). Bu çerçevede, İKY yalnızca çalışanların iş süreçlerine katılımını değil aynı zamanda onların fiziksel ve zihinsel sağlıklarını da destekleyerek iş yaşam kalitesini yükseltir (Fındıkçı, 2003). Aynı zamanda örgütsel bağlılık kavramı ile çalışanların duygusal, normatif ve devamlılık bağlarını güçlendirir (Meyer ve Allen, 1991). Dijitalleşme ve küreselleşme süreçleriyle birlikte İKY, geleneksel işlevlerin ötesine geçerek çevik, veri odaklı ve stratejik bir yapıya dönüşmüş; sürdürülebilirlik, çalışan refahı ve esnek çalışma modelleri gibi çağdaş yaklaşımları da içermeye başlamıştır (Kılıç-Kırılmaz, 2021).

İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevleri

İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY), tanımı itibarıyla birçok işlevi içinde barındıran stratejik bir yönetim alanıdır. Bu işlevler, örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli insan kaynağının planlanmasını, işe alım ve seçme süreçlerinin yönetimini, çalışanların beceri ve yetkinliklerini artırmaya yönelik eğitim ve geliştirme faaliyetlerini kapsar. Ayrıca çalışanların kariyer planlaması, performans ölçme ve değerlendirme, adil ücretlendirme ve yan hakların belirlenmesi gibi süreçler İKY'nin temel unsurları arasında yer alır. Bunun yanı sıra çalışanların korunması, disiplin yönetimi ve gerektiğinde işten çıkarma süreçlerinin etkili bir şekilde yönetilmesi de bu kapsamda değerlendirilir (Altınok, 2017).

İnsan Kaynakları Planlaması (İKP), örgütün stratejik hedefleri doğrultusunda doğru sayıda ve nitelikte çalışan temin etmeyi, bu çalışanların etkin bir şekilde kullanılmasını ve gelecekteki iş gücü ihtiyaçlarına hazırlık yapmayı amaçlayan bir süreçtir. Bu süreç; mevcut insan kaynağı arzının analizi, gelecekteki talebin tahmin edilmesi, arz ve talebin dengelenmesi ve nihayetinde bir plan geliştirilerek uygulanması adımlarını içerir (Batga-Yurtsever, 2023, s. 46). İKP'nin temel amacı; örgütün rekabetçi konumunu koruyarak esnek ve verimli bir insan kaynağı yapısını sürdürebilmektir (Hayes, Hunton ve Reck, 2001).

İKP yalnızca insan kaynağı ihtiyaçlarını belirlemekle kalmaz aynı zamanda işe alım, eğitim ve geliştirme, performans yönetimi, kariyer planlama, ücretlendirme ve çalışan refahı gibi alanlarda stratejik yönlendirmeler sağlar (Khera ve Gulati, 2021). Örneğin; teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme gibi dışsal faktörler de bu planlama sürecinin önemli birer unsuru haline gelmiştir. Bu durum özellikle örgütlerin yetkin çalışan havuzu oluşturması ve iş gücünü yenilikçi teknolojilere adapte etmesi açısından kritik önemdedir (Aquinas, 2006). Sürecin bir diğer önemli yönü ise insan kaynağı arz ve talebi arasındaki dengenin sağlanmasıdır. Bu denge, hem örgütün ihtiyaçlarını karşılar hem de çalışanların kariyer gelişimlerini destekler. Ayrıca planlama sürecinde örgütün iç ve dış çevresindeki değişkenler dikkate alınarak sürdürülebilir bir insan kaynağı yönetimi sağlanır (Demirkaya, 2006).

İnsan kaynakları ikinci işlevi olan işe alım süreci, doğru adayları seçmek ve örgütün stratejik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamak için gereklidir. Uygun işe uygun insan kaynağı seçildiğinde, örgütün rekabet gücü artar, sürdürülebilirliği sağlanır ve örgütsel performansı yükselir (Bingöl, 2010; Djabatey, 2012). Ayrıca iş tatmini, motivasyon ve verimlilik gibi faktörler de olumlu yönde etkilenir (Sunday, Olaniyi ve Mary, 2015). Ancak yanlış aday seçimi, örgüt için maliyetli ve zaman alıcı sorunlar yaratabilir böylelikle yeniden eğitim süreci veya iş kazaları riski doğabilir (Şenkul, 2022).

İnsan kaynağının temin edilmesinde örgütler iç ve dış kaynaklardan yararlanabilir. Örgüt içi kaynaklar arasında terfi, iç transfer ve iş zenginleştirme gibi seçenekler bulunurken; dış kaynaklar iş bulma kurumları, kariyer siteleri ve danışmanlık firmalarını içerir (Danışman, 2008).

Kariyer planlama, bireylerin kariyer hedeflerine ulaşmalarını destekleyen bir süreçtir ve son yıllarda literatürde önemli bir yer edinmiştir. Bireyler, kariyerlerinde başarılı olmak ve yüksek pozisyonlara gelmek için çalışma hayatlarına başladıkları ilk günden itibaren bu sürece odaklanırlar (Aytaç, 2015; Berberoğlu, 1991). Kariyer planlaması, bireyin bilgisi, becerisi, değerleri ve motivasyonları ile iş yaşamını geliştirdiği bir süreç olarak tanımlanırken (Antonıu, 2010), örgütsel perspektife de odaklanarak, personelin iş ve meslek yaşamındaki gelişimini sağlamayı da amaçlar (Cent, 2007; Fındıkçı, 2003).

Kariyer planlaması sadece birey için değil örgütler için de kritik bir işlevdir. Etkin bir kariyer planlaması hem birey hem de örgüt için olumlu sonuçlar doğurur. Örgütlerin amaçları ile personelin beklentilerinin karşılanması, örgütün etkililiğini ve verimliliğini artırır, personelin ise motivasyonunu ve iş doyumunu yükseltir (Taşlıyan, Arı ve Duzman, 2011; Hepsevim, 2019). Ancak hızla değişen iş dünyasında, kariyer planlamasının geleneksel yöntemlerle sınırlı kalmaması, değişim ve dönüşüme uyum sağlaması gerekir (Argon, 2015; Yarımkaya, 2011).

Performans değerlendirme, bir kişinin veya organizasyonun hedeflere ulaşma derecesini ölçen bir süreçtir (Yılmaz ve Ünsar, 2007). Bu süreç, personelin etkinliğini, verimliliğini ve potansiyelini değerlendirirken eksikliklerini ve fazlalıklarını da tespit eder (Fındıkçı, 2003). Amaç, personelin performansını ölçerek gelişim alanlarını belirlemek, geri bildirim sağlamak ve kariyer gelişimini yönlendirmektir (Dessler, 2008).

Performans değerlendirme sürecinin aşamaları arasında; insan kaynakları planlaması, bireysel değerlendirme, eşleştirme ve kariyer geliştirme bulunur (Ünver, 2005). Ayrıca Gass ve Prince (1993) yedi aşamalı bir model önerir: Çalışma grupları oluşturmak, ön çalışmalar yapmak, eğitimler düzenlemek, performans ölçüm sistemleri geliştirmek, uygulamaları raporlamak ve performansı geliştirmek için fırsatlar belirlemek.

Ücret, çalışanların emeklerinin karşılığında aldıkları nakdi veya ayni değeri ifade eder ve işyerlerinde önemli bir motivasyon kaynağıdır (Öztürk, 2010; Cent, 2007). Ücret, sadece bireylerin geçimini sağlamakla kalmaz, örgütlerin sürdürülebilirliği ve toplumların ekonomik dengeleri için kritik bir öneme sahiptir (Ergül, 2006). İşverenler için ise ücretler, maliyet kontrolü ve iş gücü kalitesini artırma açısından önemli bir yer tutar (Uğur, 2003).

Etkili bir ücret yönetimi, örgütlerin stratejik hedeflerine ulaşmalarını sağlar, personel motivasyonunu artırır ve nitelikli çalışanları çekmekte yardımcı olur (Erdem, 2007). Ücret sisteminin adil ve şeffaf olması, çalışanlar arasında moral bozukluklarını önler ve örgüte olan güveni artırır (Fındıkçı, 2003). Ayrıca ücretin personel performansıyla ilişkilendirilmesi, motivasyonu yükseltir ve örgütsel bağlılık sağlar (Yıldız, 2003).

İnsan kaynakları yönetiminin önemli işlevlerinden biri, çalışanları örgütte tutmaktır. Bu süreç, örgütsel bağlılık ve adanmışlık, örgüt kültürü, iletişim, güven, iş sağlığı ve güvenliği gibi unsurlarla ilişkilidir (Altay ve Turunç, 2018; Çetinkaya-Özdemir ve Okur, 2020). Günümüzde iş gücü, hızla değişen iş modelleri ve teknolojiler karşısında korunması güç hale gelmiştir (Thirupathy ve Dhayalan, 2016). Nitelikli insan kaynağını elde tutmak, örgütlerin sürdürülebilirliği ve verimliliği için kritik öneme sahiptir (Cappelli ve Keller, 2014; Tabancalı ve Korumaz, 2014). Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği, çalışanların güvenli ve sağlıklı bir ortamda çalışabilmesi için gereklidir (Cent, 2007; Karabal, 2020). Olumsuz çalışma koşulları, düşük ücretler ve zayıf iletişim gibi faktörler, çalışanların örgütten ayrılmasına neden olabilir (Fang Li ve Devos, 2008). Bu nedenle etkili bir koruma stratejisi, çalışan bağlılığını artırmak ve verimliliği yükseltmek amacıyla örgütlerde uygulanmalıdır (Winterton, 2004).

Disiplin, çalışanların örgütün belirlediği kurallara ve düzenlemelere uygun davranmalarını sağlamak için kullanılan güçtür (Eren, 1993). Etkin yönetim anlayışına sahip örgütlerde de disiplin önemli bir rol oynar (Öztürk, 2018). Disiplin, örgüt kültürüne ve misyonuna uygun kurallar, etik ilkeler ve

performans kriterlerini içerir (Pelit ve Gökçe, 2020). Disiplinin başlıca amaçları arasında örgüt ve çalışan haklarını korumak, verimsizliği önlemek ve örgütün toplumsal sorumluluklarına katkı sağlamak yer alır (Sabuncuoğlu, 2013).

Disiplin süreçlerinin başarılı olabilmesi için kuralların belirlenmesi, paylaşılması, performansın izlenmesi ve gerektiğinde düzeltilmesi gerekir (Mathis ve Jackson, 1994). Ayrıca disiplin uygulamaları maddi ödüller (ikramiye, ücret artışı) ve manevi ödüller (taltif, terfi) gibi teşviklerle desteklenebilir. Cezalar ise ücret kesintisi ve işten çıkarma gibi maddi, sözlü uyarı ve görev değişikliği gibi manevi şekillerde olabilir (Cent, 2007).

Ayırma, personelin kendi isteğiyle ya da örgütün kararıyla iş sürecine katılımını sona erdirme işlemidir. İşi bırakma (istifa), çalışanın işten tatminsizlik veya stres gibi nedenlerle gönüllü olarak işten ayrılmasıdır. İşten ayırma (çıkartma) ise işverenin, çalışanın performansı veya davranışları nedeniyle iş sözleşmesini feshetmesidir (Akgeyik, 2019; Eroğlu, 2000).

Ayırmanın nedenleri arasında kariyer fırsatları, istenmeyen görevler, şikâyetlerin dikkate alınmaması gibi faktörler yer alır (Brown, 2006). Ayrıca iş sözleşmesindeki şartları yerine getirmeme, sağlık sorunları, devamsızlık gibi bireysel ya da örgütsel sorunlar da ayırmaya neden olabilir (Korkmaz ve Özkara, 2012).

Okullarda İnsan Kaynakları Yönetimi

Okullarda insan kaynakları yönetiminin temel farklılıkları diğer örgütlerle karşılaştırıldığında dikkat çeker. Okullarda, öğretmenler ve yöneticiler gibi insan kaynağının önemi büyüktür çünkü hem girdi hem de çıktı açısından insan kaynağı eğitim sürecinin merkezinde yer alır. Bu bağlamda öğretmenlerin ve yöneticilerin etkililiği ve verimliliği, insan kaynakları yönetim işlevlerinin etkin bir şekilde uygulanmasına bağlıdır (Zafer-Güneş ve Keskinkılıç-Kara, 2017).

Devlet okullarında, merkeziyetçi yönetim anlayışı nedeniyle insan kaynakları yönetim işlevlerinin tam anlamıyla uygulanması zor olabilir. Merkeziyetçilik, öğretmen alımından kariyer planlamasına kadar çeşitli süreçlerin esnek bir şekilde uygulanmasını engeller. Özel okullar ise rekabetçi ortamda öne çıkabilmek için daha esnek ve stratejik bir yaklaşım benimsemektedir. Bu nedenle özel okullarda insan kaynakları yönetimi, yetenekli insan kaynağını işe alma, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirmesi gibi işlevlerin daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmesine olanak tanır (Aytaç, 2015).

İnsan kaynakları yönetim olgunluğu, özel okullarda örgütsel bağlılık, iş yaşam kalitesi ve verimlilik üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Yüksek insan kaynakları yönetim olgunluğu, öğretmen ve yönetici bağlılığını artırarak okulun rekabetçi kimliğini güçlendirir ve iş verimliliğini yükseltir. Bu olgunluk, okulun kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanmasına ve örgütsel başarıya katkı sağlar (Argon ve Kaya, 2016; Cent, 2007).

Sonuç olarak özel okullarda insan kaynakları yönetim olgunluğunu belirlemek okulun etkinliğini ve rekabetçi gücünü artırmak için kritik öneme sahiptir. Bu olgunluk seviyesi sadece öğretmen ve yönetici performansını değil aynı zamanda okulun genel eğitim kalitesini de iyileştirir.

Yöntem

Bu araştırma, özel okullarda görev yapan insan kaynakları personellerinin deneyim, görüş ve düşüncelerini derinlemesine incelemeyi amaçlayan bir durum çalışmasıdır. Durum çalışması, özellikle neden ve nasıl sorularına odaklanarak bir durumu ayrıntılı olarak analiz etmeyi hedefler (Ekiz, 2003). Araştırmanın çalışma grubu, İstanbul ve Kocaeli'deki 13 özel okuldan seçilen insan kaynakları personelleri ya da okul yöneticilerinden oluşmaktadır ve okul tiplerinin çeşitliliğini sağlamak amacıyla okulların büyüklüğü, yönetim yapısı gibi değişkenler dikkate alınmıştır.

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerde insan kaynakları yönetim süreçleri ve işlevleri ile ilgili 15 soru sorularak insan kaynakları yönetim olgunluğu belirlenmiştir. İçerik analizi tekniğiyle analiz edilen veriler, kodlama, kategori ve tema oluşturma süreçlerinden geçmiştir. Kodlama sürecinde, görüş birliği sağlanarak güvenilirlik %70 ve üzerinde olacak şekilde kontrol edilmiştir (Miles ve Huberman, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bulgular

Özel okullarda yönetici veya insan kaynakları biriminde görev yapan personellerin görüşme sorularına verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. Öncelikle görüşmelerde İK süreci ve işlevleri hakkında 15 soru sorulmuş ve soruların cevapları "0-yok", "1-zayıf", "2-yeterli" ve "3-iyi" olarak puanlanmıştır. Soruları cevaplayan okul sayısı 13 olduğu için alınabilecek puan aralığı 0 ile 39 arasında olmuştur. Aşağıdaki tabloda sorulardan alınan puanları göstermektedir.

Tablo 1. Görüşmeler Sonucunda Sorulara Verilen Cevaplardan Alınan Toplam Puanlar

Soru	Alınan Toplam Puanlar
1. Soru	23
2. Soru	11
3. Soru	9
4. Soru	30
5. Soru	38
6. Soru	33
7. Soru	31
8. Soru	18
9. Soru	27
10. Soru	28
11. Soru	22
12. Soru	39
13. Soru	24
14. Soru	28
15. Soru	22

Özel okulların 2. ve 3. soruya verilen cevapların toplam puanı çok düşük, 5. ve 12. soruya verilen cevapların toplam puanı ise oldukça yüksektir. 2. ve 3. soru insan kaynakları politikalarının varlığı ve uygulama yönergelerinin yeterliliği ile ilgilidir. 5. ve 12. sorular ise işe alım kriterleri ve iş sağlığı ve güvenliği sürecini belirlemeye dönüktür.

Özel okul İK personelleri ya da okul yöneticilerine sorulan 15 soruya verilen cevaplar neticesinde okulların İnsan Kaynakları Olgunluk Düzeyi de belirlenmiştir. Okulların sorulara verdikleri cevaplardan aldıkları puanlar ile olgunluk düzeyleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Okulların İK Olgunluk Puanları ve Düzeyleri

Okullar	Aldıkları Puan	Olgunluk Düzeyi
K10	41	İYİ
K11	38	İYİ
K2	38	İYİ
K4	38	İYİ
K1	34	İYİ
K12	32	YETERLİ
K7	32	YETERLİ
K13	28	YETERLİ
K8	24	YETERLİ
K3	21	ZAYIF
K9	21	ZAYIF
K6	17	ZAYIF
K5	16	ZAYIF

Okullardaki İK sürecini yöneten personellere toplamda 15 soru sorulmuştur. Sorulardan alınabilecek puan aralığı 0-45'tir. Bu bağlamda İK olgunluk düzeyinden alınan puan aralıklarına göre okulların olgunluk düzeyi "Yok: 0-11 puan", "Zayıf: 12-22 puan", "Yeterli: 23-33 puan" ve "İyi: 34-45 puan" olarak belirlenmiştir. "İyi" olgunluk düzeyine sahip okullar K10, K11, K2, K4, K1; "yeterli" olgunluk düzeyine sahip okullar K12, K7, K13, K8; "zayıf" olgunluk düzeyine sahip okullar ise K3, K9, K6 ve K5'tir. Buna göre okulların 5 (%38) tanesi "iyi"; 4 (%31) tanesi "yeterli" ve 4 (%31) tanesi "zayıf" insan kaynakları olgunluğuna sahiptir.

Sonuç ve Değerlendirme

Özel okullardaki insan kaynakları yöneticileri ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde özel okulların çoğunun insan kaynakları politikasının olmadığı ya da bu politikanın yazılı ve sistematik bir şekilde oluşturulmadığı görülmektedir. İnsan kaynakları politikası, örgütlerin çalışanlarına yönelik temel değerleri ve ilkeleri belirleyen kritik bir belgedir. Bu bağlamda insan kaynakları politikasının eksikliği, okuldaki İK sürecinin ad hoc ve plansız bir şekilde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum çalışan memnuniyeti ve örgütsel verimlilik üzerinde olumsuz etkiler oluşturabildiği gibi uzun

vadeli planlama ve kurumun değerleri ile uyumlu bir insan kaynağı yönetimi stratejisi geliştirme hususunda örgütün yetersizliğini de göstermektedir. Bu sonuç Aksoy'un (2017) çalışmasında oraya koyduğu okullardaki insan kaynakları departmanı kurulması ve işlerliğinin sağlanması ile uyumluluk göstermektedir.

İnsan kaynakları olgunluğuna dönük ikinci en önemli sorun, özel okulların insan kaynakları planlamasına yönelik yönergelerinin yetersiz olmasıdır. Etkili bir insan kaynakları planlaması ile okullar, gelecekteki personel ihtiyaçlarına göre doğru zamanda doğru sayıda personel istihdam ederler. İK planlamasının olmaması ya da yetersiz olması, okulların insan kaynağı ihtiyacını proaktif bir şekilde yönetemediğini bunun neticesinde de personel yetersizliklerine veya aşırı personel istihdamına yol açabileceğini göstermektedir. Okulların uzun vadeli hedeflerine uyumlu İK stratejileri geliştirmeleri önemlidir. Bu değerlendirmelere benzer yorumları Akar (2010) da yaptığı çalışmada belirtmiş ve planlama yapılmadan istenilen sonuçlara ulaşılamayacağını, stratejik adımlar atılamayacağını vurgulamaktadır.

İnsan kaynakları işlevlerinden ve olgunluk göstergelerinden biri de insan kaynağını seçim kriterlerinin varlığı ve etkili olarak kullanılmasıdır. Çalışmada bu sorudan alınan yüksek puan, okulların işe alım süreçlerinde belirli seçim kriterlerine sahip olduğunu göstermektedir. İnsan kaynağı seçim kriterlerinin iyi tanımlanması, okulların daha profesyonel bir işe alım süreci yürüttüğünü göstermektedir. Bu durum okulların misyonlarına uygun adayları seçtiklerine işaret ettiği gibi öğretmen arzının yüksek olduğu bir toplumda seçimin de daha nitelikli adaylar üzerinden yapıldığını da ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucunda da özel okulların daha verimli ve yüksek performanslı bir iş gücüne sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırmanın bu boyutunu literatürde destekleyen bir çalışmada Altınok (2017), insan kaynağının eğitim kurumları açısından eşsiz bir değer ifade ettiğini belirttikten sonra nitelikli insan kaynağını seçmenin okula başarı kazandırabileceğini belirtmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği (İSG) konusundaki yüksek puanlar ise okulların çalışanlarının sağlık ve güvenliğini ön planda tutan bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. İSG uygulamalarına yüksek puan verilmesi, okulda çalışanların güvenliği için etkili önlemler alındığını ve gerekli güvenlik eğitimlerinin verildiğini göstermektedir. Diğer taraftan İSG'nin eğitim sektöründe yasal düzenlemeler ve kamuoyu beklentileri nedeniyle daha fazla önceliklendirildiği de ifade edilebilir. Sonuçta iyi bir İSG yönetimi, çalışanların motivasyonunu artırır, iş kazalarını azaltır ve iş verimini yükseltir. Literatürde bu sonucu destekleyen bir çalışmada (Günay ve Özbilen, 2023), okul müdürlerinin iş sağlığı ve güvenliği (İSG) uygulamaları kapsamında üstlendikleri sorumluluklar nedeniyle belirgin bir baskı hissettikleri ve tedirginlik yaşadıkları gözlemlenmiş, okul yönetimlerinin bu konu hakkında daha fazla çaba göstermesi gerektiği ortaya konmuştur.

Özel okulların olgunluk düzeylerinin birbirinden farklılık göstermesi, insan kaynakları süreçlerinin ve işlevlerinin tüm okullarda yaygın ve tutarlı bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkardığı bir diğer sonuç ise insan kaynakları yönetim süreçlerinin ve işlevlerinin özel okullarda standart hale gelmediğini ortaya koymaktadır. İyi olgunluk düzeyine sahip olan özel okulların profesyonel bir yaklaşım benimsedikleri, belirli standartlara ve iyi uygulamalara uygun hareket ettikleri, işe alım, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, kariyer yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği gibi alanlarda güçlü uygulamalarının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu okulların

stratejik bakış açılarının zayıf olduğu, politika oluşturmada ve yönergeleri takip etmede önemli adımlar atmaları gerektiği de vurgulanmalıdır. Yeterli olgunluk düzeyine sahip olan özel okulların İK süreçlerini genel olarak yerine getirdikleri ancak bazı yönetim süreçleri ve işlevleri konusunda geliştirilmesi gereken yönleri oldukları görülmektedir. Bu bağlamda eksiklik görülen süreç ve işlevlerin geliştirilmesi ve iyi olgunluk seviyesine ulaşmaları için gerekli tedbirlerin alınması da sağlanmalıdır. Zayıf olgunluk düzeyine sahip olan özel okulların insan kaynakları süreçlerinde ciddi eksiklikleri olduğu görülmektedir. Bu durum insan kaynakları yönetiminde sistematik bir yaklaşımın olmadığını veya süreçlerin yetersiz kaldığına işaret etmektedir. Bu okullar için öncelikli olarak temel insan kaynakları süreçlerinin ve işlevlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Bir Yol Haritası Önerisi

Zayıf insan kaynakları yönetimine sahip okullar için etkili bir yol haritası, mevcut durumun değerlendirilmesiyle başlar ve temel İK süreçlerinden stratejik yönetim becerilerine kadar sistematik bir gelişim planı içerir. Adım adım bir yol haritası önerisi şöyle kurgulanabilir:

1. Mevcut Durumun Değerlendirilmesi

- İnsan kaynakları süreçleri ve politikalarının mevcut durumu analiz edilmeli, eksiklikler, güçlü yönler ve iyileştirme fırsatları belirlenmelidir,

- Durum tespiti için çalışan memnuniyeti anketi, yönetim ve çalışanlarla yapılacak odak grup görüşmeleri önemli olmaktadır,
- İK süreçlerinin yazılı ve uygulama durumunun incelenmesi sağlanabilir.
- İK süreç ve işlevlere dair mevcut uygulamalara yönelik veriler toplanmalıdır.

2. İnsan Kaynakları Yönetiminin Temel Yapısının Kurulması

- Bu aşamada İK politika belgeleri ve yönergeleri hazırlanmalı ayrıca İK işlevlerini içeren süreçler standart hale getirilmelidir.
- İnsan kaynakları yönetiminden sorumlu birimler veya bireyler atanmalıdır. Küçük ölçekli okullarda bu görev, yönetim ekibinin bir üyesine devredilebilir.
- Çalışanların görev tanımları ve sorumlulukları açıkça tanımlanmalı, herkes ne yapması gerektiğini bilmelidir.

3. İK İşlevlerinin Geliştirilmesi

- İlgili pozisyonlar için kriterler belirlenmeli ve işe alım bu kriterler doğrultusunda yapılmalı,
- Mülakat ve seçim süreçleri standart hale getirilmeli,
- Çalışanların ihtiyaçlarına göre eğitim programları hazırlanmalı,
- İleri düzeyde liderlik ve stratejik yönetim eğitimlerine odaklanılmalı,
- Çalışan performansını ölçmek ve değerlendirmek için bir sistem kurulmalı,
- Geri bildirim süreçleri yapılandırılmalı ve düzenli değerlendirme toplantıları yapılmalı,
- Çalışanların mevcut yetkinlikleri ve uzun vadeli hedeflerine göre kariyer planlaması yapılmalı,
- Kariyer yolları açıkça tanımlanarak çalışanlara bir gelişim perspektifi sunulmalı,
- Piyasa standartlarına uygun, pozisyon ve performansa dayalı ücretlendirme sistemi oluşturulmalı,
- Çalışanların ücretlerini etkileyen kriterler (performans, deneyim, pozisyon) net bir şekilde tanımlanmalı,
- Performansa bağlı primler, sosyal yardımlar ve ödüllendirme mekanizmaları oluşturulmalı,
- Çalışan bağlılığını artırmak için ödüllendirme, sosyal etkinlikler ve takdir programları uygulanmalı,
- Çalışanların iş-yaşam dengesi gözetilerek esnek çalışma saatleri veya izin politikaları geliştirilmeli,
- Çalışanların fikir ve önerilerini rahatça paylaşabilecekleri platformlar oluşturulmalı,
- Çalışan memnuniyeti anketleri düzenli olarak yapılmalı ve sonuçlarına göre aksiyon alınmalı,
- İş sağlığı ve güvenliği standartları oluşturulmalı ve uygulanmalı,
- Risk değerlendirmeleri düzenli olarak yapılmalı,
- Çalışanlar için kabul edilebilir davranış kurallarını ve disiplin prosedürlerini belirleyen bir rehber hazırlanmalı,
- Disiplin süreçleri adil ve şeffaf bir şekilde uygulanmalı,
- Sorunların erken çözümü için çalışanlarla birebir görüşmeler ve resmî olmayan uyarı mekanizmaları oluşturulmalı,

- Çalışanın işten çıkış süreci profesyonelce yönetilerek kurum itibarını ve çalışan ilişkilerini koruyacak şekilde tasarlanmalı,
- İşten çıkan çalışanlara, gelecekteki rollerine katkı sağlayacak referans desteği verilmeli,
- Çıkış nedenlerini anlamak ve örgütsel iyileştirme için geri bildirim toplamak amacıyla çıkış mülakatları yapılmalıdır.

4. Stratejik Planlama ve Uzun Vadeli Yaklaşım

- Okulun uzun vadeli hedefleri doğrultusunda bir insan kaynakları planı hazırlanmalı,
- İK süreçlerinin başarısını ölçmek için ölçütler belirlenmeli ve düzenli raporlamalar yapılmalı,
- İK süreçlerini kolaylaştırmak için dijital araçlar kullanılmalıdır (örneğin; işe alım ve performans değerlendirme yazılımları).

5. Denetim ve İyileştirme

- İnsan kaynakları süreçleri düzenli aralıklarla denetlenmeli ve eksiklikler giderilmelidir.
- Elde edilen verilere dayalı olarak süreçler sürekli geliştirilmelidir.

6. Liderlik ve Kültürel Değişim

- Üst yönetimin İK süreçlerine aktif katılımı sağlanmalı,
- İK yönetiminin sadece idari bir süreç değil stratejik bir öncelik olduğu vurgulanmalı,
- Çalışanların katılımını artıran, açık iletişime dayalı bir örgüt kültürü oluşturulmalı,
- Çalışanlar için cazip bir çalışma ortamı yaratılarak işveren markası güçlendirilmelidir.

7. İyi Uygulamaların Paylaşımı

- Diğer özel okulların başarılı İK uygulamaları araştırılmalı ve bunlar örnek alınarak uygulamaya geçirilmeli,
- Bölgesel veya ulusal ağlara katılarak bilgi ve deneyim paylaşımı sağlanmalıdır.

8. Profesyonel Destek Alımı

- İnsan kaynakları yönetimi konusunda dışarıdan profesyonel destek alınmalıdır (eğitimler, danışmanlık vb.). Zayıf seviyede olan okullarda bu süreç, hem kaynak hem de deneyim eksikliğini hızla kapatabilir.

Bu yol haritası, insan kaynakları olgunluğu zayıf olan okullarda temel süreçlerin yerleştirilmesinden stratejik yönetim becerilerinin geliştirilmesine kadar sistematik bir gelişim sağlar. Her adım, mevcut durum ve ihtiyaçlar doğrultusunda esnek bir şekilde uyarlanabilir. Bu yaklaşım, çalışan memnuniyetini ve performansını artırarak eğitim kalitesine de olumlu katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Akar, G. (2010). İnsan kaynaklarında eğitim planlaması ve çalışanların eğitim uygulamalarına ilişkin algıları. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akgeyik, T. (2019). İstifa ve işten çıkarmayı etkileyen faktörler (Bir kimya fabrikası örneklemi üzerine ampirik bir araştırma). *Sosyal Güvenlik Dergisi, 9*(1), 11-28.

Aksoy, Ü. (2017). Eğitim kuruluşlarında insan kaynakları yönetiminin uygulanma düzeyi üzerine bir araştırma: Osmaniye örneği. *Yüksek lisans tezi*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksoy-Uğurlu, H. Ü. ve Doğan, A. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde dijital dönüşüm ve dijitalleşen işe alım işlevi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(45), 1-16.

Alanlı, A. (2022). İnsan kaynakları yönetiminin tarihsel gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi, 1*(1), 53-72.

Altay, M. ve Turunç, Ö. (2018). İş yükü, çalışma yaşam kalitesi ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Lider-üye etkileşiminin ve örgütsel bağlılığın aracılık rolü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(17), 191-229.

Altınok, V. (2017). Eğitim kurumlarında yöneticilerin insan kaynağı politikalarına ilişkin görüşleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 4*(2), 1-15.

Antonıu, E. (2010). Career planning process and its role in human resource. *Annals of the University of Petroşani, 10*(2), 13-22.

Aquinas, P. G. (2006). *Human resource management: principles and practice*. Vikas Publication House Pvt Ltd.

Argon, T. (2015). Eğitim kurumlarında insan kaynakları yönetimi işlevlerinin uygulanabilirliğine ilişkin eğitim çalışanlarının görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(3), 851-869.

Argon, T. ve Kaya, A. (2016). Özel okullarda insan kaynağı yönetimi işlevlerinden yönlendirme işlevinin okul yöneticilerine göre değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 140-152.

Aytaç, T. (2015). Okullarda bütünleştirilmiş yetenek yönetimi modeli: Öğretmen görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 39*(39), 1-24.

Batga-Yurtsever, B. (2023). İnsan kaynakları planlamasında yapay zeka. G. Gürler ve M. Arat (Ed.). *İnsan kaynakları yönetiminde yapay zeka* içinde. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Berberoğlu, G. (1991). *Karşılaştırmalı yönetim-kültürel özelliklerin yönetime etkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bingöl, D. (2010). *İnsan kaynakları yönetimi* (8. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Brown, J. (2006). *Personnel practices: Exit interviews and questionnaires*. ABD: Alexandria.

Cappelli, P. ve Keller, J. (2014). Talent management: Conceptual approaches and practical challenges. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 1*(1), 305-331.

Cent, H. (2007). Özel okullarda insan kaynakları yönetim uygulamalarının incelenmesi. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.

Collings, D. G., McMackin, J., Nyberg, A. J. ve Wright, P. M. (2021). Strategic human resource management and Covid-19: Emerging challenges and research opportunities. *Journal of Management Studies*, *58*(5), 1378-1382.

Çetinkaya-Özdemir, G. ve Okur, M. E. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yetenekli çalışanları çekmeye ve elde tutmaya etkisi: Algılanan dışsal prestijin aracı rolü. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(4), 670-687.

Danışman, A. (2008) *Türkiye'de insan kaynakları yönetimi uygulamaları*. Adana: Nobel Yayınevi.

Demirkaya, H. (2006). İnsan kaynakları bölümünün organizasyonu. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(2), 1-21.

Dessler, G. (2008). *Human resource management* (11. Baskı). New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Djabatey, E. N. (2012). Recruitment and selection practices of organizations: A case study of HFC Bank (GH) Ltd. *Yüksek lisans tezi*. Kwame Nkrumah University of Science and Technology. Ghana: Kwame Nkrumah University of Science and Technology.

Duru, M. N. ve Korkmaz, M. (2013). Performans değerlendirmenin insan kaynakları yönetimindeki önemi üzerine uygulamalı bir araştırma. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, 31*, 3-26.

Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş: Nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Erdem, E. (2007). *İnsan kaynaklarında ücret yönetimi sisteminin oluşturulması ve bir uygulama. Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.

Eren, E. (1993). *Yönetim organizasyon*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Ergül, H. F. (2006). Kurumlarda ücret, ücret sistemleri ve ücret- başarı ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(18), 92-105.

Eroğlu, F. (2000). *Davranış bilimleri* (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.

Fang Li, F. ve Devos, P. (2008). Talent management: art or science: The invisible mechanicm between talent and talent factory. *Unpublished master's thesis*. University of Kalmar, Sweden.

Fındıkçı, İ. (2003). *İnsan kaynakları yönetimi* (5. Baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Gass, G. L. ve Prince, C. (1993). Family of measures: A tool for continuous improvement. W. F. Christopher ve C. G. Thor (Ed). *Handbook for productivity measurement and improvement* içinde (ss. 4-8). Portland: Productivity Press.

Günay, G. ve Özbilen, F. M. (2023). Okul müdürlerinin okullarda yürütülen iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14*(4), 288-303.

Hayes, D. C., Hunton, J. E. ve Reck, J. L. (2001). Market reactions to ERP implementation announcements. *Journal of Information Systems, 15*(1), 3-16.

Hazıroğlu, T. (2019). Modern dünya bağlamında insan kaynakları kavramının eleştirisi ve insan değerleri fikrinin doğuşu. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 5*(1), 93-115.

Hepsevim, A. (2019). Otel çalışanlarının kariyer planlama hedeflerinin incelenmesi: İstanbul ili örneği. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul Arel Üniversitesi SBE.

Karabal, A. (2020). İş sağlığı ve iş güvenliği. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5*(1), 1-21.

Khera, S. N. ve Gulati, K. (2021). Human resource information system and its impact on human resource planning: A perceptual analysis of information technology companies. *IOSR Journal of Business and Management, 3*, 6-13.

Kılıç-Kırılmaz, S. (2021). Covid-19 pandemisinin insan kaynakları yönetimi üzerine etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Sosyoekonomi, 29*(50), 255-276.

Koca, D. (2020). Sanayi 4.0 kapsamında Türkiye'de işgücünün yeni becerilerinin belirlenmesi: Beceri talebi ve arzının karşılaştırılması. *Doktora tezi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE.

Korkmaz, A. ve Özkara, O. (2012). İşçi davranışlarının işverenin işten çıkarma kararı üzerindeki etkileri: Isparta ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(16), 207-222.

Köroğlu, V. ve Koç, M. (2017). Stratejik yönetim açısından taylorizm prensiplerinin zamanımıza yansımaları. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 1-18.

Mathis, R. L. ve Jackson, J. H. (1994). *Human resource management* (7. Baskı). South-Western.

Meyer, J.P. ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review, 1*(1), 61-89.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2. Baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.

Öztürk, A. T. (2010). İnsan kaynakları yönetiminde performansa dayalı ücret ve teşvik sistemi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2*(2), 1-10.

Öztürk, C. (2018). Polis disiplin işlemleri: Tüzükten genel kolluk disiplin hükümleri hakkında kanun hükmünde kararnameye. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(18), 29-36.

Pelit, E. ve Gökçe, F. (2020). İnsan kaynakları yönetiminde bürokratik ve disiplin işlemleri kapsamındaki sorunlar: Turizm işletmeleri örneğinde teorik bir inceleme. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi, 23*(1), 52-77.

Sabuncuoğlu, Z. (2013). İnsan kaynakları yönetimi (7. Baskı). Beta Basım AŞ.

Stearns, P. N. (2018). The industrial revolution in world history (4. Baskı). New York: Routledge.

Storey, J. (1995). Human resource management: Still marching on or marching out? J. Storey (Ed.). *Human resource management a critical text* içinde (ss. 3-20). Routledge Publishing.

Sunday, A. O., Olaniyi, D. E. ve Mary, F. O. (2015). The influence of recruitment and selection on organizational performance. *International Journal of Advanced Academic Research-Social Sciences and Education*, 1-63.

Şenkul, G. (2022). İş etiğinin işe alım sürecine etkisi: yapay zekâ uygulamalarının rolü. *Doktora tezi*. Başkent Üniversitesi SBE.

Tabancalı, E. ve Korumaz, M. (2014). Eğitim örgütlerinde yetenek yönetimi. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, 25*(1), 139-156.

Tahiroğlu, F. (2002). *Düşünceden sonuca insan kaynakları*. Hayat Yayıncılık.

Taşlıyan, M., Arı, N. Ü. ve Duzman, B. (2011). İnsan kaynakları yönetiminde kariyer planlama ve kariyer yönetimi: İİBF öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3*(2), 231-241.

Tekin-Epik, M., Çiçek, Ö. ve Altay, S. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak tarihsel süreçte ailenin değişen/değişmeyen rolleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 17*(38), 35-58.

Thirupathy, A. ve Dhayalan, C. (2016). Employee retention and turnover using motivational variables at India. *International Journal of Research-Granthaalayah, 8*(4), 1-11.

Tunçer, P. (2012). Değişen insan kaynakları yönetimi anlayışında kariyer yönetimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(1), 203-233.

Uğur, A. (2003). *İnsan kaynakları yönetimi*. Sakarya: Sakarya Kitabevi Yayın ve Dağıtım.

Ünver, Y. (2005). *İşletmelerde kariyer yönetimi ve performans değerlendirme sistemleri*. Dönem Projesi. Ankara.

Winterton, J. (2004). A conceptual model of labour turnover and retention. *Human Resource Development International, 7*(3), 371-390.

Wood, S. (2024). The transformation of work? S. Wood (Ed.). *The transformation of work?: Skill, flexibility and the labour process* içinde (ss. 1-46). London: Routledge.

Yarımkaya, A. (2011). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, S. (2003). İşletmelerde performans değerleme ve bir araştırma örneği. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Yılmaz, F. ve Ünsar, S. (2007). Performans değerlendirme sistemi ve kullanım alanları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 35-57.

Zafer-Güneş, D. ve Keskinkılıç-Kara, S. B. (2017). Özel okullarda yetenek yönetimi uygulamaları. *Sakarya University Journal of Education, 7*(1), 142-154.

Eğitim Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Teknolojik Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki

Nur Cihan Örnek

Öz: Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve güçlü teknik yetenekleri, teknolojinin eğitim sistemine entegrasyonunu kolaylaştırmakta ve eğitimin kalitesini artırmaktadır. Bu nedenle bu özelliklerin geliştirilmesi konusunda araştırma yapılmasına ve eğitim yöneticilerine yardımcı olunmasına ihtiyaç vardır. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yetenek düzeyleri arasındaki ilişki, eğitim sisteminin etkililiği ve verimliliği açısından önemli bir konudur. Bu araştırmada, eğitim yöneticilerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri arasındaki ilişki demografik değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırmada Nicel Araştırma yöntemlerinden İlişkisel (Korelasyonel) Tarama deseni kullanılmıştır. Araştırma 2022–2023 eğitim-öğretim yılı Konya İl Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda görevini sürdüren Rastgele (Yansız) Örneklem ile seçilmiş olan ve anket sorularının tamamını yanıtlamış olan 68 eğitim yöneticisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgiler", Christensen ve Knezek (2017) tarafından geliştirilen ve Fidan, Debbağ ve Çukurbaşı (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan 21. Yüzyıl Öğrenmelerinde "Teknoloji Yeterliliği Öz-değerlendirme Ölçeği" ve Wielkiewicz ve Meuwissen (2014) tarafından geliştirilen ve Engin vd. (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan "Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Araştırma sonucunda 68 eğitim yöneticisinden elde edilecek veriler üzerinden sonuçlara ulaşılmıştır. Ölçeklerden elde edilen verilerin çözümlenmesinde bilgisayar ortamında SPSS 22.0 paket programı kullanılarak anlamlılık düzeyi.005 olarak kabul edilmiştir. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmaya göre, eğitim yöneticilerinin; yaşam boyu öğrenme düzeyleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri arasında çok yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, eğitim liderliğinin geliştirilmesinde bu iki alanın bütünleşik olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Araştırma sonuçları, eğitim politikalarının yeniden şekillendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Teknolojik Yeterlik, Okul Müdürü, Yaşam Boyu Öğrenme, Eğitim Yöneticisi, Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri

Giriş

Eğitim, insanlara yeteneklerine göre gelişme fırsatı vererek sosyal adaleti ve fırsat eşitliğini sağlamanın en etkili aracıdır. Eğitim, bir bireyin entelektüel, bilişsel, fiziksel ve ruhsal gelişimini destekleme sürecidir. İstenilen yaşam düzenine ulaşmak için en etkili gelişim araçlarından ve çabalarından biri eğitimdir (Akça vd., 2017).

Eğitim, insanların ve toplumların gelişmesinde olduğu kadar varlık ve değerlerinin korunmasında da önemlidir. Değişen koşullar, teknoloji, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve fırsatlar eğitimin geleceğini etkileyen değişkenlerden bazılarıdır. Bu nedenle özellikle içinde yaşadığımız 21. yüzyılda

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Yönetimi Bölümü. İletişim: nurcornek@gmail.com

sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmeler eğitimi, eğitimin içeriğini ve müfredatını, kullanılacak araç ve gereçleri değiştirmiştir. Bu değişim çok hızlı olmakla birlikte eğitimcilerin bu değişimi yönetme, kullanma ve eğitim süreçlerine entegre etmede bazen sorun yaşadıkları ya da senkronize bir şekilde iyi kullanabildikleri gözlemlenmiştir.

Örgütsel değişim, sürekli gelişme ve iyileştirmeye dayalı dinamik bir süreçtir. Değişim, örgütün yapısı, işlevi, kültürü ve örgütü oluşturan kişilerle yakından ilgilidir. İnsan davranışlarının, kültürel farklılıkların ve bu faaliyetler arasındaki ilişkilerde yer alan algıların da bir örgütün değişim sürecindeki performansında önemli faktörler olduğunu kabul etmek doğru bir yaklaşımdır (Katıtaş, 2018). Örgütün dengesinin bozulmaması için değişimi izleyen değil öncülük eden liderlere ihtiyaç vardır.

Vizyon ve strateji belirleme yeteneği, dönüştürücü liderliğin önemli özelliklerinden birisidir (Ayık & Şayir, 2014). Dönüştürücü liderler örgüt içinde ve dışında değişime öncülük eden ve değişim vizyonunu oluşturan yöneticilerdir. Değişime etkili biçimde liderlik edebilmek için, değişimin doğasını anlamak, değişime gösterilen direnç ve verilen tepkiyi iyi analiz edebilmek; değişim döngüsünü etkili biçimde yönetebilmek gerekir (Şahın, 2011). Aynı zamanda etkili iletişim ve motivasyon, seferberlik hissi oluşturmak, değişime liderlik edebilecek vasfa sahip bireyleri tespit etmek, vizyon ve strateji geliştirmek, yetkelendirmek, projeler ile kısa dönemli kazanımlar elde etmek, kazanımları arttırmak, değişimin etkilerini kalıcı kılmak ve süreklilik gereklidir (Bozdoğan, 2018).

İnsanlar doğduğu andan ölene kadar bir şeyler öğreniyor ama öğrenmeyi öğrenmeden önemli olan şey hayatta başarı için istikrardır. Beynimizde milyarlarca nöron var bunları yakmanın en hızlı yolu okumaktır. Okudukça kelime dağarcığı zenginleşmekte dolayısıyla hayal dünyası zenginleşmektedir. Khan Academy Türkiye Direktörü Alp Köksal (2020): Gelecek İçin Öğrenme Alanında Yenilikler Konferansı'nın Eğitimde Dijital Dönüşüm Panelinde de değindiği gibi makineleşen bir dünyada verim -değer- üretebilmeye devam edebilmek ve dönüşümü en iyi şekilde kucaklayabilmek için öğrenmenin hayat boyunca sürdürülme ihtiyacı artış gösteren bir olgudur. Bu olguyu söylendiği dönemin ötesinde 21. Yüzyılda da aynı geçerlilikte karşımızda duran şu sözler de yansıtıyor: *"Öğrenmeyi bıraktığın zaman, ölmeye başlarsın."* Albert Einstein ve *"Bugünün çocuklarını dünün yöntemleri ile eğitirsek yarınlarından çalarız."* John Dewey.

Okul müdürünün bir yöneticiden ziyade bir lider olması gereklidir. Bu lider yargılamaz. Bireylere; ilerleme fırsatı vererek onlara sınırsız kaynak sağlar, içinde çalışmaktan onur duyacakları iş ortamları sağlar. Çalışanların işlerini yaparken keyif almaları ve performanslarını en üst düzeye çıkarmaları için çaba gösterir (Memişoğlu, 2016). Liderin bazı rolleri vardır: Bu, ortak bir misyon ve vizyon oluşturmak, etkileşimli organizasyonlar tasarlamak ve yönetmek, insanlar arasındaki etkileşimleri yönetmek, problem çözmeyi savunmak ve organizasyonel gelişim stratejilerini formüle etmek ve tartışmak anlamına gelmektedir (Ayık & Şayir, 2014).

Araştırma Konusu

Günümüz dijital toplumunun ihtiyaçlarını karşılayan bir eğitim yaklaşımı olan yaşam boyu öğrenme kavramı, toplumun içselleştirmesi gereken bir anlayıştır (Özkorkmaz, 2016). Bireylerin yeni durumlara uyum sağlamasını sağlamak, aynı zamanda bireysel üretkenliği ve toplumun ve iş dünyasının gelişimine katılımı artırmaktadır.

Teknolojik yeterlik ise 21.yüzyıl için elzem bir özelliktir. Günümüzde hızla gelişmekte olan teknoloji; eğitime entegre edildiğinde yeni öğretim yöntemlerini doğurmaktadır. Gelişen teknolojiye ayak uydurabilen okullar ve eğitim yöneticileri Türkiye'nin kalkınması için önemli görülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Araştırma Problemi

Bu araştırma eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlikleri ile yaşam boyu öğrenme düzeyleri arasında anlamıbir ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aramaktadır.

Araştırmanın amacına hizmet etmek üzere alt problemler belirlenmiş ve bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ne düzeydedir?
2. Eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlik düzeyleri nedir?
3. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermekte midir?
4. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri yaşa göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik becerileri arasındaki ilişkinin kişisel değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Konuyla ilgili literatür taranarak teorik bir çerçeve oluşturulmuş, ilgili çalışmalara yer verilmiş, veriler analiz edilerek yorumlanmış, ilgili literatür karşılaştırılarak sonuçlar tartışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Eğitim sistemlerini etkileyen faktörler, tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar çok ve karmaşıktır. Formal eğitim okul çatısı altında örgütün her bir paydaşının özverisiyle yapılmaktadır(Katıtaş, 2018). Okul kültürünün oluşmasını sağlayan ve süreci yöneten de eğitim yöneticileridir (Sezgin, 2010).

Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yetenek düzeyleri arasındaki ilişki oldukça önemli bir konudur. Eğitim yöneticileri, eğitim sisteminin temelini oluşturan ve önemli bir rol oynayan kişiler olduğundan, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin ve teknik yeterlilik düzeylerinin araştırılması, eğitimin kalitesinin artırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırma eğitim yöneticilerinin iyi bir lider olabilmesi için yaşam boyu öğrenmeleri ile teknolojik yeterliklerini öz değerlendirmeleri arasındaki ilişkiyi açığa çıkarması açısından önemlidir. Bundan mütevellit eğitim politikalarına ulusal, kurumsal ve bireysel olarak yenilenmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırma süresince aşağıdaki sayıltılar doğrultusunda hareket edilecektir.

- Araştırmaya katılan eğitim yöneticileri veri toplama aracına samimi yanıtlar vermişlerdir.
- Araştırmanın örneklemi evreni temsil edebilecek düzeydedir.
- Veri toplama araçları araştıranın amacına hizmet etmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın yürütülmesindeki zaman ve yayılma hızı göz önünde bulundurularak veri toplama aracı katılımcılara e-posta ve internet üzerinden haberdar edilmiştir. 2022-2023 eğitim öğretim yılın içeresinde Konya İl Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarda görev yapan ve eğitim yöneticilerini her yönüyle temsil edebilecek okul yöneticileri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma konusu ile ilgili olmakla birlikte örneklem ve zaman kısıtlılığından gerekçeli olarak araştırmada ele alınamayacak konular: katılımcıların demografik özelliklerinden; yürütücüsü oldukları/katılım sağladıkları projeler (TÜBİTAK, e-Twinning vb.), edindikleri sertifikalar (hizmet içi vb.) olarak belirlenmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde araştırmada ilişkisi araştırılan yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri değişkenlerinin kavramsal gelişimleri açıklanmaktadır.

Teknoloji

Araştırma ve geliştirme faaliyetleri, üretim, pazarlama, satış ve satış sonrası hizmet dahil olmak üzere endüstriyel süreçlerin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan tüm bilgi ve becerileri ifade eder (Doğan, 2013).

Teknolojik Yeterlik

Teknoloji geliştikçe bireylerin toplumun değişen ihtiyaç ve beklentilerine yanıt olarak yeni teknolojileri etkin bir şekilde kullanmak için gerekli beceri ve teknik bilgiyi geliştirmektir. Teknik yeterlik, bireyin teknolojik araç ve cihazları etkin bir şekilde kullanma yeteneğidir. Eğitim yöneticilerinin teknik yeterlilik düzeyi, onların eğitim teknolojisini kullanma becerilerini, teknik yeteneklerini ve teknoloji kullanımına yönelik tutumlarını yansıtmaktadır. Eğitim yöneticileri arasında yüksek düzeyde teknik yeterlik, teknolojinin eğitim sistemine etkin entegrasyonunu sağlayacaktır. Bu, öğrencilerin ve öğretmenlerin teknolojiden yararlanma becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Ayrıca, eğitim yöneticilerinin teknik yeterliliğinin yüksek olması, eğitim sisteminde teknolojinin kullanımını teşvik edecek ve yenilik peşinde koşmak için gereken motivasyon ve yeteneği artıracaktır.

Eğitim Yöneticisi

Devlet okullarında görevini sürdüren okul müdürleri, okul müdür yardımcılarından oluşmaktadır (bu araştırma kapsamında).

Yaşam Boyu Öğrenme:

"Yaşam boyu öğrenme, bireysel, sosyal, kültürel, ekonomik ve özellikle istihdam alanları ile ilişkili olarak bireylerin ilgi alanlarının tespit edilerek bilgi, beceri, tutum ve davranışlar ile yeterliliklerini geliştirmek amacıyla, hayatları boyunca katıldıkları örgün ve yaygın eğitim sonucunda gerçekleştirdikleri öğrenme etkinlikleri ve bu etkinlikler sonucu elde edilenlerin belgelendirilmesidir" (Aksoy, 2008).

Bireylerin yaşam boyu öğrenme becerilerini sağlayarak öğrenen bireylerden öğrenen toplumlara doğru gelişmek tüm ülkelerin ortak hedefidir. Bu anlamda toplumsal eğitimden sorumlu olan öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme becerisinin son derece önemli olduğu söylenebilir (Yalçın İncik, 2020).

"Öğretmenler yaşam boyu öğrenenlerdir" (Scales vd., 2013). Geleneksel öğretim yaklaşımları, öğrencilerin mevcut müfredata ayak uydurmasını bekler. Yetişkin eğitiminde Lindeman tarafından yürütülen araştırma, müfredatların öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi nedeniyle programların bağlamsal olduğunu ve öğretme ve öğrenme için en değerli kaynak olmadığını vurgulamaktadır (Keleş, 2020).

İnsanlığın, kültürün, yeniliğin ve iş birliğinin yeniden doğuşu, insanların kendi potansiyellerini gerçekleştirme yeteneklerine dayanmaktadır. Bilgi, beceri ve nitelikler yaşam boyu öğrenme yoluyla edinilebilir ve güncellenebilir. Bireyin aldığı eğitim ve öğretim ile üst düzeyde katkı sağlanmaktadır.

Kişisel, topluluk, sosyal ve istihdam yaklaşımı yoluyla bireyler. Bilgi, beceri, ilgi ve yeteneklerini geliştirmek için hayatı boyunca üstlendiği her türlü öğrenme etkinliğidir (Özkorkmaz, 2016).

Yaşam boyu öğrenme, bireyin yaşamı boyunca öğrenme kapasitelerini ve becerilerini geliştirme sürecidir (Bulaç & Kurt, 2019).

Yaşam boyu öğrenme ihtiyacı her geçen zamanda artış gösteren bir olgudur. Hayat boyu öğrenmeye olan ihtiyaç artıyor. Bireylerin gelişimlerini şekillendirmesi, yaşlılığın gereksinimlerine uyum sağlaması ve hatta inovasyonu yönlendirmesi için yaşam boyu öğrenme gereklidir. Ulusal Planlama Kurumları Teknik Komitesi raporu (2001), yaşam boyu öğrenmenin hedefini, fırsatlar yaratarak kişisel gelişimi teşvik etmek, sosyal içermeyi sağlamak ve ekonomik büyümeyi sağlamak olarak tanımlar (Özkorkmaz, 2016).

Eğitim Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Düzeyleri

Kısa vadeli bir hedef, eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin, özellikle e-öğrenme olmak üzere yeni bilgi ve iletişim teknolojisi araçlarını kullanarak hizmet içi eğitimlerini desteklemek olmalıdır (Akça vd., 2017). Bireylerin mesleki ve kişisel gelişimleri için yaşamları boyunca edindikleri hem örgün hem de yaygın eğitimi içeren bir süreçtir (Boztepe & Demirtaş, 2018).

Yaşam boyu öğrenme, kişisel gelişim amacıyla bireyin tüm bilgi, değer ve becerileri edinmesini destekleyen, pekiştiren ve bunları yaşamı boyunca tüm rollere, durumlara ve ortamlara uyarlayan aşamadır (Barker, 1998).

Bu bağlamda bireylerin kendi gelişimlerini şekillendirmeleri, yaşlılığın gerekli koşullarına uyum sağlamaları ve hatta yenilik yapabilmeleri için yaşam boyu öğrenmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde yaşam boyu öğrenmeye yönelik talep, bilim ve teknolojinin gelişmesi, çok kültürlülük, medya etkisi, bilgi patlaması, artan çevre bilinci ihtiyacı, yenilikçi bir iş gücüne duyulan ihtiyaç ve kişiselleştirmeye yönelik artan bir eğilim vb. tarafından yönlendirilmektedir. Herkes için, her zaman ve her yerde etkili yaşam boyu öğrenmenin toplum ve bireyler için bu ihtiyaçları yeterince karşılayabilmesi ve hem bireylere hem de topluma fayda sağlayabilmesi açısından önemli olduğu gün geçtikçe netleşmektedir (Boztepe & Demirtaş, 2018). Bilim ve teknolojinin gelişmesi, çok kültürlülük, medya etkisi, bilgi patlaması, artan çevre bilincine duyulan ihtiyaç, yenilikçi bir iş gücüne duyulan ihtiyaç, artan kişiselleştirme eğilimi vb. Bu gereksinimleri doğru bir şekilde karşılayan toplumlar ve bireyler, hem bireylere hem de topluma fayda sağlayacaktır. Hayat boyu öğrenme, insanların geleceğe hazırlanmalarının en iyi yoludur. Hayat boyu öğrenme genellikle kendi öğrenmeniz için sorumluluk almanızı gerektirir. Öz değerlendirme becerileri, bireylerin bilgiye erişmenin yollarını bulmalarına ve profesyonel gelişim için planlar ve projeler oluşturmalarına yardımcı olur. Hayat boyu öğrenenler, bilgilerinin ötesinde etkili bir şekilde öğrenme ve uyum sağlama yeteneğine sahiptir. Hayat boyu öğrenme kavramı, insanların sürekli yenilik yapma ve gelişme çabalarının bir sonucudur.

Eğitim Yöneticilerinin Teknolojik Yeterlikleri

Bu bölümde eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlikleri üzerine yapılan araştırmalara ve bu araştırmalar sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Dijital çağda, eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerine ve teknolojik yetkinliğe sahip olmaları hayati önem taşımaktadır. Dijital teknolojilerin entegrasyonu, öğretmenlerin cinsiyeti ve yaşının bilgi, yeterlilikleri ile ilgilidir. Bu nedenle çalışma, yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve teknoloji entegrasyonu öz yeterliliği ile ilgili kişisel ve durumsal değişkenleri incelemeye odaklanmaktadır. Kişisel ve durumsal değişkenler de mesleki yeterlilik ve yaşam boyu öğrenmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, eğitim yöneticilerinin dijital çağın taleplerine ayak uydurmak için gerekli yaşam boyu öğrenme eğilimlerini ve teknolojik yeterlilikleri geliştirmeleri gerekmektedir (Krause & Becker, 2024).

Uzun vadeli teknolojiye hazırlık planları, okul yöneticilerinin, okullar için gelecekteki teknoloji kapasitesi ihtiyaçlarının belirlenmesi gibi ileri düzeyde planlama gerektiren durumlarda, bu yöndeki faaliyetleri mevcut tesislerin kullanım düzeylerinden daha zayıf bulacağını kabul etmektedir (Öztaş, 2013).

Persaud'a (2006) göre okul yöneticileri teknoloji liderliği bilgi ve becerileri açısından okul yöneticileri, öğretim ve eğitim sürecinde teknoloji uygulamalarını en etkin şekilde kullanmak için gerekli bilgi ve becerilere sahiptir. Bir teknoloji lideri olarak öğretmenlerin gereksinimlerini en etkili teknoloji kullanımı açısından karşılayabilmektedir ve bu konuda rol model olmaktadır (Güven & Akgün, 2015). Eğitim yöneticileri sadece eğitim ve öğretimde iyi liderler olmamalı, aynı zamanda güçlü teknik yeterliliklere sahip olmalı, hızlı teknolojik değişime uyum sağlamalı ve yönetsel niteliklerine teknik liderliği de eklemelidirler (Gültekin, 2013).

Yaşam boyu öğrenme, insanların yaşamları boyunca bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirdikleri süreçtir. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri onların öğrenme motivasyonlarını, öğrenme isteklerini ve öğrenme alışkanlıklarını yansıtmaktadır. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, eğitim sisteminin etkililiği ve verimliliğinde önemli rol oynamaktadır. Çünkü

eğitim yöneticileri eğitim sistemindeki politikaların ve uygulamaların belirlenmesinde önemli kişilerdir. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenmeye yönelik eğilimleri yüksek olduğunda, bu durum öğrenme motivasyonunu, katılımını ve çalışma alışkanlıklarını olumlu yönde etkiler. Türkiye'de de okul liderlerinin teknik yeterlilikleri üzerine bir çalışma yürütülmektedir. Ancak uluslararası literatürde ve Türkiye'de eğitim yöneticilerinin teknoloji algıları ile teknik yeterlilikleri arasındaki bağlantıyı gösteren yeterli araştırma olmadığı söylenebilir (Güven & Akgün, 2015).

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde; çalışma tasarımı, çalışma tasarımı, evren ve örneklem seçimi ve hesaplamaları, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri analizi, çalışma geçerliliği ve güvenirliği yer almaktadır.

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama deseni kullanılarak eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yetenek düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada aralık/oran ölçekleri kullanıldığı için Pearson veya çoklu korelasyon teknikleri kullanılmıştır.

Geçmiş veya şimdiki durumlar kendilerine göre açıklanabilir. Genel tarama desenleri, evren hakkında genel yargılarda bulunmak için tüm popülasyonlara veya gruplara uygulanan tarama önlemleridir. İlişki tarama deseni ise iki veya daha fazla değişken arasındaki kovaryansın varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma desenleridir. Tanımlayıcı istatistikler. Betimsel teknikler kullanılarak örneklemlerden elde edilen istatistikleri kullanarak kozmik değerlerin doğru tahmin edilmesini sağlayan yöntem ve tekniklerdir. Denekler iki değişkenin özelliklerini gösterdiğinde iki değişken arasında ilişki kurmak için korelasyon teknikleri kullanılır (Büyüköztürk, 2018).

Evren ve Örneklem Seçimi ve Hesaplanması

Araştırmanın evrenini 2022–2023 eğitim-öğretim yılı Konya ilinde bulunan resmi okullarda görevini sürdüren ve eğitim yöneticilerini her yönüyle temsil edebilecek okul yöneticileri arasından Rastgele (Yansız) Örneklem ile seçilmiş olan ve veri toplama aracının sorularının tamamını yanıtlamış olan 68 eğitim yöneticisi oluşturmaktadır.

> "Rastgele seçim yöntemi, evreni temsil eden bir örneklem seçilerek evrene genellemeler yapmaya imkân verir" (Demir, 2017)

Çalışma Grubu

Araştırma sonunda Konya İl Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bulunan ve tesadüfi küme örnekleme yöntemiyle belirlenen resmi okullarda görevli Rastgele (Yansız) Örneklem ile seçilmiş olan en az 68 eğitim yöneticisinden elde edilen veriler üzerinden sonuçlara ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmayı yürütebilmek amacıyla Konya'da bulunan resmi okullarda görevini sürdürmekte olan eğitim yöneticilerine uygulanmak üzere ölçekler belirlenmiş ve araştırmanın amaçları doğrultusunda ölçeklerin kullanım izinleri alınmıştır.

Verilerin toplanmasında; araştırmacı tarafından geliştirilen ve katılımcılarla ilgili çeşitli demografik bilgileri elde etmek amacıyla kişisel bilgi formu, katılımcıların teknolojik yeterliklerini belirlemek amacıyla kullanılan "Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği" ve katılımcıların yaşam boyu öğrenme eğilimlerini saptayabilmek amacıyla "Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Ölçeği" kullanılmıştır.

Ölçekler, Konya'da bulunan ve tesadüfi küme örnekleme yöntemiyle belirlenen resmi okullarda görevli eğitim yöneticilerine uygulanmıştır.

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı, üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, çalışma unvanları, çalışılan okul kademesi, branşları değişkenlerinin olduğu demografik özelliklerin sorulduğu kişisel bilgi formu yer almaktadır.

İkinci bölümde ise Christensen ve Knezek (2017) tarafından geliştirilen ve Fidan, Debbağ ve Çukurbaşı (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan 21. Yüzyıl Öğrenmelerinde "Teknoloji Yeterliliği Öz-değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır.

Son bölümde ise Wielkiewicz ve Meuwissen (2014) tarafından geliştirilen ve Engin vd. (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan "Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği" kullanılmıştır.

Ölçeklerin uygulanması yaklaşık olarak 20-25 dakika sürmektedir.

Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği

Eğitim yöneticilerinin teknoloji kullanım yeterliliğini belirlemek amacıyla 24 sorudan oluşan "Teknoloji Yeterlik Öz Değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır. "Teknoloji Yeterlilik Öz Değerlendirme Ölçeği" Fidan, Debbağ ve Çukurbaşı (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve 606 öğretmen üzerinde geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçek maddelerinin tümü için iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,889, boyutlar için Cronbach Alpha katsayısı; E-posta boyutu için 790;. İnternetin boyutu. entegre uygulama boyutu için 897; Teknoloji ile öğretim boyutu için,918 olarak hesaplanmıştır. E-posta boyutu: Bu araştırmada Cronbach Alpha değeri kullanılmıştır. Cronbach Alpha değeri, WWW (web/internet) boyutlarından hesaplanır. Cronbach Alpha değeri, Integrated Applications boyutudur. Cronbach Alpha değeri, Teknoloji ile Öğretim (BL) boyutlarının bir parçası olarak ölçülmüştür. 954 ve "Teknoloji Yeterlilik Kendini Değerlendirme Ölçeği" genel Cronbach Alpha değeri,973 olarak hesaplanmıştır (İncel, 2021).

"Teknoloji Yeterlilik Ölçeği (TYS)" alt boyutlarına bakıldığında "E-posta boyutu: 1-5 madde, WWW (web/internet) boyutu: 6-10 madde, Entegre uygulamalar boyutu: 11-14 Teknoloji ile öğretim (BL) boyutu: 15-24 madde ile ölçülmektedir. Ölçek için seçenekler aşağıdaki gibidir(Fidan vd., 2020).

5. "Kesinlikle zayıf
6. Zayıf
7. Orta
8. İyi
9. Çok iyi şeklinde düzenlenmiştir"(Fidan vd., 2020).

Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği

Wielkiewicz ve Meuwissen (2014) tarafından geliştirilen Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Engin vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Hayat Boyu Öğrenme Ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Engin vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Türkçe 'ye uyarlanması için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve toplam varyansın %52,924'ünü açıklayan ölçeğin orijinalinde olduğu gibi tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Ölçeğin ilk maddesi faktör dışında kaldığı için araştırmaya dahil edilmemiştir(Engin vd., 2016). Ölçek

10. Asla
11. Çoğu zaman.
12. Bazen
13. Bazen ve sık sık
14. Her zaman olmak üzere 5'li Likert tipi derecelendirmeye sahiptir.

"Ölçekten alınabilecek en düşük puan 15, en yüksek puan ise 75'tir" (Engin vd., 2016).

Veri Analizi

Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği ile elde edilen veriler Excel programına aktarılmış ve verilerin çözümlenmesinde SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır.

Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlik öz değerlendirmelerini incelemek için tanımlayıcı istatistikler (aritmetik ortalama, standart sapma) uygulanmıştır. Verilerin normallik dağılımını kontrol etmek için kurtosis(basıklık) ve skewness(çarpıklık) değerlerine bakılacaktır. İki değişken arasındaki ilişkinin yönü ve şiddetini ölçmek amacıyla Pearson Korelasyon Katsayısı'na bakılmıştır (Büyüköztürk, 2018).

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

"Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği" Fidan, Debbağ ve Çukurbaşı (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve 606 öğretmen üzerinde geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçek maddelerinin tümü için iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,889, boyutlar için Cronbach Alpha katsayısı; E-posta boyutu için. 790;. İnternetin boyutu. entegre uygulama boyutu için.897; Teknoloji ile öğretim boyutu için,918 olarak hesaplanmıştır. E-posta boyutu: Bu araştırmada Cronbach Alpha değeri kullanılmıştır. Cronbach Alpha değeri, WWW (web/internet) boyutlarından hesaplanır. Cronbach Alpha değeri, Integrated Applications boyutudur. Cronbach Alpha değeri, Teknoloji ile Öğretim (BL) boyutlarının bir parçası olarak ölçülmüştür. 954 ve "Teknoloji Yeterlilik Kendini Değerlendirme Ölçeği" genel Cronbach Alpha değeri,973 olarak hesaplanmıştır (Fidan vd., 2020).

"Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği" için: Türkiye'de yaşam boyu öğrenme durumunu belirlemede kullanılabilecek bir ölçek olduğu varsayılmaktadır. Bu ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur (Engin vd., 2016).

Bulgular

Örneklemin Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Bu bölümde araştırmaya katılan eğitim yöneticilerinin demografik özelliklerine (cinsiyetleri, yaşları, çalışma unvanları, çalışılan okul kademesi, branşları) yönelik bilgiler gösterilmektedir. Okul yöneticilerinin kişisel bilgileri Tablo 5.1'de verilmiştir.

Tablo 1. Eğitim Yöneticilerinin Bazı Demografik Değişkenlere Göre Dağılımları

Değişkenler	**Özellikler**	**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın	13	19,1
	Erkek	55	80,9
Yaş	25-35 yaş arası	13	19,1
	36-45 yaş arası	30	44,1
	46-55 yaş arası	21	30.9
	56 yaş üstü	4	5,9
Çalışma Unvanı	Okul Müdürü	40	58,8
	Okul Müdür Yardımcısı	28	41,2
Çalışılan Okul Kademesi	Okul Öncesi	3	4,4
	İlkokul	25	36,8
	Ortaokul	27	39,7
	Lise	13	19,1
Branş	Fen Bilimleri (Matematik, Fen Bilgisi, Fizik, Biyoloji vb.)	15	22,1
	Sosyal Bilimler (Sınıf, Tarih, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi vb.)	44	64,7
	Güzel Sanatlar (Müzik, Görsel Sanatlar vb.)	9	13,2
	Toplam	68	100

Bu araştırmaya 2022 Aralık ayı itibariyle 68 eğitim yöneticisi katılmıştır.

Tablo 1. de görülmektedir ki; çalışma grubunun 13'ü (%19,1) kadın, 55'i (%80,9) ise erkek eğitim yöneticilerinden oluşmaktadır.

Yaş değişkenine göre öğretmenlerin 13'ünün (%19,1) 25-35 yaş arası, 30'unun (%44,1) 36-45 yaş arası, 21'inin (%30,9) 46-55 yaş arası, 4'ünün (%5,9) 56 yaş üstü oldukları anlaşılmaktadır.

Eğitim yöneticilerinin 40'ının (%58,8) okul müdürü, 28'inin (%41,2) ise okul müdür yardımcısı unvanına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Çalışılan okul kademesi değişkenine göre öğretmenlerin 3'ünün (%4,4) okul öncesi 25'inin (%36,8) ilkokul, 27'sinin (%39,7) ortaokul, 13'ünün (%19,1) lisede çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Tabloya bakıldığında branş değişkenine göre öğretmenlerin 15'inin (%22,1) Fen Bilimleri *(Matematik, Fen Bilgisi, Fizik, Biyoloji vb.)*, 44'ünün (%64,7) Sosyal Bilimler *(Sınıf, Tarih, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi vb.)*, 9'unun (%13,2) Güzel Sanatlar *(Müzik, Görsel Sanatlar vb.)* branşlara sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği Verileri

Tablo 2. Eğitim Yöneticilerinin Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği Yanıtlarının Dağılımları

Maddeler	Kesinlikle zayıf	Zayıf	Orta	İyi	Çok iyi
1	3	2	1	2	60
2	4	2	3	2	57
3	3	2	3	4	56
4	3	2	2	2	59
5	3	2	5	1	57
6	3	2	2	3	58
7	3	2	1	2	60
8	4	4	3	2	55
9	3	2	3	5	55
10	3	3	2	9	51
11	2	8	9	13	36
12	3	16	21	8	20
13	5	2	7	11	43
14	5	13	11	15	24
15	4	13	11	12	28
16	3	4	4	11	46
17	2	5	10	21	30
18	4	4	7	15	38
19	5	16	15	10	22
20	3	3	4	15	43
21	2	4	6	13	43
22	1	9	5	16	37
23	2	5	3	15	43
24	2	5	12	10	39

Bu araştırmaya 2022 Aralık ayı itibariyle 68 eğitim yöneticisi katılmıştır.

Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği Verileri

Tablo 3. Eğitim Yöneticilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği Yanıtlarının Dağılımları

Maddeler	Asla	Nadiren	Ara Sıra	Sık Sık	Her Zaman
1	0	2	15	27	24
2	0	3	7	23	35
3	0	3	10	23	32
4	0	3	10	17	38
5	1	5	22	22	18
6	5	15	28	10	10
7	0	4	12	24	28
8	4	9	28	14	13
9	0	7	17	20	24
10	0	3	22	19	24
11	0	7	18	23	20
12	0	3	13	23	29
13	1	4	17	13	33
14	0	2	9	19	38
15	6	6	16	17	23

Bu araştırmaya 2022 Aralık ayı itibariyle 68 eğitim yöneticisi katılmıştır.

Araştırmanın İstatistik Sonuçları

Ölçekler	N	Aritmetik ort.	medyan	mod	Çarpıklık Katsayısı	Basıklık Katsayısı
Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği	68	36,9006	38,0000	40,00	-,628	-,162
Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği	68	19,6638	20,0000	19,00a	-,054	-,336

Araştırmanın istatistik sonuçları yer almaktadır.

Veri setine ait mod medyan aritmetik ortalamanın anlamlı bir fark ifade etmediği göz önünde bulundurduğunda ve veri setine ait çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde veri setinin normal dağılım şartlarını sağladığı tespit edilmiştir. Çünkü çarpıklık ve basıklık değerlerinin- 2 ile + 2 arasında değerler alması durumunda dağılım normal dağılım olarak kabul edilebilir (George & Mallery, 2016).

Verilerin normal dağılım gösterdiği göz önünde bulundurulduğundan parametrik testlerden iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır.

Pearson Korelasyon Analizi

Correlations			
		lider_ort	yasam_ort
TYÖ_ort	Pearson Correlation	1	-,001
	Sig. (2-tailed)		,970
	N	946	946
YBÖ_ort	Pearson Correlation	-,001	1
	Sig. (2-tailed)	,970	
	N	946	946

Araştırmanın Pearson Korelasyon Analizi yer almaktadır.

İstatistiksel bağlamda anlamlı olarak ($p < 0.001$) çok güçlü pozitif bir korelasyon değeri (0.7 ile 1.0 değer aralığında) kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2018). Eğitim yöneticilerinin; yaşam boyu öğrenme düzeyleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri arasında çok yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri

Çalışmaya katılan eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre:

- Eğitim yöneticileri, öğrenmeye karşı olumlu bir tutum sergilemekte ve öğrenmeyi yaşam boyu devam ettirme konusunda isteklidirler.
- Yöneticiler, yeni bilgi ve becerileri kazanmanın öneminin farkındadırlar ve bu doğrultuda çaba sarf etmektedirler.
- Eğitim yöneticilerinin çoğu, öğrenme fırsatlarını aktif olarak araştırmakta ve değerlendirmektedir.

Teknolojik Yeterlik Düzeyleri

Çalışmada eğitim yöneticilerinin teknolojik yeterlik düzeyleri de incelenmiştir. Bulgular şu şekildedir:

- Yöneticilerin büyük çoğunluğu, teknolojik araç ve uygulamaları etkin bir şekilde kullanabilmektedir.
- Eğitim yöneticileri, teknolojiyi eğitim-öğretim süreçlerine entegre etme konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahiptirler.
- Yöneticiler, yeni teknolojileri takip etmekte ve öğrenme-öğretme faaliyetlerinde kullanmaya istekli olduklarını belirtmişlerdir.

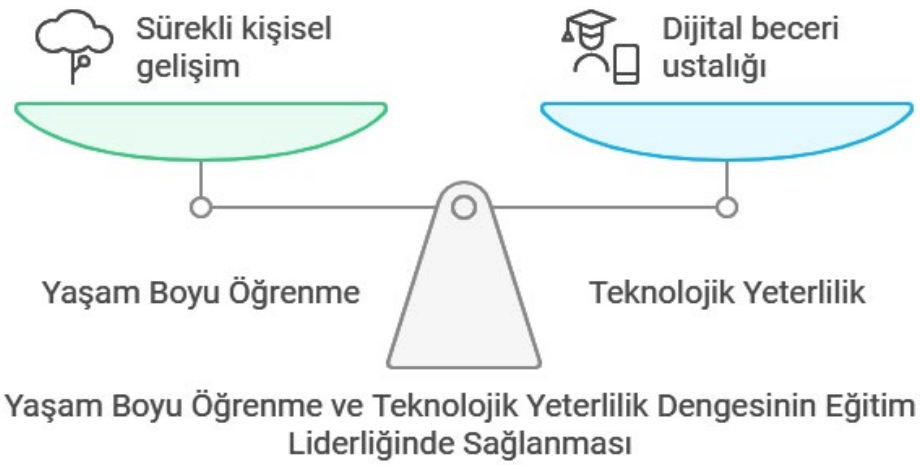

Şekil 1. Yaşam Boyu Öğrenme ve Teknolojik Yeterlik Dengesinin Eğitim Yöneticiliğinde Sağlanması

Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ile Teknolojik Yeterlik Düzeyleri İlişki

Çalışmanın sonuçları, eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre:

- Yaşam boyu öğrenme eğilimleri yüksek olan yöneticiler, teknolojiyi daha etkin kullanabilmekte ve yeni teknolojileri öğrenmeye daha istekli olmaktadırlar.
- Teknolojik yeterlik düzeyi yüksek olan yöneticiler de öğrenme fırsatlarını daha aktif şekilde araştırma ve değerlendirme eğilimindedirler.

Şekil 2. Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ve Teknolojik Yeterlik Arasındaki İlişki

Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişki günümüz eğitim sistemlerinde önemli bir konudur. Bu ilişki hem eğitim yöneticilerinin kişisel gelişimlerini hem de kurumlarının etkililiğini iyileştirme potansiyelinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir eğitim kurumunda değişimi kontrol eden okul yöneticileridir. Bilgi, iletişim, yapay zeka ve mobilizasyon teknolojisine dayalı olarak meslek, sosyal yaşam, eğitim gibi alanlarda köklü ve hızlı değişimler yaşanmaktadır. Bu nedenle, eğitim yöneticilerinin teknolojik gelişmeleri takip etmeleri, yeni öğrenme yöntemlerini keşfetmeleri ve teknolojiyi eğitim süreçlerinde aktif bir şekilde kullanmaları önemlidir. Böylece, öğrencilerin öğrenme deneyimleri daha etkili hale gelebilir ve eğitim yöneticileri de kendilerini sürekli geliştirerek daha başarılı bir kariyer yapabilirler.

Araştırma sonuçları, cinsiyet değişkeninin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve teknolojik yeterlik düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını göstermiştir. Bu bulgu, eğitim yöneticiliğinde cinsiyet eşitliğinin önemini vurgulamaktadır.

Yaş faktörü, özellikle teknolojik yeterlik düzeylerinde farklılıklar yaratmaktadır. Genç yöneticilerin teknoloji kullanımında daha yetkin oldukları, ancak yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin yaşla birlikte arttığı gözlemlenmiştir. Mesleki deneyim arttıkça, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin de arttığı tespit edilmiştir. Ancak teknolojik yeterlik konusunda deneyimli yöneticiler ile yeni yöneticiler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Sonuç olarak eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yeterlilik düzeyleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme becerilerinin geliştirilmesi, onların teknik yeteneklerini geliştirecek ve eğitim sürecine daha etkin katkıda bulunmalarını sağlayacaktır. Bu bağlamda eğitim kurumlarının ve hükümetlerin sürekli öğrenme kültürünü teşvik eden stratejiler geliştirmesi ve uygulaması gerekmektedir. Bu, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde daha etkili ve verimli bir eğitim ortamı yaratmanın anahtarıdır. Yaşam boyu öğrenme, bireyin yeni durumlara ayak uydurabilmesini sağlayarak bireyleri hem etkin kılar hem de toplumda ve iş dünyasındaki gelişimlere katılımını artırır. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknolojik yeterlik düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Yani, eğitim yöneticileri ne kadar yaşam boyu öğrenme eğilimine sahip olurlarsa, teknolojik yeterlik düzeyleri de o kadar yüksek olmaktadır.

Yaşam boyu öğrenme eğilimleri, eğitim yöneticilerinin benzersiz öğrenme stillerini ve eğitim teknolojilerini nasıl benimsediklerini etkileyebilir. Eğitim yöneticileri, sürekli eğitim fırsatları ve mesleki gelişim programları aracılığıyla teknoloji becerilerini geliştirebilirler. Bu tür programlar yöneticilere güncel teknoloji trendleri hakkında bilgi edinme, yeni araçlardan yararlanma ve bu araçları eğitim ortamlarında etkili bir şekilde uygulama fırsatı sağlar. Ayrıca bireylerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile teknik yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişki, eğitim yöneticilerinin mesleki gelişimini destekleyen bir örgüt kültürüyle de ilişkilidir. Kurumlar yöneticilere sürekli öğrenme fırsatlarını teşvik eden bir ortam sağladığında yöneticilerin teknik becerilerini geliştirme olasılıkları daha yüksektir. Örneğin eğitim kurumlarında teknoloji destekli eğitim ve seminerler, eğitim yöneticilerinin bu alanlardaki becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Eğitim yöneticilerine verilecek nitelikli hizmet içi eğitimlerin teknolojik yeterliği yükselteceği düşünülmektedir. Eğitim yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme motivasyonlarının düşük olmasının nedenleri araştırılabilir ve motivasyonlarının artırılması için araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

Akça, Y., Şahan, G., & Tural, A. (2017). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, *3*.

Aksoy, M. (2008). *Hayat Boyu Öğrenme ve Kariyer Rehberliği İlkelerinin İstihdam Edilebilirliğe Etkileri: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama*.

Ayık, A., & Şayir, G. (2014). Okul Müdürlerinin Öğretimsel Liderlik Davranışları ile Örgüt İklimi Arasındaki İlişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *49*.

Bozdoğan, S. (2018). Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Alternatif Paradigmalar ve Liderlik Algısına İlişkin Bir Değerlendirme. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, *1*(1), 52-66. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijls/issue/38881/435565

Boztepe, Ö., & Demirtaş, Z. (2018). *Öğretmen Adaylarının Yaşam Boyu Öğrenme ve İletişim Memnuniyet Düzeylerinin İncelenmesi*. https://doi.org/10.5961/jhes.2018.275

Bulaç, E., & Kurt, M. (2019). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *8*(1).

Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS uygulamaları ve Yorum. *Pegem Akademi*.

Demir, S. B. (2017). *Research Design (Araştırma Deseni)* (S. B. Demir, Ed.; 3.).

Doğan, D. M. (2013). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (M. A. Orak, Ed.). Yazar Yayınları.

Engin, M., Kör, H., & Erbay, H. (2016). Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği Türkçe Uyarlama Çalışması Turkish Adaptation Study Of Lifelong Learning Scale. Içinde *Kastamonu Education Journal Makale Geliş Tarihi* (C. 25, Sayı 4).

Fidan, M., Debbağ, M., & Çukurbaşı, B. (2020). Technology proficiency self-assessments of teachers becoming professional in the 21st century: A scale adaptation study. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, *10*(2), 465-492. https://doi.org/10.14527/pegegog.2020.016

George, D., & Mallery, P. (2016). IBM SPSS Statistics 23 Step by Step. *IBM SPSS Statistics 23 Step by Step*. https://doi.org/10.4324/9781315545899

Gültekin, F. (2013). *Ortaöğretim Yöneticilerinin Teknoloji liderliği -Özyeterlik Algıları*. https://www.proquest.com/docview/2606861815/907AB5DCB5A4CFBPQ/1?accountid=159111

Güven, A., & Akgün, Ö. E. (2015). *Liselerde Görev Yapan Yöneticilerin Teknoloji Liderliği Yeterlik Algılarının Çeşitli değişkenlere Göre İncelenmesi*. https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/74688

İncel, C. (2021). *Okul Yöneticilerinin Teknoloji Kullanım Yeterliğine İlişkin Algıları*.

Katıtaş, S. (2018). Organizma Metaforunun Eğitim Örgütlerine Yansımaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 329-342. https://doi.org/10.21733/ibad.630190

Keleş, M. (2020). *İlkokul Yöneticilerinin Değişim Eğilimlerinin Yaşam Boyu Öğrenme Becerilerine Etkisi – ProQuest*. https://www.proquest.com/docview/2572330144/F9203869CBBF49C4PQ/5

Krause, M. J., & Becker, S. (2024). Conclusion: Measuring and Understanding the World Through Science. *Measurement and Understanding in Science and Humanities*, 237-244. https://doi.org/10.1007/978-3-658-36974-3_18

Memişoğlu, S. P. (2016). *Yeni Liderlik Yaklaşımları Işığında Eğitim Örgütlerinde Lider Yöneticilere Duyulan Gereksinim*.

Özkorkmaz, M. A. (2016). *Türkiye'de Halk Eğitim Merkezi Müdürlerinin Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlik Algıları*.

Öztaş, A. (2013). *Resmi ortaöğretim Okulu yöneticilerinin Teknoloji liderliği Rollerine ilişkin öğretmen görüşleri – ProQuest*. https://www.proquest.com/docview/2600783800/907AB5DCB5A4CFBPQ/8?accountid=159111

Scales, P., Briddon, K., & Senior, L. (2013). *Teaching in the Liflong Sector* (2. bs).

Sezgin, F. (2010). School culture as a predictor of teachers' organizational commitment. *Education and Science*, *35*(156).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Ülkemiz Kalkınma Plancılığı – On İkinci Kalkınma Planı*. https://onikinciplan.sbb.gov.tr/ulkemiz-kalkinma-planciligi/

Şahın, S. (2011). Öğretimsel Liderlik ve Okul kültürü Arasındaki İlişki (İzmir İli Örneği). (Turkish). *Educational Sciences: Theory & Practice*, *11*(4).

Yalçın İncik, E. (2020). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ve 21. Yüzyıl Öğreten Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020..-638602

EKLER

Araştırmanın bu bölümünde ölçek kullanım izinleri, ölçekler ve çalışma takvimi yer almaktadır.

Ölçek

Saygıdeğer Katılımcı,

Bilimsel bir araştırmada kullanılmak üzere bu ölçekteki sorulara cevap vermeniz beklenmektedir. Sorulara vereceğiniz cevapların samimiyeti araştırma açısından büyük önem arz etmektedir. Araştırmada vereceğiniz cevaplar, tamamen gizli tutulup sadece bilimsel amaçla toplanacaktır. Adınızı ve soyadınızı yazmanıza gerek yoktur. Ölçek, üç bölümden oluşmaktadır.

Değerli zamanınızı ayırarak bilimsel bir çalışmaya göstereceğiniz katkıdan dolayı teşekkür ederim.

Nur Cihan ÖRNEK

NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü/ Eğitim Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

e-mail: nurcornek@gmail.com

1. BÖLÜM: Kişisel Özelikler

a. Cinsiyetiniz:

Kadın ( ) Erkek ( )

b. Yaşınız:

25-35 yaş arası ( ) 36-45 yaş arası ( ) 46-55 yaş arası ( ) 56 yaş üstü ( )

c. Çalışma unvanı:

Okul Müdürü ( )Okul Müdür Yardımcısı ( )

d. Çalışılan okul kademesi:

Okul Öncesi ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( )

e. Branşınız:

Fen Bilimleri (Matematik, Fen Bilgisi, Fizik, Kimya, Biyoloji vb.) ( )

Sosyal Bilimler (Sınıf, Tarih, Edebiyat, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi vb.) ( )

Güzel Sanatlar (Müzik, Beden, Görsel Sanatlar vb.) ( )

2. BÖLÜM: Teknoloji Yeterliği Öz-Değerlendirme Ölçeği (Fidan vd., 2020).

	Her bir ifadeyi inceleyerek, ifadenin size uygunluğunu yandaki seçeneklerden birini işaretleyerek (X) belirtiniz.	**Kesinlikle Zayıf**	**Zayıf**	**Orta**	**İyi**	**Çok iyi**
1	Bir arkadaşıma e-posta gönderebilirim.	1	2	3	4	5
2	Bir tartışma forumuna (Facebook grubu gibi) abone olabilirim.	1	2	3	4	5
3	Bir alıcı listesi oluşturarak, aynı anda birçok kişiye e-posta gönderebilirim.	1	2	3	4	5
4	E-posta mesajına bir doküman ekleyip gönderebilirim.	1	2	3	4	5
5	Başkalarına gönderdiğim mesajların kopyasını saklayabilirim.	1	2	3	4	5
6	Bir arama motoru (Google, Yandex vs.) kullanarak ilgilendiğim konulara ilişkin web sayfalarını bulabilirim.	1	2	3	4	5
7	Okulumun veya Millî Eğitim Bakanlığı'nın internet sitelerini arayıp bulabilirim.	1	2	3	4	5
8	Daha sonra tekrar dönebilmek için önceden ziyaret ettiğim internet sitesini saklayabilirim (Örneğin, sık kullanılanlara ekleyerek).	1	2	3	4	5
9	Öğretim sürecinde kullanabileceğim birincil bilgi kaynaklarını internetten bulabilirim.	1	2	3	4	5
10	Film/video indirebilir ve izleyebilirim.	1	2	3	4	5
11	Hesap tablosunu (Excel gibi) kullanarak bir paket içerisinde yer alan renkli şekerlerin oranını gösteren bir grafik (çubuk, daire gibi) oluşturabilirim.	1	2	3	4	5
12	Grafiklerle gazete oluştururum.	1	2	3	4	5
13	Başkalarının dokümanları farklı kelime işlemci programlarında okuyabilecekleri formatta (word, pdf, rtf, txt kaydetmek gibi) kaydedebilirim.	1	2	3	4	5
14	Bir konu ile ilgili önemli yazarların bilgileri ile ilgili bir veri tabanı oluşturabilirim.	1	2	3	4	5
15	Söz konusu yazılımı konu ile bir bütün oluşturacak şekilde birleştiren bir ders ya da ünite hazırlayabilirim.	1	2	3	4	5
16	Sınıfta olmayan öğretmenler ve öğrenciler ile iş birliği yapmak için teknolojiyi kullanabilirim.	1	2	3	4	5
17	Sınıfım için satın alınacak olan teknolojiler için bütçe içeren bir plan yazabilirim.	1	2	3	4	5

	Her bir ifadeyi inceleyerek, ifadenin size uygunluğunu yandaki seçeneklerden birini işaretleyerek (X) belirtiniz.	**Kesinlikle Zayıf**	**Zayıf**	**Orta**	**İyi**	**Çok iyi**
18	Kendi öğretim programıma/ders planıma mobil teknolojileri entegre edebilirim.	1	2	3	4	5
19	Öğrencilerimin iş birliği yapması için bir blog ya da wiki oluşturabilirim.	1	2	3	4	5
20	Öğrencilerimle uzaktan öğretim yapmak için çevrimiçi araçları kullanabilirim.	1	2	3	4	5
21	Öğrencilerin kendi cihazlarına sahip oldukları ortamlarda bire bir öğretim yapabilirim.	1	2	3	4	5
22	Sınıfımda öğrenci yanıtları için akıllı telefon ya da tablet bilgisayar kullanmalarının bir yolunu bulabilirim.	1	2	3	4	5
23	Öğrencilerimin öğrenme aktivitelerine erişimi için mobil cihazları kullanabilirim.	1	2	3	4	5
24	Bulut tabanlı bir ortamda (Google Drive, Dropbox gibi) dosyaları kaydedebilir ve geri alabilirim.	1	2	3	4	5

3. BÖLÜM: Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği (Engin vd., 2016).

	Lütfen aşağıda verilen her bir ifadeye katılma ya da katılmama derecenizi kutucuklara işaretleyerek (X) belirtiniz.	**Asla**	**Nadiren**	**Ara Sıra**	**Sık Sık**	**Her Zaman**
1	Yeni bir şeyler öğrenmek için okurum.	1	2	3	4	5
2	Öğrendiklerimi başkalarıyla paylaşırım.	1	2	3	4	5
3	Problemleri ve meseleleri derinlemesine analiz etmeyi severim.	1	2	3	4	5
4	Kendimi hayat-boyu öğrenen biri olarak görürüm.	1	2	3	4	5
5	Okumak düzenli faaliyetlerim arasında gelir.	1	2	3	4	5
6	Yazmak düzenli faaliyetlerim arasında gelir.	1	2	3	4	5
7	Kendi kendine motive olan bir öğrenenim.	1	2	3	4	5
8	İlgi çekici kitap ve dergiler bulmak için kütüphane ve kitap dükkanlarında dolaşırım.	1	2	3	4	5
9	Sınıfta, iş yerinde veya arkadaş sohbetlerinde tartışmalara ilgi çekici katkılar yaparım.	1	2	3	4	5
10	Etkinliklerim eleştirel düşünme içerir.	1	2	3	4	5
11	Keyif almak ve eğlenmek için okurum	1	2	3	4	5
12	Birçok şeyi merak eden birisiyim.	1	2	3	4	5
13	Öğrenme konusundaki ilgi alanım çok geniş bir yelpazeden oluşur.	1	2	3	4	5
14	Yeni şeyler öğrenmeyi severim.	1	2	3	4	5
15	Derste veya işimde gerekli olmayan konularda birçok şey okurum.	1	2	3	4	5

Çevreme Duyarlıyım Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi (Çedes) Kapsamında Değerler Eğitiminin Öğretilmesi

Safiye Kılıç *

Öz: İnsan hayatında çevreye duyarlı olma ve değerlere sahip çıkma gibi temel ilkeler, bireylerin kimliklerini oluştururken ve toplumsal ilişkilerini şekillendirirken önemli bir rol oynarlar. Bu açıdan dolayı değerlerin erken yaşlarda öğretilmesi ve içselleştirilmesi, bireylerin sağlıklı bir kişilik geliştirmesine ve topluma daha olumlu bir katkı sağlamasına yardımcı olur. Bu dönemlerde öğrenilen ve benimsenen değerler, ilerleyen yaşlarda kişilerin davranışlarını ve tutumlarını belirleyen temel unsurlardan biridir. Bu nedenle, Gençlik ve Spor Bakanlığı Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar, değerler eğitimine gereken önemi vermek ve öğrencilere bu eğitimi benimsetmek için bir araya gelerek "çevreme duyarlıyım değerlerime sahip çıkıyorum" adı altında bir proje başlattılar. Bu proje kapsamında, öğrencilere milli, ahlaki, manevi, kültürel ve insani değerlerin benimsetilmesi, korunması, geliştirilmesi ve kendi yaşamlarında uygulanması için nitelikli bir değerler eğitimi sunulmak istenmektedir. Bu çalışmanın amacı, ÇEDES projesinin değerler eğitimi boyutunun etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını değerlendirmektir. Projemiz, Zonguldak, Bartın ve İstanbul illerinde pilot uygulama olarak yürütülen saha çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu projede yer alan 12 öğretmenle yapılan mülakatlar sayesinde projenin değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmamız, projeye katılan öğretmenlerin projeye duyduğu ilgiyi, projenin işlevselliğini, karşılaşılan sorunları ve projeyi geliştirmeye yönelik önerilerini içermektedir. Elde edilen bulgulara göre, projeye imza atan kişilerin bazı ilgisiz durumlarıyla karşılaşılmış olmasına rağmen, projeyi yürüten öğretmenler tarafından proje değerler eğitiminin öğretilmesi noktasında işlevsel ve güzel bulunmuştur. Bu projenin devam etmesi gerektiği konusunda ve daha da iyileştirilebilmesi için çalışmalar yapılarak işlevselliğinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmanın sonuçları, proje yöneticilerine, politika yapıcılara ve eğitimcilerine, mevcut uygulamaların etkinliğini değerlendirme ve iyileştirme konusunda yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Eğitim, Değerler, Değerler Eğitimi, ÇEDES

Giriş

Değerler eğitimi, bireylerin hayatları boyunca karşılaşacakları çeşitli durumlarla başa çıkma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu eğitim, insanların temel ahlaki ilkeleri anlamalarına ve içselleştirmelerine katkıda bulunarak, toplumda daha etik ve sorumlu bir davranış biçimi benimsemelerine olanak tanır.

İlk olarak, değerler eğitimi bireylerin toplumsal ahlaki gelişimini destekler. (Meydan, 2014)Toplumun kabul ettiği normlar ve değerler üzerinde odaklanarak, bireylerin bu değerleri anlamalarına ve bu değerlere uygun davranışlar sergilemelerine yardımcı olur. Bu, toplum içinde daha iyi bir uyum ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bölümü. İletişim: safiye.kilic@ogr.sakarya.edu.tr

işbirliği sağlar. Ayrıca, değerler eğitimi kişisel gelişimi teşvik eder. (Şanver, 2016) Doğru değerlerle donanmış bireyler, daha empatik, saygılı ve özgüvenli olma eğilimindedirler. Bu, bireylerin kendilerini daha iyi tanımalarına ve kendi potansiyellerini maksimize etmelerine yardımcı olur.

Değerler eğitimi aynı zamanda doğru karar alma süreçlerini şekillendirir. (Yıldız, 2023) Değerler, bireylerin kararlarını ve davranışlarını yönlendiren bir pusuladır. Bu eğitim, bireylerin değerlerine uygun olarak doğru ve etik kararlar vermelerini sağlayarak olumlu sonuçlar doğuran seçimler yapmalarına yardımcı olur. İyi vatandaşlık ve sağlıklı ilişkilerin temeli de değerler eğitimidir. (Emiroğlu, 2017) Değerler, bireylerin topluma karşı sorumluluklarını ve haklarını anlamalarına yardımcı olur. Bu da toplum içinde daha güçlü bir dayanışma ve işbirliği kültürünün oluşmasını sağlar. Son olarak, değerler eğitimi toplumsal uyumu artırır. (Öztürk, 2011) Ortak bir değerler setine sahip bireyler, daha kolay bir şekilde anlaşabilir ve uyum sağlayabilirler. Bu da toplumda daha istikrarlı bir ortamın oluşmasına katkıda bulunur. Değerler eğitimi, bireylerin karakter gelişimine, toplumsal uyuma ve kişisel gelişime katkıda bulunmak için önemli bir araç olarak kabul edilir. Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar, bu önemi tanıyarak değerler eğitimini teşvik etmek ve desteklemek için çeşitli programlar ve projeler geliştirmişlerdir. Bu kurumlar, değerler eğitiminin çocukların düşünce dünyasında, zihinsel yapısında ve günlük yaşamlarında uygulama alanı bulabilmesi için çaba sarf etmektedirler. Çaba sarf ettikleri projelerden bir tanesi "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum projesidir". "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum " projesi, değerler eğitiminin hayati önemini vurgulayarak öğrencilere, çevrelerine karşı duyarlılık ve değerlere saygı gibi önemli konularda rehberlik etmeyi hedefler. Bizde bu çalışmada "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesinin değerleri eğitimini ne kadar etkin bir şekilde sunduğunu araştırdık ve bu eğitimin etkili olup olmadığını değerlendirdik.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

"Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi" asrın felaketi" olarak anılan bir deprem sonrasında ortaya çıkıp, hayata geçirilmiştir. Bu olayın ardından, farklı illerdeki okullar, dayanışma ve destek amacıyla birbirleriyle kardeş okul ilişkileri kurma planları yapmışlardır. Ancak zamanla, proje kapsamı genişlemiş ve gelişmiştir. Artık sadece deprem bölgesindeki okullar arasında değil, tüm okulların kendi içlerinde dayanışmayı esas alması için fırsat sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, proje ilk olarak, felaketten etkilenen okulların birbirleriyle ilişki kurarak yardımlaşma ve destek olma amacını taşımıştır. Ancak zaman içinde, proje daha geniş bir vizyonla ele alınmış ve sadece belirli bir bölgedeki okullar arasındaki ilişkilere odaklanmanın ötesine geçmiştir. Artık, "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi, tüm okulların kendi içlerinde dayanışma ve işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayarak, öğrencilerin ve eğitimcilerin birbirleriyle iletişim kurmasını, deneyimlerini paylaşmasını ve birbirlerine destek olmasını sağlamayı hedeflemektedir. "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi kapsamında, Şeref Yıldızhan ve Mehmet Emin Ay(2023) tarafından Zonguldak ili örneği üzerinden yapılan bir değerlendirme çalışması bulunmaktadır. Bu araştırma, 2023 yılında gerçekleştirilen ve ÇEDES projesi üzerine yapılan ilk incelemelerden biridir. Çalışma, öğretici grubu ile birlikte öğrenci velilerini de kapsayacak şekilde yürütülmüştür. (Yıldızhan & Ay, 2023) Ayrıca, Ali Gül tarafından "*Diyanet Gençlik Merkezlerinde Yürütülen Değerler Eğitimi*

Çalışmalarının Öğretmen, Öğrenci, Veli ve Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi" mevcuttur. Bu çalışma, öğretmen, öğrenci, veli ve Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin görüşleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı, Diyanet Gençlik Merkezlerinde yürütülen ÇEDES projesini veli, öğrenci, öğretmen ve Diyanet İşleri personelinin bakış açılarıyla incelemektir. Çalışmada, Diyanet Gençlik Merkezlerinde gerçekleştirilen ÇEDES projesinin kazanımları, aksayan yönleri ve geliştirilmesi gereken alanları ele alınmıştır. (Gül, 2023)

Bizim ise değerler eğitiminin öğretilmesi üzerine hazırladığımız bu çalışma, literatürdeki bazı diğer çalışmalarla belirli benzerlikler göstermektedir. Ancak, bu benzerlikler esas olarak diğer çalışmaların kapsadığı içeriklerle ilgilidir. Çalışmamız, katılımcılarla gerçekleştirilen soru-cevap mülakatlarıyla zenginleştirilmiş olup, elde edilen cevaplar kapsamlı bir analize tabi tutulmuştur. Bu çalışma, "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesinin değerler eğitiminin öğretilmesi kapsamında değerlendirilmesine odaklanarak literatürdeki benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu projede, öğretmenlerin değerler eğitimini nasıl uyguladıkları ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir. Projenin temel amacı, öğretmenlerin değerler eğitimini etkin bir şekilde öğretebilme kapasitesini değerlendirmek ve bu eğitimin gelecekte nasıl daha işlevsel hale getirilebileceğini belirlemektir. Ayrıca, çalışmamız, projeyi yürüten öğretmenlerin gönüllülük esasına dayalı bir sistemde yer almalarına rağmen, bu sistemin zorunlu hale getirilmesi durumunda öğretmenlerin düşüncelerine de odaklanmıştır. Bu bağlamda, öğretmenlerin projeye olan yaklaşımları, gönüllülük ve zorunluluk kavramları çerçevesinde derinlemesine analiz edilmiştir. Bu projede elde edilen bulgular, değerler eğitiminin daha etkili bir şekilde nasıl uygulanabileceği ve öğretmenlerin bu sürece nasıl daha aktif katılım sağlayabileceği konularında önemli ipuçları sunmaktadır. Sonuç olarak, çalışmamız literatürdeki diğer çalışmalarla bazı benzerlikler taşısa da, "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesine özgü detaylı analizleri ve öğretmenlerin bu projedeki rollerine ilişkin derinlemesine değerlendirmeleriyle özgün bir katkı sunmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren, ÇEDES Projesi kapsamında görev alan 12 öğretmene yöneltilen 6 soruluk mülakattan elde edilen cevaplar, bu araştırma çerçevesinde incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı, projenin etkinliğini değerlendirmek ve gelişme alanlarını belirlemektir. Aşağıdaki sorulara verilen cevaplar aracılığıyla, projenin başarısı, öğretmenlerin deneyimleri, öğrenci katılımı ve proje yönetimi gibi alanlarda bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, elde edilen bulgular, projenin gelecekteki uygulamalarının planlanması ve yönlendirilmesi için önemli bir bilgi kaynağı sağlayacaktır. Bu araştırma kapsamında, aşağıdaki soruların yanıtları araştırılmıştır:

1. ÇEDES projesi sizin için ne ifade ediyor?
2. ÇEDES projesi kapsamında neler yapıyorsunuz?
3. Yaptığınız etkinliklerde okul idare size yardımcı oluyor mu?
4. Yaptığınız etkinliklerde diyanet işleri başkanlığı size yardımcı oluyor mu?
5. Yaptığınız etkinliklerde gençlik ve spor bakanlığı size yardımcı oluyor mu?
6. Projede maddi olarak MEB size yardımcı oluyor mu?

7. Gönüllülük esasına dayanan projenin tüm okullarda zorunlu tutulmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?
8. ÇEDES projesi okul başkanlığını gönüllü olarak mı tercih ettiniz yoksa kurumunuz tarafından mı seçildiniz?
9. Gönüllü olarak isteyen öğretmenin yapması durumunda işlevselliği artacağını düşünüyor musunuz?
10. ÇEDES projesini din eğitiminden ibaret mi görüyorsunuz?
11. ÇEDES projesi kapsamında yapılan etkinliklerin değerler eğitimine uygun olduğunu düşünüyor musunuz?
12. Yapılan etkinlikler ve çalışmalarda öğrencilerin ilgisini beğeniyor musunuz?
13. Yapılan etkinlikler ve çalışmalarda ailelerin ilgisini beğeniyor musunuz?

Sonuç olarak, yürüttüğümüz çalışma, Bartın, Zonguldak ve İstanbul illerinde görev yapan öğretmenlerle sınırlı kalmıştır. Bu öğretmenlerle gerçekleştirilen mülakatlar, proje hakkındaki duygu, düşünce ve gerçekleştirilen etkinlikler üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın kapsamı, söz konusu illerde görev yapan öğretmenlerle sınırlı olduğundan, elde edilen veriler bu öğretmenlerin deneyimlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda, araştırma sonuçları, projenin bu öğretmenler nezdindeki algılarını ve projeye katılımlarını yansıtmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın ilk kısmında nitel bir araştırma yöntemi olan (Yıldırım & Şimşek, 2021) doküman incele yöntemi kullanılarak, ÇEDES projesi ve değerler eğitimi için dokumanlar taranacak ve bu noktalarda bilgi verilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında, saha çalışması tekniğinden yararlanılarak veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir ve bu amaçla mülakatlar düzenlenmiştir. Mülakat, nitel bir araştırma tekniği olarak kabul edilir ve genellikle bir konu hakkında derinlemesine veri toplamak amacıyla katılımcılarla yapılan açık uçlu sorularla gerçekleştirilen bir etkileşim sürecini içerir. (Yıldırım & Şimşek, 2021) Bu yöntem, katılımcıların belirli durumlarda nasıl davrandıklarını ve duygusal ile zihinsel olarak nasıl tepkiler verdiklerini gözlemlemek açısından son derece etkilidir. Bu araştırmada, özellikle öğretmenlerin dış etkilerden bağımsız olarak kendi özgün düşüncelerine erişilmesi hedeflenmiş ve bu amaçla birebir görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Mülakatlar aracılığıyla elde edilen veriler, katılımcıların deneyimlerini ve görüşlerini daha detaylı bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, bu yöntem, katılımcıların duygusal ve zihinsel tepkilerini de gözlemleme şansı vererek, araştırma konusunu daha derinlemesine incelenmesine yardımcı olmuştur. Bu şekilde, mülakatlar aracılığıyla toplanan veriler, araştırma konusuyla ilgili daha geniş ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Elde edilen bulgular, çalışmanın amacına yönelik daha kapsamlı bir değerlendirme yapılmasına ve sonuçların daha sağlam bir temele dayandırılmasına olanak sağlamıştır. (Kaptan, 1995)

Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken amaçlı örneklem, maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla; İstanbul, Bartın, Zonguldak'ta proje kapsamında görev yapan eğitimciler seçilmiştir. Eğitim merkezleri ile iletişime geçilerek gönüllük esasına dayalı olarak görüşmeyi kabul eden eğitimci ve bazen yüz yüze, bazen zoom, googlemeet, skype vb. çevrimiçi platformlar aracılığıyla görüşülecektir.

Çalışma kapsamında yaklaşık 12 eğitimci ile görüşme yapılması planlanmaktadır. Zonguldak, Bartın ve İstanbul'da faaliyet gösteren öğretmenlerle gerçekleştirilen "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesi çerçevesinde "Değerler Eğitiminin öğretilmesi" adlı çalışmanın sonuçları, görüşmelerin analiz edilmesiyle değerlendirilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar incelenirken her bir soru için ayrı tablolar hazırlanmış ve bu tablolar daha sonra detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırmamız, Milli Eğitim Bakanlığı'nda görevli ve ÇEDES projesinde aktif rol alan 12 öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubuna ilişkin detaylı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

KATILIMCI	YAŞ	CİNSİYET	BRANŞI	GÖREV SÜRESİ
K-1	28	Kadın	Dkab	4
K-2	27	Erkek	Dkab	4
K-3	45	Kadın	Sınıf Öğr.	23
K-4	29	Kadın	Dkab	6
K-5	32	Kadın	Dkab	8
K-6	30	Kadın	Dkab	6
K-7	40	Erkek	Sosyal Bil.	15
K-8	30	Kadın	Dkab	4
K-9	27	Kadın	Dkab	4
K-10	32	Erkek	İngilizce	7
K-11	38	Erkek	Türkçe	13
K-12	41	Erkek	Sınıf Öğr	20

Araştırmaya katılan toplam 12 öğretmenin branş dağılımı şu şekildedir: iki sınıf öğretmeni, yedi din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni, bir sosyal bilgiler öğretmeni, bir ingilizce öğretmeni ve bir türkçe öğretmeni. Öğretmenlerin yaşları 27 ile 45 arasında değişirken, mesleki deneyimleri 4 ile 23 yıl arasında değişmektedir. Görüşmeye katılan öğretmenlerin yedisi kadın, beşi erkektir. Tabloda öğretmenler K-1, K-2 gibi kodlarla belirtilmiştir.

ÇEDES Projesi Nedir?

"Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum " projesi, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın bir araya gelerek gerçekleştirdiği bir girişimdir. Bu proje, 2021 yılında imzalanan iş birliği protokolünün sağladığı zemin üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu protokol, farklı kamu kurumları arasında yapılan önemli bir anlaşma olarak kabul edilmektedir. Projenin özünde, toplumun değerlere duyarlı bir nesil yetiştirmesi ve çevre bilincini arttırması yatar. Bu amaçla, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı, ortak bir çaba içerisinde, öğrencilere değerlerin önemini kavratmak ve çevreye duyarlı bir yaşam tarzını benimsemelerine yardımcı olmak için işbirliği yapmaktadır. Bu işbirliği, kamu sektöründe farklı alanlarda

uzmanlaşmış kurumların bir araya gelerek, toplumsal fayda sağlayacak projelerin hayata geçirilmesine örnek teşkil eder. İmzalanan protokolün temel hedefi, eğitim sistemimizin köklerini oluşturan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun öngördüğü değerlerin, öğrencilerimizin kişisel ve toplumsal gelişimine yönelik katkılarını güçlendirmektir. Bu bağlamda, öğrencilerin manevi, millî, ahlaki, kültürel ve insani değerleri benimsemeleri, korumaları ve geliştirmeleri odak noktasıdır. Bununla birlikte, çağın ve geleceğin gerektirdiği becerilere sahip bireyler olarak yetişmeleri de hedeflenmektedir. Protokol, öğrencilerin donanımlı, yetkin ve etik değerlere sahip bir şekilde yetişmelerini sağlayarak, insanlık için pozitif bir etki yaratmalarına katkıda bulunmayı amaçlar. Bu doğrultuda, öğrencilerin bilim ve kültüre olan ilgilerinin artırılması, toplumsal sorumluluk bilinci kazandırılması ve özgün düşünme ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesi gibi önemli hedefler belirlenmiştir. Ayrıca, protokol öğrencilerin bedensel ve ruhsal açıdan dengeli bireyler olarak yetişmelerine de önem verir. Bu bağlamda, akl-ı selim, zevk-i selim ve kalb-i selim sahibi olmalarını teşvik eder, içsel denge ve uyumu destekleyici faaliyetlerin önemini vurgular. Bu kapsamda, protokol öğrencilerin sadece akademik değil, aynı zamanda sosyal, duygusal ve ruhsal açılardan da sağlıklı bir gelişim göstermelerine olanak tanımak üzere geniş kapsamlı bir yaklaşım benimser. Böylece, öğrencilerimiz sadece bilgi sahibi olmakla kalmayacak, aynı zamanda etik değerlerle donanmış, topluma katkı sağlayabilen ve kendilerini sürekli geliştiren bireyler olarak yetişeceklerdir.

Değerler Eğitimi

Değerler, genellikle toplumda yaygın olarak kabul edilen, arzu edilen ve davranışlara rehberlik eden normlar veya ölçütlerdir. (Kardaş & Cemal,2017) Bu kavram, ilk olarak Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılmış olup, Latince kökenli "valere" kelimesinden türetilmiştir, bu da "kıymetli olmak" veya "güçlü olmak" anlamlarına gelmektedir. (Ülker, 2008) Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde ise değerler, bir ulusun sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel varlığını kapsayan maddi ve manevi unsurların tümü olarak tanımlanmıştır. (TDK, 2010) Aynı zamanda, "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut bir ölçü olarak da kabul edilen değerler, bir şeyin değerli, kıymetli ve yararlı niteliklerini içermektedir" şeklinde tanımlanmıştır. Değerler, insanların yaşamlarını düzenleyen, yönlendiren ve milli ile ahlaki özellikleri belirleyen unsurlardır. Ayrıca, insanların birbirlerine saygı ve sevgi göstermelerini teşvik eden ve yaşamı anlamlı kılan güçlü bir etkiye sahiptirler. (Kardaş & Cemal,2017)

Toplum içinde bireyleri bir araya getiren ve toplumun devamlılığını sağlayan unsurlar arasında en önemli olanı değerlerdir. (Topçu & Avcı, 2021) Değerler, toplumda birlik ve beraberliği oluşturarak çatışma ve parçalanmanın önüne geçer. Bu nedenle, değerler toplumda genel kabul gördüğü için hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi arzulanan manevi kavramlardır. Zaman zaman yasaların dahi yetersiz kaldığı durumlarda toplumun birliğini, düzenini sağlayan, olası olumsuzluklarda toplumu ayakta tutan ve sürekli olarak huzur ve güveni temin eden ortak inançlardır. (Kırmızı, 2014)

Değer eğitimi, bir bireyin karakter gelişimi ve toplumsal sorumluluk bilinci kazanmasında kritik bir rol oynar. (Cevherli, 2014) Bu eğitim süreci, çocuğun hayatına ilk adımlarını atan aile ortamında başlar. Aile, çocuğa temel değerleri öğretir ve ona doğru ve yanlış arasındaki farkı anlatır. Aynı zamanda, aile içinde yaşanan deneyimler ve model davranışlar, çocuğun değer algısını şekillendirir.Ancak, çocuğun değerlerle ilgili eğitimi sadece ailede değil, aynı zamanda okulda da devam eder. (Sallabaş,

2012) Okul, çocukların sosyal ve akademik gelişiminde önemli bir rol oynar ve değer eğitimi bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Okul ortamı, çocuklara değerleri sistemli bir şekilde öğretme ve pekiştirme fırsatı sunar. (Meydan, 2014)Öğretmenler, öğrencilere empati, saygı, dürüstlük gibi değerlerin önemini vurgular ve onları bu değerleri uygulamaya teşvik eder. Ayrıca, okulda yaşanan etkinlikler, dersler ve öğrenci-öğretmen etkileşimleri, değer eğitiminin günlük yaşama entegre edilmesine yardımcı olur.Okullardaki değer eğitimi, sadece öğrencilerin bireysel gelişimine değil, aynı zamanda toplumun geleceği için de önemlidir. (Ulusoy, 2010) Toplumsal dayanışma, adalet duygusu ve sorumluluk bilinci gibi değerler, toplumun sürdürülebilirliği için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle, okulların değer eğitimine önem vermesi ve bu konuda etkili programlar geliştirmesi gerekmektedir.

Öğretmenlerin Çedes Projesi Hakkındaki Görüşleri

ÇEDES Projesi'nin Öğretmenler İçin İfade Ettiği Anlam

Araştırma grubuna, projenin anlamını kavramak için "ÇEDES projesi sizin için ne ifade ediyor?" sorusu yöneltilmiş ve elde edilen cevaplar, Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Projenin Anlamı ile İlgili Görüşleri

Tema	Katılımcılar	Toplam
Ahlaki Değerleri Öğrenme ve Yaşama	K-2, K-4, K-5,K-6, K-8,K-10	6
Eğlence	K-1,K-4,K-7,K-8, K-11,K-12	6
Etkinlik Yapma	K-1,K-9	2
Sosyalleşme	K-3	1
Nitelikli zaman geçirme	K-11	1

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların projenin anlamını ifade etme biçimleri çeşitlilik göstermektedir. Projenin anlamı ile ilgili katılımcılar "ahlaki değerleri öğrenme ve yaşama", "eğlence", "etkinlik yapma ", "sosyalleşme" ve "nitelikli zaman geçirme" boyutlarını zikretmişlerdir. Bu boyutlardan özellikle "ahlaki değerlerin öğrenilmesi ve yaşanması" ile "eğlence" boyutu öne çıkmaktadır. Katılımcılar, teknolojinin ilerlemesiyle öğrencilerin ahlaki değerlerinin zayıfladığını ve bu nedenle ÇEDES Projesi'nin bu zayıflayan ahlaki değerlerin yeniden canlandırılmasında önemli ve anlamlı bir rol oynayacağını vurgulamışlardır. Ahlaki değerleri öğrenme ve yaşama boyutunda katılımcılar şu ifadeleri kullanmışlardır:

> "Değerlerimizi gelecek nesillere aktarıp, o değerleri hayatlarına hayat kılmaları yani hayatlarına katmaları ve aktif bir şekilde o değerlerle yaşamalarına İmkân sağlamaları için oluşturulmuş bir proje anlamına geliyor.(K-2)

Katılımcılar, öğrencilerin hem okul içinde hem de dışında ders dışı etkinliklerle keyifli vakit geçirebilmeleri ve bazı değerlerin eğlenceli bir şekilde öğretilmesi açısından bu projenin verimli olduğunu ifade etmişlerdir. Eğlence boyutunda katılımcılar şu ifadeleri kullanmışlardır:

> "Benim aklıma eğlence, verimlilik, işe yaradığı düşüncesi, öğrencilerin hayatına bir şey katıyor olma fikri, maddi manevi doygunluk gibi anlamları var."(K-4)

Bunun yanında, ″sosyalleşme″, ″nitelikli zaman geçirme″ ve ″etkinlik″ gibi kavramlar üzerinde duran öğretmenlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu proje, çocukların okul dışında bir araya gelerek sosyalleşmeleri, boş zamanlarını nitelikli bir şekilde değerlendirmeleri ve çeşitli etkinlikler düzenlemeleri açısından önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmenler, projenin çocukların sosyalleşmesine ve nitelikli zaman geçirmesine katkıda bulunduğunu vurgulamışlardır. Öğretmenler, sosyalleşme, nitelikli zaman geçirme ve etkinlik boyutunda şu ifadeleri kullanmışlardır.

> ″ÇEDES projesi çıkış amacı olarak gençlerin ilgisini çekebilecek, gençlere belirli donanımlar kazandırabilecek bir proje olduğundan benim için oldukça ilgi çekici bir proje diyebilirim. Çünkü okul çıkışında etkinlik yapıyorsun okul içinde belirli öğrenciler için seçiyorsun onlarla faaliyetler yapıyorsun ve bunu da hem Diyanet olarak hem MEB olarak hem de gençlik ve spor Bakanlığı'nın desteğiyle yapmak oldukça Güven verici.″ (K-1)

Görüldüğü üzere, öğretmenler projenin anlamını değerlendirirken yukarıda belirtilen temaları gerçekleştirmek için bu projenin bir imkân sunduğuna inanmışlardır. Mevcut literatürü incelediğimizde, Ay ve Yıldızhan'ın(2023) çalışmaları da ahlaki değerlerin öğrencilere kazandırılmasında bu projenin önemine yapılmaktadır. Bu çalışmalar, ahlaki değerlerin gelişimi ve sosyalleşmenin önemine dikkat çekmektedir. Çalışmamız da bu literatürle uyumlu olarak, ahlaki değerlerin eğitimi ve sosyalleşme süreçlerinde bu projenin kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ay ve Yıldızhan'ın çalışmasında, öğretmenlerin rehberliğinde öğrencilerin bu proje kapsamında ahlaki değerleri nasıl benimsediği ve bu değerlerin sosyalleşme süreçlerindeki rolü ele alınmıştır. Bizim çalışmamız da benzer şekilde, bu tür projelerin öğrencilerin ahlaki gelişimine ve sosyal etkileşimlerine katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Proje kapsamında öğretmenlerin yapmış oldukları çalışmalar

Öğretmenlerin projeyi uygulama sürecinde gerçekleştirdikleri etkinlikler ve faaliyetlerin detayını elde etmek üzere, ″ÇEDES projesi kapsamında neler yapıyorsunuz?″ şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdiği cevaplar, projenin uygulanması sürecinde gerçekleştirilen faaliyetlerin türünü ve kapsamını detaylandırmak amacıyla Tablo 3'te incelenmiştir.

Tablo 3. Projede yapılan etkinlikler

Tema	**Katılımcılar**	**Toplam**
Pano Hazırlama	K-1,K-2,K-3, K-4, K-5,K-6, K-7, K-9,K-10	9
Film Gösterimi	K-1, K-3, K-4, K-5,K-7,K-10,K-11	7
Gezi Düzenleme	K-1,K-3,K-7,K-9	4
Ayın Değeri Hakkında Bilgilendirme	K-1,K-6,K-12	3
Yardım Toplama	K-3,K-8	2
Ziyaret	K-3,K-9	2

Proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların detaylı bir incelemesi, çeşitli etkinliklerin ve faaliyetlerin geniş bir yelpazede yer aldığını göstermektedir. Bu kapsamda, ″pano hazırlama″, ″film gösterimi″,

"gezi düzenleme", "ziyaretler", "ayın değeri hakkında bilgilendirme" ve "yardım toplama" gibi çeşitli etkinlikler öne çıkmaktadır.

Öğretmenlerin gerçekleştirdiği bu faaliyetler arasında, "pano hazırlamanın" ve "film gösteriminin" sıkça tercih edildiği gözlemlenmektedir. Öğretmenler, yapmış oldukları etkinlikleri genel olarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "ÇEDES projesi kapsamında kardeş okulumuza kırtasiye yardımı, bir miktar para yardımı yaptık, veli ziyaretleri gerçekleştirdik, doğayı yeşillendirme kapsamında bahçeye bitki dikimi yaptık, değerler eğitimi kavramına göre bazen haftalık bazen aylık pano çalışması yaptık, cami ziyareti ve şehitlik ziyareti yaptık, kandiller ve milli bayramlarla alakalı sınıflarda bilgilendirme ve bununla alakalı çalışmalar yaptık, her ayın değerine göre sınıflarda bununla alakalı konu anlatımlı ve film izletme etkinliği düzenledik"(K-3)

Katılımcıların ifadelerine baktığımızda, her bir öğretmenin kendi içinde çeşitli etkinlikler düzenlediğini gözlemlemekteyiz. Bu durum, öğretmenlerin projeyi uygulama sürecinde çeşitliliği teşvik ettiğini ve öğrencilere farklı öğrenme deneyimleri sunmayı amaçladığını göstermektedir. Her bir öğretmenin birden fazla etkinlik düzenlemesi, projenin kapsamının ve çeşitliliğinin geniş olduğunu işaret etmektedir. Öğretmenlerin çeşitli etkinlikler düzenlemesi, öğrencilerin farklı yeteneklere ve ilgi alanlarına sahip olduğunu dikkate alarak öğrenme ortamlarını zenginleştirmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Bu çeşitlilik, projenin hedeflerine ulaşmak ve öğrencilerin gelişimine katkıda bulunmak için önemli bir stratejidir.

Yapılan Etkinliklerde Projeye İmza Atan Kurumların Öğretmene Destek Olup Olmaması

Öğretmenlerin yürütmüş olduğu projede onlara yardım edeceklerini söyleyen kişi ve kurumların yardım edip etmediklerini öğrenmek amacıyla "Yaptığınız etkinliklerde okul idaresi, MEB, Gençlik ve Spor bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı size yardımcı oluyor mu?" sorusu yöneltilmiş, soruya verilen cevaplar ise tablo 4'te temalarına göre sıralanmıştır

Tablo 4. Öğretmene Destek Olma ve olmama

Tema	**Alt tema**	**Katılımcılar**	**Toplam**
MEB	Yardım Talebinde Bulunmadım	K-2,K-3,K-5,K-6,K-9,K-11 K-12	7
	Yardımcı Oldu	K-1,K-4,K-10	3
	Olmadı	K-7,K-8	2
Gençlik ve Spor Bakanlığı	Yardım Talebinde Bulunmadım	K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6 K-9,K-10,K-11,K-12	10
	Olmadı	K-7,K-8	2
	Yardımcı Oldu		

Tema	Alt tema	Katılımcılar	Toplam
Diyanet İşleri Başkanlığı	Yardım Talebinde Bulunmadım	K-1,K-2,K-4,K-5,K-6	5
	Yardımcı Oldu	K-3,K-7,K-9,K-10,K-12	5
	Olmadı	K-8,K-11	2
Okul Müdürü	Yardımcı Oldu	K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-9 K-10,K-11,K-12	9
	Olmadı	K-1,K-7,K-8	3
	Yardım Talebinde Bulunmadım		

Tablo 4. , projenin yürütülmesinde destek sağlayan kişi ve kurumları belirlemek amacıyla yapılan etkinliklerde elde edilen verileri tematik olarak düzenlemiştir. Bu temalar ″MEB″, ″Gençlik ve Spor Bakanlığı″, ″Diyanet İşleri Başkanlığı″ ve″ okul müdürü″ olarak belirlenmiştir. Her bir tema altında ″yardımcı olma″, ″olmama″ veya ″yardım talebinde bulunmama″ gibi alt temalar oluşturulmuştur.

Tablo 4. incelendiğinde, genel olarak MEB, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlardan yardım talep edilmediği görülmektedir. Öğretmenler, bu kurumlardan yardım talebinde bulunmamış olsalar da, ihtiyaç duydukları takdirde bu kurumların da yardım edebileceğini düşünmektedirler. Bu durum, öğretmenlerin kendi kaynaklarını kullanarak projeyi yürütmeye çalıştıklarını ancak dış destek ihtiyacı olduğunda bu kurumlardan destek alabileceklerine inandıklarını göstermektedir. Öğretmenler, bu konuyu şu şekilde ifade etmişlerdir:

> ″Müftülükle herhangi bir şekilde iletişime geçmedim. Ama onlarla alakalı bir etkinlik yapacak olsam bana yardım edebileceklerini düşünüyorum. Çünkü biz bu proje toplantısını gerçekleştirirken müftülüğün temsilcisi de oradaydı. Kendilerine konuşma sırası geldikleri zaman her türlü etkinlikte yardımcı olabileceklerini söylediler″(K-6)
>
> ″Henüz Gençlik ve Spor Bakanlığından ve Mebden yardım istemedim. Ama havalar ısındığında bir yere gezi düzenlemek için yardım talebinde bulunacağım. Bana bu noktada yardımcı olacaklarını düşünüyorum″ (K-9)
>
> Tablodan anlaşıldığı üzere, projenin yürütülmesinde özellikle okul müdürünün aktif rol aldığı belirtilmiştir. Bu durumun temel nedeni, okul müdürünün öğretmenlerle daha yakın bir iletişim içinde olması ve genellikle etkinliklerin düzenlenmesinde ilk iznin ona ait olması olabilir. Okul müdürü, etkinliklerin izin ve destek sürecinde önemli bir rol oynamakta ve öğretmenlere gerekli desteği sağlamaktadır. Ancak, bazı durumlarda okul müdürünün yardımcı olmadığı söylenmiştir. Bu durumda, idarenin üstünde bir etkinlik düzenlendiğinden dolayı böyle olduğu belirtilmiştir. Öğretmenler, bu tür durumlarda yardım almadıklarını ifade etmişlerdir:
>
> ″Okul müdürümüz yapılabilecek etkinliklerde bize yardımcı olmaya çalışıyor lakin okul dışında herhangi bir faaliyet yaptığımızda onunla eli kolu maalesef ki bağlanıyor. Maddi konularda ve dışarıda yapmak istediğimiz etkinliklerde yardımcı olmadığını söyleyebilirim.″(K-9)

Bu veriler, projenin yürütülmesindeki dış desteklerin ve yardımların nasıl dağıldığını ve hangi kişi ve kurumların projeye hangi şekilde katkı sağladığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Gönüllülük Esasına Dayanan Projenin Zorunlu Tutulması

Projenin gönüllülük esasına dayandırıldığı söylenmesine rağmen okullarda zorunlu tutulmasının öğretmenler tarafından nasıl karşılandığını anlamak amacıyla öğretmenlere "Gönüllülük esasına dayanan projenin tüm okullarda zorunlu tutulmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu yönetilmiş, soruya ilişkin cevapları tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Gönüllülük Esasına Dayanan Projenin Zorunlu Tutulması

Tema	Katılımcılar	Toplam
Yanlış Bulma	K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7 K-8,K-10,K-11,K-12	11
Doğru Bulma	K-9	1

Tablo 5'de yapılan incelemede, gönüllülük esasına dayalı olan ancak zorunlu hale getirilen proje "doğru" ve "yanlış" bulma şeklinde temalara ayrıldı. Öğretmenlerin cevaplarına göre, 11 öğretmen proje temasını "yanlış" bulurken, sadece bir öğretmen proje temasını "doğru" bulduğunu ifade etmiştir Bu durum, projenin gönüllülük esasına dayalı olmasına rağmen zorunlu hale getirilmesinin genel olarak olumsuz bir algıya sahip olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin çoğunluğu, projenin zorunlu hale getirilmesinin uygun olmadığını şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Projenin öğretmenlere gönüllülük esasına göre verilmesini daha doğru buluyorum. Çünkü gönüllülük esasına dayandırıldığı zaman projenin yürürlüğünde daha olumlu sonuçlar alınabileceğini düşünüyorum."(K-2)

Öğretmenlerin Projeyi Gönüllü Olarak Yapıp, Yapmamaları

Öğretmenlerin projeyi gönüllü olarak yapıp yapmadıklarını öğrenmek için "ÇEDES projesi okul başkanlığını gönüllü olarak mı tercih ettiniz yoksa kurumunuz tarafından mı seçildiniz" sorusu yöneltilmiş, soruya verilen cevaplar ise tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Projeyi Gönüllü Olarak Yapıp, Yapmamaları

Tema	Katılımcılar	Toplam
Zorunlu Tutulmaya Rağmen Gönüllü Olarak Katılım	K-1,K-3,K-5,K-6,K-7,K-11	6
Zorunlu Olarak Katılım	K-2,K-8,K-10	3
Gönüllü Olarak Katılım	K-4,K-9,K-12	3

Tablo 6'da, projeye katılım şekli üzerinde birkaç tema belirlenmiştir. Bu temalar "zorunlu tutulmaya rağmen gönüllü olarak katılım", "zorunlu olarak katılım" ve "gönüllü olarak katılım" şeklinde sıralanmıştır. Öğretmenlerin verdiği yanıtlara dayanarak, zorunlu olmasına rağmen gönüllü olarak projeye

katılanların sayısı altı, zorunlu olarak katılanların sayısı üç ve gönüllü olarak projeyi yürütenlerin sayısı ise üç olarak belirlenmiştir.

Bu veriler, öğretmenlerin projeye katılım şeklinde çeşitlilik gösterdiğini ve bazılarının zorunlu olmasına rağmen gönüllü olarak projeyi yürüttüğünü göstermektedir. Bu durum, projeye katılımın çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebileceğini ve zorunlu katılımın bile bazı öğretmenler için gönüllü olarak algılanabileceğini göstermektedir. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara bakıldığında, projenin öğrencilerle sosyalleşme ve hoşça vakit geçirme anlamında bir fırsat sunduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle, projenin zorunlu olmasına rağmen, öğretmenler projeyi gönüllü olarak sürdürdüklerini ve bu süreci keyifle gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Öğretmenler, zorunlu olmasına rağmen gönüllü olarak projeyi yürüttüğünü şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "Gönüllülük esasına dayanan bir proje evet. Lakin değerler eğitimi kulübü başkanı sosyal bilgiler öğretmenimiz olmasına rağmen müdürümüz beni çağırıp Bu projenin benim yürütmemin daha uygun olduğunu söyleyerekten bu projenin yürütme görevini bana vermişti. İstiyor musunuz istemiyor musunuz diye sorduğunu hatırlamıyorum. Ama zaten ben çocuklarla etkinlik yapmayı sevdiğimden dolayı bu proje zorunlu olmasına rağmen gönüllü olarak kabul edileceğim bir projeydi."(K-1)

İşlevselliğinin Artmasında Gönüllü Olmanın Etkisi

Projenin yürütülmesinde gönüllülüğün önemini anlamak amacıyla öğretmenlere yöneltilen "Gönüllü olarak isteyen öğretmenin yapması durumunda projenin işlevselliğinin artacağını düşünüyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplar, temalarına göre tablo 7'de sıralanmıştır.

Tablo 7. İşlevselliğinin Artmasında Gönüllü Olmanın Etkisi

Tema	Katılımcılar	Toplam
Artırır	K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7, K-8,K-9 K-10,K-11,K-12	12

Tablo 7'e göre, öğretmenlerin verdiği cevaplar incelendiğinde, işlevselliği artırma yolunda gönüllü olmanın etkisinde sadece "artırır" temasının belirlenebildiği görülmüştür. Bu durum, öğretmenlerin genel olarak gönüllülüğün işlevselliği artırdığına inandığını göstermektedir. Tüm öğretmenlerin gönüllülüğün işlevselliği artırmada etkili olduğuna %100 katıldığı ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin bu konudaki görüşleri, projenin yürütülmesinde gönüllülük ilkesinin önemini vurgulamaktadır. Gönüllülük, öğretmenlerin katılımını teşvik ederken aynı zamanda projenin etkinliğini ve başarısını da artırdığı söylenmektedir. Bu nedenle, projenin başarılı bir şekilde yürütülmesi ve amacına ulaşması için gönüllülük ilkesine dayalı bir yaklaşımın benimsenmesi gereklidir. Öğretmenler, işlevselliğin artmasında gönüllü olmanın etkisini şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "Gönüllülük esasına dayandığı zaman işlevselliğini artacağını düşünüyorum. Çünkü gönlün olduğu her yerde filizler açtığını düşünüyorum. Ben isteyerek projeye katıldım. Öğrencilerim isteyerek bu projeye katılmayı tercih ettiler. Ben keyif aldım onlar keyif aldılar"(K-4)

Projenin Din Eğitiminden İbaret Olup Olmayışı

ÇEDES projesini genellikle din kültürü öğretmenlere verdiklerinden dolayı öğretmenlerin bu projeyi algılayış şekillerini öğrenmek amacıyla "ÇEDES projesini din eğitiminden ibaret mi görüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiş, soruya verilen cevaplar ise tablo 8'de sıralanmıştır.

Tablo 8. Projenin Din Eğitiminden İbaret Olup, Olmayışı

Tema	Katılımcılar	Toplam
Hayır	K-1,K-2,K-3,K-4,K-5,K-6,K-7, K-8 K-9,K-10,K-11,K-12	12

Tabloya bakıldığında, genel olarak öğretmenlerin bir tema oluşturduğu görülmektedir. Tüm öğretmenlerin "hayır" yanıtını vermesi, ÇEDES projesinin sadece din eğitiminden ibaret olmadığını göstermektedir. Öğretmenler, projeyi yalnızca din eğitimi ile sınırlı görmemektedir. Genel olarak, değerler eğitiminin sadece dini içeriklerle sınırlı olmadığını, insanlık tarihinden beri oluşan ve evrensel nitelikte olan bir eğitim biçimi olduğunu ifade etmişlerdir. Değerler eğitiminin toplumsal birlik ve beraberliği sağladığını ve her toplumda geçerliliğini koruyan bir yapı olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle, proje din eğitiminden ibaret değildir; öğretmenler, projeyi geniş kapsamlı bir değerler eğitimi olarak görmektedir. Öğretmenler, projeyi din eğitiminden ibaret olmadığını şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "Kesinlikle hayır. Hatta dinden bağımsız olduğunu düşünüyorum. Din kavramı bilim de sanatta her yerde olduğundan dolayı ÇEDES'te de olduğunu düşünüyorum. Aslında tamamen yardımlaşma, sevgi, saygı, sorumluluk gibi kavramları içinde barındıran bir proje. Dolayısıyla dinde bunları barındırıyor. Bu açıdan iki kavramı ilişkilendirdiklerini düşünüyorum"(K-4)

Projede Yapılan Etkinlikler ve Çalışmalarda Öğrencilerin ve Ailelerin İlgisi

ÇEDES projesi öğrencilere ve ailelere yönelik de bir proje olduğundan dolayı öğrencilerin ve ailelerin ilgisini anlamak amacıyla öğretmenlere "Yapılan etkinlik ve çalışmalarda öğrencilerin ve ailelerinin ilgisini beğeniyor musunuz?" sorusuna ilişkin cevapları tablo 9'da verilmiştir

Tablo 9. Projede Yapılan Etkinlikler ve Çalışmalarda Öğrencilerin ve Ailelerin İlgisi

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	Toplam
Öğrenci İlgisi	Severek Katılım	K-1,K-2,K-3,K-4,K-5 K-6,K-9,K-11,K-12	9
	İlgisini Çekmeme	K-7,K-8,K-10	3
Öğretmenin Öğrencinin İlgisine Dair Görüşü	Olumlu	K-1,K-2,K-3,K-4,K-5 K-6,K-7	9
	Olumsuz	K-7,K-8,K-10	3

Tema	Alt Tema	Katılımcılar	Toplam
Veli İlgisi	Olumlu	K-1,K-3,K-4,K-5,K-6 K-7,K-10,K-11,	8
	İletişim İçinde Değilim	K-2,K-8,K-12	3
	İlgisiz	K-9	1

Tablo 9'daki verilerin analizi, öğretmenlerin "ÇEDES projesi kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerde öğrencilerin ve ailelerin ilgisini beğeniyor musunuz?" sorusuna verdiği cevapları çeşitli temalar altında sınıflandırır.

Öğrenci İlgisi Teması:

Severek katılım: Projeye ilgi gösteren öğrencilerin sayısı dokuzdur. Bu öğrenciler etkinliklere aktif katılım sağlamakta ve projeyle ilgilenmektedirler. Öğretmenler, öğrencilerin projeye büyük bir hevesle katıldıklarını, etkinliklere katılmak için sabırsızlandıklarını ve proje hakkında sürekli geri bildirimde bulunduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin severek katıldığını söyleyen öğretmenler, bu konuyu şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "Öğrencilere etkinlik dediğimiz zaman öğrencilerin gözleri parlar. Bu açıdan dolayı çocuklar sadece ders değil de dersin dışında başka bir şey yaptığımız zaman içtenlikle ve severek bu tür etkinliklere katılıyorlar."(K-1)

İsteksiz katılım: Etkinliklere ilgisiz kalan öğrencilerin sayısı üçtür. Bu öğrenciler etkinliklere pek katılmamakta veya isteksiz bir şekilde katılmaktadırlar. Öğretmenler, bu konuyu şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "Okul dışında farklı mekânlarda yapılan etkinlikler çocuklar tarafından daha çok ilgi görüyor ancak sürekli olmayınca ilgi azalıyor ayrıca yapılan etkinliklerde öğrenciden öğrenciye ilgi de değişebiliyor mesela bir öğrencinin çok beğendiği bir etkinliği bir diğerinin çok da ilgisini çekmiyor".(K-7)

Öğretmenin Öğrenci İlgisine Dair Görüşü Teması:

Olumlu Görüş: Öğretmenlerin dokuzu, öğrencilerin projeye olan tutumlarıyla ilgili olumlu bir görüş belirtmektedir. Bu öğretmenler, öğrencilerin yapılan etkinliklere ve çalışmalara karşı olumlu bir ilgi gösterdiğini düşünmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin olumlu ilgisine dair görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

> "Yapmış olduğum etkinliklerde öğrencilerimin ilgisini çok beğeniyorum. Hatta bu projede görev almayan öğrenciler de etkinliklere katılıyorlar ve onların ilgisini de çok beğeniyorum."(K-6)

Olumsuz görüş: Üç öğretmen ise, öğrencilerin projeye olan tutumlarıyla ilgili olumsuz bir görüş belirtmektedir. Bu öğretmenler, öğrencilerin yapılan etkinliklere ve çalışmalara karşı ilgi göstermediklerini düşünmektedir. Öğretmenler öğrencilerin olumsuz ilgisine dair görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Yeteri kadar beğenmiyorum." (K-8)

Veli İlgisi Teması:

Olumlu ilgi: Velilerin sekizi, projeye olumlu bir ilgi göstermektedir. Bu veliler, etkinliklere katılım sağlamakta ve projenin başarısına katkıda bulunmaktadırlar. Öğretmenler, velilerin olumlu ilgisine dair görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Evet. Genel olarak çok güzel geri dönüş aldım. Öğrencilerin çok güzel vakit geçirdikleri ve keyif aldıkları ile ilgili teşekkürlerini ilettiler"(K-7)

İlgisizlik: Sadece bir öğretmen velilerin, projeye ilgisiz olduğunu belirtmektedir. Bu durum, velinin projeye katılımının sınırlı veya yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir. Öğretmen, velilerinin projeye karşı ilgisizliğini şu şekilde ifade etmiştir:

"Aileler normalde de çok ilgisiz oldukları için çocuklarına karşı. Bu projede de onların herhangi bir şekilde ilgisini görmedim. Sadece veli izin belgesini dolduruyorlar yapılan etkinlikleri izin veriyorlar o kadar."(K-9)

İletişim eksikliği: Üç öğretmen, velilerle iletişim kurmadığını ifade etmektedir Öğretmenler, bu konuyu şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Ailelerle grup kurmamıza rağmen onlarla pek fazla iletişime geçmedim yani onlarla fazla bir diyaloğum olmadı."(K-12)

Tablo 12'deki veriler, öğrenci ve veli ilgisinin proje üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu analiz, projenin hedef kitlesi olan öğrencilerin ve ailelerin katılımını ve ilgisini anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

Literatüre bakıldığında, Yıldızhan ve Ay'ın(2023) çalışmalarında katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda şu bulgulara ulaşılmıştır: Öğrenci velilerinin projeye gösterdiği ilgi oldukça yüksek olup, öğrencilerin projeye istekle ve keyifle katıldıkları gözlemlenmiştir. Bu çalışmalara göre, öğrenciler okul çıkışında proje sayesinde rahatlama imkânı bulmuş ve çeşitli etkinliklerle uğraşmışlardır. Veliler, çocuklarının bu projelere katılmalarından duydukları memnuniyeti dile getirirken, öğretmenler projeye duyulan yoğun ilginin ve elde edilen olumlu sonuçların kendilerini çok mutlu ettiğini ifade etmişlerdir. (Yıldızhan & Ay, 2023) Bu durum şunu göstermektedir: Proje nerede uygulanırsa uygulansın, düzgün ve etkili bir şekilde yürütüldüğünde hem veliler tarafından ilgiyle karşılanmakta hem de öğrenciler tarafından sevgiyle benimsenmektedir. Öğretmenlerin, öğrencilerin ilgisizliğinden şikayet ettikleri durumlar incelendiğinde, öğretmenlerin etkinliklerde yetersiz kaldıkları gözlemlenmiştir. Bu da, öğretmenlerin projeye ilgisiz kalıp etkinlik düzenlemedikleri durumlarda, öğrenciler ve velilerin de projeye karşı ilgisiz kaldığını ortaya koymaktadır. Öğrenci ve öğretmen işbirliğinin önemi bu noktada açıkça görülmektedir.

Sonuç

Araştırmada elde ettiğimız bilgiler neticesinde birinci olarak öğretmenler için projenin ifade ettiği anlama bakıldığında, ahlaki değerleri öğrenme ve yaşama, eğlence,etkinlik yapma, sosyalleşme ve nitelikli zaman geçirme temaları üzerinde yoğunlaştıkları görülmüştür. Öğretmenlerin görüşlerine

göre, bu projenin temel amacı, öğrencilere ahlaki değerleri kazandırmanın yanı sıra, onların sosyal becerilerini geliştirmek ve eğlenceli etkinlikler aracılığıyla nitelikli zaman geçirmelerini sağlamaktır. Bu projenin çıkış noktasına bakıldığında, hedefin öğrenciler üzerinde akl-ı selim, zevk-i selim ve kalb-i selim sahibi bireyler olmalarını teşvik etmek olduğu anlaşılmaktadır. Akl-ı selim, doğru ve mantıklı düşünebilme yeteneğini ifade ederken, zevk-i selim estetik ve kültürel değerlere duyarlılığı, kalb-i selim ise vicdan sahibi olmayı ve empati kurabilmeyi ifade etmektedir. Proje, bu üç temel değeri öğrencilerde geliştirmeyi amaçlamaktadır.Öğretmenlerin proje hakkındaki değerlendirmeleri de bu hedeflerle birebir örtüşmektedir. Onlar, projenin ahlaki değerleri benimsetme, öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirme ve onların kaliteli zaman geçirmelerini sağlama açısından önemli bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenler, projeyi öğrencilerin kişisel ve sosyal gelişimleri açısından değerli bulduklarını ifade etmişlerdir.

İkinci olarak, katılımcıların gerçekleştirdiği etkinlikler incelendiğinde, ağırlıklı olarak pano hazırlama, film gösterimi ve geziler düzenleme gibi faaliyetlerin yapıldığı; ayrıca ayın değeri hakkında bilgilendirme, yardım toplama ve ziyaret etkinliklerinin de yer aldığı gözlemlenmiştir. Pano hazırlama ve film gösterimi etkinliklerinin yaygın olmasının nedeni, öğretmenlerin bu tür etkinliklere erişim imkânlarının daha fazla olmasıdır. Buna karşılık, gezi düzenleme, yardım toplama ve ziyaret gibi etkinliklerin, ulaşım imkânları, izin alma süreçleri ve maddi kaynaklar açısından öğretmenleri zorlayıcı nitelikte olduğundan daha az tercih edildiği anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin gezi düzenleme gibi etkinlikleri daha az gerçekleştirmelerinin bir diğer sebebi olarak ulaşım imkânlarının yetersizliği dikkat çekmektedir. Bu tür etkinlikler, hem lojistik hem de finansal açıdan daha fazla kaynak gerektirdiğinden, öğretmenler genellikle daha erişilebilir ve maliyeti düşük olan pano hazırlama ve film gösterimi gibi etkinliklere yönelmektedir. Bu noktada, öğretmenlere maddi destek sağlanması, proje kapsamındaki eksikliklerin giderilmesine ve daha çeşitli etkinliklerin gerçekleştirilmesine olanak tanıyabilir. Maddi destek ile birlikte, lojistik ve idari desteklerin de artırılması, öğretmenlerin yalnızca okul idaresiyle baş başa kalmadan daha geniş bir çerçevede desteklenmesini sağlayabilir.

Üçüncü olarak, projeye imza atan Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öğretmenlere yardım edip etmediklerini değerlendirildiğinde, en çok yardım sağlayanın okul müdürleri olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, müdürlerin öğretmenler için daha kolay erişilebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, genel olarak öğretmenlerin Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlarla iletişime geçmedikleri ve bu kurumlardan yardım talebinde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, bu kurumların projeye destek sağlamada yetersiz kaldığı izlenimini vermektedir. Projenin başarıyla uygulanabilmesi ve daha geniş çapta etkili olabilmesi için, bu kurumlardan daha fazla destek sağlanması gerekmektedir. Bu tür desteklerin sağlanması, projenin daha ileriye gitmesine ve daha etkili sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Öğretmenlerin bu projeyi yürütürken yalnız bırakılmamaları, onların motivasyonunu artıracak ve projeye olan bağlılıklarını güçlendirecektir. Bu destekler sayesinde, proje hem öğretmenler hem de öğrenciler açısından daha başarılı ve verimli hale gelecektir.

Dördüncü olarak, "Çevreme Duyarlıyım Değerlerimize Sahip Çıkıyorum" projesi, gönüllülük esası üzerine kurulmuş bir projedir. Ancak, okullarda öğretmenlerden bazen zorunlu olarak bu projeyi uygulamaları istenmektedir. Zorunlu tutulmalarına rağmen, yapılan görüşmelerde, öğretmenlerin

çoğunun bu projeyi gönüllü olarak ve isteyerek yürüttükleri görülmüştür. Bu durum, projenin uygulanmasından büyük bir memnuniyet ve keyif duyulduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı, projeyi keyif alarak ve öğrencileri için faydalı olduğuna inanarak yürüttüklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu proje sayesinde dış dünyada eğlendikleri ve değerleri daha iyi benimsedikleri yönünde geri bildirimler alınmıştır. Bu da projenin sadece zorunlu bir görev olarak değil, aynı zamanda isteyerek ve severek gerçekleştirildiğinde daha etkili ve verimli olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmenler, projenin gönüllülük esasına dayandırıldığında işlevselliğinin arttığı konusunda hemfikirdirler. Bu noktada, Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenlere bu projeyi gönüllü olarak yapmak isteyip istemediklerini sorması, projeye olan katılımı ve ilgiyi artıracaktır. Öğretmenlerin proje hakkında görüşlerini ifade etmeleri ve projeyi gönüllü olarak seçmeleri, uygulamanın başarısını ve öğretmenlerin motivasyonunu olumlu yönde etkileyecektir.

Beşinci olarak öğretmenler, projeyi değerler eğitimi kapsamında değerlendirip, eğitim sistemine uygun olduğunu düşünmektedirler ve bu konuda görüş birliğine sahiptirler. Din eğitimine odaklanıp odaklanmadığı konusundaki değerlendirmelerinde ise, bu eğitimin yalnızca dini bir içerik taşımadığını, aksine değerler eğitiminin kendisi olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlere göre, "değerler" kavramı, tüm insanları ve toplumu ilgilendiren evrensel nitelikte bir olgudur. Bu bağlamda, öğretmenler, projenin değerler eğitimi açısından önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadırlar. Değerler eğitimi, bireylerin toplumsal yaşamda uyumlu ve etik bir şekilde yer almalarını sağlamayı amaçladığından, proje bu hedeflere ulaşma noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, öğretmenler, değerler eğitiminin sadece dini içerikten ibaret olmadığını, daha geniş bir perspektifte ele alınması gerektiğini ifade etmektedirler.

Altıncı olarak, projede yapılan etkinlikler ve çalışmalar kapsamında, öğrenciler ve ailelerinin ilgisi değerlendirildiğinde, öğrencilerin projeye olan katılım ve sevgisinin yüksek olduğu görülmüştür. Öğretmenler, öğrencilerin projeye yönelik bu ilgisinin oldukça verimli ve olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmişlerdir. Bu noktada, proje kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler ve çalışmalar, veliler tarafından da olumlu karşılanmış ve desteklenmiştir. Veliler, projenin devam etmesini ve sürdürülebilir olmasını istemektedirler. Öğretmenler, projeye yönelik aldıkları olumlu geri dönüşler sayesinde, projenin amacına ulaştığını ve başarılı olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu durum, projenin gelecekte de devam etmesi ve daha da genişletilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Öğrencilerin ve velilerin projeye duydukları ilgi ve destek, projenin uzun vadeli başarısı için önemli bir göstergedir.

Sonuç olarak, 2022 yılında başlatılan "Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum" projesinin değerler eğitiminin öğretilmesi açısından etkili olduğu ve öğretmenler tarafından olumlu bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı gibi kurumların, projenin yürütülmesinde öğretmenlere daha fazla destek olması, projenin ilerleyen yıllarda daha da başarılı olmasına katkı sağlayacaktır. Bu noktada, söz konusu kurumların, projenin daha ileriye taşınması ve gelecek yıllara aktarılması için kendi içlerindeki eksiklikleri gidermeleri gerekmektedir. Özellikle öğretmenlere yönelik daha kapsamlı eğitim programları ve kaynak sağlanması, projenin etkinliğini artırabilecek önemli adımlardan biridir. Ayrıca, projenin sürdürülebilirliği ve uzun vadeli etkisi için kurumlar arası iş birliğinin güçlendirilmesi ve projenin yaygınlaştırılması önemlidir.

Kaynakça

Cevherli, K. (2014). *Okul öncesinde değerler eğitimi: Boğaziçi Eğitim Modeli* (Yüksek lisans tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi.

Emiroğlu, B. (2017). Değerler eğitiminin gençlerin sağlıklı sosyalleşmelerine etkisi. *DergiPark*, 115–126.

Gül, A. (2023). Diyanet Gençlik Merkezlerinde yürütülen değerler eğitimi çalışmalarının öğretmen, öğrenci, veli ve Diyanet İşleri Başkanlığı personeli görüşleri çerçevesinde incelenmesi. *DergiPark*, 543–583.

Kaptan, S. (1995). *Bilimsel araştırma ve istatistikî teknikler*. Bilim Yayınları.

Kardaş, M. N., & Cemal, S. (2017). Değerler eğitimi ve Türkçe öğretiminde değer eğitimi üzerine yapılan araştırmalara ilişkin kaynakça denemesi. *DergiPark*.

Kırmızı, F. (2014). 4. sınıf Türkçe ders kitabı metinlerinde yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 217–259.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), & Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB). (2021). *Çevreme duyarlıyım, değerlerime sahip çıkıyorum projesi çalıştay raporu*. Ankara Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), & Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB). (2021). *Çevreme duyarlıyım, değerlerime sahip çıkıyorum*. Ankara Yayınları.

Meydan, H. (2014). Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *DergiPark*, 93–108.

Öztürk, A. (2011). *Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisi* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi.

Sallabaş, M. (2012). Ömer Seyfettin hikâyelerinin Türkçe öğretiminde değer aktarımı bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 59–68.

Şanver, M. (2016). Öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşlerine göre Uluslararası Bakalorya Okullarında değerler eğitimi açısından okul ortamı. *DergiPark*, 81–96.

Türk Dil Kurumu. (2010). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayını.

Topçu, D., & Avcı, N. (2021). Toplumsal değerlerden uzaklaşma. *DergiPark*, 139–151.

Ulusoy, K. (2010). Değer eğitimi: Davranışçı ve yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan tarih programlarında değer aktarımı. *DergiPark*, 32–51.

Ü, Ş. (2008). Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin ilettiği değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 763–780.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemi*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, M. (2023). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 45–57.

Yıldızhan, Ş., & Ay, M. E. (2023). Çevreme duyarlıyım değerlerime sahip çıkıyorum projesinin değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*.

HUKUK

Anonim Şirket Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Yapay Zeka Kullanımından Sorumluluğu

Beyza Nur Bilen*

Öz: Teknolojinin gelişmesiyle birlikte yapay zeka kavramı insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Yapay zekanın bu yaygınlaşan kullanımı zaman içerisinde hukuk kurallarının dönüşümüne ve hukuksal boşlukların doldurulmasına sebebiyet verecektir. Yapay zeka alanında yaşanan bu gelişmeler sonucunda yapay zeka işletme modellerini etkilemeye başlamıştır. Nitekim karşılaşılabilecek ilk etkilerden biri yapay zekanın yönetim kuruluna girmesidir. 2014 yılında Hong Kong'da rejeneratif tıp alanında faaliyet gösteren bir şirket, yönetim kuruluna VITAL (Validating Investment Tool for Advancing Life Sciences) adlı bir algoritmayı atadığını duyurmasıyla yapay zekanın yönetim kurulu üyesi olması konusundaki tartışmalar hız kazanmıştır. Yapay zekanın yönetim kuruluna girmesiyle birlikte üyelikten doğan sorumluluğun kime ait olacağı tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Yapay zekanın şirket yönetimine sağlayacağı katkı hiç şüphesiz yüksek olacaktır. Bu katkının yanında ele alınması ve üzerine düşünülmesi gereken ise yapay zekanın şirket yönetiminde birtakım sorunlara sebebiyet vermesi durumunda ortaya çıkan bu zarardan doğan sorumluluğun hangi hukuki gerekçelere kime yükleneceğidir. Bu durumda özellikle yapay zekanın şirket yönetim kurulunda üstlenebileceği rolleri, kuruldaki işlevi, yapay zekanın yönetim kurulu üyesi olmasının mümkün olup olmadığı ve yapay zekanın çeşitlerine göre yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğuna etkisi üzerinde durulacak ve cevaplandırılması gereken sorular bu bildiride tartışma konusu yapılacaktır. Anonim şirket bağımsız yönetim kurulu üyelerinin yapay zeka kullanımından doğacak sorumluluğu hakkında Türk hukukundaki akademik boşluğu doldurmaya yönelik bu araştırmayla bir çaba ortaya konulacaktır. Bu olgular çerçevesinde ilk olarak yapay zeka kavramı, hukuki statüsü, çeşitleri ve işlevleri ele alınacaktır. Anonim şirket yönetim kurulu, üyelerin hukuki sorumlulukları ve borçları açıklanarak yapay zekanın yönetim kurulunda kullanılması veya dahili durumunda üyelerin hukuki sorumluluğu ve bağımsız yönetim kurulu üyelerinin durumu özel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Yönetim Kurulu, Hukuki Sorumluluk, Bağımsız Yönetim Kurulu Üyesi, Özen Yükümlülüğü

Giriş

İnternet ağının yaygın kullanımı yapay zeka kavramını insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Yapay zekanın yaygınlaşan kullanımı zaman içerisinde bu alanda hukuki düzenlemelere olan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Yapay zekanın şirketler hukukunda kullanılmasıyla birlikte bu kullanımdan doğan sorumluluğun kime ait olacağı tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Yapay zekanın şirket yönetimine sağlayacağı katkı hiç şüphesiz yüksek olacaktır. Bu katkının yanında ele alınması ve üzerine düşünülmesi gereken ise yapay zekanın şirket yönetiminde kullanılmasının birtakım risklerinin bulunduğu ve bu risklerin beraberinde getirebileceği zararlardır. Çalışmamızda

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İşletme Bölümü Ticaret Hukuku ABD. İletişim: beyzanur.bilen@medeniyet.edu.tr

yapay zekanın hukuki niteliği ve doğacak zarardan bağımsız yönetim kurulu üyesinin sorumluluğuna ilişkin açıklamalar yapılacaktır.

Yapay Zeka Kavramı

Yapay zeka kavramı yeni bir kavram olmayıp ilk kullanımı 1955 yılında John McCarthy ve Myron Minsky tarafından yapılmıştır.[1] Bilgisayar biliminin bir alt dalı olan yapay zekanın evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Yapay zeka ve ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılabilir. McCarthy, yapay zekanın babası[2], akıllı makineler ve özellikle bilgisayar programları yapılmasını sağlayan bilim ve mühendislik olarak nitelendirmektedir.[3] Yapay zeka, "normalde insan zekası gerektiren" görevleri otomatikleştirmek için teknolojiyi kullanmak olarak tanımlanabilir.[4] Nils J. Nilsson tanımına göre ise yapay zeka, "makineleri akıllı hale getirmeye adanmış bir faaliyettir ve zeka, bir varlığın çevresinde uygun ve öngörülü bir şekilde çalışmasını sağlayan nitelik" olarak tanımlanabilir.[5] Ryan Calo ise yapayı tanımlamaktan kaçınarak bir çok farklı tekniği içerisinde barındıran şemsiye bir terim olarak ifade ettikten sonra kavramı makine öğrenimindeki devasa veri kümelerinden özellikler çıkarmak için çok katmanlı yapılardan yararlanan derin öğrenme yaklaşımlarını içerdiğini ifade etmektedir.[6] Terminolojik olarak yapay zekayı doğal olmayan ve bilgisayarlar gibi makinelerle ilgili bir şey olarak ifade etmek mümkündür. Ancak yapay zekanın, bir şeyi neden yaptığını ayırt edemediği yani temyiz kudretine sahip olmadığı için gerçekten akıllı olduğu söylenemez.[7]

Yapay Zekanın Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreç içerisinde yapay zeka dört kategori ve iki boyut altında incelenmiştir. Bu boyutlardan biri başarıyı insan performansı açısından ölçerken, diğeri rasyonellik adı verilen ideal performans ölçüsüne göre ölçmektedir. İnsan merkezli (*humanly*) yaklaşım, kısmen insan davranışına ilişkin gözlemleri ve hipotezleri içeren deneysel bir bilimdir. Rasyonalist (*rationally*) yaklaşım, matematik ve mühendisliğin birleşimini içerir.[8]

Bu iki boyut da kendi içerisinde iki alt kategoriye ayrılmaktadır:

1. İnsan gibi davranan sistemler (*Thinking humanly*),
2. İnsan gibi düşünen sistemler (*Acting Humanly*),

---

1 John Armour John ve Horst Eidenmueller, "Self-Driving Corporations?" *Harvard Business Law Review*, (2019), s.8.

2 V Rajaraman, "John McCarthy- Father of Artificial Intelligence", *Resonance Journal of Science and Education*,19/3, (2014), s.198.

3 John McCarthy, "What is Artificial Intelligence?, Basic Questions", *Stanford University*, (2007).

4 Harry Surden, "Artificial Intelligence and Law: An Overview", *Georgia State University Law Review*, 35/4, (2019), s.1307.

5 Stanford University, Artificial Intelligence and Life in 2030, One Hundred Year Study on Artificial Intelligence, Report of the 2015 Study Panel, 2016, s.12.

6 Ryan Calo, "Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap, University of California", *Davis Law Review*, 51/1, (2017), s.405.

7 Meltem Karatepe Kaya, "Yapay Zekanın Şirket Yönetimine Olası Katkılarının Türk Şirketler Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yapay Zekanın Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Şirketler Hukukundan Çıkartılabilecek Dersler", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/3, (2021), s.73.

8 Stuart Russel ve Peter Norving, "Artificial Intelligence: A Modern Approach, Third Edition", United Kingdom:Pearson, 2010, s.1

3. Rasyonel düşünen sistemler (*Thinking Rationally*),
4. Rasyonel davranan sistemler (*Acting Rationally*),

Yapay zeka kavramını tanımlarken insan gibi düşünen ve rasyonel düşünen sistem yaklaşımı düşünme sürecini ve akıl yürütmeyi esas alırken; insan gibi davranan ve rasyonel davranan sistem ise davranışı esas almaktadır.

İnsan Gibi Davranan Sistemler

Alan Turing tarafından önerilen Turing Testi, zeka kavramı için tatmin edici bir tanım sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bir insan sorgulayıcı bazı yazılı sorular sorduktan sonra yazılı yanıtların bir kişiden mi yoksa bir bilgisayardan mı geldiğini anlayamıyorsa düşünme yeteneğine sahip olmaya aday bilgisayar testi geçmiş demektir.[9] Sonuç olarak, Turing Testi zeki davranışı, insan sorgulayıcıyı aldatacak düzeyde insan gibi başarı göstermeye dayandırmaktadır.

İnsan Gibi Düşünen Sistemler

İnsan gibi düşünen sistem ise insan aklının çalışma prensibinden yola çıkmaktadır. İnsan aklının çalışma prensibini anlamak için ise üç yol bulunmaktadır: iç gözlem (insanın düşünme yoluyla kendini gözlemlemesi), psikolojik deneyler (eylem halindeki insanın gözlenmesi) ve beyin görüntülemesi (işleyen beynin gözlemlenmesi). Bu sistem programın doğru bir şekilde çözme kapasitesine odaklanmak yerine, programın akıl yürütme yöntemi ile aynı problemleri çözmeye çalışan bir insanın izlediği yöntemin karşılaştırılmasıyla ilgilenmiştir.[10]

Rasyonel Düşünen Sistemler

Bu sistem ise doğru önerme verildiğinde her zaman doğru sonuçlar veren akıl yürütme yapısı modeline dayanmaktadır. Bu prensipte mantık formülünde tanımlanan ve çözülmesi mümkün her türlü problemi prensipte çözebilen programlar geliştirilmiştir.

Rasyonel Davranan Sistemler

Bu prensip bir varlığın çevresini algılayarak, gereği gibi çalışma kabiliyetine dayanmaktadır. Bilgisayar programlarından bir şey yapması beklenmektedir. Ancak bilgisayar üstlenicilerinden, otonom bir şekilde çalışma, çevresini algılama, uzun bir süre için çalışmayı sürdürme, değişikliklere uyum sağlama, hedef oluşturma ve hedeflere ulaşma gibi daha karmaşık görevleri yerine getirmesi beklenmektedir. Bu kapsamda, rasyonel üstlenici en iyi sonuca ulaştıracak davranışı veya en iyi sonucu ulaştırması beklenen davranışı sergileyen üstlenicidir.[11]

Yapay Zeka Türleri

Yapay zeka türleri çeşitli şekillerde sınıflandırılabilmektedir. Bu sınıflandırmalara örnek olarak; zayıf yapay zeka ve güçlü yapay zeka; dar yapay zeka, genel yapay zeka ve süper yapay zeka; reaktif yapay

9 Russel ve Norving, s.2

10 Russel ve Norving, s.3.

11 Zeynep Dönmez Canseven, *Yapay Zekanın Anonim Şirketin Yönetim Kurulunda Yer Almasının Hukuki Sorumluluğa Etkisi*, İstanbul: Oniki Levha, 2021, s.11

zeka, sınırlı hafızaya sahip yapay zeka, zihin teorisine sahip yapay zeka ve bilinç sahibi yapay zeka verilebilir.[12]

Yapay zeka alanında çalışan araştırmacılar, yapay zekanın dört farklı türünün olduğunu ifade etmektedirler. Bunlar; reaktif yapay zeka (Reactive Machines), sınırlı hafızaya sahip yapay zeka (Limited Memory), zihin teorisine sahip yapay zeka (Theory of Mind) ve bilinç sahibi yapay zeka (Self-awareness) dır. Reaktif yapay zeka, tamamen tepkisel çalışmakta olup; karar vermek için geçmiş deneyimlerini hatırlatma ve bunları kullanma yeteneğine sahip değildir. Bu türdeki yapay zeka dünyayı gerçek anlamda algılayamadığı için programlandığı görevlerin dışına çıkamamaktadır. 1990'ların sonunda uluslararası büyük usta Garry Kasparov'u yenen IBM tarafından geliştirilen satranç oynayan süper bilgisayar Deep Blue, bu tür yapay zekanın bir örneğidir. Sınırlı hafızaya sahip yapay zeka, karar verirken önceki tecrübelerinden faydalanabilmektedir ancak hafızası yakın geçmişle sınırlıdır. Bu tür yapay zekanın örneğini ise sürücüsüz otonom araçlar oluşturmakta olup diğer araçların hızını ve yönünü gözlemleyip buna göre yön değiştirebilmektedir. Zihin teorisi kavramı kişinin kendisinin ve başkasının istek, bilgi, düşünce gibi zihinsel durumuna atıf yaparak başkalarının sosyal davranışlarını tahmin etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Zihin teorisine sahip yapay zeka, kendi davranışlarını etkileyen düşünce ve duygulara sahip olabileceği temeline dayanmaktadır. Bilinç sahibi yapay zeka, esasen zihin teorisinin bir uzantısı olup bu tür yapay zeka bilinci sayesinde kendi duygu ve düşüncelerini anlayabilecek ve bunu yansıtan davranışlar sergileyebilecektir.[13] Bu tür yapay zeka neyi neden istediğini bilebilecektir. Bu tür yapay zekaya örnek olarak Stanford Üniversitesi ve Google tarafından geliştirilen DELIA verilebilir. DELIA isimli yapay zekanın kendi menfaati doğrultusunda hareket ederek müşterilerin hesabından gizlice para sızdırdığı ve bunu kendisi için açtığı hesaba aktardığı tespit edilmiştir.

Kapasiteleri bakımından yapay zeka üç farklı kategoride ele alınmaktadır. Dar yapay zeka (ANI), yalnızca tek bir alanda faaliyet gösteren ancak insana özgü birçok kabiliyetten çok uzak bir yapay zekadır. Örnek olarak, satrançta dünya satranç şampiyonunu yenebilecek yapay zeka bu türe örnek gösterilebilir. Genel yapay zeka (AGI), insan zeka düzeyine ulaşan ve sonra onu geçen, yani "akıl yürütme, planlama, problem çözme, soyut düşünme, karmaşık fikirleri kavrama, hızlı öğrenme ve deneyimlerden öğrenme" yeteneğine sahip yapay zekadır. Süper yapay zeka ise, bilimsel yaratıcılık, genel bilgelik ve sosyal beceriler de dahil olmak üzere hemen hemen her alanda en iyi insan beyninden çok daha akıllı olan bir zekadır.[14]

İşlevleri bakımından yapılacak sınıflandırmada yapay zeka üç farklı kategoride ele alınmaktadır. Destekleyici yapay zeka, rutin görevleri yerine getirmekte olup karar verme yetkisi sadece insandadır. Bu türe örnek olarak Apple tarafından geliştirilen sanal yardımcı Siri verilebilir. Tamamlayıcı yapay zeka, olası gerçekleşebilecek senaryoları tespit ederek ve soru cevap yöntemiyle daha karışık konuların çözülmesinde ve karara bağlanmasında insanlara destek sağlamaktadır. Otonom yapay

12 Salih Karadeniz, "Yapay Zekanın Anonim Şirket Yönetim Kuruluna Üyeliği ve Üyelikten Doğan Sorumluluğunun Değerlendirilmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi TAAD*, 14/54, 2023, s.263.

13 Hintze A.: Understanding the Four Types of AI, from Reactive Robots to Self-Aware Beings, The Conversation, 2016 < https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616>

14 O. Strelkova ve O. Pasichnyk, Three Types of Artificial Intelligence, 2017 https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6479/142.pdf

zeka ise karar alma konusunda insana ihtiyaç duymadan bağımsız bir şekilde karar alabilen yapay zekadır. Bu tür yapay zeka karar alma sürecinde aktör olarak bulunmakta olup tüm olası senaryoları kendiliğinden değerlendirerek karar almaktadır.

Yapay Zekanın Hukuki Statüsü

Şirketler hukukunda yapay zeka kullanımından dolayı ortaya çıkan sorumluluğun kime ait olacağının tespit edilebilmesi için öncelikli olarak yapay zekanın hukuki statüsünün belirlenmesi gerekmektedir. Yapay zekanın hukuki statüsü konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Yabancı hukuk ve Türk hukuku doktrininde farklı görüşler bulunmakta olup bunlar; köle, eşya, hayvan, kişi benzeri, kişi ve elektronik kişi şeklinde sınıflandırılabilir.

Köle Görüşü

Bu görüş yapay zekanın tıpkı köleler gibi sahipleri adına işlem yapabilme yeteneğine sahip olmasından yola çıkmaktadır. Yapay zekanın köleler gibi sahiplerinin haklarını etkileyecek karar alma yeteneğine sahip olduklarını ve başkalarına zarar verebileceklerini ifade etmektedir.[15]

Eşya Görüşü

Bu görüş yapay zekanın bilinç sahibi olmaması esasına dayanmakta olup yapay zekanın varlığının farkında olmamasından dolayı kişi olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadır. Yapay zekanın kişi olarak kabul edilebilmesi, insana eşdeğer olabilmesi için taşıması gereken birtakım kriterler bulunduğu ifade edilmektedir.[16] Yapay zeka bilinç kazanmadığı sürece ahlaki veya otonom varlıklar olarak ele alınmamalıdır.

Tüzel Kişi Görüşü

Biyolojik bir varlık olmaması sebebiyle yapay zekanın gerçek bir kişilik tanınması mümkün değildir. Ancak yapay zeka sebebiyle ortaya çıkabilecek olası birçok problemin çözümü yapay zekanın hukuki olarak tanınması ile mümkündür. Hukuk sistemlerinde yalnızca gerçek kişi insanlara yasal bir statü verilmemiştir. Hukuk sistemleri tüzel kişilere de hukuken kişilik tanımıştır. Bu kapsamda tıpkı şirketler gibi yapay zekaya da tüzel kişilik tanınabilir.[17]

Esasen tüzel kişilik, maddi ve mali sorumlulukların bir araya getirilmesi anlamına gelir. Kanun kapsamında birçok açıdan tüzel kişiler açısından, gerçek kişiler için öngörülmüş olan düzenlemelerin aynısı öngörülmektedir, ancak diğer açılardan onlara gerçek kişilerle aynı hukuki statü verilmemektedir. Ayrıca tüzel kişi kategorisi tüm grupları kapsamamakta olup hangi gruba hukuki statü tanınacağını kanun koyucu belirlemektedir. Şirketlerin de içinde bulunduğu tüzel kişi kavramı, şirketlerle olan ilişkilerde, en azından tüzel kişiyi sorumlu tutmanın yanı sıra, şirketin neden olduğu tüm zararlardan tek bir kişinin sorumlu olmamasını sağlamak açısından oldukça başarılı da olmuştur.[18]

15 Ugo Pagallo, "Killers, Fridges, and Slaves: A Legal Journey in Robotics", *AI& Society Journal*, 26 (2011), s.8.

16 Seda Kılıçarslan Kara, "Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar," *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi,* 4/2 (2019), s.373.

17 Kılıçarslan Kara, s.379

18 Leroux Christophe ve Labruto Roberto, "A Green Paper on Legal Issues in Robotics", *Eu Rocotics Coordination Action*, (2012), s.60.

Elektronik Kişi Görüşü

Avrupa parlamentosu tarafından 27 Ocak 2017 yılında yayınlanan raporda yapay zekaya elektronik kişilik verilmesi önerilmiştir. Bu öneri kapsamında halihazırda kanun tarafından öngörülen gerçek ve tüzel kişi haricinde yeni bir kişilik türü daha oluşturulacaktır. Esasen yapay zekanın yapısı gereği sui generis bir elektronik kişilik önerisi duruma uygun düşen çözümdür.[19]

Yapay zekaya elektronik kişilik verilmesiyle yapay zekanın tarafı olanların (kullanıcılar, satıcılar, üreticiler gibi) yasal sorumlulukları bir araya gelecektir. Bu şekilde bir düzenlemenin gerekliliği de bu noktada doğmaktadır. Yapay zekanın ticaret siciline benzer bir şekilde sicile kaydedilerek tıpkı şirketlerde olduğu gibi bir malvarlığına kavuşması ve tazminat gerektirecek durumlarda bunun malvarlığından tahsil edilmesi suretiyle sorunlara çözüm getirmektedir. Böylelikle yapay zekanın tarafı olan katılımcıların değişmesi (en önemlisi yapay zekanın satılması durumunda), yapay zekanın tüzel kişiliği üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktır.[20]

Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu

Anonim şirketlerin iki zorunlu organı bulunmakta olup bunlar; yönetim kurulu ve genel kuruldur. Yapay zekanın yönetim kuruluna üyeliği veya yönetim kurulunca kullanılması durumunda bağımsız yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğuna etkisini ele alacağımız için çalışmamızda yalnızca yönetim kuruluna dair açıklamalar yapılacaktır. TTK m.365 uyarınca anonim şirketler yönetim kurulu tarafından yönetilir ve temsil olunur.[21] Anonim şirketlerin yönetimi ve temsili yönetim kurulu tarafından yerine getirilir. Küçük tasarrufları bir araya getirerek büyük sermayelerin birleşmesini sağlayan anonim şirketler kendisini kuran kişilerin varlığından bağımsız kişiliği olması ve bu kişilerin ölümü, kısıtlanması gibi durumlarından etkilenmeyip varlığını sürdürmesi sebebiyle modern ekonomilerin temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Yönetim kurulu esas sözleşmeyle atanmış veya genel kurul tarafından seçilmiş, bir veya daha fazla kişiden oluşmaktadır. Bu organın uzun süreden beri yokluğu şirketin feshi nedenidir.[22]

Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeleri

Ekonomide şirketlerin önem kazanmasıyla birlikte şirket yönetimi üzerine tartışmalar başlamış ve farklı güç odaklarının şirket yönetimi üzerinde kurdukları hakimiyetin sınırlandırılması gereği hissedilmiş, yönetimle görevli kişilerin ise görevlerini özenli ifa etmekle yükümlü olduklarına dair çalışmalar yapılmıştır.[23] Küresel çapta etki doğuran ekonomik krizlerden çıkarılan dersler kurumsal yönetim ilkelerinin ulusal ve uluslararası kurum ve otoritelerce yazılı norm ve ilkelere dönüşmesine hız kazandırmıştır. Kurumsal yönetim kavramının tek bir tanımı bulunmamakta olup genel olarak kurumsal yönetim şirketin iş ve işlemlerinin şeffaf, herkes tarafından anlaşılabilir, kesin ve erişilebilir

19 Kılıçarslan Kara, s.380.

20 Leroux Christophe ve Labruto Roberto, s.61

21 Hasan Pulaşlı, *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2024. s.8.

22 Fatih Bilgili ve Ertan Demirkapı, *Ticaret Hukuku Bilgisi*, Bursa: Dora Yayınevi, 2021, s.265.

23 Gülşen Pazarbaşı, "Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017. s.5

olmasına ve hesap verebilirliğe dayanmaktadır.[24] Kurumsal yönetimin temeli pay sahipliği haklarının güçlendirilmesine dayanmaktadır. Türkiye'deki şirket yapılanması genellikle aile şirketleri olup mülkiyet ve yönetim ayrımı söz konusu değildir. Her ne kadar bu durum vekalet maliyetini (agency costs) düşürse de bu durum çoğunluk pay sahipleri karşısında azınlık pay sahiplerinin korunmasını gerektirmektedir.[25] Bu nedenle bağımsız yönetim kurulu üyelerinin görev ve yükümlülükleri azınlık pay sahipleri lehine hakim ortağa karşı korunmasına yönelik düzenlenmiştir.[26]

Kurumsal yönetimin gereklerinin yerine getirilmesi yönetim kurulunun görev ve sorumluluğunda olup uluslararası ölçekte belirlenmiş kurumsal yönetim ilkeleri şirketlerin hakkaniyete uygun ve profesyonel yönetimi için yönetim kurulunda bağımsız üyelerin bulunmasını önermektedir.[27] Bağımsız yönetim kurulu üyeliği kurumsal yönetim ilkelerinin ortaya çıkardığı bir kavramdır.[28]

Yönetim kurulunun yapısı ve organizasyonuyla ilgili yönetim sistemleri, tekli/monist/board system ve ikili/dualist olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[29] Monist yönetim sisteminde şirketin idaresi ve şirketin işlerinin gözetimi birbirinden ayrılmamış olup her iki görev de kural olarak yönetim kuruluna bırakılmıştır. Monist yapıya sahip yönetim kurulu iki tür üye grubundan oluşmakta olup bunlardan birincisi icrai yetkileri olan executive/inside directors olarak isimlendirilen üyeler, ikincisi ise icrai yetkisi olmayan non executive directors olarak adlandırılan sadece gözetim görevi olan üyelerdir. [30]

İcra yetkisine sahip üyeler, yönetim kurulu tarafından kendisine birtakım yetki ve görevler verilen ve bu kapsamda şirketin işleri hakkında icrai kararlar alıp uygulayan üyeleri ifade etmektedir. İcra yetkisine sahip olmayan üyeler ise uzmanlık alanları, politik ilişkileri veya ticari deneyimleri sebebiyle karar alma kısmında değil, icrai yetkiye sahip yöneticilerin aldıkları kararların denetlenmesinde yani bu üyelerin gözetiminde görev almaktadırlar.[31] Bu sistemin özelliği icrai yetkiye sahip yönetim kurulu üyeleri dışında işleri daha iyi icra edebilecek tecrübeye sahip komite veya komisyonların görevlendirilebilmesidir.

II-17.1 sayılı KYT M.5/2 uyarınca, payları BİAŞ'ın Yıldız Pazar, Ana Pazar ve Kollektif Yatırım Ürünleri ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarı'nda işlem gören Ortaklıkların yönetim kurullarında bağımsız üyelerin bulunması zorunludur. KYİ 4.3.2 uyarınca yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğu icracı olamayan üyelerden oluşması gerekmektedir. Ayrıca KYİ 4.3.3. uyarınca icrada görevli olmayan yönetim kurulu üyeleri arasında görevlerini hiçbir etki altında kalmadan icra edebilecek niteliğe sahip bağımsız üyeler bulunması gerekmektedir. Bu hüküm uyarınca bağımsız yönetim kurulu üyelerinin icra yetkisine sahip olmaması gerekmektedir. İcra yetkisine haiz olan ve olmayan üye ayrımı da icra yetkisine sahip olmayan üyelere gözetim yetkisi verilmesi amacına hizmet etmektedir. İcra yetkisi bulunmayan

24 Pazarbaşı, s.5

25 Gül Nilsson Okutan, "Corporate Governance in Turkey" *European Business Organization Law Review*, 8/2 (2007), s.201.

26 Abdullah Bilgili, "Kurumsal Yönetim İlkeleri Çerçevesinde Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeliği", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2024, s.57.

27 Pazarbaşı, s.9

28 Çağlar Manavgat, "Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin İşlevleri ve Sahip Olması Gereken Nitelikler", *BATİDER* 30/1 (2014), s.36.

29 Duygu Demirel, "Anonim Şirketlerde Yönetim Yetkisinin Devri", *Hacettepe HFD* 7/2 (2017), s.216.

30 Akdağ Güney, s.69.

31 Demirel, s.217.

bağımsız yönetim kurulu üyelerinin en temel görevi icrada görevli olan diğer üyelerin faaliyetlerini gözetleyerek şirket içi dengenin kurulmasına yardım etmektir.[32]

Bağımsız yönetim kurulu üyelerinin sahip olması gereken kriterler KYİ 4.3.6 uyarınca düzenlenmiş olup bu kriterlerin tümünü taşıyan yönetim kurulu üyeleri bağımsız üye olarak nitelendirilmektedir.

Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Şirket İçi Komitelerdeki Yeri

KYİ 4.5.1 uyarınca şirket yönetim kurullarının görev ve sorumluluklarını sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi için komitelerin kurulmasını zorunlu tutmuştur. Bu komiteler, denetimden sorumlu komite (KYİ 4.5.9), riskin erken saptanması komitesi (KYİ 4.5.13), kurumsal yönetim komitesi (KYİ 4.5.10), aday gösterme komitesi (KYİ 4.5.11) ve ücret komitesidir (KYİ 4.5.13). Komiteler en az iki üyeden oluşmakta olup iki üyeden oluşması durumunda her iki üyenin, ikiden fazla üyeden oluşması halinde ise çoğunluğun icrada görevli olmayan yönetim kurulu üyelerinden oluşması zorunludur. Denetim komitesinin tüm üyelerinin, diğer komitelerin de başkanlarının bağımsız yönetim kurulu üyeleri arasından seçilmesi gerekmektedir. Bu düzenlemenin amacı komitelerin hazırladıkları raporlarda yönetim kurulunun etkisi altında kalması ve raporları yönetim kurulunun talimatları doğrultusunda hazırlamasını engellemek bir başka deyişle komitelerin görev ve işlev açısından bağımsızlığını temin etmeye yöneliktir.[33]

Denetim Komitesi

Kurumsal yönetim ilkelerinin çıkış nedeni şirketlerin tekrar finansal skandallar yaşamaması arzusudur. Finansal krizler şirketlerdeki iç denetim ve gözetim fonksiyonlarının yeterli olmadığını, krizlerin şirketlerin mali tablolarıyla oynanması sonucu yaşandığı göstermektedir.

Denetim komitesi, şirkete hizmet verecek bağımsız denetim kuruluşunun ve alınacak hizmetin belirlenmesinden sorumludur. Bu komitenin tüm üyelerinin bağımsız üyelerden seçilmesi gerekmekte olup bu düzenleme ile amaçlanan denetim komitesi tarafından hazırlanacak olan raporların yönetim kurulunun talimatları doğrultusunda hazırlanmasına engel olunmak istenmesidir.

Kurumsal Yönetim Komitesi

Kurumsal yönetim komitesi, kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanmasına yönelik bir komite olup bu komite şirketin kurumsal yönetim ilkelerine uyumunu izleme, iyileştirme çabalarında bulunma ve yönetim kuruluna öneriler sunmakla görevlidir. Pay sahiplerinin haklarının hayata geçirilmesi amacıyla oluşturulan yatırımcı ilişkileri bölümünün çalışmalarını gözetmek bu komitenin görevleri arasındadır.

Aday Gösterme Komitesi

Aday gösterme komitesi, yönetim kuruluna tavsiyelerde bulunarak yönetim kurulu üyelerinin seçimiyle ilgili işlemleri yürütmekle görevlidir.

32 Bilgili, s.52.

33 Evin Emin Demir, "Anonim Şirket Yönetim Kurulu Bünyesinde Oluşturulan Komiteler", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016 s.66.

Riskin Erken Saptanması Komitesi

TTK m.378 uyarınca pay senetleri borsada işlem gören şirketlerde, yönetim kurulu, şirketin varlığını, gelişmesini ve devamını tehlikeye düşüren nedenlerin erken teşhisi ve bunlar için gerekli önlemlerle çarelerin uygulanması ve riskin yönetilmesi amacıyla uzman komite kurmakla yükümlüdür. Şirketlerin geleceğini riske eden tehditler bir günde ortaya çıkmayıp belirli bir periyot içerisinde olgunlaşarak ortaya çıkmaktadır bu sebeple bu risklerin erken teşhisi şirketler için ayrı bir önem taşımaktadır.[34]

Ücret Komitesi

Ücret komitesi yöneticilerin ücretlendirilmesinde esas alınacak ilke, standart, kriter ve uygulamalar bütününü şirketin uzun vadede yer alan hedefleri ışığında belirlemektedir.

Yönetim Kurulu Üyelerinin Yükümlülükleri

Yönetim ve Gözetim Yükümlülüğü

Yönetim kurulu üyeleri üstlendikleri görevlerini, yönetim ve gözetim yükümlülüğü kapsamında, yönetim kurulu toplantılarına katılma, görüş bildirme ve oy kullanma, şirket menfaatine aykırı gördükleri hususlarda muhalefet etmek zorundadır. Bu yükümlülük kapsamında yönetim kurulu üyeleri, şirket yönetimine ilişkin her türlü iş ve işlemlerin kanun, esas sözleşme ve şirket menfaatine uygunluğunu gözetmek ile yükümlüdür.

Özen Yükümlülüğü

Anonim şirket yönetim kurulu üyeleri ve yöneticilerinin özen yükümlülüğü "Özen ve Bağlılık Yükümlülüğü" başlığını taşıyan TTK'nun 369. maddesinde düzenlenmektedir.[35] Özen borcunun bir yönü yönetim kurulu üyelerinin işlem ve eylemlerinde kusurlu olup olmadıklarını belirleyen bir ölçü olup diğer taraftan yönetim kurulu üyelerine kanun tarafından öngörülen görevlerin yanında yüklenilmiş bağımsız bir borçtur. Özen yükümlülüğü somut olarak yasadan doğan bir borçtur.[36] TTK m.369 uyarınca benimsenen objektif özen ölçütü, tedbirli bir yöneticinin özenidir. Soyut tedbirli yönetici kavramı, somut olayın gösterdiği özellikleri göz önüne alarak yönetim kurulu üyeleri nezdinde ayrı ayrı bireyselleştirilmesi gereklidir. Objektif özen yükümlülüğü belirlenirken kişinin yönetim kurulu içerisindeki konumu, üstlenmiş olduğu görevin türü, mesleki bilgi ve sair yetenekleri göz önünde bulundurulur. Özen yükümlülüğü nitelik itibari ile bireysel sahip olunarak yerine getirilebilecek bir yükümlülüktür bu sebepten dolayı bu yükümlülük organ olarak yönetim kurulundan daha çok yönetim kurulu üyelerinin her birine ayrı ayrı getirilmiştir. Bu tür bir bakış açısı TTK m.553 uyarınca düzenlenen yönetim kurulu üyelerinin kusura dayanan hukuki sorumluluklarına ve m.557 uyarınca düzenlenen farklılaştırılmış teselsül prensibine daha uyumludur. [37] Yönetim kurulu üyelerinin göstermeleri gereken özenin derecesi yönetim kurulunda sahip oldukları sıfat ve özel konuma bağlı

34 Bilgili, s.85

35 Ersin Çamoğlu, Reha Poroy ve Ünal Tekinalp, *Ortaklıklar Hukuku I*, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2021 s.419

36 Çamoğlu (Poroy/Tekinalp), Ortaklıklar Hukuku I, s.420.

37 Ali Murat Sevi, *Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyeleri ve Yöneticilerin Özen Yükümlülüğü*, Ankara 2021, s.48

olarak yerine getirdikleri görevlere göre farklılaşabilmektedir. Hatta aynı yönetim kurulu üyesinin farklı nitelikteki görev ve işleri için kendisinden beklenen özenin derecesi farklı olacaktır.[38]

Yönetim kurulu üyesinin yönetim yetkisini TTK m.367 uyarınca üçüncü bir kişiye veya diğer üyelere devri durumunda ya da temsil yetkisinin TTK m.370 uyarınca murahhas üyeye veya üçüncü bir kişiye devredilmesi halinde yönetim kurulu üyesinin TTK m.375 uyarınca üst gözetim görevini tedbirli bir yöneticinin özeni ile yerine getirmesi gerekir.[39] Yönetim kurulu üyeleri devredilen yetkilerin üst gözetimi görevinin gereği olarak yönetim kuruluna gelen güncel bilgileri takip etmek için makul ölçüde özen göstermelidir. ABD'de verilen Francis v United Jersey Bank[40] kararında yönetim kurulu üyelerinin ortaklığın faaliyetleri hakkında bilgi edinme hakkındaki yükümlülüklerinin sürekli bir yükümlülük olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda TTK m.392 yönetim kurulu üyesinin bilgi edinmesi hakkındaki düzenlemesi gözetim yükümlülüğünün önemli bir aracıdır.[41]

Yeni TTK ile birlikte tüzel kişilerin kendilerine yönetim kurulu üyesi olabilme şansı tanınmış olup tüzel kişi yönetim yetkisini adına tescil olunan gerçek kişi aracılığıyla kullanır.[42]

Yönetim kurulu sıfatı bizzat tüzel kişiye ait olduğundan özen yükümlülüğüne tüzel kişi adına tescil edilen gerçek kişi değil bizzat tüzel kişi tabidir.[43] Bu konudaki karşıt görüş ise, tüzel kişi yönetim kurulu üyesi adına tescil edilen gerçek kişinin tüzel kişinin yanında özen yükümlülüğüne bizzat tabi olacağını ileri sürmektedir.[44] Ancak bu görüş yönetim kurulu üyeliğinin bizzat tüzel kişiye ait olması ve şirket ile tescil edilen gerçek kişi arasında herhangi bir hukuki bağ bulunmaması sebebiyle yönetimle sorumlu üçüncü kişi sıfatını da taşıyamayacağı için kabul edilmesi mümkün değildir. Ayrıca tüzel kişi yönetim kurulu üyesinin yetkilerini kullanıp görevleri yerine getirecek gerçek kişi gerekli özeni göstermez ise bundan tüzel kişi yönetim kurulu üyesi bizzat sorumludur.[45] Özen yükümlülüğü altında olan tüzel kişi olduğundan dolayı gerçek kişinin sahip olduğu sübjektif unsurların özen ölçütünün belirlenmesinde hesaba katılmaması gerektiği sonucuna varılabilir. Ancak tescil ile birlikte yönetim kurulu üyeliği gerçek kişinin şahsında somutlaşacağından ötürü, tüzel kişi yönetim kurulu üyesi adına yönetim yetkisi kullanan gerçek kişinin belirli bir alanda yüksek donanımı varsa, objektif standartları aşan kişisel niteliklerinin özen ölçütünün tespitinde esas alınması ve özen yükümlülüğünü arttırması hükmün amacına daha uygun bir sonuç olacaktır.[46]

38 Sibel Hacımahmutoğlu, "Anonim Ortaklığın Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen Yükümlülüğü: Fonksiyonel Bir Yaklaşım" (Anılış: Özen Yükümlülüğü), *BATİDER* 31/3 (2015), s.29.

39 Hacımahmutoğlu, Özen Yükümlülüğü, s.34

40 "Directors are under a continuing obligation to keep informed about the activities of the corporation. Otherwise, they may not be able to participate in the overall management of corporate affairs." Francis v United Jersey Bank, 432 A.2d 814 (NJ 1981) < https://law.justia.com/cases/new-jersey/supreme-court/1981/87-n-j-15-0.html>

41 Hacımahmutoğlu, Özen Yükümlülüğü, s.34

42 Hülya Çoştan, "Özel Hukuk Tüzel Kişilerinin ve Kamu Tüzel Kişilerinin Yönetim Kurulu Üyeliği" (Anılış: Tüzel Kişi), *BATİDER* 29/1 (2013), s. 120.

43 İsmail Kırca, "Anonim Şirketlerde Tüzel Kişilerin Yönetim Kurulu Üyeliği" (Anılış: Tüzel Kişi), *BATİDER* 18/2 (2012), s.57.

44 Emine Develi, *Tüzel Kişinin Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyeliği*, Ankara: Seçkin, 2016, s.133.

45 Ali Murat Sevi, "Anonim Ortaklıkta Tüzel Kişi Yönetim Kurulu Üyesi Adına Tescil Edilen Gerçek Kişinin Hukuki Sorumluluğu" (Anılış: Tüzel Kişi), *BATİDER* 32/3 (2016), s. 49 / Çoştan, s.127

46 Akdağ Güney, s.404

Özensiz davranışları sebebiyle bir zararın oluşmasına sebep olan yönetim kurulu üyeleri ve yöneticiler aleyhine sorumluluk davası açılarak, uğranılan zararın tazmini talep edilebilir. Özen yükümlülüğünün ihlali nedeniyle hukuki sorumluk, TTK m.553 hükmüne dayanabileceği gibi, TTK m.549- 552 arasında sorumluluk hükümlerinin düzenlendiği hükümlerden veya TTK m.193 gibi özel hükümlerden de kaynaklanabilir.

Hukuki sorumluluk koşulları, zarar, kanuna ve esas sözleşmeye aykırılık, kusur ve uygun illiyet bağıdır.[47] TTK m.369'un öngördüğü objektif ölçütün gerektirdiği derecede özeni göstermeyen yönetim kurulu üyesi ve yönetici kusurlu sayılır. Kusurun türü ve derecesi hukuki sorumluluk için önem taşımamaktadır. Yönetim kurulu üyeleri hafif ihmal derecesindeki kusurlarından da sorumludur. Kusurun derecesi birden çok yönetim kurulu üyesinin aynı zararı tazminle sorumlu olduğu durumlarda, müteselsilen sorumlu olduğu tazminat borcunun miktarının belirlenmesinde belirleyici olmaktadır. Farklılaştırılmış teselsül sistemi ile kusurun derecesinin tespiti önem taşımaktadır.[48]

Business Judgment Rule ve Özen Yükümlülüğü Üzerindeki Etkileri

Business judgment rule kavramının kökeni ABD hukukuna dayanmaktadır.[49] TTK m.369 gerekçesinde kavramın Türkçe karşılığı olarak "işadamı kararı" ifadesine yer verilmiştir. Öğretide kavram için çeşitli gerekçeler ile farklı tanım önerileri sunulmaktadır. Ticari takdir kuralı,[50] ticari takdir ilkesi[51], ticari muhakeme kuralı[52] bu öneriler arasındadır. Kervankıran ise doğrudan ABD hukukundaki kullanımı benimseyerek, business judgment rule ifadesini kullanmıştır.[53] Hukuki bir kurum olarak ilkenin temel esaslarını, ilk yargı kararı olan 1829 tarihli Percy v. Millaudon oluşturduğu kabul edilir.[54] İlke, şirket yönetim kurulu üyelerinin ticari bir karar alırken bilgi sahibi olarak, iyi niyetle ve kararın şirketin menfaatlerini en iyi düzeyde sağlanmasına yönelik olduğuna dair dürüst bir kanaatle davrandıklarına ilişkin bir karine olarak tanımlanmaktadır.[55] Karar alma sürecine ilişkin iyi niyet, tarafsızlık ve bilgi sahibi olma unsurlarının yönetim kurulu üyelerinin aldıkları kararlar açısından mevcut bulunduğu şeklinde bir karine oluşturmaktadır.

Sadakat Yükümlülüğü

Sadakat yükümlülüğü yönetim kurulu üyelerinin şirketle ilgili işlemlerinde şirketin menfaatini her şeyin üstünde tutmaları gerektiğini hükme bağlamaktadır.

---

47 Akdağ Güney, s.293

48 Sıtkı Anlam Altay, "Anonim Ortaklıklar Hukuku'nda Farklılaştırılmış Teselsül", *Terazi Hukuk Dergisi* 14/151 (2019). s.72.

49 Lori McMillan, "The Business Judgment Rule as an Immunity Doctrine", *William&Mary Business Law Review* 4/2 (2013) s.526.

50 Sevgi Bozkurt Yaşar, Anonim Şirketlerde İşadamı Kararı İlkesinin (Business Judgment Rule) Uygulanması, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.3

51 Kürşat Göktürk, " Amerikan, Alman, İsviçre ve Türk Hukukunda İşadamı Kararı İlkesi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (2011) s.210.

52 Hacımahmutoğlu, s.144

53 Emrullah Kervankıran, *Alman Hukuku'nda Business Judgment Rule'nin Kodifikasyonu- Türk ve Amerikan Hukuku ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, Prof. Dr. Hüseyin Ülgen'e Armağan, İstanbul: Vedat Kitapçılık 2007, s.250.

54 Semih Sırrı Özdemir, *İş Adamı Kararı İlkesi (Business Judgment Rule) ve Türk Hukukunda Uygulanabilirliği*, İstanbul: On İki Levha Yayınları 2017, s. 14.

55 Özdemir, s.17.

Yapay Zeka Kullanılmasının Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğuna Etkisi

Bağımsız yönetim kurulu üyesinin komitelerde aldığı kararlardan sorumluluğu ele alınacak olursa ilk olarak kanun veya gerekçede komitelere yetki devrinin yapılabileceğine ilişkin bir ifade yer almamaktadır. Doktrindeki bir görüş, TTK m.366/2 hükmünün yönetim kurulunun yürütme yetkisinin devriyle ilgili bir delegasyon olmadığını, yönetim kurulunun doğru karar alabilmesi için kendi içinde amaca uygun yaptığı bir iş bölümü olduğunu ifade etmektedir. Nitekim TTK m.366/2, yönetim kuruluna işlerin gidişini izlemek, kendisine sunulacak konularda rapor hazırlamak, kararlarını uygulatmak veya iç denetim amacıyla komitelerin kurulabileceğini hükme bağlamaktadır. Bu sayılan görevler komitelerin yönetim yetkisini üstlenmeyen yalnızca yönetim kuruluna yardımcı faaliyet yürütmek amacıyla kurulan ön çalışma yürüten, kararların icrasında veya gözetiminde görev alan birimler olduğunu ifade etmektedir.[56] Diğer görüş ise, yönetim kurulu üyelerinden oluşturulacak olan komitelere TTK m.367 uyarınca yetkisi içeren yetki devrenin mümkün olduğunu savunmaktadır.[57] Ancak geçerli bir yetki devri için esas sözleşmede hüküm bulunması, yetki devrinin iç yönergede düzenlenmiş olması ve devredilen yetkilerin yönetim kurulunun devredilebilen görev ve yetkilerden olması gerekmektedir. Bu kapsamda TTK m.375'te düzenlenen görev ve yetkilerin komitelere devri mümkün değildir.

Bağımsız yönetim kurulu üyesinin komite üyesi olması durumu kusurun belirlenmesinde etki gösterecektir. Komite üyesi olmak belirli konuyu ayrıntılı inceleme imkanı tanımakta olup zararın yönetim kurulunun komitenin yaptığı hazırlık çalışmalarını esas almasından ya da yönetim kurulu kararının komite tarafından uygulanmasından kaynaklanıyorsa komite üyesi olan yönetim kurulu üyelerinin kusurunun ağırlaşacaktır.[58] Bu bilgiler ışığında bağımsız yönetim kurulu üyesinin komitelerde yapay zekadan yararlanması durumunda hukuki sorumluluğa etkisi ele alınacak olursa, ilk olarak destekleyici yapay zeka yalnızca yönetim kuruluna işletme konusu işlemler gerçekleştirilirken destek sağladığından ve hiçbir şekilde karar alma sürecine dahil olmadığından yönetim kurulu üyelerinin destekleyici yapay zeka bakımından herhangi bir sorumluluğu bulunmayacaktır.

Tamamlayıcı yapay zeka ise rutin olarak görülen işlemlere destek olmanın yanı sıra karar alma sürecine de dahil olduğu için yönetim kurulu üyelerinin hukuki sorumluluğuna etkisinin ele alınması gerekmektedir. Birincil olarak tamamlayıcı yapay zekayı kullanan yönetim kurulu üyesinin otomasyon yanlılığıyla (*automation bias*) hareket etmemiş olması gerekmektedir. Otomasyon yanlılığını, bilgisayarlar (yapay zeka) tarafından getirilen çözüm önerilerinin tutarsızlığı araştırmadan doğru olarak kabul etme olarak tanımlanabilir. Yönetim kurulu üyesi özen yükümlülüğü kapsamında, tamamlayıcı yapay zeka tarafından verilen tavsiyeyi ve yapay zeka tarafından sonuca varmak için kullanılan bilgilerin tutarlı olup olmadığını incelemesi gerekmektedir. Yönetim kurulu üyesinin bu incelemeyi yapabilmesi için öncelikle yapay zekanın nasıl çalıştığını ve çalışma prensipleri hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.

56 Demir, s.87.

57 Akdağ Güney, s.83.

58 Demir, s.91.

Yönetim kurulu üyesinin yapay zeka kullanarak karar aldığın durumlarda özen borcunu yerine getirmiş olabilmesi için, ilgili konuda bireysel olarak incelemeyi kendisi yapmalı, yapay zeka tarafından kullanılan veri setlerinin uygunluğunu kontrol etmelidir.

Yönetim yetkisinin yapay zekaya devri söz konusu olduğunda sorumluluğun nasıl olacağına değinecek olursak, yukarıda da bahsettiğimiz üzere yönetim kurulu üyelerinin ortaklığın faaliyetleri hakkında bilgi edinme hakkındaki yükümlülüklerinin sürekli bir yükümlülüktür.[59]

Komitelerde otonom yapay zekadan yararlanılması halinde ise otonom yapay zekanın hukuken kişi statüsüne sahip olacağı ve bilinç sahibi olması dolayısıyla kusurlu bir şekilde hareket etmesi mümkün olduğundan yükümlülüklere aykırı hareket etmesi durumunda bundan bizzat sorumlu olacaktır. Hukuken kişi statüsüne sahip olmasıyla kendi malvarlığına sahip olacağından verdiği zararlardan doğan sorumluluk davasında taraf olabilecektir.[60]

TTK m.375 uyarınca finans denetimi yönetim kurulunun devredilemez görev ve yetkiler arasındadır. Bu kapsamda denetim komitesinde bağımsız yönetim kurulu üyesinin yapay zekadan yararlanması durumunda destekleyici yapay zeka karar alma sürecine dahil olmadığından yönetim kurulu üyesinin sorumluluğu bulunmayacaktır. Tamamlayıcı yapay zeka açısından ise yönetim kurulu üyesinin sorumlu olmaması için otomasyon yanlılığıyla hareket etmemesi, yapay zekanın kullandığı veri setlerinin uygunluğunu kontrol etmesi ve konu hakkında bireysel inceleme yapması gerekmektedir. Denetim komitesinde bağımsız yönetim kurulu üyelerinin yetki devriyle otonom yapay zekadan yararlanmaları mümkün olmayacaktır. Aday gösterme komitesi tarafından yapay zekadan yararlanılması durumunda yapay zeka tarafından seçilmiş bir yönetici yapay zeka tarafından belirli kriterlere tabi tutulan değerlendirmelerden geçirilmiş olacağından oldukça donanımlı ve profesyonel olacaktır ayrıca algoritmalar bilinçli önyargıların zararlı etkilerinin üstesinden gelecektir.[61]

Ek bir değerlendirme olarak bağımsız yönetim kurulu üyesinin riskin erken saptanması komitesinde yapay zekadan yararlanmamanın özen yükümlülüğünün ihlali sayılıp sayılamayacağı hususunda ise, kanaatimizce yapay zeka kullanımı özen yükümlülüğünün bir gereği olacaktır zira hiç şüphesiz olası risklerin değerlendirilmesi açısından yapay zeka algoritmasının sahip olduğu veri seti insanın bilgisinin çok üzerinde olacaktır.

Sonuç

Yapay zekanın şirketlerde kullanım alanı çok geniş olup çalışmamızda yapay zekanın komitelerde kullanılması halinde ortaya çıkabilecek hukuki sorunlar ve bağımsız yönetim kurulu üyesinin sorumluluğu incelenmiştir. Yapay zekanın yönetim kuruluna girmesinde en büyük engel hukuk sistemlerinde yapay zekanın henüz hak ve yükümlülüklere sahip olabileceği bir hukuki statüsünün

59 "Yöneticiler (şirketin esas sözleşmesine tâbi olarak) yönetim zincirinde altlarında bulunanlara belirli görevleri devretme ve bunu yaparken onların yetkinliklerine ve dürüstlüklerine makul ölçüde güvenme hakkına sahipken, yetkinin devredilmiş olması, bir yöneticiyi, devredilen görevlerin yerine getirilmesini denetleme görevinden kurtarmamaktadır" Florian Möslein ve Sevda Çınar, "Yönetim Kurulu Toplantı Odasındaki Robotlar: Yapay Zeka ve Şirketler Hukuku", *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79/2 2021, s.712.

60 Canseven, s.107.

61 Karatepe Kaya, s.92.

bulunmamasıdır. Yapay zekaya elektronik kişilik veya şirketler benzeri tüzel kişilik verilmesi halinde yasal sorumluluğun nasıl olacağı incelenmiştir. Bağımsız yönetim kurulu üyeliği şirket içindeki menfaat dengesini temin etme amacıyla getirilmiştir. Şirket bünyesinde oluşturulan komiteler yönetime yardım işlevi üzerine tasarlanmıştır. Yönetim kurulu kararlarının altyapısının bu komitelerde hazırlandığı ve bu komitelerde menfaati dengelemek üzere bağımsız üyelerin bulundurulduğu dikkate alındığında bu komitelerde bağımsız yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğunun nasıl olacağını analiz etmek önem taşımaktadır. Bu kapsamda işlevleri bakımından yapay zekanın komitelerde kullanılması ve bu sorumluluğunun nasıl olacağı çalışmamız kapsamında incelenmiştir.

Kaynakça

Akdağ Güney Necla. *Anonim Şirket Yönetim Kurulu*, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2016.

Altay Sıtkı Anlam. "Anonim Ortaklıklar Hukuku'nda Farklılaştırılmış Teselsül", *Terazi Hukuk Dergisi* 14/151 (2019).

Armour John ve Eidenmueller Horst. "Self-Driving Corporations?" *Harvard Business Law Review*. 475 (2019).

Bilgili Abdullah. "Kurumsal Yönetim İlkeleri Çerçevesinde Bağımsız Yönetim Kurulu Üyeliği", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2024.

Bilgili Fatih ve Demirkapı Ertan. *Ticaret Hukuku Bilgisi*, Bursa: Dora Yayınevi, 2021.

Bozkurt Yaşar Sevgi. "Anonim Şirketlerde İşadamı Kararı İlkesinin (Business Judgment Rule) Uygulanması". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.

Calo Ryan (2017). "Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap", *University of California, Davis Law Review*, 51/1 (2017).

Çamoğlu, Ersin, Reha Poroy ve Ünal Tekinalp. *Ortaklıklar Hukuku I,* İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2021.

Çoştan Hülya. "Özel Hukuk Tüzel Kişilerinin ve Kamu Tüzel Kişilerinin Yönetim Kurulu Üyeliği", *BATİDER.* 29/1 (2013).

Demir Evin Emine. "Anonim Şirket Yönetim Kurulu Bünyesinde Oluşturulan Komiteler", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.

Demirel Duygu. "Anonim Şirketlerde Yönetim Yetkisinin Devri", *Hacettepe HFD.* 7/2 (2017).

Develi Emine. *Tüzel Kişinin Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyeliği*, Ankara:Seçkin, 2016.

Dönmez Canseven Zeynep. *Yapay Zekanın Anonim Şirketin Yönetim Kurulunda Yer Almasının Hukuki Sorumluluğa Etkisi*, İstanbul: Oniki Levha, 2021.

Florian Möslein ve Seda Çınar. "Yönetim Kurulu Toplantı Odasındaki Robotlar: Yapay Zeka ve Şirketler Hukuku", *İstanbul Hukuk Mecmuası*. 79/2 (2021).

Göktürk Kürşat. "Amerikan, Alman, İsviçre ve Türk Hukukunda İşadamı Kararı İlkesi". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2. (2011).

Hacımahmutoğlu Sibel. "Anonim Ortaklığın Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen Yükümlülüğü: Fonksiyonel Bir Yaklaşım". *BATİDER*. 31/3 (2015).

Hintze Arend. "Understanding the Four Types of AI, from Reactive Robots to Self-Aware Beings". The Conversation, 2016.< https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616>

Karadeniz Salih. "Yapay Zekanın Anonim Şirket Yönetim Kuruluna Üyeliği ve Üyelikten Doğan Sorumluluğunun Değerlendirilmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi TAAD*, 14/54 (2023).

Karatepe Kaya Meltem. "Yapay Zekanın Şirket Yönetimine Olası Katkılarının Türk Şirketler Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi ve Yapay Zekanın Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Şirketler Hukukundan Çıkartılabilecek Dersler", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25/3 (2021).

Kervankıran Emrullah. *Alman Hukuku'nda Business Judgment Rule'nin Kodifikasyonu- Türk ve Amerikan Hukuku ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, Prof. Dr. Hüseyin Ülgen'e Armağan,* İstanbul: Vedat Kitapçılık 2007.

Kılıçarslan Kara Seda. "Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 4/2. (2019).

Kırca İsmail. "Anonim Şirketlerde Tüzel Kişilerin Yönetim Kurulu Üyeliği". *BATİDER*, 18/2 (2012).

Leroux Christophe ve Labruto Roberto. "A Green Paper on Legal Issues in Robotics" *Eu Rocotics Coordination Action*. (2012).

Manavgat Çağlar. "Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin İşlevleri ve Sahip Olması Gereken Nitelikler", *BATİDER* 30/1 (2014).

McCarthy John. "What is Artificial Intelligence? Basic Questions" *Stanford University*. (2007).

McMillan Lori. "The Business Judgment Rule as an Immunity Doctrine," *William&Mary Business Law Review.* 4/2 (2013).

Nilsson Gül Okutan. "Corporate Governance in Turkey" *European Business Organization Law Review,* 8/2 (2007).

O. Strelkova ve O. Pasichnyk, "Three Types of Artificial Intelligence". 2017. https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6479/142.pdf

Özdemir Semih. Sırrı. *İş Adamı Kararı İlkesi (Business Judgment Rule) ve Türk Hukukunda Uygulanabilirliği*, İstanbul: On İki Levha Yayınları 2017.

Pagallo Ugo. "Killers, Fridges, and Slaves: A Legal Journey in Robotics". *AI& Society Journal* 26 (2011).

Pazarbaşı Gülşen. "Bağımsız Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.

Pulaşlı Hasan. *Şirketler Hukuku Genel Esaslar,* Ankara: Adalet Yayınevi 2024.

Russel Stuart ve Norving Peter. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, Third Edition, United Kingdom: Pearson, (2010).

Sevi Ali Murat. (2016). "Anonim Ortaklıkta Tüzel Kişi Yönetim Kurulu Üyesi Adına Tescil Edilen Gerçek Kişinin Hukuki Sorumluluğu" (Anılış: Tüzel Kişi), BATİDER 32/3.(2016).

Sevi Ali Murat. *Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyeleri ve Yöneticilerin Özen Yükümlülüğü,* Ankara: Seçkin 2021.

Stanford University. "Artificial Intelligence and Life in 2030, One Hundred Year Study on Artificial Intelligence" *Report of the 2015 Study Panel*. 2016.

Surden Harry. "Artificial Intelligence and Law: An Overview", *Georgia State University Law Review*, 35/4. (2019).

V Rajaraman. "John McCarthy- Father of Artificial Intelligence" *Resonance Journal of Science and Education*, 19/3 (2014).

PSİKOLOJİ

Cinsiyete Göre Psikolojik Farklılıkların Analizi Üzerine Derleme Çalışması

Asrın Nur Döner*

Öz: Cinsiyetler arasındaki psikolojik farklılıklar Eflatun'dan, Darwin'e birçok düşünür tarafından ele alınmış ve ortaya konulmaya çalışılmış olup günümüzde de merak konusu olarak ele alınmaya devam etmektedir. Son yıllarda cinsiyet değişkenli birçok çalışma olduğu ancak bunları ele alan derleme çalışmasının olmadığı tespit edilmiş olup cinsiyet değişkenli psikolojik farklılıkları derlemek bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Son taraması 22.11.2024 tarihinde yapılan, 2019- 2024 yılları arasını kapsayan ve örneklem grubunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bu derleme çalışmasında psikolojik farklılık ve üniversite öğrencilerinde psikolojik farklılık kelimeleriyle proquest, dergipark ve TR Dizin veri tabanları taranmıştır. Bu tarama neticesinde proquest veri tabanında 1320 çalışmaya, dergipark veri tabanında 308 çalışmaya ve TR Dizin veri tabanında 215 çalışmaya ulaşılmış ve toplamda tarama sonucunda 1843 çalışma araştırma havuzunu oluşturmuştur. Kapsam içi ve kapsam dışı ölçütler bazında 1843 çalışma sayısı 49 çalışmaya indirilmiştir. 49 çalışmanın 29'unun tez, 20'sinin araştırma ve inceleme makalesi olduğu; 9 çalışmanın 2019 yılında, 11'inin 2020 yılında, 7'sinin 2021 yılında, 14'ünün 2022 yılında, 4'ünün 2023 yılında, 4'ünün 2024 yılında gerçekleştirildiği; 5'inin örneklem büyüklüğünün 100-200 arası katılımcıdan, 11'inin örneklem büyüklüğünün 200-300 arası katılımcıdan, 12'sinin örneklem büyüklüğü 300-400 arası katılımcıdan, 6'sının örneklem büyüklüğü 400-500 arası katılımcıdan, 14'ünün örneklem büyüklüğünün ise 500 ve daha fazla katılımcıdan oluştuğu; 48'inde nicel araştırma yöntemlerinin, 1'inde nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı; veri toplama araçlarına bakıldığındaysa 13'ünde ölçek, 8'inde ölçek ve anket birlikte, 13'ünde ölçek ve form birlikte, 1 tanesinde kontrol listesi ve ölçek birlikte, 8 tanesinde de ölçek ve envanterin veri toplama aracı olarak birlikte kullanıldığı ve 49 çalışmanın 52 konu çerçevesinde şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik farklılık, kadın, erkek, üniversite öğrencileri, sistematik derleme

Giriş

Cinsiyet kavramının tekabül ettiği anlam, bireyin kadın veya erkek olarak nitelendirilmesinde etkili olan genetik -fizyolojik- biyolojik özelliklerin bütününe karşılık gelmektedir. Bireyler arasındaki biyolojik farklılık cinsiyet olarak tanımlanmaktadır (Yapıcı, 2016: 23). Cinsiyetler arası ilk farklılık üreme bağlamında verilmiştir. Biyoloji kapsamında bakıldığında insanın iki farklı beden olarak dünyaya gelmesi söz konusudur. Eril veya dişil olarak dünyaya gelen insanın en temel özelliğini oluşturan cinsiyet, doğuştan gelen bir özellik olup bireyin bedensel ayrımını sağlayan doğal bir özelliktir (Bingöl, 2014: 108-109).

İnsanlar arasındaki farklılıkların araştırılması konusu Eflatun'a kadar dayanır. Eski filozoflardan modern zamanlara farklı düşünürlerin yazılarında insanlar arasındaki farklılıklar hakkında düzenlemeler ve çıkarımlara rastlarız. Bu düşünürlerin kişisel ya da toplumsal durumlara karşı ortaya koydukları

* Kadın ve Aile Araştırmaları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi. İletişim: asrindnr@gmail.com

çıkarımlar oldukça önemlidir. Mütefekkirlerin ortaya koyduğu çıkarımların yanında çevremizdeki insanlara bir bakışla baktığımızda bile bazı farklılıkların göze çarptığını fark ederiz. İnsanlar uzundur, kısadır, şişmandır, zayıftır, esmerdir, sarışındır vb. Bunlar anatomi ve uzuvlardaki bireysel farklılıklara bir örnektir. Günlük yaşamda insanların bu anatomik farklılıkların dışında, yüzeysel temasta da olsa psikolojik farklılıklarla karşılaşırız. Etkileşimde bulunduğumuz insanlar arasında farklılıkları barındıran birçok özellik mevcuttur; temkinli, dikkatsiz, akıllı, becerikli, beceriksiz, inatçı, uyumlu- uyumsuz, hevesli- hevessiz gibi. Bunlar, psikolojik açıdan bireysel farklılıkların örnekleridir. Buna ek olarak günlük temaslarımızdaki ilişkilerimizde karşılaştığımız kişilerde hemen her zaman psikolojik farklılıklarla ilgili yargılarda bulunuruz; a zekidir, b aptaldır, c beceriklidir, dikkati dağınıktır deriz. Bunlar varsayımdır, doğru ya da yanlış, insanlar hakkında yapmış olduğumuz bu çıkarımlar kuşkusuz önemlidir (Cavit, 1973).

Cinsiyetler arasındaki psikolojik farklılıklar Eflatun'dan, Darwin'e birçok düşünür tarafından ele alınmış ve ortaya konulmaya çalışılmış, günümüzde de merak konusu olarak ele alınmaya devam etmektedir. Son yıllarda cinsiyet değişkenli birçok çalışma olduğu ancak bunları ele alan derleme çalışmasının olmadığı tespit edilmiş olup literatürde son 2019- 2024 yılları arasında yapılan cinsiyet değişkenli psikolojik farklılıkları derlemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda örneklem grubunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu cinsiyet değişkenli psikolojik farklılık konulu bilimsel çalışmaları içerik analizi ile çözümlenerek aşağıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranmıştır.

1. Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların türlerine göre dağılımı nasıldır?
2. Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?
3. Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların örneklem büyüklüklerine göre dağılımı nasıldır?
4. Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?
6. Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların konu dağılımları nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bilimsel bir soruna çözüm oluşturmak maksadıyla, sorun alanında yayınlanmış çalışmaların tümünün detaylı biçimde taranarak, türlü dahil etme ve hariç tutma kriterleri kullanılarak çalışmalardan hangilerinin derlemeye alınacağının belirlenmesi ve derleme kapsamına alınan çalışmalardaki bulguların sentez edilmesidir (Burns, 2009; Karaçam, 2013).

Araştırmanın Örneklemi

Çalışmada, tüm durumların bir dizi kriterler çerçevesinde önceden belirlendiği ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu örneklemede ölçüt araştırmacının kendisi tarafından oluşturulabildiği gibi önceden hazırlanmış ölçüt listesi de kullanılabilir (Marshall & Rossman, 2014; Baltacı, 2018). Proquest, Dergipark ve TrDizin veri tabanlarında, "psikolojik farklılık" ve "üniversite öğrencilerinde psikolojik farklılık" anahtar kelimeleri Türkçe olarak taranmış, mükerrer olanlar çıkarılmıştır. Yapılan detaylı taramalar neticesinde 49 çalışmaya ulaşılmış ve bu çalışmalar tür, yıl, örneklem büyüklükleri, araştırma yöntemleri, veri toplama araçları, konu ve sonuçlar kapsamında incelenmiştir.

Veri Toplama Süreci

Bu çalışma havuzunu oluşturan makalelerde dahil etme ve hariç tutma kriterleri belirlenmiştir.

Araştırma için belirlenen dahil etme kriterleri aşağıda sıralanmıştır;

7. 2019-2024 yılları arasında olması
8. Psikolojik farklılıkları içermesi
9. Proquest, TRDizin ve Dergipark veri tabanlarında olması
10. PDR, psikoloji ve psikiyatri dergilerinde yer alması
11. Örneklemin üniversite öğrencilerinden oluşması
12. Cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunması
13. Araştırma makalesi veya tez çalışması olması,
14. Tam metnin erişime açık olması
15. Türkçe olması

Araştırma için belirlenen hariç tutma kriterleri aşağıda sıralanmıştır;

16. Derleme çalışmaları
17. Literatür çalışmaları
18. Bilgi verici makale çalışmaları
19. Bildiri raporları
20. Yayın dili Türkçe olmayan çalışmalar
21. Örneklemin üniversite öğrencisi olmaması
22. Cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık olmaması
23. PDR, psikoloji ve psikiyatri dergilerinde yer almaması
24. Tam metnin erişime açık olmaması

Veri Toplama Aracı

Demirtaş (2018)'in özel gereksinimliler kapsamında yaptığı derleme çalışmasına özel geliştirdiği 'makale yayın sınıflama formu' bu çalışma için uyarlanmıştır. Uyarlanan bu form ile tür, yıl, örneklem büyüklükleri, araştırma yöntemleri, veri toplama araçları, makalelerin ele aldıkları konu ve sonuçları olmak üzere 6 kategori altında inceleme yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmaya dahil edilen çalışmaları içerik analiziyle incelenmiştir. İçerik analizi farklı alanlarda kullanılan esnek bir yöntem olup araştırmacıların çalışmayı planladıkları konu veya problemle ilgili bilgi elde etmelerine ve bu bilgilerden anlamlı sonuçlar çıkarmalarına olanak tanıyan bir yöntemdir (Alanka, 2024). Veriler makale yayın sınıflama formuyla ayrı ayrı kodlanmış olup ulaşılan sonuçlar grafikler ve tablolar halinde bulgular bölümünde verilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma TrDizin, Dergipark ve Proquest veri tabanlarının taranmış olması ile sınırlıdır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde akış şemasına, araştırma sorularına yönelik bulgulara ve açıklamalarına yer verilmiştir.

Akış Şeması

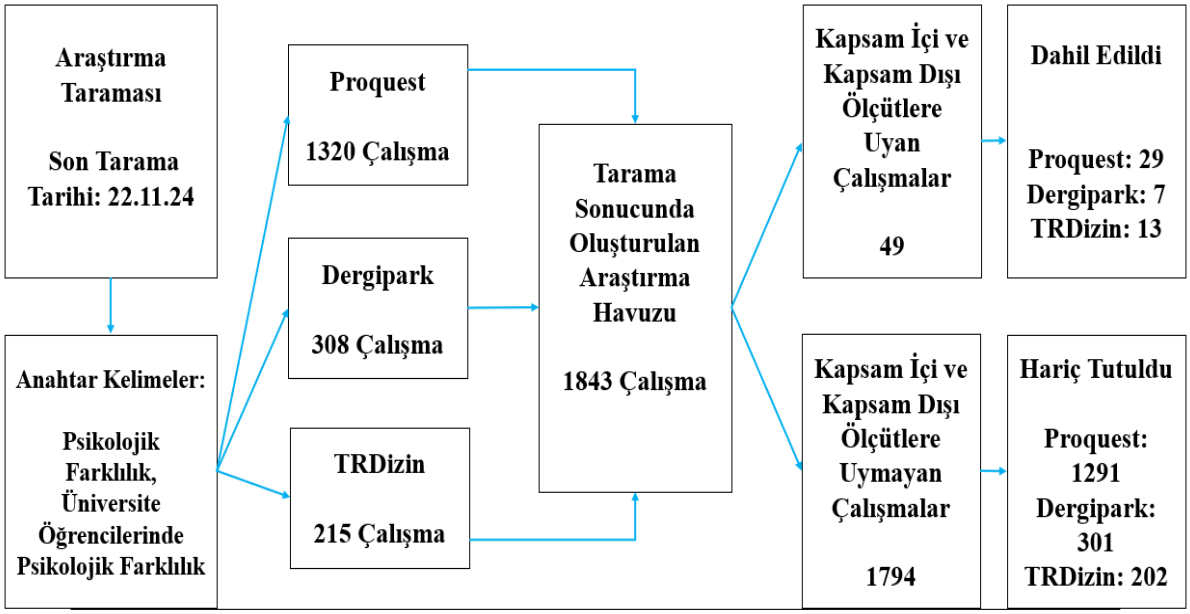

"Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların türlerine göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik bulgular aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir.

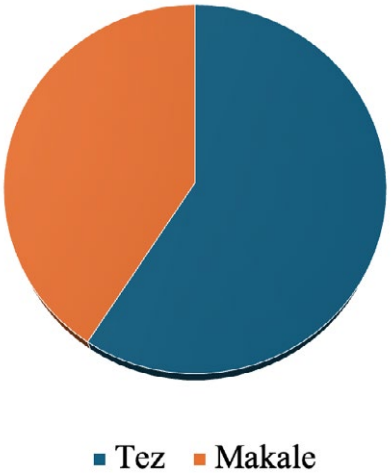

Şekil 1. Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımları

Şekilde gösterildiği üzere 2019-2024 yılları arasında gerçekleştirilen kapsam içi ve kapsam dışı ölçütlere uygun 49 çalışmanın 29'unun tez, 20'sinin araştırma ve inceleme makalesi olduğu bulgusuna erişilmiştir.

"Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik bulgular aşağıdaki Şekil 2'de gösterilmiştir.

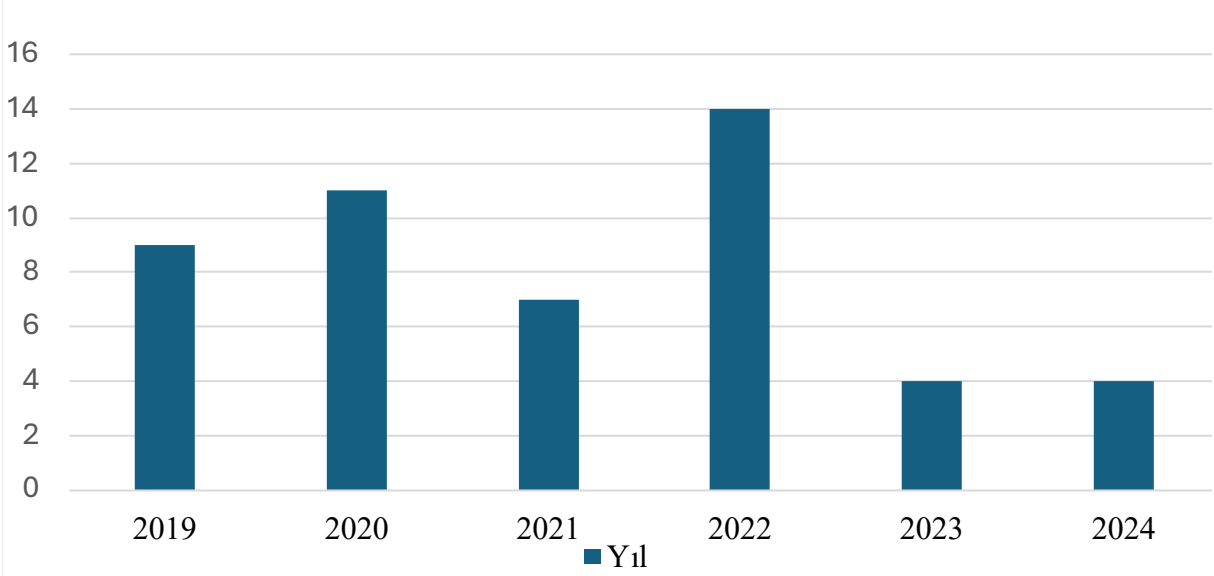

Şekil 2. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımları

Şekilde gösterildiği üzere 2019-2024 yılları arasında gerçekleştirilen kapsam içi ve kapsam dışı ölçütlere uygun 49 çalışmanın 9'u 2019 yılında, 11'i 2020 yılında, 7'si 2021 yılında, 14'ü 2022 yılında, 4'ü 2023 yılında, 4'ü 2024 yılında gerçekleştirilmiştir.

"Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların örneklem büyüklüklerine göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik bulgular aşağıdaki Şekil 3'te gösterilmiştir.

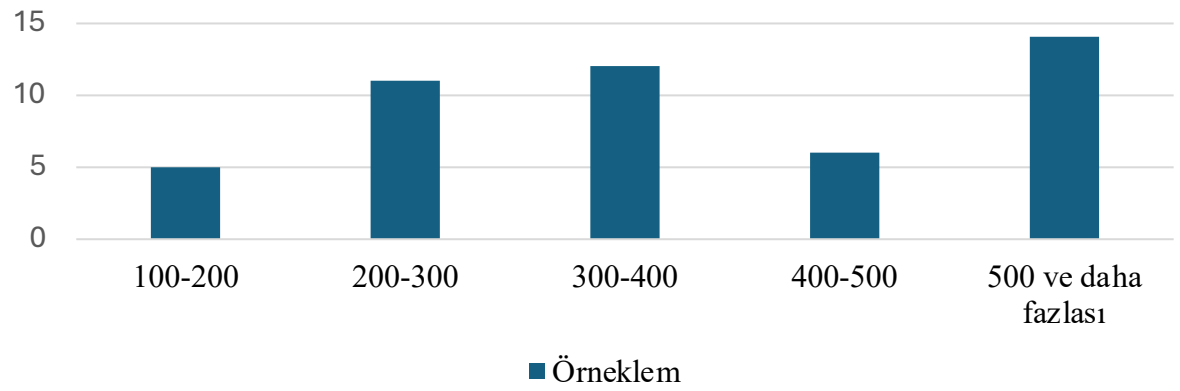

Şekil 3. Çalışmaların Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımları

Şekilde gösterildiği üzere 2019-2024 yılları arasında gerçekleştirilen kapsam içi ve kapsam dışı ölçütlere uygun 49 çalışmanın 5'inin örneklem büyüklüğü 100-200 arası katılımcıdan, 11'inin örneklem büyüklüğü 200-300 arası katılımcıdan, 12'sinin örneklem büyüklüğü 300-400 arası katılımcıdan, 6'sının örneklem büyüklüğü 400-500 arası katılımcıdan, 14'ünün örneklem büyüklüğünü ise 500 ve daha fazla katılımcıdan oluştuğu belirlenmiştir.

"Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik bulgular aşağıdaki Şekil 4'te gösterilmiştir.

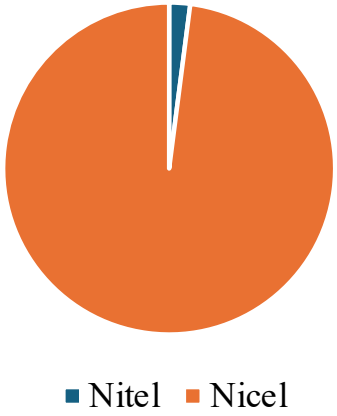

Şekil 4. Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımları

Şekilde gösterildiği üzere 2019-2024 yılları arasında gerçekleştirilen kapsam içi ve kapsam dışı ölçütlere uygun 49 çalışmanın 48'inde nicel araştırma yöntemleri, 1'inde nitel araştırma yöntemleri kullanıldığı bulgusuna erişilmiştir.

"Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik bulgular aşağıdaki Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekilde gösterildiği üzere 2019-2024 yılları arasında gerçekleştirilen kapsam içi ve kapsam dışı ölçütlere uygun gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının 13'ünde ölçek, 8'inde ölçek ve anket birlikte, 13'ünde ölçek ve form birlikte, 1 tanesinde kontrol listesi ve ölçek birlikte, 8 tanesinde de ölçek ve envanterin veri toplama aracı olarak birlikte kullanıldığı saptanmıştır.

"Üniversite öğrencileri arasında cinsiyete göre psikolojik farklılıkları içeren çalışmaların konu dağılımları nasıldır?" araştırma sorusuna yönelik bulgular ise aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubuna Dahil Edilen Çalışmaların Konuları ve Sonuçları

Konu/Amaç	**Sonuç**
1- Yaşam doyumu ve bilişsel esnekliğin cinsiyet, fakülte, sınıf düzeyi ve akademik başarıları açısından karşılaştırılması	Genel sonuçlara bakıldığında, bilişsel esneklik yaşam doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu ve kadınların bilişsel esneklik düzeyinin erkeklere göre anlamlı bir şekilde düşük olduğu görülmüştür.
2- Üniversite öğrencilerinde beden imgesini; işlevsel olmayan tutumlar, algılanan ebeveyn tutumları, sosyal karşılaştırma yönelimi ve cinsiyetin nasıl yordadığını ortaya koymak.	Cinsiyet değişkeni ele alındığında kadın öğrencilerin beden imgelerinin, erkek öğrencilere göre anlamlı biçimde daha olumsuz olduğu belirlenmiştir.
3- Kadın ve erkeklerde olumsuz değerlendirilme korkusunun belirlenmesinde benlik saygısı ve algılanan ebeveyn tutumlarının rolünün araştırılması	Sonuç olarak kadınlar ebeveynlerinden daha fazla duygusal sıcaklık görürken, erkekler daha fazla reddedici tutumlar deneyimlemektir.
4- Duygu düzenlemenin işleyiş mekanizmalarının ve psikolojik sağlık üzerindeki etkilerinin daha iyi bir şekilde anlaşılması	Yapılan çalışmada kadınların psikolojik sağlık puanlarının erkeklere göre daha anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
5- Üniversite öğrencilerinin cinsel eğitime yönelik tutumları ve toplumsal cinsiyet algılarının araştırılması	Yapılan çalışmada kız öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı ölçeği puan ortalamasının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yine kız öğrencilerin cinsel eğitime yönelik tutum ölçeği puan ortalamasının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.
6- Üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalıkları ile bilişsel esneklikleri arasındaki ilişkiyi incelemek	Cinsiyetin bilinçli farkındalık ile bilişsel esneklik arasındaki ilişkide anlamlı bir etkisinin olduğu ve erkeklerin bilişsel esneklik alt boyutlarından kontrol becerileri arasında kadınlara göre anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
7- Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde kıskançlıkla başa çıkma biçimlerinin cinsiyete, aldatılma durumuna, ilişki sayısına ve ilişki süresine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelemek	Yapılan çalışmanın sonucunda romantik ilişkilerde kıskançlıkla başa çıkarken yıkıcı-kaçıngan bir iletişim kullanmanın kadın katılımcılar arasında daha yaygın olduğunu göstermektedir.
8- Öğretmen adaylarının bilinçli farkındalık, bilişsel esneklik ve ruhsal belirtileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır.	Yapılan araştırma neticesinde kadın olmanın bilişsel esnekliği azaltan bir faktör olabileceği görülmektedir.

Konu/Amaç	Sonuç
9- Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin mutluluk korkusunu; yaşam stilleri, algılanan anne-baba tutumu, doğum sırası, çocukluğun geçtiği yer, sosyo-ekonomik durum, cinsiyet ve ilişki durumunun incelenmesidir.	Yapılan araştırmada mükemmeliyet yaşam stili üzerinde cinsiyetin pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ve yine memnuniyet odaklı yaşam stili üzerinde sadece cinsiyet değişkeninin pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
10- Bu çalışmanın amacını Dokuz Eylül Üniversitesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Yüksekokulu lisans öğrencilerinin iyilik hali, fiziksel aktivite seviyesi, sedanter davranış seviyesi, fiziksel aktiviteye karşı tutum ve davranış düzeylerini belirlemek ve birbirleriyle arasındaki ilişkiyi araştırmak oluşturmaktadır.	Yapılan araştırma neticesinde erkek öğrencilerin fiziksel aktiviteye karşı tutum ve davranışları kadın öğrencilere göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.
11- Müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin bireysel çalgı performans sınav kaygısı ve bireysel çalgı çalışma alışkanlıkları düzeylerinin karşılaştırılması	Cinsiyet değişkenine göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha kaygılı olduğu saptanmıştır.
12- Üniversite öğrencilerinin bölüm ve üniversite tercihinden duydukları pişmanlığın temelinde yer alan karşı olgusal düşünme ile ilişkili değişkenlerin araştırılması	Kızların karşı olgusal düşünme ortalama puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Kız öğrencilerin pişmanlık toplam puanları ile bölüm tercihi pişmanlık puanlarının erkek öğrencilerin puanlarından fazla olduğu görülmektedir.
13- Büyüklenmeci narsisitik kişilik özelliklerinin affetmenin alt boyutlarından başkasını ve durumu affetme ve intikamın alt bouytları olan kaçınma ve intikam ile ilişkisinde sosyal zekanın aracı rolünün incelenmesi.	Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Büyüklenmeci Narsisizm puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır. Erkeklerin Büyüklenmeci Narsisizm düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu, Kadınların Sosyal Farkındalık düzeyleri daha yüksektir. Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Başkasını Affetme puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır. Kadınların Başkasını Affetme düzeyleri daha yüksektir. Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında İntikam puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır. Erkeklerin İntikam düzeyleri daha yüksektir. Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Kaçınma puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır. Kadınların Kaçınma düzeyleri daha yüksektir

Konu/Amaç	Sonuç
14- Üniversite öğrencilerinde beden imgesi baş etme stratejileri, narsistik özellikler ve boyun eğici davranışlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi	Araştırma sonucunda, cinsiyet değişkenine göre üniversite öğrencilerinde beden imgesi baş etme stratejileri toplam puanında kadınların lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Olumlu mantıksal kabul cinsiyet değişkenine göre kadınların lehine farklılaşmaktadır.
15- Üniversite öğrencilerinin Siber Aylaklık düzeyleri ve Dijital Oyun Bağımlılığı düzeylerinin kendini toparlama gücü, demografik ve teknoloji kullanımı ile ilgili çeşitli değişkenlerle arasındaki ilişkinin incelenmesi	Araştırma sonucuna göre erkek öğrencilerin dijital oyun bağımlılığı düzeylerinin kadın öğrencilere oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
16- Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışı, kaygı ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri arasındaki ilişki ve yordama düzeylerinin incelenmesi	Yürütülen analizler sonucunda erkeklerin akademik erteleme davranış düzeyleri kadınlardan; kadınların durumluk ve sürekli kaygı ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ise erkeklerden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.
17- Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile duygu düzenleme güçlükleri arasındaki ilişkide mizaç ve karakter özelliklerinin rolünün incelenmesi	Kadınların iş birliği erkeklerin iş birliği göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Aynı şekilde kadınların zarardan kaçınma puanlarının erkeklerin zarardan kaçınma puanlarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur.
18- Turizm rehberliği öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik düzeylerinin belirlenmesi	Kadın turizm rehberliği öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik düzeyleri ile erkek turizm rehberliği öğrencilerinin sosyal yetkinlik düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.
19-Öğretmen adaylarının bilişsel duygu düzenleme stratejileri ile akademik özyeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi	Kadın öğretmen adayların kendini suçlama stratejilerine ilişkin sıra ortalamaları erkek öğretmen adayların kendini suçlama stratejilerine ilişkin sıra ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Benzer şekilde cinsiyet değişkeni açısından kadın öğretmen adayların 43 düşünceye odaklanma stratejilerine ilişkin sıra ortalamaları ile erkek öğretmen adayların bilişsel duygu düzenleme stratejilerine ilişkin sıra ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
20- Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık öğrencilerinin Akademik Öz – Yeterlik düzeyleri ile Eğitim Stresi ve Akademik Kontrol Odağı arasındaki ilişkinin incelenmesi	Elde edilen bulgular neticesinde, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık öğrencilerinin Akademik Öz -Yeterlik inançları cinsiyet değişkenine göre kadın öğrencilerin lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür.

Konu/Amaç	Sonuç
21- Bu çalışmada müzik öğretmeni adaylarının yaratıcı kişilik özellikleri ile yansıtıcı düşünce eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Yansıtıcı düşünme eğilimine ilişkin bulgular incelendiği zaman öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme eğilimlerinin cinsiyete unsuruna göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Farklılığın sürekli ve amaçlı düşünme ve açık fikirlilik alt boyutlarında olduğu görülmüştür. Bu kapsamda müzik öğretmeni adaylarında cinsiyet faktörünün yansıtıcı düşünme eğilimini etkileyen bir faktör olduğu görülmüştür.
22- Bu araştırmada algılanan ebeveyn kabul reddi ve mükemmeliyetçilik düzeyleri yaş, cinsiyet, öğrenim görülen fakülte ve sahip olunan kardeş sayısına göre incelenmiştir.	Kadınların diğerlerine yönelik mükemmeliyetçilik puan ortalamasının erkeklere göre yüksek olduğu bulgusuna erişilmiştir.
23- Üniversite öğrencilerinin bağlanma sitilleri (güvenli ve kayıtsız), kendine saygı (olumlu olumsuz) ile ilişki doyumları arasındaki ilişkide aldatılma algısının aracılık rolü incelenmiştir.	Erkek katılımcıların ilişki doyumları kadın katılımcılara göre daha yüksek bulunmuştur.
24- Üniversite öğrencilerinin yaşam pozisyonları ile kişiliklerinin karanlık yönleri arasındaki ilişkinin incelenmesi	Erkek üniversite öğrencilerinin makyavelizm ve psikopati alt boyutundan aldıkları puanların kadın üniversite öğrencilerin puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkek üniversite öğrencilerinin karanlık üçlü toplam puanlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.
25- Öz eleştirel ruminasyon, yaşantısal kaçınma, duygu düzenleme güçlüğü ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi	Kadın katılımcıların öz eleştirel ruminasyon düzeylerinin erkek katılımcıların puanından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Kadın katılımcıların yaşantısal kaçınma ölçek puanları toplam puanlarının erkek katılımcılara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Kadın katılımcıların duygu düzenleme güçlüğü toplam puanlarının erkek katılımcıların puanından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Katılımcıların psikolojik belirtiler alt boyut puanları cinsiyete göre incelendiğinde; depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite boyutlarında kadın katılımcıların puanı erkek katılımcıların puanından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur.

Konu/Amaç	Sonuç
26- Karanlık Üçlü kişilik özelliklerinin ahlaki yargılar üzerindeki etkisi ve bu etkiye aracılık edebilecek bir değişken olarak empatinin rolü incelenmiştir.	Kadın katılımcıların toplam empati puanlarının erkek katılımcıların puanlarından anlamlı derecede farklılaştığı bulunmuştur.
27- Bu çalışmanın amacı maneviyat ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi belirlemektir.	Kadın öğrencilerin maneviyat düzeylerinin erkek öğrencilerinkinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.
28- Bu çalışmada temel amaç, üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri, psikolojik iyi oluş düzeyleri ve dijital bağımlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir.	Erkek katılımcıların duygusal dengelilik düzeyi ve kadın katılımcıların olumsuz duygular düzeyi yüksektir. Kadınların dijital bağımlılık, nüksetme ve bırakamama düzeyleri erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksektir.
29- Bu araştırmanın amacı beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerde benliğin ayrımlaşması ve sosyal onay ihtiyacı arasındaki ilişkide kişilerarası duyarlılığın aracı rolünü incelemektir.	Kadın katılımcıların sosyal onay ihtiyacı toplam puanlarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.
30- Beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin psikolojik sağlamlıklarını ve başa çıkma stillerini incelemek ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.	Dine yönelme alt ölçeği (DİN), duygulara odaklanma ve ortaya koyma alt ölçeği (DOK), araçsal sosyal destek kullanma (ASDK), kabullenme alt ölçeği (KAB) ve zihinsel olarak ilgiyi kesme (ZİK) başa çıkma stillerine göre kadın katılımcıların lehine anlamlı fark bulunmuştur. Madde kullanma alt ölçeği (MK) başa çıkma stillerine göre cinsiyet açısından anlamlı fark bulunmuştur. Buna göre, erkek katılımcılarım madde kullanma başa çıkma stil puanları, kadın katılımcılara kıyasla anlamlı ölçüde daha yüksektir.
31- Bu araştırmanın amacı, üniversitede öğrencilerinin bilişsel değerlendirme ve duygu düzenlemeleri ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişkilerinin incelenmesidir.	Erkeklerin sahip oldukları psikolojik sağlamlık düzeylerinin kadın bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinden yüksek olduğu görülürken diğer taraftan kadınların bilişsel yeniden değerlendirme düzeylerinin erkeklerin bilişsel yeniden değerlendirme düzeylerinden yüksek olduğu görülmektedir.
32- Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin meslek seçiminde toplumsal cinsiyet rolleri ile kariyer kararlılığı düzeyleri ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Erkek üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş ortalama puanları kadın üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş ortalama puanlarından anlamlı olarak daha yüksektir.

Konu/Amaç	Sonuç
33- Bu araştırmanın amacı, psikolojik danışman adaylarının duyusal işlemleme hassasiyetleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkide bilinçli farkındalığın aracı rolünün sınanmasıdır.	Araştırmada psikolojik danışman adaylarında duygusal işlem hassasiyeti cinsiyete göre kadın psikolojik danışman adaylarının lehine anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
34- Araştırmanın amacı öğretmen adaylarının etkileşim kaygı düzeyleri ile psikolojik iyi oluş düzeylerinin incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesidir.	Kadın öğretmen adaylarının etkileşim kaygısı düzeylerine ilişkin puan ortalamalarıyla erkek öğretmen adaylarının etkileşim kaygısı düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
35- Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin psikolojik belirtileri ve öz-anlayış düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi ve psikolojik belirti ve öz-anlayış arasındaki ilişkinin incelenmesi	Kız öğrencilerin Psikolojik Belirtiler Ölçeği Depresyon alt boyutu puanları erkek öğrencilerin Psikolojik Belirtiler Ölçeği Depresyon alt boyutu puanlarından daha yüksektir. p>0.05). Erkek öğrencilerin Psikolojik Belirtiler Ölçeği Hostilite alt boyutu puanları kız öğrencilerin Psikolojik Belirtiler Ölçeği Hostilite alt boyutu puanlarından daha yüksektir. Kız öğrencilerin Psikolojik Belirtiler Ölçeği Somatizasyon alt boyutu puanları erkek öğrencilerin Psikolojik Belirtiler Ölçeği Somatizasyon alt boyutu puanlarından daha yüksektir. Kız öğrencilerin Öz-anlayış Ölçeği puanları erkek öğrencilerin Öz-anlayış Ölçeği puanlarından daha yüksektir.
36- Bu araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinde yetişkin kişiler arası kabul-ret ve bağlanma stilleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide duyguları ifade etmenin aracı rolünü araştırmaktır.	Duyguları ifade etmenin kadın katılımcılarda erkeklere göre daha yüksek düzeyde olduğudur.
TR Dizin	
37- Çalışma, meslek yüksekokulu öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarının kariyer kaygılarını ne düzeyde etkilediğini ve her iki değişkenin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini ölçme amacıyla yapılmıştır.	Cinsiyet bazında ise erkek öğrencilerin psikolojik sağlamlıklarının kadınlardan yüksek olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Konu/Amaç	Sonuç
38- Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin erkeğin uyguladığı psikolojik ve fiziksel flört şiddetine yönelik tutum düzeylerini cinsiyet, yaş, yaşam yeri, flört durumu, şiddete maruz kalmış olmak ve şiddet uygulamış olmak gibi farklı değişkenler açısından belirlemektir.	Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre cinsiyet, erkeğin flörtte uyguladığı psikolojik ve fiziksel şiddete yönelik tutumlar açısından anlamlı fark yaratan bir unsurdur. Bulgulara göre erkek öğrenciler hem psikolojik hem de fiziksel anlamda taciz edici davranışları daha fazla kabul etmektedirler.
39- Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yordanmasında, algılanan öz düzenleme ve psikolojik kırılganlık değişkenlerinin etkisinin incelenmesidir.	Araştırma neticesinde kız öğrencilerin öz düzenleme düzeyleri ve psikolojik kırgınlıkları erkeklere göre anlamlı seviyede yüksek olduğu tespit edilmiştir.
40- Bu çalışmanın amacı kişilik özelliklerinin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır.	Yapılan araştırma neticesinde kadınların erkeklere görece daha yüksek psikolojik dayanıklılık ortalamalarına sahip olduğu ortaya koyulmuştur.
41- Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde psikolojik yardım almaya ilişkin tutumun ve psikolojik yardım alma niyetinin bazı demografik değişkenlere (cinsiyet, sınıf düzeyi, fakülte türü, romantik ilişki durumu, daha önce psikolojik yardım alma, yardım alınan uzman türü, yardımın yararlılığı) göre incelenmesi amaçlanmıştır.	Yapılan araştırma neticesinde kadınların psikolojik yardım almaya ilişkin tutum ve psikolojik yardım alma niyetinin erkeklerin puanından daha yüksek ve daha anlamlı olduğu sonucuna erişilmiştir.
42- Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu, pozitif ve negatif duygularının birtakım değişkenler açısından anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmaktadır.	Sonuç olarak kadınların yaşam doyumu puanlarının erkeklere göre yüksek olduğu ve erkeklerin pozitif duygu puan ortalamalarının da kadınlara göre yüksek olduğu bulgusuna erişilmiştir.
43- Bu araştırmada psikolojik danışman adaylarının problem çözme becerisinin açıklanmasında düşünme stilleri ve empatinin rolü incelenmiştir.	Psikolojik danışman adaylarının duygusal empatilerinin kız öğrencilerin lehine ve karmaşık düşünme stilinin erkek öğrencilerin lehine anlamlı şekilde farklılık gösterdiği saptanmıştır.
44- Bu araştırmanın amacı sosyal hizmet lisans öğrenimine devam eden öğrencilerin damgalamaya ilişkin eğilimleri ile özgecilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir.	Cinsiyete göre damgalama ölçeğinin alt boyutları puan ortalamalarının anlamlı şekilde farklılaştığı; erkeklerin ayrımcılık ve dışlanma, etiketleme, psikolojik sağlık ve ön yargı puan ortalamalarının kadınlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Konu/Amaç	Sonuç
45- Bu kesitsel araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde saygınlığını yitirme kaygısının cinsiyet, psikolojik yardım alma deneyimi ve cinsiyet rolleriyle ilişkisini incelemektedir.	Kadınların saygınlığını yitirme kaygısının erkeklerden anlamlı bir şeklide daha yüksek olduğu bulunmuştur.
46- Bu çalışmanın amacı beliren yetişkinlikte saldırganlıkla ilişkili olabilecek risk faktörlerini belirlemektir.	Erkeklerin toplam saldırganlık puanlarına ek olarak fiziksel saldırganlık, öfke ve sözel saldırganlık puanlarının kadınlara göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.
47- Bu çalışmada öğretmen adaylarının öz yeterlik inancı kaynakları ve yaşam doyumları incelenmiştir.	Toplanan verilere göre öğretmen adaylarının öz yeterlik inancı kaynaklarından dolaylı yaşantılar hariç performans başarıları, psikolojik durum ve sözel ikna ile yaşam doyumlarına yönelik görüşlerinin kadın öğretmen adayları lehine anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.
48- Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde algılanan sosyal destek ve güvengenliğin psikolojik yardım gereksinimini yordama düzeyi incelenmiştir.	Sonuç olarak üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım gereksinimlerinin cinsiyet, sınıf seviyesi, barınma yeri, yaşadığı yer, anne babanın hayatta olma durumu değişkenlerine göre anlamlı şekilde farklılaştığı bulgusuna erişilmiştir.
49- Bu çalışmada Balkanlı öğrencilerin intihara bakış ile hayat memnuniyeti, medeni durum, cinsiyet, yaşadığı yer, gelir durumu, dindarlık, kültürel farklılık ve eğitim arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.	Hayat memnuniyeti açısından kadınlar erkeklere göre daha pozitif ve anlamlı olduğu diğer taraftan erkeklerin olumsuz şartlarda intiharı düşünme eğilimlerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu sonucuna erişilmiştir.

Tablo 1.'de kapsam içi ve kapsam dışı ölçütler sonucunda araştırmaya dahil edilerek örneklem grubunu oluşturan 49 bilimsel yayın numaralandırılarak ele aldıkları konular ve sonuçları özetlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Cinsiyetler arasındaki psikolojik farklılıklar Eflatun'dan, Darwin'e birçok düşünür tarafından ele alınmış ve ortaya konulmaya çalışılmış, günümüzde de merak konusu olarak ele alınmaya devam etmektedir. Bu çalışmada 2019- 2024 yılları arasında yapılan cinsiyet değişkenli psikolojik farklılıklar konusu pdr, psikoloji ve psikiyatri temalı dergiler çerçevesinde derlenmiştir.

Son taraması 22.11.2024 tarihinde yapılan, 2019- 2024 yılları arasını kapsayan ve örneklem grubunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu derleme çalışmasında psikolojik farklılık ve üniversite öğrencilerinde psikolojik farklılık kelimeleriyle proquest, dergipark ve TRDizin veri tabanları taranmıştır. Bu tarama neticesinde proquest veri tabanında 1320 çalışmaya, dergipark veri tabanında 308 çalışmaya ve TRDizin veri tabanında 215 çalışmaya ulaşılmış ve toplamda tarama sonucunda 1843 çalışma araştırma havuzunu oluşturmuştur. Kapsam içi ve kapsam dışı ölçütler bazında 1843 çalışma sayısı 49 çalışmaya indirilmiştir. 49 bilimsel çalışmanın 52 konu çerçevesinde incelendiği tespit edilmiştir. Cinsiyete göre anlamlı farklılığa uğrayan bu 52 değişkenin; beden imgesi baş etme stratejileri, dijital

oyun bağımlılığı, kaygı, belirsizliğe tahammülsüzlük, akademik erteleme davranış düzeyleri, iş birliği, zarardan kaçnma, algılanan sosyal yetkinlik, bilişsel duygu düzenleme stratejileri, akademik öz -yeterlik inancı, mükemmeliyetçilik, ilişki doyumu, kişiliğin karanlık yönleri, öz eleştirel ruminasyon, duygu düzenleme güçlüğü, psikolojik belirti, empati, maneviyat, kişilik özellikleri, dijital bağımlılık, sosyal onay ihtiyacı, başa çıkma stilleri, psikolojik sağlamlık, bilişsel yeniden değerlendirme, psikolojik iyi oluş, duygusal işlem hassasiyeti, etkileşim kaygısı, psikolojik sağlamlık, psikolojik ve fiziksel şiddete yönelik tutumlar, öz düzenleme düzeyleri, psikolojik kırgınlık, psikolojik dayanıklılık, psikolojik yardım alma niyeti, yaşam doyumu, pozitif duygu, duygusal empati, damgalama, saygınlığı yitirme kaygısı, saldırganlık, öz yeterlik inancı, psikolojik yardım gereksinimi, hayat memnuniyeti, bilişsel esneklik, bilinçli farkındalık, toplumsal cinsiyet algısı, algılanan ebeveyn tutumu, mükemmeliyet yaşam stili, fiziksel aktiviteye karşı tutum ve davranışları, romantik ilişkilerde kıskançlıkla başa çıkarken kullanılan iletişim türü, olgusal düşünme, pişmanlık ve olumsuz şartlarda intiharı düşünme eğilimi konuları çerçevesinde şekillendiği ve tüm bu konularda kadın ve erkek arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda değinilen psikolojik farklılıkların cinsiyete göre anlamlı olarak değiştiği, veri toplama araçlarına bakıldığında 13'ünde ölçek, 8'inde ölçek ve anket birlikte, 13'ünde ölçek ve form birlikte, 1 tanesinde kontrol listesi ve ölçek birlikte, 8 tanesinde de ölçek ve envanterin veri toplama aracı olarak birlikte kullanıldığı bulgusuna bakıldığında ölçek ve envanterin çoğunluk olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

49 çalışmanın 48'inde nicel araştırma yöntemleri, 1'inde nitel araştırma yöntemleri kullanıldığı bulgusuna erişilmiş olup çalışmaların hemen hepsinde nicel araştırma yöntemi kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

49 çalışmanın 5'inin örneklem büyüklüğü 100-200 arası katılımcıdan, 11'inin örneklem büyüklüğü 200-300 arası katılımcıdan, 12'sinin örneklem büyüklüğü 300-400 arası katılımcıdan, 6'sının örneklem büyüklüğü 400-500 arası katılımcıdan, 14'ünün örneklem büyüklüğünü ise 500 ve daha fazla katılımcıdan oluştuğu bulgusuna istinaden çalışmaların çoğunda 500 ve üzerinde örneklem büyüklüğü seçildiği sonucuna varılmıştır.

49 çalışmanın 9'u 2019 yılında, 11'i 2020 yılında, 7'si 2021 yılında, 14'ü 2022 yılında, 4'ü 2023 yılında, 4'ü 2024 yılında gerçekleştiği; 49 çalışmanın 29'unun tez, 20'sinin araştırma ve inceleme makalesi olduğu sonucuna erişilmiştir.

49 çalışmanın genelinde veri çoğunluğunun kız öğrencilerden oluştuğu bundan dolayı cinsiyet değişkeni bazında kız öğrencilere göre anlamlı farklılıkların daha fazla oluştuğu sonucuna varılabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda kadın ve erkek değişkeni bazında sayıların dengelenmesi önerilmekte olup son olarak farklı örneklem gruplarıyla bölgesel veya üniversiteler bazında çalışılabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

AKDEMİR, E., GÜNERİ, B., AKCAALAN, M. (2019). ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖZ-YETERLİK İNANCI KAYNAKLARI VE YAŞAMA DOYUMLARININ İNCELENMESİ. *Turkish Studies-Educational Sciences,* 14(5), 2013 – 2030. doi.org/10.29228/TurkishStudies.32672

AKEREN, İ., AY, İ. (2019). ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ALGILANAN SOSYAL DESTEK VE İLE PSİKOLOJİK YARDIM GEREKSİNİMLERİNİN İNCELENMESİ. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 8(2), 1222-1248.

Alanka, D. (2024). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve. Kronotop İletişim Dergisi, 1(1): 62-82.

Alban, E. B. (2024). Beliren yetişkinlik döneminde benliğin ayrımlaşması ile Bireylerin Sosyal Onay ihtiyacı ve kişilerarası duyarlılık düzeyleri arasındaki ilişki (Order No. 31216353). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2986069150). https://www.proquest.com/dissertations-theses/beliren-yetişkinlik-döneminde-benliğin/docview/2986069150/se-2

Altınay, N. (2022). Öğretmen Adaylarının Etkileşim Kaygısı Düzeyleri Ile Psikolojik Iyi Oluş Arasındaki Ilişki (Order No. 29218141). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2707571762). https://www.proquest.com/dissertations-theses/öğretmen-adaylarının-etkileşim-kaygısı-düzeyleri/docview/2707571762/se-2

ALTUNDAĞ, Y., KILIÇ, Z. H., BİÇER, O. (2021). ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK YARDIM ALMAYA İLİŞKİN TUTUMUN VE PSİKOLOJİK YARDIM ALMA NİYETİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (elektronik),* 20(80), 1933-1950. doi.org/10.17755/esosder.887942

AKSU, M., KUAS, Y. (2024). Psikolojik Sağlamlık ile Kariyer Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Öğrenciler Üzerine Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 15(43), 813- 829. doi.org/10.21076/vizyoner.1310873

ARSLAN, H. (2023). ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FLÖRT ŞİDDETİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ: ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 11(37), 15-35. doi.org/10.33692/avrasyad.1401807

Aslan, D. (2024). Üniversite öğrencilerinde kişiler arası kabul red değişkeni vebağlanma stilleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkideduyguları ifade etmenin aracı rolü (Order No. 31266545). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3062267114). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinde-kişiler-arası-kabul-red/docview/3062267114/se-2

Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 231-274.

Bakır, N., Irmak Vural, P., & Demir, C. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Cinsel Eğitime Yönelik Tutumları ve Toplumsal Cinsiyet Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 3(5), 119-128. https://doi.org/10.31461/ybpd.548926

BAYRI, H., SAPANCI, A. (2022). ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ DÜZEYLERİNİN YORDANMASINDA ÖZ-DÜZENLEME VE PSİKOLOJİK KIRILGANLIĞIN ROLÜ. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (elektronik), 21(84), 1446-1464. doi.org/10.17755/esosder.1067433

Biçki, Ezgi Y. 2020. "ÜNiversite Öğrencilerinde Algılanan Ebeveyn Kabul-Reddi Ve Mükemmeliyetçilik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre Incelenmesi." Order No. 30836646 dissertation, Dokuz Eylul Universitesi (Turkey), Turkey https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinde-algılanan-ebeveyn-kabul/docview/2925383481/se-2.

Burns, N., & Grove, S. K. (2009). The practice of nursing research: Appraisal, synthesis, and generation of evidence. (6th ed., pp. 90-119, 598-610). USA: Saunders.

Büyükmumcu, S., & Ceyhan, A. (2020). Üniversite Öğrencilerinde İşlevsel Olmayan Tutumlar, Algılanan Ebeveyn Tutumları ve Sosyal Karşılaştırma Yönelimlerinin Beden İmgesini Yordayıcılığı. Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 4(7), 19-35. https://doi.org/10.31461/ybpd.671414

Cankardaş, S. (2019). Kadın ve Erkeklerde Olumsuz Değerlendirilme Korkusunun Belirlenmesinde Algılanan Ebeveyn Tutumları ve Benlik Saygısının Rolü. Studies in Psychology, 39(1), 79-97.

CAMADAN, F., AKDENİZ, M. (2020). Psikolojik Danışman Adaylarının Problem Çözme Becerisinin Açıklanmasında Düşünme Stilleri ve Empatinin Rolü. Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14(31), 195-223. doi.org/10.29329/mjer.2020.234.10

Çelik, E. (2023). Öz eleştirel ruminasyon, yaşantısal kaçınma, duygu düzenleme güçlüğü ve psikolojik belirtiler arasındaki ılişkilerin incelenmesi (Order No. 31220859). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3118298873). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/öz-eleştirel-ruminasyon-yaşantısal-kaçınma-duygu/docview/3118298873/se-2

Çelik, G. Ş. (2022). Üniversite öğrencilerinde karşı olgusal düşünme ve pişmanlığın yordanması (Order No. 31152428). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3085386505). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinde-karşı-olgusal-düşünme/docview/3085386505/se-2

Çelimli, Ç. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Kendine Saygi İle İlişki Doyumu Arasindaki İlişkide Aldatilma Algisinin Araci Rolü (Order No. 29442662). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2725214521). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinde-bağlanma-stilleri-ve/docview/2725214521/se-2

Çini, S. (2020). *Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Sınav Kaygısı Düzeyleri Ile Calışma Alışkanlıkları Düzeylerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi* (Order No. 28678174). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2572326323). https://www.proquest.com/dissertations-theses/müzik-eğitimi-anabilim-dalı-öğrencilerinin-sınav/docview/2572326323/se-2

Demirtaş, E., & Yalçın, H. (2022). 2018-2022 Yılları Arasında Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Artırılmış ve Sanal Gerçeklik Teknolojilerini İçeren Çalışmaların İncelenmesi: Sistematik Derleme. Turkish Special Education Journal: International, 4(1), 75-103.

Doğanoğlu, M. A. (2022). Turizm Rehberliği Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Yetkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi (Order No. 31285608). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3048921097). https://www.proquest.com/dissertations-theses/turizm-rehberliği-öğrencilerinin-algılanan-sosyal/docview/3048921097/se-2

Durmaz, Özcan. 2022. "Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Psikolojik Sağlamlıkları Ile Başa Çıkma Stilleri Arasındaki Ilişkinin Incelenmesi." Order No. 31220949 dissertation, Maltepe University (Turkey), Turkey https://www.proquest.com/dissertations-theses/beliren-yetişkinlik-dönemindeki-bireylerin/docview/3086284975/se-2.

ERUS, S. M., ZEREN, Ş. G., AMANVERMEZ, Y., GENÇ, A. B. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumları, Pozitif ve Negatif Duyguları: İstanbul'da Bir Devlet Üniversitesinde Profil Çalışması. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi,* 10(2), 563-595. doi.org/10.23863/kalem.2020.167

GASHİ, F. (2019). Türkiye'de Eğitim Gören Balkan Ülkeleri Öğrencilerinin İntihara Bakışı ve Hayat Memnuniyeti. İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 5(2), 522-552.

Gezer, Damla. 2022. "Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri, Psikolojik Iyi Oluş ve Dijital Bağımlılık Düzeyleri Arasındaki Ilişkinin Incelenmesi." Order No. 30833379 dissertation, Dokuz Eylul Universitesi (Turkey), Turkey https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-kişilik-özellikleri/docview/2925386436/se-2.

Günay, B. (2022). Üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışı, kaygı ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri arasındaki ılişkinin incelenmesi (Order No. 31220321). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3116270759). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-akademik-erteleme/docview/3116270759/se-2

Gürpinar, A. C. (2021). *Öğretmen adaylarının bilinçli farkındalık bilişsel esneklik ve ruhsal belirtilerinin İncelenmesi* (Order No. 30834360). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2925387058). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/öğretmen-adaylarının-bilinçli-farkındalık/docview/2925387058/se-2

Güven, R. (2024). Genç yetişkinlerin ahlaki yargılarında karanlık üçlünün yordayıcı etkisi: Empatinin aracı rolü (Order No. 31216468). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2987061993). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/genç-yetişkinlerin-ahlaki-yargılarında-karanlık/docview/2987061993/se-2

Hıdır, S. (2022). Üniversite Öğrencilerinde, Mizaç ve Karakter Özellikleri, Sosyal Destek ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Ilişkisinin Bazı Değişkenlere Göre Incelenmesi (Order No. 29442993). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2725256670). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinde-mizaç-ve-karakter/docview/2725256670/se-2

Hoşoğlu, R., & Sevim, S. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Romantik İlişkilerinde Kıskançlıkla Başa Çıkma Biçimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 9(52), 149-179.

Karaçam, Z. (2013). Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 6(1), 26-33.

Karahanci, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin psikolojik belirti ve öz-anlayış düzeylerinin incelenmesi (Order No. 29179776). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2700776366). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-psikolojik-belirti-ve/docview/2700776366/se-2

KARATAŞ, Z., YAVUZER, Y., GÜNDOĞDU, R. (2019). Beliren Yetişkinlikte Saldırganlık: Kişisel ve Ailesel Risk Faktörleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 15(1), 61-85. doi.org/10.17860/mersinefd.516925

KAYMA, D., BÜYÜKBODUR, A. Ç. (2020). SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ÖZGECİLİK ÖZELLİKLERİ İLE DAMGALAMA/STIGMA EĞİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ. Toplum ve Sosyal Hizmet, 31(3), 849-873.

Kök, H. (2023). Yaşam Pozisyonları Ile Kişiliğin Karanlık Yönleri Arasındaki Ilişki (Order No. 30720404). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2890697017). https://www.proquest.com/dissertations-theses/yaşam-pozisyonları-ile-kişiliğin-karanlık-yönleri/docview/2890697017/se-2

Mamayusupova, D. (2020). Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Öğrencilerinin Akademik Öz – Yeterlik Düzeyleri İle Eğitim Stresi ve Akademik Kontrol Odağı Arasındaki ilişkinin İncelenmesi (Order No. 28678533). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2572322547). https://www.proquest.com/dissertations-theses/rehberlik-ve-psikolojik-danışmanlık/docview/2572322547/se-2

Marshall, C. & Rossman, G. B. (2014). Designing Qualitative Research. New York: Sage.

Osmonova, N. (2023). ÜNiversite ÖğRencilerinin Meslek Seçiminde Toplumsal Cinsiyet Rolü, Kariyer Kararlılığı ve Psikolojik iyi Oluş Arasındaki Ilişkilerin Incelenmesi (Order No. 30755381). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2901814897). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-meslek-seçiminde/docview/2901814897/se-2

Özer, A. A. (2022). Müzik Öğretmeni Adaylarının Yaratıcı Kişilik Özellikleri Ile Yansıtıcı Düşünme Eğilimleri Arasındaki Ilişlki: Ege Bölgesi Örneği (Order No. 30823320). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2925081386). https://www.proquest.com/dissertations-theses/müzik-öğretmeni-adaylarının-yaratıcı-kişilik/docview/2925081386/se-2

Özgür, H. (2022). Büyüklenmeci Narsisistik Kişilik öZellikleri Ile Affetme ve Intikam Arasındaki Ilişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolü (Order No. 30259576). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2778644367). https://www.proquest.com/dissertations-theses/büyüklenmeci-narsisistik-kişilik-özellikleri-ile/docview/2778644367/se-2

Peker Akman, T., & Demir, M. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Bilinçli Farkındalıkları ile Bilişsel Esneklikleri Arasındaki İlişki. Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 5(9), 11-20. https://doi.org/10.31461/ybpd.879554

POLATCI, S., TINAZ, Z. D. (2021). Kişilik Özelliklerinin Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 17(36), 2890-2917. doi.org/10.26466/opus.827411

Sert, U. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Ortamlarinda Siber Aylaklik ve Dijital Oyun Bağimlilik Düzeyleriyle İlgili Yordayici İlişkilerin İncelenmesi (Order No. 28730204). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2572307518). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-eğitim/docview/2572307518/se-2

Sünbül, M. G. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ile Narsistik Özellikler ve Boyun Eğici Davranışlar Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Order No. 31577274). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3122662436). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-beden-imgesi-baş-etme/docview/3122662436/se-2

Tokmak, N. N. (2022). Fizyoterapi Öğrencilerinin İyilik Hali, Fiziksel Aktivite Seviyesi, Sedanter Davraniş Seviyesi, Fiziksel Aktiviteye Karşi Tutum ve Davraniş Düzeylerinin Belirlenmesi (Order No. 30833199). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2925388201). https://www.proquest.com/dissertations-theses/fizyoterapi-öğrencilerinin-iyilik-hali-fiziksel/docview/2925388201/se-2

TOPKAYA, N., ŞAHİN, E., GENÇOĞLU, C. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Saygınlığını Yitirme Kaygısı. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, 0(32), 111-143. doi.org/10.14520/adyusbd.597791

Tosyalıoğlu, M. B. (2021). Üniversite Öğrencilerinde Maneviyat ve Psikolojik Lyi Oluş Arasındaki Ilişkinin Incelenmesi (Order No. 29002897). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2637682732). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinde-maneviyat-ve-psikolojik/docview/2637682732/se-2

Tuncalı, N. (2022). Öğretmen adaylarında bilişsel Duygu düzenleme Stratejileri ve Akademik özyeterlik arasındaki ilişkinin Incelenmesi (Order No. 29218266). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2706111499). https://www.proquest.com/dissertations-theses/öğretmen-adaylarında-bilişsel-duygu-düzenleme/docview/2706111499/se-2

Tutar, T. N. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Bilişsel Değerlendirme ve Duygu Düzenlemeleri Ile Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki Ilişkilerin Incelenmesi (Order No. 30836248). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2925387420). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-bilişsel-değerlendirme/docview/2925387420/se-2

Yelpaze, İ., & Yakar, L. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ve Bilişsel Esnekliklerinin İncelenmesi. Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 9(54), 913-935.

Yücel, E., Karanfil, D., & İnan, E. (2020). Duygu Düzenlenmenin Psikolojik Sağlık Üzerindeki Etkilerini Anlamak: Özgünlüğün Aracı Rolü. *Psikoloji Çalışmaları*, *40*(2), 477-512. https://doi.org/10.26650/SP2019-0042

Yılmaz, H. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk Korkusu ve Yaşam Stillerinin Incelenmesi (Order No. 31286289). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (3120048212). https://www.proquest.com/dissertations-theses/üniversite-öğrencilerinin-mutluluk-korkusu-ve/docview/3120048212/se-2

Ünal, P. (2021). Psikolojik Danışman Adaylarında Duyusal Işlemleme Hassasiyeti Ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki Ilişkide Bilinçli Farkındalığın Aracı Rolü (Order No. 28942620). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2631906109). https://www.proquest.com/dissertations-theses/psikolojik-danışman-adaylarında-duyusal-işlemleme/docview/2631906109/se-2

MİMARLIK & ŞEHİRCİLİK

Sürdürülebilir Kent Planlaması: Kentsel Siyaset ve Çevre Yönetimi Perspektifinden Bir İnceleme

Fatiha Nur Terlemez*

Öz: 1987 yılında yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" raporu ve 1992 Rio Dünya Zirvesi'nde kabul edilen sürdürülebilir kalkınma ilkeleri, şehirlerin planlanması ve yönetilmesinde yeni bir paradigma sunmuştur. Bu ilkeler, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutların dengeli bir şekilde ele alınmasını gerektirirken sürdürülebilir kent planlamasını karmaşık ama bir o kadar da gerekli bir süreç haline getirmiştir. Çalışma, kentsel siyaset ve çevre yönetiminin bu sürecin merkezinde yer alan rolünü ve etkisini analiz etmektedir.

Çalışma, literatür taraması, karşılaştırmalı analiz ve Türkiye'deki planlama projelerine odaklanan vaka incelemelerini bir arada kullanarak kapsamlı bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır. Literatür taramasıyla, bilgi boşlukları tespit edilmiş; karşılaştırmalı analizle farklı şehirlerin sürdürülebilirlik uygulamaları incelenmiş; Türkiye bağlamında bu uygulamaların başarı ve eksiklikleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın bulguları, kentsel siyasetin sürdürülebilir kent planlamasında kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Politik karar alma süreçleri, şehirlerin uzun vadeli gelişim stratejilerini şekillendirmekte ve sürdürülebilirlik hedeflerini hayata geçirmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Çevre yönetimi ise, doğal kaynakların korunması, ekosistem dengesinin sürdürülmesinde kilit bir unsurdur. Yeşil altyapı projeleri, enerji verimliliği, su yönetimi ve kirlilik kontrolü gibi uygulamalar, sürdürülebilir kent formunun oluşumunda önemli katkılar sunmaktadır.

Türkiye özelinde yapılan vaka incelemeleri, sürdürülebilirlik ilkelerinin kent planlamasına entegrasyonunda belirgin zorluklar olduğunu ortaya koymuştur. Çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlar arasındaki dengenin tam anlamıyla sağlanamaması, planlama süreçlerinde karşılaşılan en büyük eksikliklerden biridir. Bu eksikliklerin giderilmesi adına yerel yönetimlerin ve politika yapıcıların daha kapsayıcı stratejiler geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışma, aynı zamanda, sürdürülebilir kent planlamasının sadece çevresel boyutla sınırlı kalmayıp, sosyal adalet ve ekonomik dengeyi de kapsayan bütüncül bir yaklaşımı benimsediğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak, kentsel siyaset ve çevre yönetimi, sürdürülebilir kent planlamasının başarısında hayati bir role sahiptir. Çalışma hem teorik hem de pratik düzeyde sürdürülebilir kent formu oluşturulmasına yönelik yenilikçi öneriler sunmaktadır. Türkiye'deki şehirlerin sürdürülebilirlik perspektifinden yeniden değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmış ve şehirlerin uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşması için stratejik bir yol haritası geliştirilmiştir. Bu stratejiler, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutların entegre edilerek planlama süreçlerinin daha etkili hale getirilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Yönetimi, Kent Planlaması, Kentsel Siyaset, Sürdürülebilir Kent, Sürdürülebilirlik

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü. İletişim: ozcan.fatihanur@gmail.com

Giriş

1987'de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Dünya Komisyonu, sürdürülebilir kalkınma için çağrı yapmıştır. "Ortak Geleceğimiz" adlı rapor, sürdürülebilir kalkınmayı "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kendi yeteneklerini tehlikeye atmadan mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma" olarak tanımlamıştır (Brundtland, 1987). 1992'deki Dünya Zirvesi'nde sürdürülebilir kalkınma, 21. yüzyılın dünya kalkınma politikası olarak kabul edilmiştir. Bu zirvede dünya ormanlarını kurtarmak, iklimi stabilize etmek ve biyoçeşitliliği korumak için anlaşmalar yapılmıştır.

Şehir planlamasında, hangi yerleşimlerin sürdürülebilirliği içerdiği konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Sürdürülebilirlik, bir şehrin kompleks bir sistem olarak canlılığını, vatandaşlarının yaşam kalitesini veya doğanın süreçlerini destekleme kapasitesini içerebilmektedir. Bazı bilim adamları, sürdürülebilirliği bir şehrin ekonomik sürdürülebilirliği olarak dar bir şekilde tanımlarken diğerleri sürdürülebilirliği, geleceğe, eşitliğe ve katılıma dair daha geniş sosyal prensiplerle ilişkilendirmektedir. Plancılar sürdürülebilirlikten bahsettiğinde, genellikle arazi geliştirmenin ve doğa korumanın sentezini yapan bir kentsel formu ele almaktadır. Sürdürülebilir bir kentsel formun nasıl olabileceğine dair ipuçları, 'Sustainable City'/ Sürdürülebilir Şehir yaklaşımı ile ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kentsel formun tarihsel süreç içerisindeki değişimi ve örnek taşıyan şehirler bu konuda geleceğin şehirlerine ışık olmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, genellikle çevresel bir kavram olarak ele alınan sürdürülebilirliği, kentsel siyaset ve yönetim süreçleriyle birleştirerek kapsamını genişletmek ve sürdürülebilir kent planlamasının nasıl yapılandırılabileceğini incelemektir. Özellikle kentsel siyaset ve çevre yönetiminin, şehirlerin uzun vadeli sürdürülebilir gelişim hedefleri üzerindeki etkisini ortaya koymak hedeflenmiştir. Şehirlerin hızla büyümesi ve artan çevresel, sosyal ve ekonomik sorunlar, sürdürülebilir kent planlamasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, kentsel siyaset ve çevre yönetimi sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için kritik bir öneme sahiptir. Çalışmanın, politika yapıcılar, yerel yönetimler ve diğer tüm paydaşları kapsadığı ve dolayısıyla iş birliği içerisinde sürdürülebilirlik stratejilerinin hayata geçirilmesini değerlendirerek yol gösterici olması ön görülmektedir.

Yöntem

Çalışmada, sürdürülebilir kent planlaması, kentsel siyaset ve çevre yönetimi konularındaki literatür taraması, karşılaştırmalı analiz ve vaka incelemeleri gibi yöntemler kullanılmıştır. Dünya sürdürülebilir şehir sıralamasında yer alan başarılı örnekler ve Türkiye örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Hipotezler "(1) Kentsel siyaset, sürdürülebilir kent planlamasının başarısında kritik bir rol oynamaktadır. (2) Çevre yönetimi, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kentsel formların oluşturulmasında hayati öneme sahiptir. (3) Türkiye'de, sürdürülebilirlik ilkelerinin kent planlamasına entegrasyonu gerek teorik gerekse uygulama düzeyinde yetersizdir." olarak ele alınmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Sürdürülebilirliğin tanımı, tarihsel arka planı, ilke ve göstergeleri, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla kentsel siyaset ve çevre yönetimi süreçleriyle ilişkilendirilmesi ele alınmıştır.

Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik kavramı, Latincedeki "sustinere" (desteklemek, sürdürmek) ve "susceptibilis" (sürdürülebilir, duyarlı) kelimelerinden türetilmiştir. Bu kavram, doğal kaynakları etkili kullanarak çevreye zarar vermeden varlığını sürdürmeyi ifade eder. Bununla birlikte, toplumsal ilişkilerde adil, şeffaf ve etik bir yaklaşımı da içerir. Sürdürülebilirlik, doğanın dengesini korumayı ve toplumların uzun vadeli refahını sağlamayı amaçlayan kapsamlı bir anlayıştır (Özgen, 2019).

Sürdürülebilirlik, kentleşme, teknolojik ilerlemeler ve ekonomik gelişmelerin neden olduğu çevre sorunlarına tepki olarak gelişmiş ve sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilmiştir. 1972 BM İnsan ve Çevresi Konferansı'nda temelleri atılan, 1987 Brundtland Raporu'nda "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme" olarak tanımlanmıştır (United Nations, 1987). Bu kavram, doğal kaynakların korunması ve çevrenin yönetimi ile ekonomik büyüme arasında denge kurmayı amaçlamaktadır (Ruckelshaus, 1989; Keleş ve Hamamcı, 1993). Johnston ve diğerleri (2007), Brundtland Raporu sonrası sürdürülebilirlik kavramına dair 20 yıl içinde 300'ü aşkın tanım yapıldığını belirtmiştir. Bu durum, sürdürülebilirliğin farklı disiplinlerin katkılarıyla çeşitlenip zenginleştiğini göstermektedir.

Sürdürülebilirlik, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutları kapsayan bütünsel bir yaklaşımı ifade eder. (1) Çevresel Boyut: Doğal kaynakların korunması, yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve ekosistemlerin işlevlerinin devamlılığı hedeflenir. (2) Ekonomik Boyut: Üretim ve tüketim süreçlerinin sürdürülebilirliği, dış borç yönetimi ve ekonomik dengenin sağlanması önemlidir. (3) Sosyal Boyut: Eğitim, sağlık, barınma gibi temel hakların eşit dağıtımı, siyasal katılım ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önceliklidir.

Harris'e (2000) göre sürdürülebilir bir sistem, çevresel olarak kaynakları koruyup biyolojik çeşitliliği sürdürmeli; ekonomik olarak üretim, mali denge ve uyumu sağlamalı; sosyal açıdan ise hizmetlerin eşit dağılımını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hedeflemelidir. Bu yaklaşım, kaynakların dengeli kullanımını ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmayı amaçlar.

Sürdürülebilirlik Kavramının Tarihsel Arka Planı

Sürdürülebilirlik ilkesinin kent planlama gündemine girişi, 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda Yerel Gündem 21 ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte, çevresel, ekonomik ve sosyal bileşenlere odaklanan sürdürülebilir gelişme stratejileri ve yönetişim, katılım ile iş birliği unsurları vurgulanmıştır. Sürdürülebilir Kentler Programı, kentlerin fiziksel çevrenin ötesinde sosyal, ekonomik ve yönetişim boyutlarını da içeren bütüncül bir planlama yaklaşımını hedeflemiştir (CEU, 2009).

1994 Avrupa Sürdürülebilir Kent ve Kasabalar Konferansı'nda kabul edilen Aalborg Şartı, sürdürülebilir kentleşme için çevresel, ekonomik ve sosyal ilkeleri belirlemiştir. 1996 BM Habitat II Konferansı, kentsel gelişmeyi sürdürülebilirlik, sosyal adalet ve ekonomik kalkınma temellerinde güçlendirmiş;

2000 BM Binyıl Zirvesi ve 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ise stratejik hedefler oluşturmuştur (ICLEI, 1994; United Nations, 2000; WSSD, 2002). Avrupa Birliği, doğal, kültürel ve ekolojik kaynaklarla kentsel gelişim arasında koruma-kullanma dengesini kurmayı ve yaşanabilir kent temalarını güçlendirmeyi hedefleyen stratejiler geliştirmiştir. "Sürdürülebilir Mekânsal Gelişim Rehberi" (2000), "Kentsel Mevzuat" (2004) ve "Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi" (2007), sürdürülebilir kentsel gelişmeyi yönlendiren önemli belgelerdir. Türkiye, bu yaklaşımları "Kentsel Gelişme Stratejisi Eylem Planları" (KENTGES, 2010) ile benimseyerek sürdürülebilir kentsel gelişme hedeflerini planlama süreçlerine taşımıştır.

Sürdürülebilirlik ile kentsel planlama arasındaki etkileşim sıkça tartışılmakta, ancak çevresel, ekonomik ve sosyal bileşenlerin kent planlama pratiğine yeterince yansıtılamadığı belirtilmektedir (Aguirre, 2002). Avrupa Kentsel Mevzuatı sürdürülebilir gelişmeyi hedeflese de uygulamada etkisiz kalmaktadır. Kentsel yoksulluk, karbon salınımı ve kaynak yetersizliği gibi sorunlar, sürdürülebilirlik ilkelerinin pratikte yeterince uygulanamadığını göstermektedir (Berger, 2014). Bu durum, teorik çerçevenin pratikle uyumunun artırılmasını gerektirmektedir.

Sürdürülebilirlik ve Kent Planlama İlişkisi

Kentleşme sürecinde nüfus artışı, kentsel yayılma, mekânsal ayrımlaşma ve çevre kirliliği gibi sorunlar, sürdürülebilir kentsel gelişme stratejilerinin önemini artırmıştır. Nüfus artışıyla artan altyapı ve hizmet talepleri, yeşil alan kaybı ve ekosistem zararına yol açarken, mekânsal ayrımlaşma eşitsizlikleri derinleştirmekte, çevre kirliliği ise ekosistem dengesini tehdit etmektedir. Sürdürülebilirlik, çevre duyarlılığı ve paydaş katılımına dayalı politikalarla bu sorunları ele almayı ve dengeli bir kentsel gelişim sağlamayı hedeflemektedir (Özcan, 2016).

Sürdürülebilir kentleşme, sürdürülebilirlik ile kent yaşamına özgü unsurların birleştirilmesini ifade eder ve çevresel, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel amaçları bir araya getirir (Satterthwaite, 1997). Pepping ve Nijkamp (1998) ise sürdürülebilir kenti, çevre ve enerji ile uyumlu sosyoekonomik çıkarları hedefleyen bir model olarak tanımlar. Bu bağlamda, sürdürülebilir kentleşme, mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarına uyum sağlayan, çevresel ve enerji kaygılarını dengeleyen, değişime açık bir yaklaşım gerektirir.

Sürdürülebilir kent kavramı, yaşam kalitesinin artırılması, kentin sürdürülebilir şekilde devam ettirilmesi ve çevre değerlerinin korunması olmak üzere üç temel unsuru içerir. Yaşam kalitesinin artırılması, sağlıklı bir kent yaşamı sunmayı; kentin varlığını sürdürebilmesi, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutlarda sürdürülebilir bir yönetim anlayışını; çevre değerlerinin korunması ise doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve ekosistem dengesinin gözetilmesini amaçlar. Bu unsurlar, sürdürülebilir kent stratejilerinin temelini oluşturur (Bayram, 2001).

Sürdürülebilir kent kavramı, çeşitli alt kavramları da beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında sürdürülebilir kentleşme, sürdürülebilir kent planlama, sürdürülebilir kentsel gelişme, sürdürülebilir kent modeli, sürdürülebilir kentsel koruma ve sürdürülebilir kentsel yenileme yer almakta olup, bu kavramlar kentsel alanlarda çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

-Sürdürülebilir kentleşme, sağlıksız yaşam koşullarını iyileştirme, kentsel yoksulluğu ve şiddeti azaltma, mekânsal ayrışmayı kontrol altına alma, kültürel ve biyolojik değerleri koruma, gıda ve su erişimini sağlama, yenilenebilir enerji ve geri dönüşüm sistemlerini yaygınlaştırma gibi hedeflerle ekolojik temelli kentsel gelişme modellerini ifade eder (Salet, 2014).

-Sürdürülebilir Kent Planlama, toplumsal fayda, şeffaflık ve geniş katılım ilkelerine dayalı; kültürel miras ve ekosistemleri koruyarak ekolojik kaynaklara öncelik veren, kentsel arazi kullanımı ve ulaşım kararlarını bu doğrultuda yönlendiren çevreci bir planlama yaklaşımıdır (Pepping ve Nijkamp, 1994).

-Sürdürülebilir Kentsel Gelişme, kaynakların sürdürülebilir kullanımını, sosyal adaleti, sağlıklı ve yaşanabilir kentler oluşturmayı hedefleyen; çevresel etkileri en aza indiren ve mekânsal, sosyal-ekonomik, çevresel ve siyasal bileşenleri bir araya getiren çevreci bir kalkınma modelidir (Tekeli, 2001).

-Sürdürülebilir Kent Modeli, ekolojik unsurlara odaklanan Yeşil Kent, Ekolojik Kent, Kompakt Kent, Akıllı Kent, Adil Paylaşımcı Kentler ve Kendi Kendine Yeten Kentler gibi yaklaşımları içerir. Bu modeller, kaynakların korunması, sosyal adalet, teknoloji kullanımı ve bağımsız sistemlere dayalı sürdürülebilir kentsel gelişmeyi hedefler (Haughton, 1997).

-Sürdürülebilir Kentsel Koruma, tarihi yapıların restorasyonu, koruma planlaması ve farkındalık çalışmalarını içeren; kültürel mirası koruyarak sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Ashworth ve Tunbridge, 2000).

-Sürdürülebilir Kentsel Yenileme, küresel sermaye ve teknolojik ilerlemelerle şekillenen büyük kentsel projeler aracılığıyla, kentsel alanların sosyo-mekânsal ve işlevsel olarak yeniden düzenlenmesini ve geliştirilmesini amaçlayan bir yaklaşımdır (Choguill, 2008).

Sürdürülebilirlik İlkeleri

Sürdürülebilir kent ilkeleri, kentsel planlama ve gelişme süreçlerinde çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği bir arada gözeterek, kentlerin sağlıklı, yaşanabilir ve dengeli bir şekilde büyümesini amaçlayan temel prensiplerdir. Sosyokültürel ilkeler, bireylerin aidiyet ve güvenlik duygularını pekiştiren, kültürel peyzaj ve yapım kültürlerini koruyan, aynı zamanda sosyal bütünlüğü teşvik eden bir yaklaşımı içerir. Bu bağlamda, manevi ve kültürel değerlerin korunması, sosyal altyapının güçlendirilmesi ve yenilikçi, yaratıcı çözümler üretilmesi ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik ilkeler, yerel özerkliği ve etkinlikleri destekleyen, kendi kendine yetebilirlik ve üretkenlik gibi kavramları teşvik eden bir anlayışı benimsemektedir. Bu doğrultuda, yapı üretim süreçlerinin optimize edilmesi, bina yaşam süresinin uzatılması ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir bir biçimde planlanması önem taşımaktadır. Çevresel ilkeler ise doğal kaynakların korunması ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğine odaklanmaktadır. Bu kapsamda, bina formu ve yerel malzeme kullanımı gibi tasarım kriterlerinin yanı sıra, enerji verimliliği, atık yönetimi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve doğal afetlerin etkilerinin azaltılması gibi unsurlar vurgulanmaktadır (Sodiq vd., 2019). Ayrıca, topoğrafya ve bitki örtüsü ile uyumlu yapılaşma, doğal enerji kaynaklarının kullanımı ve iç mekân konforunun sağlanması gibi çevresel hedefler, sürdürülebilir kentleşme süreçlerinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu ilkeler, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutların dengeli bir şekilde ele alınmasını sağlayarak, sürdürülebilir kent vizyonuna katkıda bulunmaktadır.

Sürdürülebilir Kent Göstergeleri

Sürdürülebilir kent göstergeleri, kentsel alanlarda sürdürülebilirlik performansını değerlendirmek ve izlemek için kullanılan ölçütlerdir. Bu göstergeler, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları kapsayan geniş bir yelpazeyi içermekte olup tek bir gösterge setine indirgemek imkansızdır.

Avrupa Vakfı Kentsel Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Aalborg Şartı'nda belirtilen taahhütleri temel alarak oluşturulmuştur. Bu göstergeler, kentsel sürdürülebilirlik kapsamında önemli politika hedeflerini içermektedir. Her bir ölçüt, geniş bir konu yelpazesini kapsayacak şekilde seçilmiştir. Bu ölçütler, "Özgün Sürdürülebilirlik" kategorisine odaklanır, yani belirli sürdürülebilirlik uygulamalarının belirli bir kente özgü olması ilkesini benimser (Mega ve Petersen, 1998).

Tablo 1. Avrupa Vakfı Kentsel Sürdürülebilirlik Göstergeleri (Mega ve Petersen, 1998)

Ölçüt	**Gösterge**
Küresel iklim	Salınan toplam sera gazı miktarı ve halonlar
Hava kalitesi	Yıl içerisinde trafiğin durma noktasına geldiği gün sayısı
Asitlenme	Hektar başına SO2, NO2 ve NH3 depolama
Ekosistem zehirlenmesi	Ortama bırakılan cıva, radyoaktif maddeler, bakır, dioksin gibi maddelerin oranı, bunların miktarı ve doğada kalma süreleri
Kentsel hareketlilik/temiz ulaşım	Özel araçla ve toplu taşıma ile yapılan toplam yolculuk miktarı ve bunların uzunlukları (yıllık olarak ve kişi sayısı olarak)
Atık yönetimi	Yıllık kişi başına üretilen her tür atık miktarı (hafriyat atığı, evsel kullanım, sanayi atıkları vb.)
Enerji tüketimi	Evsel kullanım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde ve kamusal alanlarda kullanıma bağlı olarak kişi başına harcanan ton petrol eşdeğeri enerji
Su tüketimi	Yıllık kişi başı su tüketimi (ton m^3) (Toplam su miktarından yeşil alanların sulanması için geri dönüşüm yoluyla geri kazanılan suyun miktarı çıkartılacaktır)
Rahatsız edici unsurlar	Gürültü, koku ve görsel kirlilikten etkilenen nüfus oranı
Sosyal adalet	Yoksulluktan, işsizlikten, eğitim yetersizliğinden, bilgiye erişememekten mustarip nüfus oranı
Konut kalitesi	Konut sahibi olmayan veya düşük kaliteli konutlarda yaşayan nüfus oranı
Kent güvenliği	Suçlardan ve trafik kazalarından etkilenen nüfus oranı
Kentin ekonomik sürdürülebilirliği	Toplam bireysel gelirlerden kentin finansal açığının, çevre harcamalarının ve yıllık olarak vatandaşların ortaya çıkarttığı kirlilik zararının çıkartılmasıyla elde edilen oran
Açık ve yeşil alanlar ve tarihsel miras	Geliştirilmesi gereken açık ve yeşil alanlar ve tarihsel miras
Kentli katılımı	Yerel seçimlere katılan kişi sayısı veya kent kalitesinin artırılmasına dönük faaliyetlere aktif olarak katılan kişi sayısı
Özgün sürdürülebilirlik	Bu başlığı kentin kendisi tanımlayacaktır – bu ölçütün kente özgü ve kentin kendi çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğine dönük olarak tespit edilmesi gereklidir.

Sürdürülebilir Kentler İçin Referans Çerçeve

Bu ölçüt seti, Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi tarafından Leipzig Şartı ve Sürdürülebilir Avrupa Kentleri vizyonu doğrultusunda 2007'de kabul edilmiştir. Fransız Konut ve Sürdürülebilir Evler Bakanlığı liderliğinde oluşturulan girişim, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri' ni desteklemeyi amaçlamıştır. Web tabanlı bir yazılım üzerinden tasarlanan set, farklı ölçeklerdeki Avrupa kentlerini değerlendirebilecek şekilde yapılandırılmıştır (EC Europa, 2018).

Tablo 2. Sürdürülebilir Kentler İçin Referans Çerçeve Yaklaşımı Ölçütleri (EC Europa, 2018)

Ekonomi	İşsizlik oranları/meslekler
	Ekonomik büyüme
Çevre	Yeşil alanlar
	Sera gazı salımlarının azaltılması, enerji etkinliği
	Hareketlilik
	Su kalitesi/temini
	Hava kalitesi
	Atık/yeniden kullanım/geri dönüşüm
Sosyal	Eksiksiz komşuluk çevresi/kompakt kent
	Konut üretimi
	Kamusal alanların kalitesi
	Eğitim
	Temizlik hizmetleri
	Sağlık

Sürdürülebilirlik İçin Ölçüt Seti Yaklaşımı

Uluslararası Sürdürülebilir Kentler Birliği tarafından geliştirilen bu ölçüt seti, kentlerin sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmek için nüfus, coğrafi büyüklük, bölgesel temsil ve sürdürülebilirlik planlarını temel alan bir metodoloji sunmaktadır. Bu yaklaşım, farklı ölçeklerdeki kentlerin temsil edilmesini sağlar (Tuğaç, 2018).

Tablo 3. Sürdürülebilirlik İçin Ölçüt Seti Yaklaşımı Ölçütleri

Ölçüt Ana Kategorisi	Gösterge
EKONOMİ	
İşsizlik Oranları/Meslekler	İşsizlik oranları
	Yerel ekonomide yeşil mesleklerin yüzdesi
	İş gücünün ortalama eğitim süresi
Ekonomik Büyüme	Yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla oranı
	Yıllık Gayri Safi Milli Hâsıla oranı
	İhracat net büyüme oranı
	Yabancı doğrudan yatırımlar
ÇEVRE	
Yeşil Alanlar	Korunan alanların toplam kentsel alandaki yüzdesi
	Kentsel alan ve nüfus büyüklüğü ile ilişkili olarak kentteki ağaçlık alanlar
Sera Gazlarının Azaltımı/Enerji Etkinliği	Kent başına ve kişi başına düşen sera gazı toplam miktarı
	Kentte tüketilen enerji içinde yenilenebilir enerjinin payı
Hareketlilik	Ulaşım türleri ve kullanım yüzdeleri (özel araç, toplu taşıma, bisikletler, yayalar gibi)
	Ortalama harcanan zaman ve maliyet
Su Kalitesi/Temini	Mevcut su miktarı
	Su kalitesi indeksi/puanı
	Yeterli ve güvenli içme suyuna erişen nüfusun oranı
Hava Kalitesi	PM10 parçacıklı madde düzeyi
	PM2.5 parçacıklı madde düzeyi
Atık/Yeniden Kullanım/Geri Dönüşüm	Geri dönüşüm oranı
	Üretilen katı atığın hacmi
SOSYAL	
Eksiksiz Komşuluk Çevresi/Kompakt Kent	Kısa mesafede ulaşılabilecek yerel ve komşuluk servisleri
	Suç oranları
	Gelir dağılımı ve eşitsizlikler
Konut Üretimi	Erişilebilir konut oranı
	Hane halkı tipleri
Kamusal Alanların Kalitesi	İyi durumdaki yol oranı
	Kentsel alan ve nüfus büyüklüğü ile ilişkili olarak kentteki yeşil alanlar
Eğitim	Çevre eğitimi programı olan okulların oranı
	Yetişkin okuryazarlığı oranı
Temizlik Hizmetleri	Nüfusun suya ve altyapıya erişim oranı
Sağlık	Ölüm oranı/beklenen yaşam süresi
	Sağlık hizmetlerine erişebilen nüfus oranı

Uluslararası Sürdürülebilir Kent Ölçüt Setlerinin İçerdikleri Unsurlar Bakımından Bir Arada Değerlendirilmesi

Sürdürülebilir kent ölçütleri kentin özelliklerine, farklı parametrelere göre değişim göstermektedir. Ele alınan metodolojiler ve ölçüt setleri aşağıdaki başlıklar ile kısıtlı değildir ancak birbirini en çok tekrar eden ilkeler kapsamlı olarak ele alınmaya çalışılmıştır (Tuğaç, 2018).

Tablo 4. Uluslararası Sürdürülebilir Kent Ölçüt Setleri

Ölçüt	Kentsel ekonomik etkinlikler (yeşil büyüme, GSMH, kentsel üretim miktarı, istihdam)	Ulaşım sektörü (araç sayısı, toplu taşıma, yaya ve bisiklet yolları, kentsel hareketlilik)	Kentsel güvenlik (kentsel suçlar, trafik kazaları, cinayetler, afet risk yönetimi)	Konut sektörü (konut üretimi, kalitesi, finansman olanakları, konut hakkı)	Enerji sektörü (enerji türleri, enerji kullanım miktarı ve etkinliği, yenilenebilir enerji)	Atık sektörü (atık miktarı, geri dönüşüm, döngüsel ekonomi)	Su yönetimi (etkin su kullanımı, su tüketimi, geri kazanım)	Arazi kullanımı (sürdürülebilir kentsel alan, karma kullanımlar, arazi fiyatları)	Hava yönetimi (hava kirliliği, PM10, NO2 konsantrasyonları)	Rahatsız edici unsurlar (gürültü kirliliği, koku, görsel kirlilik)	Kültürel mirasın korunması (tarihi değerler, koruma-kullanma dengesi, estetik)	İdari boyut (yönetişim, kentli katılımı, Yerel Gündem 21)	Sosyal yapı (sosyal adalet, toplumsal bütünleşme, sosyal çeşitlilik, sağlık, eğitim vb.)	İklim değişikliği (sera gazı emisyonları, azaltım ve uyum önlemleri)	Çevre koruma (doğa ve biyoçeşitliliğin korunması, kentsel açık ve yeşil alanlar)	Özgün sürdürülebilirlik ölçütü (kentin öne çıkan özelliğine bağlı olarak seçilen ölçüt)
AÇA Kent Metabolizması Çerçevesi	X	X			X	X	X	X	X						X	
AB Eko-Kent	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Avrupa Komisyonu Yeşil Başkent Ödülü	X	X			X	X	X	X	X	X			X	X	X	
Avrupa Komisyonu Yeşil Yaprak Ödülü	X	X			X	X	X		X	X				X	X	
Avrupa Vakfı Kentsel Sürdürülebilirlik Göstergeleri	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X
BM Kent Göstergeleri Rehberi	X	X	X	X		X	X	X		X		X	X		X	
Dünya Bankası Eco2 Kentleri İnisiyatifi	X	X	X		X	X	X	X				X			X	
OECD Kompakt Kent	X	X		X	X			X	X			X	X	X	X	
Kent Ekosistemi Avrupa	X	X			X	X		X	X		X	X	X	X	X	X
Kent Mavi Planı	X				X	X	X	X				X	X	X	X	
Sürdürülebilir Kentler İçin Referans Çerçeve	X	X			X	X	X	X	X	X			X	X	X	
Sürdürülebilirlik İçin Ölçüt Seti Yaklaşımı	X	X		X	X	X	X	X	X	X			X	X	X	
Yavaş Kentler	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X
Çin Kentsel Sürdürülebilirlik İndeksi	X	X			X	X	X	X	X				X		X	
ELITE Kent Ölçütleri	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
STAR Topluluk Derecelendirme Sistemi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Siemens Avrupa Yeşil Kent İndeksi	X	X			X	X	X		X			X		X	X	

Sürdürülebililir Kent Planlamaya Dair Dünya Örnekleri

Kopenhag Örneği

Kopenhag, entegre ulaşım, rüzgâr enerjisi ve atık yönetimi gibi akıllı kent çözümleriyle çevresel sorunlarla mücadele etmeyi ve sürdürülebilir bir şehir yaşamı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çözümler, hava kirliliğini azaltma, sel riskini düşürme, enerji verimliliğini artırma ve yenilenemeyen kaynaklara olan baskıyı hafifletirken, sosyal ve ekonomik faydalar sağlamaktadır.

Bisiklet ulaşımı, yaygın bisiklet yolları, kargo bisikletleri, yeşil rotalar ve bisiklet dostu altyapıyla çevre dostu, hızlı ve güvenli bir ulaşım alternatifi sunmaktadır. Entegre ulaşım sistemi, otobüs, tren, metro ve bisiklet arasında sorunsuz geçişi sağlayarak ulaşımı kolaylaştırmıştır. Eski liman alanındaki mavi dönüşüm, modern kanalizasyon sistemleri ve su kalitesini artıran programlarla bölgeyi rekreasyon alanlarına dönüştürmüştür.

Bölgesel ısıtma ve soğutma ağları, yenilenebilir yakıt entegrasyonu ve deniz suyundan yararlanarak enerji verimliliğini artırmaktadır. Rüzgâr enerjisi, 2025'e kadar tüm elektrik ihtiyacını karşılayacak şekilde geliştirilirken, topluluk sahipliği modeli ve farkındalık kampanyalarıyla desteklenmiştir. Atık yönetiminde sıfır atık hedefi, geri dönüşüm ve yeniden kullanım stratejileriyle güçlendirilmiştir.

Sürdürülebilir binalar, enerji tasarrufunu artıran yeşil çatılar, güneş pilleri ve yalıtım güçlendirme gibi uygulamalarla çevre dostu yapılaşmayı teşvik etmektedir. Su yönetimi ise akıllı sistemler ve kaçak tespit teknolojileriyle su tüketimini kontrol altına alarak sürdürülebilir kaynak kullanımını hedeflemektedir. Bu uygulamalar, Kopenhag'ı çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlikte öncü bir şehir haline getirmiştir.

Stratejik şehir planlaması: Transit Odaklı Gelişme Yaklaşımı ve Parmak Planı, kentin gelişimini şekillendiren önemli planlama araçlarıdır. Parmak Planı, tren ve ana yol rotalarını takip ederek beş "parmak" (şekil 1) boyunca genişlemeyi öngörmektedir. Tarihsel planlama ilkesine göre, kentsel gelişme yalnızca şehir parmaklarında gerçekleşir ve parmaklar arasındaki alanlar yeşil kamalar olarak korunmaktadır (Cömertler ve Cömertler, 2021).

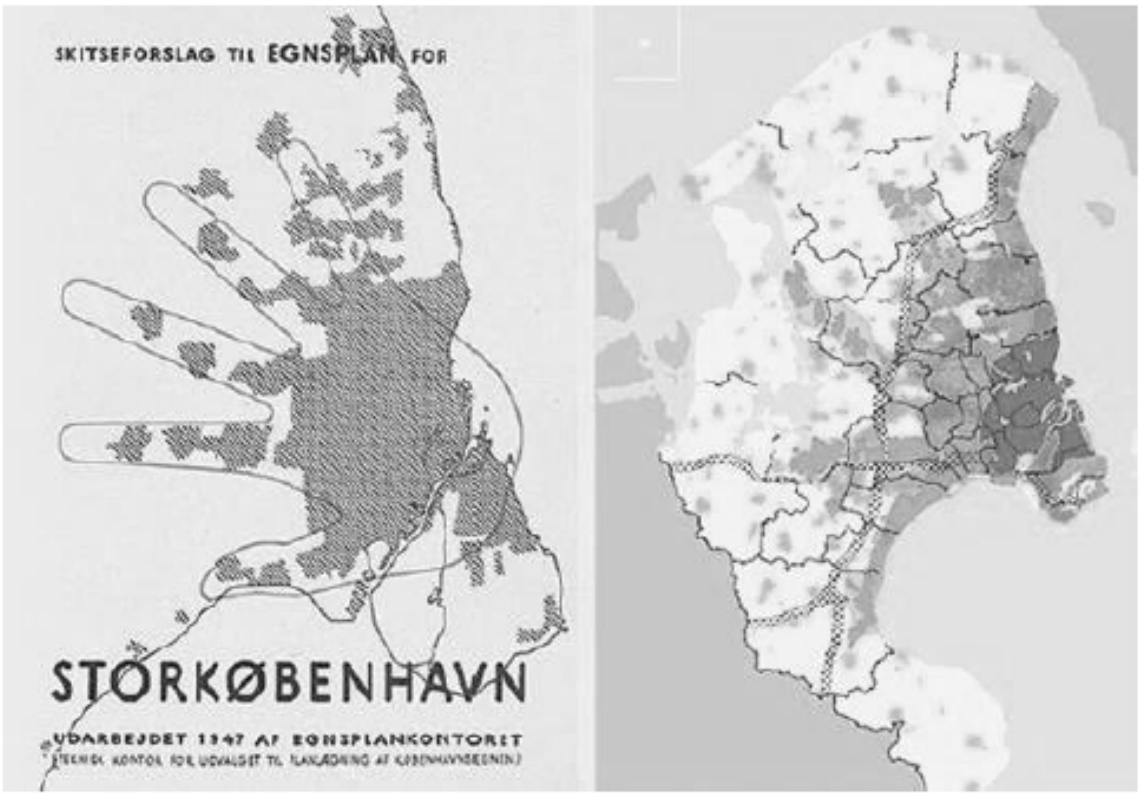

Şekil 3. Kopenhag'ın ilk Parmak Planı ve 2007'deki revizyonu (Danish Ministry of the Environment, 2012)

Stockholm Örneği

Stockholm, Avrupa'nın en temiz şehirlerinden biri olarak 2010 yılında kazandığı Avrupa Yeşil Başkenti Ödülü ile bu unvanını uluslararası düzeyde tescil etmiştir. Şehir, 2050 yılına kadar tamamen yenilenebilir enerji sistemine geçme hedefi doğrultusunda altyapısını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, Stockholm'ün enerji tüketiminden kaynaklanan çevresel etkileri en aza indirme ve sürdürülebilir kaynaklara dayalı bir enerji altyapısı oluşturma kararlılığını ortaya koymaktadır.

Kanalizasyon atıklarından biyoyakıt üretimi, Stockholm'ün yenilikçi enerji stratejisinin önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Şehir, biyoyakıt dönüşüm tesisleri aracılığıyla kanalizasyon atıklarını enerjiye dönüştürerek çevre dostu bir enerji kaynağı sağlamaktadır. Bu uygulama, hem atık yönetiminde etkin bir çözüm sunmakta hem de yenilenebilir enerji hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlamaktadır. Biyoyakıt üretim süreci, Stockholm'ün çevresel sürdürülebilirliği güçlendirme hedefleri doğrultusunda yenilikçi bir yaklaşımla geliştirilmiştir.

Stockholm'ün sürdürülebilirlik çabaları yalnızca enerji üretimi ile sınırlı kalmamaktadır. Şehir, çeşitli projelerle enerji tüketiminin çevresel etkilerini azaltmayı ve şehri gelecek nesiller için daha yaşanabilir hale getirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, çevre bilincini artırmaya yönelik olarak geliştirilen eğitim projeleri, şehir sakinlerinin çevresel duyarlılığını artırmayı ve sürdürülebilir yaşam pratiklerini benimsemelerini teşvik etmektedir. Bu projeler, çevresel farkındalık seviyesinin yükseltilmesi ve toplumsal katılımın artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Çelik ve Demircan, 2024).

Stockholm'ün kapsamlı ve bütüncül sürdürülebilirlik stratejisi, şehri yalnızca bir yeşil enerji modeli olarak değil, aynı zamanda çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerinde uluslararası bir örnek haline getirmektedir. Kanalizasyon atıklarından enerji üretimi, yenilenebilir enerji altyapısına geçiş hedefleri ve çevre bilinci projeleri, Stockholm'ün bu alandaki öncü konumunu pekiştirmektedir. Bu yaklaşımlar, Stockholm'ü sürdürülebilir kentleşme ve enerji dönüşümü alanlarında diğer şehirler için bir referans noktası haline getirmektedir.

Amsterdam Örneği

Amsterdam, sürdürülebilirlik kavramını günlük yaşam pratiklerine entegre ederek, özellikle bisiklet kültürü ile öne çıkan bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Nüfusun büyük bir kısmı bisikleti birincil ulaşım aracı olarak benimsemekte, bu da şehirde çevre dostu ve sağlıklı bir yaşam tarzının teşvik edildiğini göstermektedir. Yerel tarıma destek, organik beslenmeye yapılan yatırımlar ve çevre bilincini artırmaya yönelik eğitim sistemleri, Amsterdam'ın sürdürülebilir bir yaşam tarzı hedefini güçlendiren önemli unsurlardır. Çevre dostu malzemelerle üretilen giysiler, ekolojik mimari çözümler ve karbon ayak izini azaltmayı amaçlayan politikalar, Amsterdam'ın sürdürülebilirlik konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır (Berkani ve Köymen, 2023).

Şehir, sürdürülebilirliği destekleyen bir iş birliği modeli geliştirmiştir. Bu bağlamda, Akıllı Şehir Platformu, kamu sektörü, özel sektör ve akademik ortaklıklar arasında etkin bir koordinasyon ve iletişim ağı oluşturarak sürdürülebilir projelerin hayata geçirilmesine olanak tanımaktadır. Platform, akıllı şehir projelerini uygulamaya dönüştürmek için fikir sahiplerini potansiyel ortaklarla eşleştiren bir iş birliği merkezi olarak görev yapmaktadır. Bu yaklaşım, çeşitli paydaşlar arasında iş birliğini kolaylaştırmakta ve sürdürülebilir çözümlerin hızlı bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır.

Enerji alanında, Amsterdam metropol bölgesinde enerji israfını ve karbon dioksit emisyonlarını azaltma hedefi öncelikli bir politika olarak benimsenmiştir. Bu hedef, sürdürülebilir ekonomik büyüme stratejisi ile desteklenmekte ve vatandaşların sürdürülebilir yaşam tarzlarına yönlendirilmesi, bu hedeflerin uzun vadeli başarısı için kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Amsterdam'ın iklim programı ile akıllı şehir stratejisi arasındaki uyum, hedeflerin uygulanmasında etkin bir yol haritası sunmaktadır. Çevresel sorunlara çözüm üretmek ve sürdürülebilir bir kentsel çevre oluşturmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımını önceliklendirmektedir. Modern teknolojinin çevresel hedeflere ulaşmadaki potansiyelini etkin bir şekilde kullanma çabası, Amsterdam'ın sürdürülebilirlik konusundaki siyasi taahhüt ve motivasyonunu açıkça yansıtmaktadır (Mora ve Bolici, 2017).

Amsterdam, bisiklet kültürü, enerji yönetimi, akıllı şehir stratejileri ve çevresel sürdürülebilirlik politikalarıyla, çevreye duyarlı ve yenilikçi kentleşme uygulamalarında öncü bir model oluşturmaktadır. Bu entegre ve uzun vadeli yaklaşımlar, Amsterdam'ı sadece bir sürdürülebilir şehir değil, aynı zamanda geleceğin kentsel çözümleri için bir referans noktası haline getirmektedir.

San Francisco Örneği

San Francisco, sürdürülebilir şehircilik alanında uluslararası düzeyde bir model olarak kabul edilmektedir. Şehir, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için kapsamlı bir yasal ve yönetsel çerçeve geliştirmiştir. Bu bağlamda, 2021 yılında uygulamaya konulan San Francisco İklim Eylem Planı, 2040 yılına kadar net sıfır karbon emisyonu hedefine ulaşmayı hedeflemektedir (Bhatia, 2014).

Yeşil bina standartları, kentin sürdürülebilirlik politikalarının temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Enerji verimliliğini artırmaya ve yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonunu teşvik etmeye yönelik sıkı düzenlemeler desteklenmektedir. Bunun yanı sıra, San Francisco'nun ulaşım politikaları karbon emisyonlarını azaltma odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir. Şehir merkezinde uygulanan yoğunluk fiyatlandırması, bisiklet altyapısının genişletilmesi ve toplu taşıma yatırımları hem çevresel etkileri azaltmakta hem de kentsel hareketliliği artırmaktadır.

Atık yönetimi konusunda San Francisco, dünya çapında öncü bir konuma sahiptir. Sıfır atık politikası kapsamında, şehir atıkların %80'inden fazlasını geri dönüştürmeyi başarmış ve geri dönüştürülebilir malzemelerin ayrıştırılmasını zorunlu hale getiren yasal düzenlemelerle bu alandaki liderliğini pekiştirmiştir. Ayrıca, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada topluluk katılımı büyük önem taşımaktadır. Yerel topluluklarla iş birliği yapılarak mahalle bazlı ekolojik bölge projeleri uygulanmakta ve vatandaşların karar alma süreçlerine aktif katılımı sağlanmaktadır (Leeb vd., 2014). Projelerin finansmanı ise yerel vergiler, federal hibeler ve yeşil altyapı fonları gibi çeşitli kaynaklardan sağlanmakta, bu da sürdürülebilir girişimlerin devamlılığını mümkün kılmaktadır. Süreçlerin izlenmesi ve değerlendirilmesi için bağımsız komisyonlar tarafından düzenli etki raporları hazırlanmakta ve denetim süreçleri titizlikle yürütülmektedir. Bu kapsamlı ve yenilikçi stratejiler, San Francisco'yu sürdürülebilir kentleşme konusunda diğer şehirler için bir referans noktası haline getirmiştir.

Vancouver Örneği

Vancouver, Kanada'nın sürdürülebilir şehircilik alanındaki öncülüğünü, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik geliştirdiği kapsamlı politikalarla göstermektedir. Greenest

City Action Plan ve Climate Emergency Action Plan gibi stratejilerle karbon emisyonlarını azaltmayı ve sıfır emisyon hedeflerine ulaşmayı amaçlayan Vancouver, net sıfır bina standartlarını benimseyerek 2030 itibarıyla yeni yapıların sıfır emisyonlu olmasını hedeflemektedir. Ayrıca Vancouver, kentsel tarımda döngüsel ekonomi ilkelerini uygulayarak gıda israfını azaltmayı ve sürdürülebilir bir gıda sistemi kurmayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir ulaşım politikaları, toplu taşıma, bisiklet yolları ve elektrikli araç altyapısına yapılan yatırımlarla düşük karbonlu ulaşımı teşvik etmektedir (Affolderbach ve Schulz, 2017).

Yönetimsel stratejiler kapsamında Vancouver, "Yeşil Yol" projeleriyle ulaşımı dönüştürmekte, enerji verimliliği yüksek binaları zorunlu kılan "Yeşil Bina Tüzüğü" gibi düzenlemelerle bina sektöründeki karbon salınımını azaltmaktadır. Sıfır atık politikası ile atıkların geri dönüşüm oranlarını artırmayı hedefleyen şehir, sürdürülebilir enerji projeleriyle bu yaklaşımını entegre etmektedir (Macdonald, 2020). Vancouver, entegre politikalarıyla çevresel hedeflerin ötesine geçerek sürdürülebilirliği ekonomik büyüme ve sosyal eşitlik için bir temel haline getirmiş, küresel ölçekte örnek bir model oluşturmuştur.

Sürdürülebililir Kent Planlamaya Dair Türkiye Örnekleri

İller Bankası ve Dünya Bankası iş birliğiyle hayata geçirilen Sürdürülebilir Şehirler Projesi, Türkiye'de 8 büyükşehir belediyesinde kentsel altyapı, ulaşım ve enerji verimliliğine yatırım yapmaktadır. Yavaş Kent (Citta Slow) unvanına sahip yerleşimler (Seferihisar, Akyaka, Gökçeada, vb.) ve Belediye Başkanları Sözleşmesi'ni imzalayan yerel yönetimler (Kadıköy, Bornova, Eskişehir, vb.), sürdürülebilir kent hedeflerine katkı sağlamaktadır. Bursa ve Gaziantep gibi öncü şehirler Yerel İklim Değişikliği Eylem Planları oluşturmuş, bu tür çabaların tüm şehirlerce benimsenmesi iklim değişikliğiyle mücadelede kritik önem taşımaktadır.

Yasal Çerçeve

İlk iki Kalkınma Planı, 1963-1972 yıllarını içeren dönemi kapsamakta olup genel olarak "çevre sağlığı" konusuna odaklanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 2005; DPT, 1963; DPT, 1967).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, su, hava ve kıyı sorunlarına odaklanarak bunların bütünsel planlama ile ele alınması gerektiğini vurgulamıştır (Keleş ve Hamamcı, 2005). Bu dönemde Türkiye, 1975'te başlatılan "Akdeniz Eylem Planı" na katılarak Akdeniz'in korunması ve iyileştirilmesine katkı sağlamıştır (DPT, 1972).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), sorunların ortaya çıkmadan önce "önleyici çevre politikaları" uygulanarak durdurulması ilkesini benimsemekte; toplumsal değişim süreciyle birlikte çevre sorunlarının çözüme kavuşturulması gerektiğini vurgulamakta ve çevre sorunlarının sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme sürecinde dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir (DPT, 1979).

Türkiye, çevre politikalarına 1978'de Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'nın kurulmasıyla önem vermeye başlamış, 1982'de "BM Dünya Doğa Şartı" nı kabul etmiş ve Anayasasına çevre hakkını eklemiştir. 1983'te yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını hedeflemiştir. Bu dönemde çeşitli yönetmelikler çıkarılarak

uluslararası çevre protokollerine imza atılmıştır. Bu adımlar, Türkiye'nin çevre konusunda ulusal ve uluslararası sorumluluk aldığını göstermektedir.

Beşinci Beş Yıllık Plan döneminde, Çevre Örgütü kaldırılarak Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yerel yönetimlerle ilişkilendirilmiştir. "Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği" ve "Kıyı Kanunu" 1986'da yürürlüğe girmiş, ayrıca "Özel Çevre Koruma Bölgeleri Kurumu Başkanlığı" oluşturulmuştur. Gürültü ve hava kalitesi yönetmelikleri de çıkarılarak çevre yönetiminde kapsamlı bir yapı oluşturulmuştur (DPT, 1984).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel prensibi, "İnsan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı destekleyecek şekilde doğal kaynakların etkin yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara insan haklarına uygun bir doğal, fiziksel ve sosyal çevre bırakmak" olarak belirlenmiştir (DPT, 1989).

1991'de Türkiye "Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği" ni çıkarmış, 1992 Rio Konferansı'nda "Rio Bildirgesi," "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" ve "Orman Varlığının Korunması Bildirisi" ni kabul etmiş, ayrıca "Gündem 21"i imzalamıştır.

1994 tarihli "Özel İhtisas Komisyonu Raporu," Yedinci Kalkınma Planı kapsamında çevre politikalarının ekonomik sektörlere entegrasyonu, sürdürülebilir kalkınma, "kirleten öder" prensibi ve Çevresel Etki Değerlendirmesi' nin önemine vurgu yaparak Türkiye'nin çevre odaklı kalkınma stratejilerini benimsemesini hedeflemiştir (DPT, 1995).

Sekizinci Kalkınma Planı'nda, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın hazırlandığı ve çevre duyarlılığının arttığı vurgulanmıştır. 2004 İlerleme Raporu, Türkiye'nin Çevresel Etki Yönetmeliği'ni kabulünü olumlu bulmakla birlikte, hava ve su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, sanayi kirliliği, kimyasallar ve nükleer güvenlik gibi alanlarda daha fazla çaba gerektiğini belirtmiştir (DPT, 2000).

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, istikrarlı büyüme, adil gelir dağılımı, küresel rekabet gücü ve bilgi toplumuna dönüşme ilkelerine odaklanmıştır. Anayasa'nın 63. maddesiyle devlet, tarih, kültür ve doğa varlıklarını koruma ve kentlerin özelliklerini dikkate alarak konut hakkına ilişkin düzenlemeler yapma sorumluluğunu üstlenmiştir (DPT, 2006).

Onuncu Kalkınma Planı, yüksek standartlarda yaşam alanları oluşturmayı, mekânsal planlama ve kentsel tasarımla yaşanabilirliği artırmayı hedeflemiştir. Plan, sağlıksız kentleşme ve eskiyen yapılar nedeniyle şehirlerin değer kaybettiğini vurgulayarak, kentsel dönüşüm projeleriyle bu yapıların yenilenmesini öngörmektedir (KB, 2014).

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), "yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre" ekseniyle rekabetçiliği ve verimliliği artırmayı hedeflemiştir. Plan, şehirleşme, konut, kentsel dönüşüm, kırsal kalkınma, çevre koruma ve afet yönetimi gibi alanlarda politika önerileri sunmaktadır (Batuhan ve Kodaz, 2020; KB, 2018).

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028**)**, sürdürülebilir kalkınmayı ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla ele alarak yeşil dönüşüm, dijitalleşme, iklim değişikliğiyle mücadele, sıfır atık, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir şehirler gibi hedeflere odaklanmaktadır. Plan, karbon salınımını azaltma,

kaynak verimliliğini artırma ve dijital teknolojilerle çevresel sürdürülebilirliği desteklemeyi amaçlamaktadır (KB, 2023).

Tablo 5. Kalkınma Planları ve Sürdürülebilirlik

Yıllar	Kalkınma Planı	İçerik ve Tematik Vurgular
1963–1972	Birinci ve İkinci Kalkınma Planı	Çevre sağlığı ve çevresel sorunlara odaklanılmıştır.
1973–1977	Üçüncü Kalkınma Planı	Su, hava, kıyı sorunlarına odaklanarak bütünsel planlama gerekliliği vurgulanmıştır. Akdeniz Eylem Planı başlatılmıştır.
1979–1983	Dördüncü Kalkınma Planı	Önleyici çevre politikaları, sanayileşme, tarım ve kentleşme süreçlerinde çevre faktörlerinin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.
1985–1989	Beşinci Kalkınma Planı	Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuş, yerel yönetimlerin çevre yönetimindeki etkinliği artırılmıştır.
1990–1994	Altıncı Kalkınma Planı	Sürdürülebilir kalkınma ve doğal kaynak yönetimi vurgulanmış, sağlıklı bir çevre bırakma hedeflenmiştir.
1996–2000	Yedinci Kalkınma Planı	Çevre dostu teknolojilerin teşvik edilmesi ve çevre politikalarının ekonomik sektörlere entegrasyonu hedeflenmiştir.
2001–2005	Sekizinci Kalkınma Planı	Ulusal Çevre Stratejisi oluşturulmuş, çevresel duyarlılık arttırılmıştır.
2007–2013	Dokuzuncu Kalkınma Planı	Yeşil dönüşüm, çevre ve kültürel mirasın korunması, kentsel çevrede sürdürülebilir kalkınma hedeflenmiştir.
2014–2018	Onuncu Kalkınma Planı	Yaşanabilir alanlar, kentsel dönüşüm projeleri ve yüksek yaşam standartları hedeflenmiştir.
2019–2023	On Birinci Kalkınma Planı	Sürdürülebilir çevre, yaşanabilir şehirler, kırsal kalkınma ve afet yönetimi ön plana çıkmıştır.
2024–2028	On İkinci Kalkınma Planı	Yeşil dönüşüm, dijitalleşme ve iklim değişikliğiyle mücadele öncelikli stratejiler olarak belirlenmiştir.

Konya Örneği

Konya, sürdürülebilirlik alanındaki kapsamlı çabalarıyla çevresel, ekonomik ve sosyal kalkınmayı bir arada hedefleyen bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Su yönetimi, yenilenebilir enerji, ulaşım, atık yönetimi, sürdürülebilir binalar ve kentsel dönüşüm projeleri, Konya'nın sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda örnek bir model oluşturmasını sağlamaktadır. Bu çalışmalar, şehrin gelecekte daha yaşanabilir ve çevreye duyarlı bir yapıya kavuşması için önemli bir temel sunmaktadır.

Şehir, su yönetiminde arıtma tesisi çıkış sularını geri kazanarak, 2021'de 278.389 m^3 suyu yeniden kullanmış ve 3.300.000 m^2 alanı sulamıştır. Bu uygulama, temiz su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir su yönetimi açısından önemli bir örnektir. Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji projeleri bağlamında, 2017'de başlatılan 1000 MW kapasiteli güneş enerjisi santrali projesi, Konya'nın enerji dönüşümündeki liderliğini göstermektedir. Ayrıca, atık su, biyogaz ve rüzgâr enerjisi projeleriyle enerji üretiminde çeşitlilik sağlanmıştır.

Ulaşım alanında, 2030 hedeflerine yönelik geliştirilen Konya Büyükşehir Alanı ve Yakın Çevre Ulaşım Ana Planı (KONUAP), motorsuz ulaşımı teşvik eden ve otomobil bağımlılığını azaltmayı amaçlayan stratejiler içermektedir. Bisikletli ulaşımı desteklemek için kapsamlı bir altyapı geliştirilmiştir. Atık yönetiminde ise Karatay Belediyesi, geri dönüşüm projeleriyle atık toplama ve değerlendirme süreçlerini etkinleştirmiş, "Atığın Sıfır Noktası" uygulamasıyla vatandaşları geri dönüşüm konusunda teşvik etmiştir.

Konya'nın sürdürülebilir bina projeleri, Türkiye'nin ilk LEED NC Altın sertifikalı Bilim Merkezi, ilk LEED sertifikalı Kelebek Bahçesi ve spor salonu gibi yenilikçi yapılarla uluslararası standartlara uyum sağlamaktadır. Kentsel dönüşüm projelerinde ise tarihi ve kültürel değerlerin korunması öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Bedesten-Altın Çarşı gibi projeler bu anlayışın başarılı örneklerindendir (Yenice, 2011). Ayrıca, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi iş birliğiyle kurulan Sosyal İnovasyon Ajansı (SİA), sürdürülebilir ve yenilikçi çözümler geliştirmekte, Kapsül Teknoloji Platformu ise genç mühendis ve teknoloji öğrencilerini destekleyerek teknoloji odaklı projelere zemin hazırlamaktadır. Konya, bu çok yönlü ve entegre yaklaşımıyla sürdürülebilirlikte ulusal ve uluslararası düzeyde model bir şehir konumundadır.

Bursa Örneği

Bursa, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği bir arada gözeterek Türkiye'nin örnek şehirlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Şehirde, doğal çevrenin korunması ve yeşil alanların artırılması adına önemli projeler yürütülmektedir. "Yeşil Bursa" unvanını korumak için Soğanlı Botanik Parkı gibi projeler hayata geçirilmiş; bu parkta yürüyüş yolları, tematik bahçeler ve eğitim alanları oluşturularak halkın rekreasyon ihtiyaçları karşılanmıştır. Nilüfer Deresi'nin rehabilitasyonu ve Uludağ çevresinde düzenli ekolojik izleme faaliyetleri, şehrin çevre koruma stratejilerinin önemli örneklerindendir. Ayrıca, temiz enerji kaynaklarıyla çalışan sulama sistemleri kullanılarak yeşil alanların bakımında sürdürülebilir yöntemler benimsenmiştir (Karakuzulu, 2010).

Sanayi altyapısında ise Bursa, yenilenebilir enerji kaynaklarını entegre ederek karbon salınımını azaltmayı hedeflemektedir. Bursa Organize Sanayi Bölgesi, güneş enerjisi panelleri ve atık enerji dönüşüm projeleri ile enerji verimliliği sağlamış, toplu taşıma altyapısında yenilenebilir enerji kullanımı teşvik edilmiştir. Elektrikli otobüsler ve güneş enerjisiyle çalışan akıllı duraklar gibi uygulamalar, sürdürülebilir kent yaşamının somut göstergeleridir. Akıllı şehir uygulamaları kapsamında ise Bursa Akıllı Ulaşım Sistemi ile toplu taşımanın dijitalleşmesi sağlanmıştır. Akıllı biletleme sistemleri, enerji tasarruflu LED trafik ışıkları ve su sızıntılarını tespit eden akıllı sensörler, şehir altyapısının verimliliğini artırmıştır. Bursa, kentsel dönüşüm projeleri ile sağlıksız yapı stokunu yenileyerek afet risklerini azaltmayı hedeflemiştir. Bu projeler, düşük gelirli aileler için uygun maliyetli konutlar sunarak sosyal adaleti gözetmiştir. Halkın kentsel dönüşüm süreçlerine katılımını artırmak için düzenli bilgilendirme toplantıları düzenlenmiştir (Kırtorun ve Karaer, 2018).

Bursa, sürdürülebilir ulaşım politikaları doğrultusunda afif raylı sistem ile karbon salınımını azaltarak ulaşım yükünü hafifletmiştir. Bisiklet yollarının yaygınlaştırılması ve kiralık bisiklet sistemlerinin geliştirilmesi, çevre dostu ulaşım seçeneklerini artırmıştır. Toplu taşıma araçlarında bisiklet taşımaya yönelik kolaylıklar sağlanarak bisikletli ulaşım entegrasyonu desteklenmiştir. Atık yönetiminde,

sıfır atık hedefi doğrultusunda yenilikçi uygulamalar hayata geçirilmiş; organik atıklardan biyogaz ve kompost üretimi gerçekleştirilmiştir. Katı Atık Enerji Santrali gibi projeler, evsel atıkların enerjiye dönüştürülerek hem çevresel hem ekonomik fayda sağlamasına olanak tanımıştır (Kırktorun, 2019). Tüm bu çalışmalar, Bursa'yı sürdürülebilir kent modelleri arasında öncü bir şehir haline getirmiştir.

Eskişehir Örneği

Eskişehir, yenilikçi kentleşme politikaları ve sürdürülebilirlik odaklı projeleriyle Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Şehir, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği bir arada ele alarak mevcut nüfusun yaşam kalitesini artırmayı ve gelecek nesillere yaşanabilir bir kent bırakmayı hedeflemektedir. Yeşil alan düzenlemeleri, çevre koruma çalışmalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kentpark ve Sazova Bilim, Kültür ve Sanat Parkı gibi projeler, doğal yaşamı desteklerken halkın rekreasyon ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Porsuk Çayı çevresinde yapılan düzenlemeler ise yeşil alanların artırılması ve çevresel dengenin korunması açısından önemli bir başarıdır.

Çevre dostu ulaşım sistemlerinde, EsTram Hafif Raylı Sistemi ve bisikletle entegre ulaşım altyapısı, karbon salınımını azaltan örnek projelerdir. Akıllı trafik yönetimi, dijital biletleme sistemleri ve enerji tasarruflu duraklar, ulaşımın çevreye duyarlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik alanında, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer alan Odunpazarı Evleri hem tarihi dokunun korunmasını hem de turizmle ekonomik kalkınmanın desteklenmesini sağlamaktadır. Kadın girişimciler, gençler ve çocuklara yönelik sosyal projeler ise toplumsal eşitlik ve dayanışmayı güçlendirmektedir (Lale, 2016).

Eskişehir, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji tasarrufunu artırmaya yönelik projeleriyle de ön plana çıkmaktadır. Belediye hizmet binalarında güneş enerjisi sistemleri devreye alınmış, organik atıklardan biyogaz üretimi gerçekleştirilmiştir. Geri dönüşüm altyapısı sayesinde, evsel atıklar ayrıştırılarak çevresel ve ekonomik fayda sağlanmaktadır. Çevre şenlikleri ve eğitim kampanyalarıyla halkın sürdürülebilir yaşam bilinci artırılmaktadır. Eskişehir, doğa dostu projeleri, modern ulaşım sistemleri ve kültürel mirasın korunmasına yönelik uygulamalarıyla sürdürülebilir kentleşme alanında örnek bir model oluşturmaktadır (Dokuzlar, 2018). Yeşil alanların korunması, çevresel farkındalık ve yenilikçi politikalarıyla şehir, ulusal ve uluslararası düzeyde başarı hikayesi sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir şehirler, çevresel, ekonomik ve sosyal açılardan uzun vadeli sürdürülebilirliği hedefleyen ve bu bağlamda büyük bir öneme sahip olan kentsel alanlardır. Bu şehirler, çevre dostu uygulamaları benimseyerek enerji tüketimini azaltır, yeşil alanları korur ve su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetir. Enerji verimliliği, atık yönetimi, çevre koruması gibi unsurları içeren sürdürülebilirlik prensipleri, şehirlerin ekolojik dengeyi korumasına ve iklim değişikliği ile mücadele etmesine de yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, sürdürülebilir şehir planlaması, toplumsal eşitlik ilkesine odaklanarak konut, ulaşım ve yeşil alanlara adil erişimi sağlamaktadır. Bu şehirler, ekonomik kalkınmayı destekleyen yeşil teknoloji ve iş alanlarına da öncülük etmektedir. Sürdürülebilir şehirlerin oluşturulması, dünya genelindeki artan kentsel nüfusun etkilerini en aza indirerek, gelecek nesiller için sağlıklı, yaşanabilir bir çevre bırakma amacını taşır (Basiago,1996).

Dünya genelinde sürdürülebilirlik konusunda benimsenen politikalar ile Türkiye'de uygulanan stratejiler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları akademik bir çerçevede değerlendirilmiştir (tablo 6). Her iki bağlamda da sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için atılması gereken adımlar ve çözülmesi gereken yapısal engeller bulunmaktadır. Türkiye'nin, sürdürülebilirlik konusunda küresel normlara daha yakın politikalar geliştirebilmesi için ulusal ve yerel düzeyde daha fazla entegre yaklaşım ve uygulama gerekmektedir.

Tablo 6. Dünya ve Türkiye Sürdürülebilirlik Politikaları

	Dünya	**Türkiye**
Yasal Düzenlemeler	– Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı gibi kapsamlı düzenlemeler – Karbon emisyonu hedefleri ve çevre yasaları	– *Sıfır Atık Yönetmeliği* gibi düzenlemeler mevcut – Yasal çerçeve sınırlı, bağlayıcılık zayıf
Yönetimsel Stratejiler	– Merkezi yönetimden bağımsız sürdürülebilir şehir yönetimi – Yerel yönetimlerin özerkliği	– Yerel yönetimler sınırlı özerkliğe sahip – Merkeziyetçi yönetim yapısı
Uygulama Stratejileri	– Karbon nötr şehirler – Yeşil bina standartları ve döngüsel ekonomi uygulamaları	– *Yeşil Bina Sertifikası* gibi uygulamalar sınırlı – Sıfır Atık projeleri bazı şehirlerde uygulanıyor
İzleme ve Denetim	– Karbon salınımı, enerji kullanımı ve atık yönetimi için kapsamlı veri izleme – Şeffaf raporlama mekanizmaları	– Merkezi yönetim denetimi – Yerel düzeyde izleme yetersiz, raporlama eksik
Toplumsal Katılım ve Bilinçlendirme	– Halk eğitimi ve katılım teşvik programları (ör. Kopenhag, Vancouver)	– Çevre bilinci artırma faaliyetleri sınırlı – Yerel düzeyde bilinçlenme eksik

Sürdürülebilir şehircilik hedeflerine ulaşmak için halk, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörün dahil olduğu şeffaf bir katılım modeli benimsenmelidir. Kentsel siyaset ile çevre yönetimi entegre edilerek yeşil altyapı projeleri ve enerji verimliliği uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır. Sıfır atık politikaları zorunlu hale getirilip, iklim değişikliğiyle mücadelede düşük karbonlu şehirler oluşturulmalıdır. Sosyal sürdürülebilirlik politikaları kapsamında eğitim, sağlık ve eşitlik hizmetleri güçlendirilirken, gelişmiş izleme sistemleriyle sürdürülebilirlik çalışmaları düzenli raporlanmalıdır. Halkın çevresel bilinç düzeyini artıran kampanyalarla toplumsal katılım teşvik edilmelidir.

Bu öneriler, şehirlerin çevresel, ekonomik ve sosyal dengeleri gözeterek sürdürülebilir bir geleceğe yönelmesini sağlayacak somut bir yol haritası sunmaktadır. Sürdürülebilirlik, yalnızca bugünü değil, gelecek nesilleri de koruma sorumluluğunu taşıyan bir yaklaşımdır ve bu yönde atılacak her adım, daha yaşanabilir şehirler inşa edecektir.

Kaynakça

Affolderbach, J., Schulz, C. (2017). Positioning Vancouver through urban sustainability strategies? The greenest city 2020 action plan. *Journal of cleaner production*, *164*, 676-685.

Aguirre, B. E. (2002). Sustainable development as collective surge. Social Science Quarterly. 83 (1): 101–118.

Ashworth, G.J. and Tunbridge, J.E. (2000). The tourist–historic city: retrospect and prospect of managing the heritage city. Pergamon Press, Oxford.

Basiago, A. D., 1996. The search for the sustainable city in 20th century urban planning. Environmentalist, 16, 135-155.

Batuhan, T., Kodaz, İ. (2020). On Birinci Kalkınma Planında Kentleşme ve Çevre Politikaları. Şehir ve Medeniyet Dergisi, 6(12), 75-94.

Bayram, F. (2001). Sürdürülebilir kentsel gelişme: araçlar, yaklaşımlar ve Türkiye. İçinde *Cevat Geray'a Armağan: 251- 265*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

Berger, M. (2014). The unsustainable city. *Sustainability*. 6 (1): 365–374.

Berkani, A., Köymen, E. (2023). Akıllı Şehirlerin Tasarım ve Geliştirilmesinde Şehir Bilgi Modellemesinin (CIM) Rolü: Amsterdam Örneği. PLANARCH-Design and Planning Research, 7(2), 163-170.

Bhatia, R. (2014). Case study: San Francisco's use of neighborhood indicators to encourage healthy urban development. *Health affairs*, *33*(11), 1914-1922.

Brundtland, G. H. (1987). World commission on environment and development. Environmental policy and law, 14(1), 26-30.

CEU (Council of Europe) (2009). *Manifesto for a New Urbanity European: Urban Charter II*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Choguill, C. L. (2008). Developing sustainable neighbourhoods. *Habitat International*. 32: 41–48.

Cömertler, S, Cömertler, N. (2021). Akıllı Kentlerde Çevresel, Sosyal ve Ekonomik Sürdürülebilirlik, Kopenhag Örneği. Journal of Architectural Sciences and Applications, 6 (1), 317-333. DOI: 10.30785/mbud.780116.

Çelik, M., Demircan, N. (2024). Kentlerde Sürdürülebilirlik ve Avrupa Yeşil Başkentleri Örneği. 6th International Symposium on Innovation in Architecture, Planning and Design, Ankara.

Dokuzlar, B. K. (2018). Çevresel Sorunlar ve Sürdürülebilir Yaklaşımlar Bağlamında Eskişehir Kent Modeli Analizi, ISUEP 2018 Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu: Değişim/Dönüşüm/Özgünlük , Eskişehir.

DPT (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (1972). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

EC Europa (2018), Indicators for Sustainable Cities Report, In-depth Report 12. Produced for the European Commission DG Environment by the Science Communication Unit, UWE, Bristol. https://environment.ec.europa.eu/research-and-innovation/science-environment-policy_en Erişim: 01.01.2025

Harris, J. M. (2000). *Basic Principles of Sustainable Development*. Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04, Tufts University, USA.

Haughton, G. (1997). Developing sustainable urban development models. Cities. 14 (4): 189–195.

ICLEI (International Council for Local Environmental Initiatives) (1994). Aalborg Charter. European Conference on Sustainable Cities and Towns, (24–27 Mayıs 1994), Aalborg.

Johnston, P., Everard, M., Santillo, D. ve Robèrt, K. (2007). Reclaiming the Definition of Sustainability. Environmental Science and Pollution Research International, 14(1) 60-66.

Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

Kalkınma Bakanlığı (2018). On birinci Kalkınma Planı (2019-2023), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

Kalkınma Bakanlığı (2023). On ikinci Kalkınma Planı (2024-2028), https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Erişim Tarihi: 02.01.2025

Karakuzulu, Z. (2010). Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar, Yerel Gündem 21 ve Bursa Örneği. *TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 3-5.

Keleş, R., Hamamcı, C. (1993). *Çevrebilim.* İmge Kitabevi, Ankara.

KENTGES (Kentsel Gelişme Stratejisi) (2010). *Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (2010–2023)*. T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kırktorun, E. (2019). *Çevre Boyutuyla Sürdürülebilir Kent Yönetimi: Bursa İli Örneği* (Master's thesis, Bursa Uludag University (Turkey)).

Kırtorun, E., Karaer, F. (2018). Bursa ili sürdürülebilir kent yönetimi. *Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi*, *1*(2), 160-175.

Lale, Z. (2016). *Sürdürülebilir kalkınma temeline dayalı yaşanabilir çevre oluşturulması: Eskişehir Tepebaşı ilçesi örneği* (Master's thesis, Anadolu University (Turkey)).

Leeb, S., Rudeberg, C., Kalling, T. (2014). Stakeholder Collaboration in a Sustainable City-A Case Study of San Francisco.

Mora, L., Bolici, R. (2017). How to become a smart city: Learning from Amsterdam. Green Energy and Technology. Springer, 251–266.

Macdonald, E. (2020). Urban design for sustainable and livable communities: The case of Vancouver. In *Transportation, Land Use, and Environmental Planning* (pp. 83-104).

Mega, V. ve Pedersen, J. (1998). Urban Sustainability Indicators, European Foundation fort he Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.

Nijkamp, P. ve Pepping, G. (1998). A meta – analytical evaluation of sustainable city initiatives. *Urban Studies,* 35 (9): 1481-1500.

Özcan, K. (2016). Kent Planlamada Sürdürülebilirlik Gündemi: Bir Kavramsallaştırma Denemesi. Avrasya Terim Dergisi, 4(2), 7-17.

Özgen, N. (2019). Sürdürülebilirlik Kavramı ve Kullanım Alanları. Özgen, N. E., Kahyaoğlu, M. (Ed.) Sürdürülebilir Kalkınma, Ankara: Pegem Akademi. 2-37.

Ruckelshaus, WD. (1989). Toward a sustainable world. *Scientific American*. 261 (3): 66–175.

Salet, W. (2014). The ladder of sustainable urbanization. disP–The Planning Review. 50 (4): 4–5.

Satterthwaite, D. (1997). Sustainable cities or cities that contribute to sustainable development?. *Urban Studies,* 34 (10): 1667–1691.

Sodiq, A., Baloch, A. A., Khan, S. A., Sezer, N., Mahmoud, S., Jama, M., & Abdelaal, A. (2019). Towards modern sustainable cities: Review of sustainability principles and trends. *Journal of Cleaner Production*, *227*, 972-1001.

Tekeli, İ. (2001). Sürdürülebilirlik kavramı üzerine irdelemeler. Cevat Geray'a Armağan. Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 729–746.

Tuğaç, Ç. (2018). Uluslararası sürdürülebilir kent ölçütleri bağlamında Türkiye için bir değerlendirme. *Kent Akademisi*, *11*(4), 703-740.

United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. United Nations.

United Nations (1996). Second International Conference on Human Settlements (Habitat II). United Nations, Istanbul.

United Nations (2000). *Millennium Declaration.* Millennium Summit of the United Nations (6–8 Eylül 2000), New York.

Yenice, M. S. (2011). Tarihi Kent Merkezlerinde Sürdürülebilir Yenileme İçin Bir Model Önerisi; Konya Örneği.

WSSD (World Summit on Sustainable Development) (2002). Report of the *World Summit on Sustainable Development.* World Summit on Sustainable Development (26 Ağustos–4 Eylül 2002), United Nations, Johannesburg.

SOSYOLOJİ

Gerilimi Deneyimlemek: Dini ve Seküler Alanların Kesişiminde Dindarlık*

Begüm Büşra Köker, Kemal Ataman*****

Öz: Türkiye'de dinin modernleşme tartışmalarındaki merkezi konumu reformlar, darbeler ve politik yönelimler ekseninde tartışılırken dindar birey bu gerilimlerin odağında yer almıştır. Dini bir kimliğe sahip olmak, bireyin hayatın her alanında dini değerlere dayalı davranış göstermesini gerektirirken, modern kamusal alan ise rasyonaliteye dayalı seküler değerler ekseninde şekillenmektedir. Bu durumda kamusal alanda dindar olmak, dini ve dünyevi iki alan arasındaki gerilimi deneyimlemeye yol açmaktadır. Bu araştırmada, dini ve seküler alan arasındaki ilişki siyaset ve ekonomi olmak üzere 2 toplumsal kurum bağlamında ele alınmakta ve gerilim kavramı etrafında somutlaştırılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, dini kimliği ile ön plana çıkan ve seküler kamusal alanda rol oynayan (üniversite mezunu ve çalışan) bireylerin, dini ve seküler alan arasındaki gerilimi belirlenen 2 kurum özelinde nasıl deneyimlediğini anlamak amaçlanmaktadır. Araştırmanın bulguları iki bölümde incelenerek; din ve siyaset başlığı altında şeriata bakış, demokrasiye bakış ve dinde güncellenme kodları, din ve ekonomi başlığında ise kredi, kripto para ve katılım kodları yer almaktadır. Katılım bankacılığı ve fetva kurumunun ise gerilimi aşmada çıkış noktaları olarak işlev gördüğü belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Sekülerlik, Gerilim, Siyaset, Ekonomi.

Giriş

Sosyal bir fenomen olan dindarlık, dinin belirli zaman ve şartlar içinde bir grup, toplum ve birey tarafından yaşanması olarak tanımlanmaktadır. Dindarlık, dinin sosyal alana aktarımında farklı boyutlarda görünür hale gelmektedir. Bu boyutlar ise inanç, ibadet, duygu, etki, davranış ve düşüncenin şekilleri olarak tasniflendirilmektedir (Çapçıoğlu, 2009; Günay, 2006). Dindarlık ve sekülerlik ekseninde ilgili literatür incelendiğinde ön plana çıkan araştırmalardan ilki, kamusal bir alan olan üniversite kampüslerinde Müslüman olmayı ele alan çalışmasıyla Shabana Mir'in (2014), farklı etnik köken ve cinsiyete sahip Müslüman öğrencilerin Amerika üniversite normları ile dini kimliklerini nasıl şekillendirdiklerini incelediği araştırmasıdır. Çalışmada, iki ayrı kimlik arasında bizim ifademizle gerilim yaşayan gençlerin, çevrede kalmaktansa yarı-çevresel alanlar oluşturmaları ve bu alanların da akranlarıyla yeterince sosyal bağ kurmasına izin vermemesi nedeniyle çoğunlukla merkezde hâkim Amerikan kültürüne uyum sağlayarak asimile olma çabalarına neden olduğu belirtilmektedir. Akşit ve Şentürk'ün (2012) *Türkiye'de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri* başlığıyla yayınlanan çalışmasında, Türkiye'de din ve toplum arasındaki ilişki, dini bilgi-bilimsel bilgi,

* Bu bildiri, TÜBİTAK 1002-A Hızlı Destek Programı kapsamında hazırlanan 123R009 nolu "Sınırların Kesişim Noktasında: Dindar Bireylerin Yaşadığı Gerilimler Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı projenin verilerine dayanmaktadır.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. İletişim: bgm.kkr@gmail.com

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. İletişim: kemal.ataman@marun.edu.tr

gelenek-modernlik, kamusal/özel, kitabî İslam/yaşanan İslam ve dini olanla-gündelik olan arasındaki gerilimler çerçevesinde, ekonomi, siyaset, toplumsal cinsiyet, inanç ve ibadet bağlamında incelenmektedir. Akşit ve Şentürk'ün (2012) araştırması dinin gerilim ekseninde sınırlarını tespit etmesi yönüyle ön plana çıkarken, toplumsal gerilimleri tüm toplumu yansıtacak büyüklükte bir örneklem üzerinden ele almaktadır. Bu çalışma ise seküler/modern yaşam evreninin dindar bireydeki yansımasını konu edinmektedir. Bir diğer ön plana çıkan eser, Özlem Avcı'nın (2018) *İki Dünya Arasında: İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği* isimli çalışmasıdır. Herhangi bir dini grupla organik bağı bulunan ve dindar olan 60 erkek üniversite öğrencisiyle gerçekleştirilen çalışmada, modernlik-gelenekselllik gerilimi ve İslami kimlik ekseninde gençlerin kendi içlerinde ve dini gruplar arası yaşadıkları gerilimleri ve yaşam biçimlerini ele almaktadır. Diğer taraftan, üniversite gençliğinin dindarlığını kamusal alan gerilimi üzerinden okuyan Uğurlu'nun (2017) ODTÜ'de dindar bireyin kimliğini nasıl var ettiği sorusuna yanıt aradığı tezi, seküler kamusal alanla etkileşim içine giren dindar bireyin, merkez, çevre ve yarı-çevre olmak üzere üç alanda dini eylem ve seküler pratikleri sergileyişini ele almaktadır. Söz konusu son iki çalışma, bireylerin ekonomi ve siyaset ile ilişkisini ele almamakta, yoğunlukla kişi ve gruplar arası ilişkilere eğilmektedir. Bu araştırma ise din ekseninde yaşanan gerilimin bireysel yansımaları ve gerilimi azaltan/meşrulaştıran unsurları konu edinmektir. Bu doğrultuda araştırma sorusunu ise şu şekilde ifade etmek mümkündür: "Dindar birey, seküler ve dini alanların kesişiminde ekonomi ve siyaset bağlamında ortaya çıkan gerilimleri nasıl deneyimlemekte ve gerilimleri aşmada hangi kolaylaştırıcı unsurlar ön plana çıkmaktadır?"

Yöntem

Dindar bireyin düşünce, tutum ve davranışını ele alan çalışmada, deneyimin özüne ve temel yapısına ulaşmak için birincil veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış (Merriam & Tisdell, 2015) ve yarı-yapılandırılmış görüşme yaklaşımı benimsenmiştir. Dindar bireyin deneyimlerini ele alması nedeniyle araştırmanın deseni fenomenolojik yaklaşım olarak belirlenmiştir. fenomenolojik yaklaşımda veri araştırmaya konu olan olguyu deneyimleyen ve dışa vurabilecek birey ve gruplar aracılığı ile sağlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Kamusal alana katılan dindar bireyin siyaset ve ekonomi ekseninde deneyimlediği gerilimleri ele alması yönüyle bu çalışma fenomenolojik desene dayalı şekillenirken örnekleme dair olgusal nitelikler belirlenirken amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır (Creswell 2013). Bu doğrultuda örneklem, üniversite mezunu, çalışan ve kendini dindar olarak tanımlayan bireylerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılar, 8 erkek ve 8 kadın toplam 16 kişidir. Verilerin analizinde tümevarımcı bir analiz olan içerik analizi tekniği kullanılmış ve MAXQDA programı aracılığı ile verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Siyaset ve Din

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, siyasi bağlamda laiklik prensibi ile dini değerlerin siyasi alandaki konumu arasındaki denge ve çatışmanın öne çıktığı gözlemlenmektedir. İslam dini, bireyin yalnızca uhrevi yaşamını şekillendirmekle kalmayıp, aynı zamanda dini normlar vasıtasıyla toplumsal

yaşamı ve dünyevi alanı da düzenlemektedir. Bu bağlamda, İslam'ın doktriner esaslarının modern siyasal sistemle uyumluluğu konusu, kapsamlı bir akademik literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu meselenin genişliği bu çalışmanın kapsamı dışında tutularak, araştırmanın odak noktası, ideal siyaset ve yönetim biçiminde dinin konumlandırılması hususunda dindar bireylerin perspektiflerinin analiz edilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşım, dini inançların siyasi düşünce ve uygulamalara olan etkisini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu başlık altında yer alan kodlar şu şekildedir; "Demokrasiye Bakış", "Şeriata Bakış" ve "Dinde Güncellenme".

Demokrasiye Bakış

İslam dini, sadece ahiret odaklı bir yaşam perspektifi sunmakla kalmayıp, dini normlar vasıtasıyla sosyal düzeni yapılandırmakta ve dünyevi yaşamı sistematize etmektedir. Bu bağlamda, beşerî iradeye dayanan demokratik yönetim anlayışının, İslami prensiplerle çatıştığını savunan hem İslam dünyasından hem de Batı'dan muhtelif entelektüeller mevcuttur. Buna mukabil, Fazlurrahman ve Bin Nebi gibi Müslüman düşünürler, demokratik ve İslami değerlerin birbirini dışlamadığını, demokratik sistemdeki istişare yoluyla çoğunluk görüşünün tespitinin İslami öğretilerle tearuz teşkil etmediğini ve Batı paradigmasından bağımsız, İslami esaslara müstenit bir demokrasi konseptinin teşekkül ettirilebileceğini ileri sürmektedir (Ateş, 2017).

Devlet idaresinde bir yönetim biçimi olan demokrasinin din ile ilişkisini değerlendiren katılımcıların yorumlarında üç ana başlık tespit edilmiştir:

1. Demokrasi ve dinin uyumlu olduğunu iddia eden yaklaşım,
2. Demokrasinin bir yönetim biçimi olarak yetersiz olduğunu öne süren yaklaşım,
3. Demokratik bir yönetimde dini değerlere yakın idarecinin tercih edildiği yaklaşım.

> Demokrasiyi destekliyorum. Zaten ilk 4 halifenin seçilmesi demokratik yollarla olmuş bir hadise. O yüzden demokrasiyi destekliyorum. (K-11, Kadın, 26, Avukat)
>
> Mesela hukuk kuralları şeriat ile daha uyumlu hale getirilmeli mi, mesela ben tartışabilirim, bunun olması gerektiğini savunabilirim. Ama bu demokratik olmayacağı anlamına gelmiyor bence. Yani ben sistemin değişeceğini düşünmüyorum. Belki kanunların bazıları değişebilir. (K-15, Kadın, 31, Uluslararası İlişkiler Uzmanı)
>
> Herkesin zaten uyması gereken insanlık önce. İnsani kurallar. Zaten İslam'da insani kuralları söylediği için dini kurallara da uygun olmuş oluyor bir anlamda hani insani anlamda bakarsak. Ama dini kurallara göre şey olsun diyebilir miyim? Diyemem. Çünkü laik bir ülkede yaşıyoruz. Ve din baz alınamaz. (K-16, Kadın, 25, Öğretmen)
>
> Bugün deseler ki kardeşim bu ülkedeki camilerin hepsinin yıkalım mı deseler ve demokrasi ışığı altında % 50 biri %49 olarak bir oran olsa bütün camiler yıkılacak veya işte insanların işte tekrar işte tesettür konusunda okullara alınmayacak dense ve demokratik olsa bu dini olur mu? Olmuyor." (K-10, Erkek, 30, Öğretmen)

Katılımcılar, demokratik yönetim ilkeleri ile dini kuralların çelişmediğini, aksine halkın katılımı ve çoğunluğun tercihine dayalı yönetim anlayışının, İslami danışma (şûrâ) ilkesiyle uyumlu olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Katılımcı 11, İslam tarihindeki halife seçim yöntemini demokratik yaklaşıma örnek olarak göstermektedir. Katılımcı 15 ise, çoğunluk kararlarının sürekliliğinin önemini vurgularken, yasama organının dini kurallara göre düzenlenmesinin demokratik ilkelerle

çelişmeyeceğini öne sürmektedir. Demokrasi ve din arasında uyum olduğunu savunan görüşlerin yanında, demokratik yönetimin yetersiz kaldığını belirten değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bu eleştirel yaklaşımda din, bir değerlendirme ölçütü olarak kullanılmamaktadır. Önemli bir nokta olarak, iki katılımcının birbirlerinden bağımsız şekilde "demokrasinin ne olduğunu anlamak için sıradan seçmenle 5 dakikalık bir konuşma yeterlidir" ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Bu açıdan, toplumun kendi yararına olan eylemleri her zaman çoğunluk yoluyla gerçekleştiremeyeceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Katılımcı 10, halk çoğunluğunun görüşlerinin dini anlayışla çelişebileceği durumların olabileceğini ve böyle bir durumda demokratik sistemin yetersiz kalabileceğini belirtmiştir.

Demokratik yönetim ile dini değerlerin uyumlu olabileceğini kabul eden katılımcıların bir kısmı, dini değerlere önem veren yöneticilerin iş başında olmasının önemine değinmektedir. Bu noktada, kamusal alana katılımda dini özgürlükler ve "Müslümanlar kardeştir" ilkesi öne çıkmaktadır. Dört katılımcı ise, temel insan hak ve özgürlüklerinin korunduğu sürece, dayanak noktasından bağımsız olarak her türlü yönetim biçiminin geçerli olabileceğini belirtmiştir. Katılımcı 16'nın açıklamalarında görüldüğü gibi, mevcut gerçeklik üzerinden ideal olana yönelik çıkarımlar yapılmaktadır. Bu doğrultuda, laik bir devlet yapısında ve farklı dini inançlara sahip bireylerin birlikte yaşadığı bir toplumda, dini temelli bir yönetim biçiminin uygulanamayacağı baştan kabul edilmiştir. Ardından, bu gerçeklik üzerinden insan hak ve özgürlüklerinin temel düzeyde ele alınmasının gerekliliği vurgulanmış ve bu yaklaşımın İslami bakış açısıyla uyumluluğu gözetilmiştir. Akşit ve Şentürk'ün (2012) araştırmasında belirlenen, İslam'ın siyasi alana ilişkin ayrıntılı bir öneri getirmeyerek bu alanı insan tercihlerine bıraktığını öne süren yaklaşımlar ile İslam ve demokrasi arasındaki uyumun dindar katılımcıların çoğunluğu tarafından dile getirilmesi konusu, mevcut araştırmada elde edilen verilerle demokrasiye yaklaşım açısından örtüşmektedir. Türkiye genelinde yapılan diğer bir araştırmada ise muhafazakâr kimliğe sahip bireylerin, "Demokrasi, eksiklikleri olsa da bugüne kadar geliştirilen en ideal yönetim biçimidir" görüşüne %70 oranında katıldığı gözlemlenmiştir (Atalay vd., 2024).

Şeriata Bakış

Şeriata dair görüşler, katılımcılar arasında modern devlette şeriatın imkansızlığı ve şeriat istemi olmak üzere iki muhtelif fikrin olduğunu göstermiştir. Modern devlette şeriatın imkânsızlığı, dini ve dünyevi tüm kudreti eline alacak idarecinin liyakatine duyulan şüphe ve her uygulamanın dine dayalı şekilde meşrulaştırılacağı korkusuyla temellenmektedir. Dolayısıyla teoride şeriatı talep etmek dâhi, pratikte gerçekleşemeyeceği inancını içinde taşımaktadır. Şeriat istemi ise yaşanan gerilimleri aşmada toplumsal düzenin tamamen dine uygun olması ve söylemsel manada şeriatı istemeyi Müslüman olmanın gerekliliği olarak görme gibi nedenlere dayanmaktadır. Şeriat istemi, verili gerçeklik üzerinden yapılan yorumlarda modern toplum anlayışında imkânsız olarak nitelenmektedir. Ancak olması gerekene dayalı yapılan yorumlarda gerekli görülmektedir.

> Evet ve bu seferde hakikaten kendi yaptığı bütün eylemleri Allah'ı tanık gösterip, -şahit olduğumuz üzere- eylemlerinin sorumluluğunu Allah'a yıkıp yani hakikaten benim dinime zarar verdiğini düşünüyorum. O yüzden hukuk kuralları belirlenirken tek kaynağın şeriat olması bana çok uygun gelmiyor ama bundan faydalanılması da bir din devleti olduğumuz anlamına gelmez. (K-4, Kadın, 33, Akademisyen)

> Ama insanların inançlarını özgürce yaşayabileceği ortamlar garanti altına alınmalı, dindarsa dindar, dindar değilse dindar değil. (…) Dolayısıyla herkese bu inanç doğru ve kabul etmek zorundasın bu kurallara göre yaşamak zorundasın demek bugün modern bir devlette çok mümkün bir şey değil. Doğruda da değil. Bu başka türlü mağduriyetlere yol açabilir." (K-1, Erkek, 26, Akademisyen)
>
> Demokratik olarak bir ülkenin çoğunluğunun Müslüman olması, onların dini olarak da hukuksal açıdan da inandıkları şey ile yargılanmalarını sağlayabiliriz açıkçası. Bu noktada din kaynaklı olması gerektiğini düşünüyorum çünkü insanlar buna inanıyorlar (…) Bir Müslüman bence eğer Müslümansa ve şeriatında anlamını biliyorsa şeriatçılık dışında başka bir şey düşünemez. Ne kadar uygunluğu tartışılabilir, uygulama kısmı tartışılabilir ama şeriat uyarlanabilir. (K-7, Erkek, 30, Psikolog)
>
> İşte evet şeriat, Müslüman olarak bir şeylere inanıyoruz. Bir şeylere inanmak, şeyleri istemek de zorunda hissediyoruz. Çünkü inancımız gereği teorik olarak konuştuğumuzda Allah'tan iyi mi bileceğiz? Allah'ın kanunlar var, hadi uygulayalım, ama pratikte öyle olmuyor. (K-12, 25, Erkek, Doktor)

Katılımcı 4'ün görüşlerinde belirtildiği gibi, tamamen İslam hukukuna dayalı bir yönetim biçimi benimsenmemekte, fakat yönetimde dini kurallardan yararlanılması olası görülmektedir. Katılımcılar, ilahi hükümlerin insan eliyle uygulanması gerekliliğinin, kendilerini şeriat düşüncesinden uzaklaştırdığını ifade etmektedir. Modern devlette şeriatın uygulanamayacağı düşüncesi, iki temel nedene dayanmaktadır: Birincisi, şeriatın modern devlet yapısına uymaması; ikincisi ise farklı din ve inançlardan insanların bir arada yaşadığı çağdaş toplumda şeriatın zorlama olacağı düşüncesidir. Bu görüşlere, demokrasinin gerekliliği tartışılırken de rastlanmıştır. Benzer biçimde, katılımcılar farklı inançlara sahip insanların tek bir dinin kurallarıyla yönetilmesinin uygun olmayacağını düşünerek şeriatı uygulanamaz bulmaktadır. Bu doğrultuda modern devlette şeriatın olanaksızlığı fikri, mevcut durumdan yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerin sürdüğünü ve teoride mümkün görülse bile pratikte uygulanamaz olduğu düşüncesinin kabul edildiğini göstermektedir. Şeriat talebi ise katılımcılar arasında diğer görüşle eşit oranda desteklenmektedir. Şeriatın uygulanması gerektiğini savunan katılımcıların yanıtları, bu düşüncenin üç ana temele dayandığını göstermiştir. Söz konusu başlıklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Finansal veya sosyal alanda yaşanan gerilimleri aşmada toplumsal düzenin tamamen dine uygun olması bireyi rahatlatır.
2. Eylemsel düzeyde bir savunu yoktur ancak söylemsel manada şeriat istemi Müslüman olmanın gerekliliği olarak görülür.
3. Türk toplumunun çoğunluğu Müslüman ise Müslümanlara yönelik bir uygulama gerekir.

Demokrasi, mevcut koşullar açısından gerekli görülürken, bazı evrensel değerler bakımından yeterliliği sorgulanmaktadır. Şeriat talebi ise günümüz toplum yapısı içinde uygulanamaz olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, ideal durum açısından yapılan değerlendirmelerde, yürütme ve yargı sisteminin dini kurallara göre düzenlenmemesi, dini kimliğe aykırı bir düşünce biçimi olarak görülmektedir. Bu durumda dindar birey, içinde bulunduğu koşullarda gerçekte olan ile olması gereken arasındaki değerlendirmelerinde dini ve dünyevi gereklilikler arasında ikilem yaşamaktadır. Şeriatın düşünce düzeyindeki varlığı ise bazı katılımcılar için ideal bir hedef olarak varlığını sürdürmektedir.

Dinde Güncellenme

İslam'da yeni yorum arayışlarında içtihat, yenileme ve reform gibi kavramlar modern dönemde önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmada "güncellenme" teriminin, bahsedilen tüm kavramları kapsayacak şekilde kullanılmasının nedeni, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 8 Mart 2018 tarihinde dile getirdiği "din güncellenmelidir" açıklamasıdır (Habertürk, 2018). Bu açıklamayı takip eden tartışmaların çeşitli yayınlarda yer alması ve Diyanet İşleri Başkanı'nın konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunması nedeniyle, "dinde güncellenme" kavramı daha güncel bir ifade olarak tercih edilmiştir. Modern dünyada geleneksel dini yaklaşımların oluşturduğu engellerin, dinde güncellenme yaklaşımıyla aşılabileceği düşünülmektedir.

> Farklı mezhepten insanlara kâfir ya da dinsiz diyebiliyor muyuz? Hayır, niye? Çünkü o mezheplerin çıkış sebebi farklı kültürler, işte farklı toplumlara göre yorumlar şekillenmiş. Bu şekilde bakıyorum ben o yorumlara. (K-9, Kadın, 26, Hemşire)
>
> Geçen de bir programda hoca içtihat dönemi Ebu Hanife ile kapanmıştır daha içtihat yapılmasına gerek yok. Bu ne demek Kur'an-ı Kerim'den daha çıkarılacak hüküm yok, şu andaki meselelere şu ana kadar açıklanmış meselelere bir cevap veremez demek. Ben böyle olduğunu hissetsem Müslüman kimliğimden ayrılırım (K-11, Kadın, 24, Hemşire)
>
> Konuştuk ya mesela faiz daha az konuşuluyor. Sosyal medya kullanımı daha az tartışılıyor ya da LGBT bugün tartışılıyor ama çok tepkisel bir şeyde tartışılıyor ama bir Müslüman diyelim ben ne bileyim lezbiyen olduğumu keşfettim ya Allah korusun işte ben ama namaz kılan bir Müslüman olarak hayatıma devam etmek istiyorum falan. Nasıl olurdu benimle ilgili hayat pratiği. (K-15, Kadın, 31, Uluslararası İlişkiler Uzmanı)
>
> Kadının 90 km ötesine yalnız seyahati faiz meselesi vs. çok tartışılan konular hakkında ne düşünüyorsunuz? Bence bu konular tartışmaya açılabilir, çünkü hepsinin çevresindeki bütün dinamikler değişiyor. Nasıl mesela o 90 km meselesi (…) Miras konusunda, eve giren gelirin nasıl değerlendirileceği konusunda kadının söz hakkı daha farklı olabilir. Yani her konu aslında tekrar tartışmaya açılabilir. (K-1, Erkek, 26, Akademisyen)
>
> Güncellemek diye bir şey yok din zaten ortada belli, sınırları belli, bunu biz kendimize uydurmaya çalışıyoruz. Güncellemeden kasıt bence bu. İnsanlar kendilerine uymayan, kabul edemediği etmek istemediği şeyleri güncelleme niyetiyle "ya modern dünyada yaşıyoruz, bunlar çok şey, işte banka olmazsa olmaz" diye her şeyi yapıyor. Dinde güncelleme diye bir şey olduğunu düşünmüyorum. (K-10, Erkek, 30, Öğretmen
>
> Benim için bu söylem bu anlaşıldığı şekilde yani demek ki o zaman ne bileyim faizi belli bir şekilde uyarlayabiliriz bunu anlıyorum veya işte şunu belli bir şekilde uyarlamalıyız. Eğer böyle anlaşılıyorsa kastedilen buysa buna katılmıyorum. (K-13, Erkek, 28, Mühendis)

Dinde güncellenme konusunda katılımcıların belirttiği ilk önemli nokta, içtihat yapmanın (dini konularda akıl yürütme ve yorum) mümkün olmasıdır. Katılımcı 11, İslam dininin evrensel olduğunu vurgulayarak, bu dinin geçmişte olduğu gibi gelecekte de geçerli olacağına inandığını belirtmektedir. Katılımcı 15, Bitcoin ve yapay zekâ gibi yeni gelişmelerin yanı sıra, LGBT+ bireylerin dindarlığı konusunun dini hükümler açısından kesin sınırlarla belirlendiğini ifade etmektedir. Ancak bu konunun modern yaşamda karşılaşılan bir mesele olarak çok yönlü ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda İslam'ın katı kurallar bütünü olarak değil, yaşamın içinde var olan bir değerler sistemi olarak anlaşılması ve değerlendirilmesi önerilmektedir. Katılımcı 1'in görüşlerine göre, kadının 90 kilometre mesafeye kadar tek başına seyahat edebilmesi, faiz ve miras gibi tartışmalı konulardaki

dini hükümler, günümüz koşulları çerçevesinde yeniden değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda katılımcıların, sadece modern çağın getirdiği yeni sorunlar için değil, aynı zamanda değişen toplumsal koşullar nedeniyle mevcut bazı dini hükümlerin de güncellenebileceği düşüncesini taşıdıkları görülmektedir.

Dinde güncellenme, yapay zekâ, Bitcoin ve LGBTİ gibi yeni gelişmeler ve geçmişte hüküm verilen meseleleri ekseninde değerlendirildiğinde katılımcıların çoğu tarafından mümkün ve gerekli görülmüştür. Ancak dört katılımcı, hükümlerin yoruma açık olmadığı anlayışına sahiptir. Bu noktada faiz, miras gibi pratiğe dönük meselelerde modern dönem ile dini normlar arasında bir çelişki olduğunu kabul vardır ancak bu çelişki yeni dini yorumlar ile değil, sisteme dayalı yeniden düzenlenmeyle aşılabilir görüşü hakimdir. Dinde güncellenmeye olumsuz yaklaşım, yönetimde şeriatın varlığı ile gerilimlerin çözüleceği düşüncesini de taşımaktadır.

Ekonomi ve Din

Araştırmada ekonomi bağlamında "Kredi", "Katılım Bankaları" ve "Kripto Para" temaları ele alınmıştır. Modern dönem, zihin dünyasını oluşturan dini değerler ile verili alan arasında bir kopuş meydana getirmiştir. Zihin dünyası ile sosyal alan arasındaki bu açıklık ise bireylerin eylemlerine yansıyarak, onları çelişik deneyimlerle karşı karşıya getirmektedir. Bu noktada ekonomik boyutta gerilim ön plana çıkmaktadır.

Kredi

Dini normlar çerçevesinde "günah" olarak nitelendirilen faiz ekonomik açıdan incelendiğinde, kaynakların etkin kullanımını ve sermaye sahiplerinin yatırım yapma eğilimini engelleyerek işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, faizli kredi kullanımı, üretimde maliyet artışına ve yapay fiyat yükselmelerine sebebiyet vermektedir (Özsoy, 1995).

Araştırma bulguları, dindar bireylerin ekonomik ilişkilerinde dinin konumlandırılması bağlamında, katılımcıların yaklaşık yarısının ihtiyaç halinde kredi kullanımını meşru gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktada, kredi kullanımına ilişkin fetva arayışı, din ile ekonomi arasındaki gerilimi aşmada işlevsel bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Yapılan görüşmelerde, araştırmaya katılanlar arasında sadece iki kişinin banka kredisi kullandığı, bunlardan birinin de katılım bankasını seçtiği görülmüştür. Katılımcıların yalnızca üçünün evli olduğu ve yaşlarının 25-35 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bekâr katılımcıların, bir kişi dışında aileleriyle birlikte yaşadığı gözlenmiştir. Bu kişilerin düzenli olarak para biriktirdikleri ve arabalarını da biriktirdikleri parayla aldıkları anlaşılmıştır. Katılımcıların genç olması ve çoğunun henüz evlenmemiş olması nedeniyle, ev almak gibi yüksek miktarda para gerektiren durumlar için kredi kullanımına henüz ihtiyaç duymadıkları görülmektedir. Ancak ileride kredi kullanımına nasıl yaklaşacakları sorulduğunda, yarısı ihtiyaç duyduklarında kredi kullanabileceklerini söylerken, diğer yarısı kredi kullanmayı düşünmediklerini belirtmiştir.

> Konut konusunda Hayrettin Karaman'a katılıyorum. Ev zorunlu bir ihtiyaç, kiraların ve market fiyatlarının fahiş arttığı bir ortamda insanın başını sokabileceği bir evinin olması ne kadar önemli olduğu görülüyor. Dolayısıyla devlet bunu sağlayamıyorsa o faizin

> günahı da ondadır. Eğer faizsiz borç bulamıyorsan, diğer imkânlar tüketildiyse faizli kredi alınabilir. (K-1, Erkek, 26, Akademisyen)
>
> Hayat, zorunluluklar ne getirir bilemiyorum. Yani bulaşmak istemiyorum gönlümde keşke imkân olsa bulaşmadan bir şekilde halledebilirsem. Ha zaruret durumu olsa ne olur? Bir fetva aramaya çıkarız herhalde. Yani nedir ne değildir yoksa da yok, itiraz etmeyiz ama var mı bir yorumu falan bakarız herhâlde. (K-12, Erkek, 25, Doktor)
>
> Faiz konusunda şu an için en azından hani dikkatli olmaya çalışıyorum. Mesela arabam olsun çok istiyorum. Gerçekten çok istiyorum ama faizli mesela kredi çeksem evet alabilirim. Kredi çekmediğim de asla alamıyorum. Çünkü diyorum ki hani faizle aldığın bir şeyin bana hayrı dokunmaz. Ben o işten mutlaka bir şekilde zarara uğrarım. Ya artık bu dünyada ya öbür dünyada bilemiyorum. O yüzden uzak durmaya çalışıyorum. (K-9, Kadın, 26, Hemşire)

Akşit ve Şentürk (2012), araştırmalarında dini açıdan izin alma (icazet) sürecinin, faiz konusundaki dini hassasiyetlerle modern bankacılık sisteminin yarattığı çelişkiyi uzlaştırma görevi gördüğünü vurgulamışlardır. Bu tespit, çalışmamızda henüz hiç kredi kullanmamış katılımcıların bile ileride kredi kullanmaları durumunda dini açıdan onay arayacaklarını belirtmeleriyle desteklenmektedir. Akşit ve Şentürk'e (2012) göre, icazet mekanizması sayesinde dini değerler göz ardı edilmeden günlük yaşamın gereklilikleri yerine getirilebilmekte ve bu süreçte yaşanan inanç-uygulama çatışması yönetilebilir bir düzeye inmektedir.

Kripto Para

Diyanet İşleri Başkanlığı, kripto paraların içerdiği belirsizlikler nedeniyle kullanımının dini açıdan uygun olmadığı yönünde fetva yayınlamıştır. Araştırma kapsamında görüşülen kişilerden beşinin kripto para yatırımı yaptığı belirlenmiştir. Bu katılımcılara yatırım kararlarında dini kuralları dikkate alıp almadıkları sorulduğunda, kripto para kullanımının dini açıdan sakıncalı olmadığı düşüncesiyle hareket ettikleri anlaşılmıştır.

> Onun için normal bir şey, bu iddia gibi ya da borsa gibi gelmedi aslında. Biraz da o cevaz vermeyen hocaların da izahında çok şey, yani çok işi bilip şey yaptıklarından tam emin olamadım. Sonuçta adam bir cemaate fetva verirken tabii ki ihtiyatlı olmak zorunda ve çok işi bilerek, çok anlayarak her şeyiyle böyle şuurlu bir şekilde kavrayarak fetva verdiklerine çok ikna olmadım. Belki de nefsime bu cazip geldi. Dolayısıyla böyle çok net bir harammış gibi gelmedi bana. Ondan dolayı girdim. (K-12, Erkek, 25, Doktor)

Kripto para konusunda, dini açıdan henüz bir konsensüs oluşmaması nedeniyle, bireysel araştırmalar ve kişisel dini anlayışlar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmakta ve bu yeni finansal araç, potansiyel bir yatırım aracı olarak görülmektedir.

Katılım Bankaları

Faizsiz bankacılık sistemi, alternatif ekonomik örgütlenme modeli olarak dünyada 1970'li yıllarda uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de ise bu sistem, 1983 yılında özel finans kurumları adıyla kurulmuş ve günümüzde katılım bankaları olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Köroğlu 2012). Türkiye'de ilk katılım bankası olan Albaraka Türk, özellikle dindar bireyleri hedef alan ve dini prensiplere dayalı bir bankacılık modeli sunmuştur (Öztürk 2010). 2001 yılından sonra önemli bir gelişme gösteren katılım bankaları, kar-zarar ortaklığı ve risk paylaşımı ilkelerine göre çalışmaktadır. Bankacılık sistemi

mevduat, yatırım ve katılım olmak üzere üç ana koldan oluşmaktadır. Katılım bankaları, mevduat bankalarından karz-ı hasen uygulamasıyla ayrılır. Bu uygulamada, faizsiz verilen borçlarda, ödeme güçlüğü yaşayan müşterilerin borçlarına faiz işletilmemekte, bunun yerine gecikme cezası adı altında farklı bir sistem uygulanmaktadır. Katılım bankalarının temel gelir kaynağı, para alım-satımı yerine aracılık hizmetleri ve kar-zarar ortaklıklarından elde edilen gelirlerdir (Öztürk 2010).

İslami bankacılık sistemi, dindar bireylere finansal yatırımlarında alternatif bir alan sunarak ekonomi ve din arasındaki gerilimi azaltıcı bir işlev görmektedir. Ancak Akşit ve Şentürk'ün (2012) araştırması, katılım bankalarının kullanım oranının oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Gümüş'ün (2016) dindar kadınlarla yaptığı saha araştırmasında da, katılımcıların katılım bankalarını alternatif olarak kullanmadıkları, kredi kartı kullanımını çeşitli gerekçelerle açıkladıkları veya dini onay aradıkları görülmüştür. Buna karşın, mevcut araştırmada katılım bankalarının geleneksel bankacılık sistemine alternatif olarak değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Görüşülen katılımcıların yaklaşık yarısı (7 kişi), çalışma, kredi kullanımı ve birikim değerlendirme amacıyla katılım bankalarını tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu durumu örneklendiren katılımcı görüşleri aşağıda sunulmaktadır.

> Açıkçası bir bankada çalışacaksam Katılım Bankası dışında bir bankada çalışmayı düşünmem! Faizli bankaya gidip çalışmayı çok istemem açıkçası ama hayat şartları çok değişiyor günümüzde mecbur kaldığımda da yapacak bir şey yok deyip gitme ihtimalim de var (K-2, Kadın, 26, Mühendis)
>
> Ama yarın ev almayı düşündüğüm zaman maalesef kredi çekmem gerekiyor. Lakin bunda katılım bankasını tercih etmeyi düşünüyorum. Yani içime tam sinmese de en azından fetvanın olduğu kurum bu olduğu için katılım bankasını yine de kullanmayı düşünüyorum. (K-5, Erkek, 32, Diş Hekimi)

Faiz sisteminin dışında kalma arzusu ve dini prensiplerle uyumlu ekonomik yatırımlar yapma isteği, katılım bankalarının alternatif bir kamusal alan olarak öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu kurumlar, din ve ekonomi arasındaki gerilimi azaltmada önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç

Araştırma bulguları, dindar bireylerin modern toplumsal yapı içerisinde din-siyaset ve din-ekonomi ilişkilerini nasıl yorumladıklarını ve bu alanlardaki gerilimlerle nasıl başa çıktıklarını ortaya koymaktadır. Siyaset alanında, katılımcıların çoğunluğunun demokratik yönetim ile İslami değerler arasında bir uyum olduğu görüşünü benimsedikleri görülmektedir. Bu uyum algısı, özellikle İslam tarihindeki şûrâ geleneği ile modern demokratik ilkelerin benzerliği üzerinden temellendirilmektedir. Şeriat konusunda ise katılımcılar arasında iki temel yaklaşım bulunmaktadır: Modern toplumda şeriatın uygulanamayacağını düşünenler ve ideal bir sistem olarak şeriatı savunanlar. Bu ikili yaklaşım, dindar bireylerin modern gerçeklik ile dini idealler arasında yaşadıkları gerilimi yansıtmaktadır. Dinde güncellenme konusunda, katılımcıların çoğu yeni yorumlara ve içtihada açık bir tutum sergilemektedir. Bu yaklaşım, özellikle modern dönemin getirdiği yeni meselelere (yapay zekâ, kripto para, LGBT+ gibi) çözüm üretme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ancak bazı katılımcılar, dini hükümlerin değişmezliği ilkesini savunarak, güncellenme fikrine karşı çıkmaktadır. Ekonomik alanda, katılımcıların faiz konusundaki hassasiyetleri öne çıkmaktadır. Bu hassasiyet, kredi kullanımında fetva arayışı ve

katılım bankalarına yönelme şeklinde kendini göstermektedir. Kripto para gibi yeni finansal araçlar konusunda ise, dini otoritelerin olumsuz görüşlerine rağmen, bireysel yorumlar ve tercihler ön plana çıkmaktadır.

Araştırmada, modern çağa uymayan dini hükümlerin reformize edilmesi ve alternatif kamusal alan olarak katılım bankaları birey için dini ve seküler alan gerilimini aşmada çıkış noktaları iken modern yönetimin şeriat ile uyuşmazlığı ve faiz gündeminin gerilim noktaları olarak varlığını sürdürdüğü belirlenmiştir. Bu noktada gerilimin varlığının dindar bireyde yansıması verili gerçeklik ve idealize edilen din arasında gerçekleşmektedir. İdealize edilen din anlayışında, din her zaman merkezde durmaktadır. Ancak modern kent yaşamında, gündelik hayatın yoğun gündeminde geri plana atılan dine dayalı bakış açısı ve davranış kodları, gün sonunda vicdan azabı ve beraberinde içsel gerilimi getirmektedir. Bu gerilimin bir boyutu bu çalışmada şeriat hususundaki görüşlerde ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Akşit, B., & Şentürk, R. (2012). *Türkiye'de Dindarlık: Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri* (1. baskı). İletişim.

Atalay, B., Demir, Ö., Dalmış, İ., Toprak, A. Ö., & Eyerci, C. (2024). *Türkiye'de Kimlikler: Din, Ekonomi ve Siyaset* (Ankara Sosyal Bilimler Vakfı araştırma serisi no: 1) [Araştırma Raporu]. Ankara Sosyal Bilimler Vakfı.

Ateş, H. (2017). İslam ve Demokrasi Üzerine. *Tesam Akademi*, *4*(1), 215-224.

Avcı, Ö. (2018). *İki Dünya Arasında: İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği* (2. baskı). İletişim Yayınları.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.; 3. Baskı). Siyasal Kitabevi.

Çapçıoğlu, İ. (2009). Sosyo-Politik Tutumlar Ve Dindarlık: İlahiyat Fakülteleri Örneginde Bir Alan Araştırması. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *14*(1), Article 1.

Gümüş, E. Ö. (2016). *Beyond Marginalized and Victimized: An Everyday Life Approach to islamist Women* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Şehir Üniversitesi SBE.

Günay, Ü. (2006). Dindarlığın Sosyolojisi. İçinde *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Karahan Kitabevi.

Habertürk. (2018). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Marjinalleri Asla Dikkate Almayız*. Habertürk. https://www.haberturk.com/cumhurbaskani-erdogan-dan-dunya-kadinlar-gunu-programinda-aciklamalar-1868148

Köroğlu, M. A. (2012). *Özerk Kamusal Alanların Oluşmasında Dinin Rolü: Konya'daki Finans Kurumları Örneği.* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (Fourth edition). John Wiley & Sons.

Mir, S. (2014). *Muslim American Women on Campus: Undergraduate Social Life and Identity*. University of North Carolina Press. https://doi.org/10.5149/9781469610801_Mir

Özsoy, İ. (1995). Faiz. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 110-126). Türkiye Diyanet Vakfı.

Öztürk, M. (2010). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi.

Uğurlu, M. (2017). *Seküler Bir Ortam Olarak Üniversitede Dindar Öğrencilerin Var Olma Pratikleri (Odtü Örneği)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin Yayınevi.

Dezavantajlı Ailelerin Gündelik Yaşamlarına Dair: Fenilketonürililer Örneği*

Gizem Ayşe Arıkan Akçay**

Öz: Dezavantajlı bireyler, sosyal, ekonomik, sağlık gibi bir alanda ya da birden fazla alanda zorluklarla karşılaşan kişileri ifade etmektedir. Yoksulluk içinde yaşayanlar, çocuklar, kadınlar, göçmenler ve engelliler, toplum içinde dezavantajlı gruplar arasında sayılmaktadır. Aile, bireyin ilk iletişim kurduğu ve temel eğitimi aldığı önemli bir yapı taşını oluşturur. Bu nedenle, bireyin toplumsal değerleri ve kültürü öğrenmesinde ailenin etkisi büyüktür. Aile, bireyi birçok yönden etkilerken, özel gereksinimli bir bireyin ailenin bir parçası olması, ailenin yapısını ve dinamiklerini de etkileyerek sosyal yaşamlarında ve ekonomik koşullarında değişikliklere yol açmaktadır. Çalışmada fenilketonüri gibi özel gereksinim gerektiren bir hastalığın nasıl deneyimlendiği ve bu deneyimin fenilketonürili bireylerin aileleri ve onların sosyal çevresiyle olan ilişkilerine nasıl etki ettiği ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı ise aile üyeleriyle yapılan görüşmeler aracılığıyla ailenin bütünlüğünü, akrabalık bağlarını, kurdukları yaşam dünyalarını ve sosyal çevrelerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektir. Dolayısıyla nitel araştırma yapılmıştır. Ayrıca çalışma, sosyoloji alanında dezavantajlı bireylerin ailelerinin günlük yaşantılarına odaklanarak, benzer çalışmalardan farklı bir perspektif sunmaktadır. Dezavantajlı grup olarak incelenen fenilketonürili bireylerin aileleri, çalışmanın özgünlük değerini daha da artırmaktadır. Çalışmada, veri toplama tekniği olarak mülakat uygun görülmüş ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu oluşturulup Konya'dan 16 fenilketonürili aile bireyleriyle görüşülmüştür. Çalışmaya katılan aile bireyleriyle, pandemi nedeniyle görüntülü veya sesli telefon görüşmeleri yapılmıştır. Toplanan verile deşifre edilerek veri analiz yöntemlerinden kullanılan betimsel analiz için uygun hale getirilmiştir. Görüşmeler sonucunda, fenilketonürili bireyin ailenin duygusal ve düşünsel dünyasını, ekonomik durumunu ve sosyal yaşamını etkilediği ve ailenin bu durumdan dolayı değişime uğradığı tespit edilmiştir. Ayrıca, hastalık için uygulanan diyetin zorluklarına alışıldığı, ancak fenilketonüriyi diğer insanlara anlatmanın aile bireyleri için zorlu bir süreç olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlılık, Dezavantajlı Gruplar, Gündelik Hayat, Fenilketonüri Hastalığı, Aile

Giriş

Toplumda bireylerin ekonomik, politik ve sağlık alanlarında karşılaştıkları zorluklar, dezavantajlı durumu oluşturan unsurlar arasındadır. Politik durum, devletin aldığı kararlar ve tanıdığı haklar aracılığıyla bireyleri doğrudan etkilemektedir. Ekonomik durum ise bireylerin yaşam kalitesini belirler; ancak her birey eşit imkanlara sahip olmadığından bu durum eşitsizliklere ve dolayısıyla dezavantajlara yol açar. Sağlık ise insan yaşamı boyunca en çok arzulanan şeylerden biridir, ancak her

* Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Mehmet Birekul'un danışmanlığında yazılan "Dezavantajlı Bireyler ve Ailelerinin Gündelik Hayatları: Fenilketonürili Aileler Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü. İletişim: gizemaysearikan@gmail.com

birey aynı sağlık koşullarına sahip olamayabilir. Coğrafi ve ekonomik faktörler bu durumu etkileyen önemli etmenlerdir. Dezavantajlılık, bu üç temel alandaki farklılıklar ve eşitsizlikler üzerinden şekillenmektedir.

Dezavantajlı duruma yol açan çeşitli faktörler vardır ve bu faktörler doğuştan gelenler ile toplum tarafından inşa edilenler olarak ikiye ayrılabilir. Doğuştan gelen faktörler arasında engellilik, deri rengi ve cinsiyet yer alırken; toplumda inşa edilen faktörler etnik köken, din, dil ve coğrafi konum gibi unsurları içerir (Kino, 2019, s.57). Bu faktörler her ülkede dezavantaj olarak görülmeyebilir. Örneğin, bir ülkede deri rengi nedeniyle ayrımcılık yaşanırken başka bir ülkede bu durum önemsenmeyip eşit haklar tanınabilir. Ayrımcılık, yaşamın herhangi bir alanında eksiklik yaratır ve bu durumdaki bireyler dezavantajlı gruplar arasında yer alır. Dezavantajlı bireyler arasında engelliler, yoksullar, yaşlılar, kalıtsal hastalıklara sahip kişiler (örneğin, fenilketonüri, hemofili, albino vb.), korumaya muhtaç çocuklar ve eski mahkumlar sayılabilir. Dünyanın neredeyse her yerinde dezavantajlı bireyler bulunur, ancak bu durum ülkelerin koşullarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

Vücut işlevlerindeki sorunlar nedeniyle kısıtlamalar yaşayan engelli bireyler (Dünya Sağlık Örgütü, 2011, s.5) dezavantajlı gruplar arasında yer alır. Bu kısıtlamalar doğuştan gelebileceği gibi, trafik kazaları veya iş kazaları gibi sonradan meydana gelen olaylarla da ortaya çıkabilir. Engelli bireyler, görme, zihinsel, işitme ve süreğen hastalık gibi kategorilere ayrılır. Bu kısıtlamalar, engelli bireylerin topluma tam veya kısmi olarak katılımını engelleyebilir. Bazı engelli bireyler sürekli bakıma ihtiyaç duyarken, bazıları belirli sınırlamalarla temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilir.

Nadir bir hastalık olan fenilketonüriye sahip bireyler, özel besinler tüketmek zorunda olan, proteinli gıdalardan uzak durmaları gereken ve yaşam boyu diyet yapmak zorunda kalan kişilerdir. Bu özel ürünlerin ve diyetin maliyeti bireyler için sorunlar yaratabilir. Özel gereksinimleri olan bireyler, iş bulma ve fiziksel çevrenin düzenlenmesi konularında zorluklarla karşılaştıkları için dezavantajlı duruma düşerler. Bu dezavantajlılık durumundan yalnızca bireyler değil, aynı zamanda onların aileleri de doğrudan etkilenir.

Bireyin topluma hazırlanmasında en temel yapı taşını aile oluşturur. Aile, toplumun değerlerini sonraki nesillere aktarmada anahtar bir rol oynar. Ailenin görevleri ve özelliklerini tanımlayan kavram, "ailenin işlevi" olarak adlandırılır (Leeman ve diğerleri, 2016, s.230). Ailenin işlevleri, bireyin duygusal paylaşımlarında, üretim ve tüketim süreçlerinde, dini inançlarında, boş zaman aktivitelerinde, her türlü eğitiminde ve sosyalleşmesinde önemli bir rol oynar. Bireyin diğer insanlarla etkileşime girerek toplumsal düzene uyum sağlaması sosyalleşme süreciyle gerçekleşir. Bu süreç, bireyin ilk olarak aile içinde sosyalleşmesiyle başlar, çünkü ilk etkileşimler aile ile kurulur. Aile, bireyi toplumsal düzenin bir parçası haline getirirken, bireyin durumu da aileyi etkileyebilir. Özellikle özel gereksinimli bir bireyin aileye katılması, ailenin yaşam tarzını köklü bir şekilde değiştirebilir. Bu durum, evin düzenlenmesi, beslenme alışkanlıklarının değiştirilmesi, sosyal ilişkilerin ve çevrenin yeniden şekillendirilmesi gibi değişiklikleri gerektirebilir. Aile bireyleri nasıl etkiliyorsa, bireyin durumu da aileyi etkiler; aynı zamanda ailenin topluma, toplumun da aileye etkisi kaçınılmazdır. Toplum, ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmelerle sürekli bir dönüşüm geçirir. Bu dönüşümler, geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesi, yaşadıkları yerlerin değişmesi ve aile içindeki rollerin yeniden tanımlanması gibi birçok alanda aileyi etkiler.

Çalışmanın problemi, fenilketonüri gibi özel gereksinim gerektiren bir hastalığın bireyler tarafından nasıl deneyimlendiği ve bu deneyimin fenilketonürili bireylerin aileleri ile sosyal çevreleriyle ilişkilerini nasıl şekillendirdiğidir. Aynı zamanda, literatürdeki bu konudaki boşluk (Lewis, 2003, s.48) da çalışmanın temelini oluşturmuştur. Çalışmanın ana probleminden yola çıkarak, bazı alt problemler belirlenmiştir. Bu alt problemler, fenilketonürinin ailenin günlük yaşamına olan etkileri, aile içi ilişkilere yansıması ve hem aile içinde hem de aile dışındaki insanların fenilketonürili bireylere nasıl tepki verdiklerini kapsamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, aile üyeleriyle yapılan görüşmeler aracılığıyla ailenin bütünlüğünü, akrabalık bağlarını, yaşam biçimlerini ve sosyal çevrelerini derinlemesine analiz etmektir. Bu çalışmanın yakın amacı, aile içindeki dezavantajlı bireyin aileye olan etkilerini belirlemektir. Uzak amacı ise Türkiye'deki fenilketonürili bireyler için farkındalık oluşturmak ve bu ailelerin yaşam kalitelerini artıracak sonuçlara ulaşmaktır.

Türkiye'de dezavantajlı bireyler arasında yer alan engelliler ve madde bağımlıları üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında, engelli bireylere sahip ailelerin ve onların toplumsal ilişkilerinin nasıl etkilendiğine dair çalışmalardan ziyade, daha çok bireylerin sosyal dışlanmaları üzerine yoğunlaşıldığı söylenebilir. Ayrıca, dezavantajlı bireylerle ilgili önceki araştırmaların, sosyoloji alanına kıyasla sosyal hizmet alanında daha fazla yer bulduğu görülmektedir. Bu çalışma, sosyoloji alanında dezavantajlı bireylerin ailelerinin günlük yaşamlarını inceleyerek, literatürdeki benzerlerinden ayrılmaktadır. Dezavantajlı grup olarak ele alınan Fenilketonürili aileler ise çalışmanın özgünlüğünü pekiştirmektedir.

Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

Dezavantajlı Bireyler

Dezavantajlılık, toplumsal yaşamda belirli sosyal ve ekonomik özelliklere sahip olamama ya da olağanın dışında bir erişim durumuyla karşılaşma olarak tanımlanabilir (Öcal, 2015, s.2). Mayer (2003, s.2) ise dezavantajlı bireylerin, toplumun genelinin yararlı gördüğü özerklik, teşvik, sorumluluk, özsaygı, toplumsal destek, sağlık, eğitim, bilgi, istihdam, sermaye ve yardım sistemlerine erişimlerinin kısıtlandığını ya da bu imkanlardan mahrum kaldıklarını belirtir. Özetle, dezavantajlılık, bireyin yaşam koşullarının yetersiz olması ya da ihtiyaç duyulan niteliklerin eksikliği olarak açıklanabilir. Bu uygun olmayan koşulların kaynağı, dezavantajlılık kavramının tanımını şekillendiren önemli bir unsurdur. Genel olarak ekonomi, sağlık, politika ve eğitim, dezavantajlılık temellerini oluşturur ve bu durum bireyin sosyal yaşamı üzerinde belirgin bir etki yaratır.

Dezavantajlılık sadece onu oluşturan temellerle değil, aynı zamanda buna sebep olabilecek çeşitli faktörlerle de ilişkilidir. Kino, bu faktörleri iki grupta değerlendirmiştir. İlk grup, doğuştan gelen ve değiştirilmesi mümkün olmayan faktörlerden oluşur. Örneğin, deri rengi, engellilik durumu ve biyolojik cinsiyet bu kategoriye girer. Bu faktörler, yapısal kökenlere dayandığından, değiştirilmesi ya imkânsız ya da son derece güçtür (Kino, 2019, s.57). Doğuştan gelen ve değiştirilemeyen faktörler arasında deri rengi, ülkemizde genellikle bir dezavantaj oluşturmazken, Amerika'da bu durum farklılık gösterebilir. Biyolojik cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki ayrımı ifade eder. Kadınlar, geleneksel

toplumlarda sosyal ve ekonomik alanlarda daha fazla sınırlanmış, modern toplumda teknolojinin etkisiyle iş gücüne daha fazla katılmalarına rağmen erkeklere kıyasla dezavantajlılıklarını korumuşlardır (MARKA, 2011, s.19). Engellilik, doğuştan veya sonradan oluşan fiziksel sınırlamalar nedeniyle bireyin yaşamını zorlaştırabilir; özellikle şehir altyapısı ve istihdamda karşılaşılan engeller bu durumu pekiştirebilir.

Toplum ve kültür içinde inşa edilen faktörler, dezavantajlılık kavramını daha dinamik hale getirmektedir. Etnik köken, dinsel inanış, sosyal tabaka, anadili ve coğrafi köken gibi unsurlar toplumdan topluma ve zamana bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Kino, 2019, s.57). Örneğin, Nazi Almanya'sında Yahudiler etnik kökenlerinden dolayı dezavantajlı bir konumdaydı. Sosyal tabaka bağlamında, yoksulluk bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamasını engelleyerek ekonomik ve kültürel dezavantaj yaratmaktadır (Tezcan, 1985, s.119). Bu faktörler, toplumsal yapı ve kültürel dönüşümlerle zamanla değişime uğrayabilir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) *Programming for Justice: Access for All* (2005, s.157-158) adlı yayınında dezavantajlı grupların karşılaştığı faktörler şu şekilde sıralanmıştır: ekonomik engeller, yasal ve kurumsal ayrımcılık, ihtiyaçlara duyarsızlık veya farkındalık eksikliği, bu grupların yetersiz hizmetlere erişimi, alternatif çözümler için sınırlı destek, kısıtlı iletişim, resmi kurumlara yönelik güvensizlik veya korku, misilleme ya da toplumsal dışlanma endişesi ve fiziksel erişim eksikliği. Bu faktörlerden biri veya birkaçına maruz kalan bireylerin dezavantajlı gruba dahil edilebileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu faktörlerin ülkeler arasında farklılık göstermesi, dezavantajlı grupların kimleri kapsadığına dair evrensel bir anlayışın oluşmasını zorlaştırmaktadır.

Dezavantajlı gruplara ilişkin genel bir tanım yapmak gerekirse, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), bu grupları ekonomik durum, cinsiyet, etnik veya dilsel köken, dini inançlar ya da siyasi statü (örneğin mülteciler) gibi nedenlerle diğer bireylere kıyasla sosyal ve ekonomik entegrasyon şansı daha düşük olan bireyler olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, dezavantajlı grupların genellikle toprak mülkiyeti veya gelir sağlayıcı diğer faaliyetlere erişimi bulunmamakta ve sağlık hizmetleri, uygun barınma ile eğitim gibi temel sosyal hizmetlerden yoksun kaldıkları ifade edilmektedir (Caillods, 1998, s.10).

Dezavantajlı grupların kimleri kapsadığına dair önceki açıklamalarda bazı noktalara değinilmiştir; ancak bu grupların kesin bir tanımı bulunmamaktadır. İzlanda İnsan Hakları Merkezi, dezavantajlı grupları özel koruma gereksinimi duyan bireyler olarak tanımlamış ve şu on üç grubu sıralamıştır: kadınlar, çocuklar, mülteciler, ülke içinde göç etmek zorunda kalan bireyler, vatansız bireyler, ulusal azınlıklar, yerli halklar, göçmen işçiler, engelli bireyler, yaşlılar, HIV pozitif bireyler ve AIDS mağdurları, Roman/Çingene/Sinti toplulukları ve LGBT bireyler (lezbiyen, gey, biseksüel ve transseksüel insanlar).[1] Hindistan'da yapılan bir başka çalışmada bu gruplar "savunmasız gruplar" olarak adlandırılmış ve kadınlar, belirlenmiş kastlar ve aşiretler, çocuklar, yaşlılar, engelliler, yoksul göçmenler, HIV/AIDS taşıyan bireyler ile cinsiyet kimliği azınlıkları bu gruplar arasında sayılmıştır (Chatterjee ve Sheoran, 2007, s.5). Maria Gracia Andia ise dezavantajlı grupların tanımının tarihsel, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlama göre ülkeden ülkeye değişiklik gösterebileceğini vurgulamış ve Arjantin'de yerli

1 Icelandic Human Rights Centre, The Human Rights Protection of Vulnerable Groups https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups

halklar, göçmenler, LGBT bireyler, obez bireyler, engelliler, yaşlılar, kadınlar ve tutukluların bu gruba dahil edilebileceğini ifade etmiştir (Andia, 2011, s.14). Bu örnekler, dezavantajlı grupların tanımı ve kapsamının toplumdan topluma değişiklik gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, adlandırmalardaki farklılıklara rağmen bu gruplara dahil edilen bireylerin çoğunlukla benzer kategorilerde toplandığını söylemek mümkündür.

Engellilik ve Fenilketonürili Bireyler

Bireylerin zihinsel ve fiziksel özelliklerindeki farklılıklar, toplumun normlarının dışında bir sosyal grup oluşmasına yol açabilir. Bu bağlamda, engellilik kavramı, bu farklılıkların bir karşılığı olarak değerlendirilebilir. Engelli bireyler, toplumda alışılmışın dışında karşılanma, göz ardı edilme gibi sosyal kısıtlamalarla karşılaşabilir.

Dünya Sağlık Örgütü (2011, s.5) engelliliği, bedensel işlevlerdeki bozukluklar veya vücut yapısında meydana gelen değişiklikler nedeniyle oluşan yetersizlikler, aktiviteleri gerçekleştirme zorlukları ve yaşamın herhangi bir alanına katılımda sınırlamalar olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin ilk maddesinde, engelli kavramı, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin katılımını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel veya algısal bozukluklara sahip kişileri kapsamaktadır (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009). Bu tanımlar, engelli bireylerin toplumsal katılımlarında ve günlük yaşamlarında belirli sınırlamaların mevcut olduğunu göstermektedir.

Engellilik durumunun oluşmasında farklı etkenler rol oynayabilir. Bu etkenler arasında genetik anomaliler, doğum sırasında yaşanan komplikasyonlar, trafik veya iş kazaları ve geçirilen hastalıklar yer almaktadır (Er, 2001, s.10). Bir de bu nedenlere bağlı olarak engellilik çeşitleri vardır.

> **Görme Engelliler:** Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olan kişilerdir. Görme kaybı ile göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü (tavukkarası) olanlar da bu gruba girmektedir.
>
> **İşitme Engelliler:** Tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişidir. İşitme cihazı kullananlar da bu gruba girmektedir.
>
> **Ortopedik Engelliler:** Kas veya iskelet sistemindeki yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. Kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısalık, eksiklik, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kemik hastalığı olanlar, felçliler, spastikler gibi hastalıklar bu gruba girmektedir.
>
> **Zihinsel Engelliler:** Çeşitli derecede zihinsel yetersizliği olan kişidir. Zekâ geriliği olanlar, Down sendromu, Fenilketonüri (zekâ geriliğine yol açmışsa) bu gruba girer.
>
> **Dil ve Konuşma Engelliler:** Herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişidir. İşittiği halde konuşamayanlar, gırtlağı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, dil-dudak-damak-çene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girmektedir.
>
> **Ruhsal ve Duygusal Engelliler:** Duygu, düşünce ve davranışlardaki normalden farklı örüntüler nedeni ile günlük yaşam aktivitelerine tamamlamada, kişiler arası ilişkilerini devam ettirmede güçlük yaşayan kişidir. Depresyon, şizofreni gibi hastalıklar bu gruba girmektedir.

> **Süreğen Hastalık:** Kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklardır (kan hastalıkları, kalp damar hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıkları, sinir sistemi hastalıkları, vb.) (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2009, s.28).

Tablo 7. Engelli bireylerin engel çeşitliliğine göre dağılımı

Engel Çeşidi	Kişi Sayısı	Oranı (%)
Görme Engelli	215.076	9,53
İşitme Engelli	179.867	9,53
Dil ve Konuşma Engelli	33.686	1,49
Ortopedik Engelli	311.131	13,78
Zihinsel Engelli	385.313	17,07
Ruhsal ve Duygusal Engelli	170.927	7,57
Süreğen Hastalık	917.259	40,63
Diğer	44.248	1,96

* Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Verilere göre, süreğen hastalığa sahip bireyler %40,63 oranıyla diğer engel grupları arasında en yüksek paya sahiptir. Bu grubu yaklaşık %17 oranıyla zihinsel engelli bireyler takip ederek diğer gruplara kıyasla daha geniş bir kesimi oluşturmaktadır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2023, s.17). Genel olarak engelli bireylerin sayısının dikkate değer bir büyüklükte olduğu ve bu bireylerin aile üyeleriyle birlikte daha geniş bir etki alanına sahip olduğu sonucuna varılabilir.

Süreğen hastalıklar arasında yer alan Fenilketonüri, PKU olarak da bilinen, fenilalanin hidroksilaz enziminin eksikliği nedeniyle ortaya çıkan genetik bir hastalıktır. Bu enzim, proteinlerin vücutta sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlayamaz, dolayısıyla vücutta birikerek bireyin sağlığını olumsuz etkiler. Erken tanı ve tedavi ile sağlıklı bir yaşam mümkün olsa da tedavi başlanmadığında zekâ geriliği gibi ciddi gelişim sorunlarına yol açabilir (Waisbren, 2000, s. 80-81).

Fenilketonüri, ilk kez 1934 yılında Norveçli biyokimyacı ve Doktor Ivar Asbjørn Følling tarafından keşfedilmiştir (Centerwall ve Centerwall, 1961, s.294-295). 1950'lerde, özel bir diyetle fenilketonürili bireylerin vücutlarında hasar oluşumunu engellemek ve tedavi etmek mümkün hale gelmiştir (Bickel, Gerrard ve Hickmans, 1953). Bu hastalık, tedavi edilmediğinde ciddi sağlık sorunlarına yol açabildiği için erken teşhis büyük önem taşımaktadır. Amerikalı Robert Guthrie, fenilketonüriyi erken dönemde tespit etmek için bir tarama testi geliştirmiştir (Guthrie ve Susi, 1963). Türkiye'de ise Sağlık Bakanlığı, 1987'de 22 ilde, 1993'te ise tüm ülkede Fenilketonüri tarama programını başlatmıştır (Neonatal Tarama Programı Genelgesi, 2006). Erken teşhis, bebeklik döneminde topuk kanı alındığında yapılır ve bu sayede belirli bir diyetle sağlıklı bir yaşam sürülmesi sağlanabilir.

Birleşik Krallık'ta fenilketonüri, her 10.000 doğumda bir görülen bir hastalıktır. Avrupa ve ABD'de yaygın şekilde gözlemlenen bu hastalık, Çin'in bazı bölgelerinde de nispeten sık görülmektedir, ancak

Afrika ülkelerinde nadirdir. Türkiye'de ise fenilketonüri, her 2.600 doğumda bir görülmektedir, bu da ülkenin en yüksek sıklığa sahip olduğunu göstermektedir (Cleary ve Skeath, 2019, s.112). Bu yüksek oran, Türkiye'deki yaygın akraba evlilikleriyle açıklanabilir, ancak akraba evliliği yapmayan çiftlerde de fenilketonüri görülebilmektedir. Çünkü her 100 kişiden yaklaşık 4'ü taşıyıcı olabilir (Aktuğlu Zeybek, 2003, s.65).

Fenilketonüri hastalığı olan bireylerin tüketebileceği gıdalar, protein içerikleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, yüksek protein içeren süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, yumurta, kuru baklagiller ve kuru yemişler yasaklanmıştır. Orta düzeyde protein içeren tahıllar sınırlı miktarda tüketilebilirken, düşük protein içeren sebzeler ve meyveler, bireyin yaşına, kilosuna ve kan değerlerine göre uzman doktor tarafından belirlenen miktarlarda verilmektedir (Scriver ve Kaufman'den aktaran Üstüner Top ve Küçük Alemdar, 2015, s.63).

Bireyin sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi ve vücudunun diğer protein ve enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için, özel olarak üretilmiş mamalar (ilaç olarak da kabul edilebilen), makarna çeşitleri, düşük proteinli süt, peynir, çikolata, un, ekmek ve yumurta yerine geçen ürünler gibi çeşitli destekleyici ürünlerden faydalanılmaktadır (Eminoğlu, t.y.).

Fenilketonürili bireyler, diyete dikkat ettikleri için dışarıdan bakıldığında hastalıkları fark edilmeyebilir. Ancak, bu hastalık özellikle beslenme alışkanlıklarında belirginleşir. Hem sağlıklı bireylerin yanında hem de restoran ve kafelerde, fenilketonürili bireyler genellikle dezavantajlı bir duruma düşerler. Evde kendi besinlerini kullanarak yemek çeşitlerini artırabilseler de dışarıda bu çeşitlerin oldukça kısıtlı olduğu söylenebilir. Bu durum, fenilketonürili bireylerin sosyal ilişkilerini, yani diğer insanlarla etkileşimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, bu bireylerin tüketebileceği özel ürünlerin içerikleri farklı olduğu için genellikle daha pahalıdır ve bu ürünlerin temini, aileler ve fenilketonürili bireyler için ek bir mali yük oluşturur. Bazı aileler, bu ek maliyeti karşılamakta zorluk yaşayabilir veya destek olmadan bunu yapamayabilir, bu da belirli bireyler ve aileler için dezavantajlı bir duruma yol açabilir.

Dezavantajlı Bireylerin Aileleri

Aile yapısı, bir bireyin katılımıyla birlikte dönüşüm geçirir. Bu değişim, duygusal ve sosyal düzeyde yaşanır. Eşler arasındaki iletişim ve aile içindeki roller, çocuğun varlığıyla birlikte farklılaşır. Her ebeveyn, çocuğunun sağlıklı olmasını, parlak bir geleceğe sahip olmasını ve huzurlu bir yaşam sürmesini arzulamaktadır.

Özel gereksinimli bir çocuğa sahip ailelerde, aile dinamikleri farklılaşır. Aile içindeki denge ve bireylerin birbirleriyle uyumu etkilenebilir. Bu çocukların ihtiyaçları, aile üyelerinin kaygılarına yol açarak aralarındaki ilişkileri zorlayabilir (Aral ve Gürsoy, 2007, s.321-323). Çünkü özel gereksinimli bireylerin tedavi ve eğitim süreçleri farklılık gösterebilir. Bu durum, anne ve babanın ev içi ve dışındaki sorumluluklarını ve ebeveynlik rollerini değiştirebilir. Aile bireylerinin önceliği genellikle bu çocuğa odaklanır ve bu durum, eşlerin birbirlerini ihmal etmelerine yol açabilir.

Özel gereksinimli bir bireyin aileye katılmasıyla aile üyeleri farklı tepkiler verebilmektedir. Naomi Dale, aile üyelerinin bu tepkilerini dört aşamada incelemiştir. İlk aşama, anne ve babanın şok yaşayıp inkar etme ve suçlama eğiliminde olmalarını içeren aşama modelidir. İkinci model, sürekli üzülme

modelidir; bu modelde aile bireyleri sürekli kaygılı ve üzgün olurlar. Üçüncü model, kişisel yapılanma modelidir ve burada aile üyeleri, özel gereksinimli çocuğun katılımıyla yeni bir düzen kurarak duruma uyum sağlamaya çalışırlar. Son model ise çaresizlik, güçsüzlük ve anlamsızlık modelidir. Bu model, çevresel etkenlerle birlikte aile üyelerinin çaresiz ve güçsüz hissetmeleri durumunu ifade eder (Dale, 1996).

Ailede dezavantajlı bir bireyin bulunması, aile üyelerinin karşılaştığı sorunları çeşitlendirmektedir. Özel gereksinimli birey, eski hükümlü ya da yaşlı bir birey, ailenin yaşadığı zorlukları etkileyebilir. Bu bireylerin ihtiyaçları farklılık gösterdikçe sorunlar da değişmektedir. Dezavantajlı bir bireyin ailedeki varlığı, aile üyelerinin günlük yaşamlarını ve duygusal hallerini etkiler. Aile üyeleri, yetersizlik hissi ve suçluluk duygusuyla psikolojik sorunlar yaşayabilirler. Bu durumu kabullenmek zor olabilir ve aile üyeleri, yeni bir düzenleme yapmak zorunda kalabilirler. Ailenin bu duruma ne kadar hazır olduğu ve çevreden destek alıp almadıkları gibi faktörler, mücadele etmelerini etkileyebilir ve kaygı, stres gibi duygusal zorluklara yol açabilir.

Dezavantajlı bir bireyin aileye dahil olması, ekonomik sorunlara yol açabilmektedir. Özellikle özel gereksinimli bir birey, ekstra masraflar gerektirir. Ailenin maddi durumu, bu masrafları karşılamakta yetersiz olduğunda, aile üyeleri zor bir durumla karşı karşıya kalır. Maddi durumu iyi olan aileler tüm ihtiyaçları karşılayabilirken, diğer aileler sadece temel ihtiyaçları karşılayabilecek durumdadır. Ayrıca, özel gereksinimli bireyin bakımını üstlenen anne, çalışmayı bırakabilir, bu da maddi durumu zorlaştırır. Eğitimi, sağlık ve ulaşım gibi ek harcamalar da ortaya çıkar (Yaralılar, 2010, s.39). Aileler, özel gereksinimli bireylerine uygun eğitim programları aramak zorunda kalabilirler. Bu eğitim süreci, sosyal yaşamlarını sorunsuz hale getirmelerine yardımcı olabilir.

Özel gereksinimli birey, sadece kişisel ilgiye değil, çevreden de sosyal desteğe ihtiyaç duyar. Aile bireylerinin stres ve kaygılarının azalması için sosyal destek önemlidir. Dezavantajlı ailelerde sosyalleşme, tüm bireyler için daha da büyük bir önem taşır.

Birey, aile aracılığıyla topluma dahil olur. Sağlıklı bir sosyalizasyon süreci, aile içindeki etkileşimle doğru orantılıdır. Toplumsal uyum, ailenin bireyi bulunduğu topluma uygun şekilde yetiştirmesiyle sağlanır. Birey, örf ve adetleri ilk olarak ailede öğrenir.

Birey, ilk iletişimini ailesiyle kurar ve anne-baba rol modelleridir. Aile içindeki ilişkiler, davranışlar ve kurallar birey tarafından gözlemlenir ve öğrenilir. Ailedeki iletişim eksiklikleri, bireyin topluma uyumunu ve diğerleriyle iletişimini zorlaştırabilir. Bu nedenle, yetimhanede veya parçalanmış ailelerde büyüyen bireyler sosyo-psikolojik sorunlar yaşayabilirler (Akın, 2015, s.22).

Sosyalizasyon süreci, farklı bakış açılarıyla ele alınabilir. Sembolik etkileşimcilik, bireylerin toplumla ilişkisini, benlik oluşumunu ve anlamlandırma sürecini vurgular; bireylerin toplumsal sembollerle etkileşimi ve toplumsal rolleri, benliklerinin oluşumuna katkı sağlar (Berberoğlu, 2009, s.68). Çocuk, oyunlarında aileden öğrendiklerinin ve toplumun etkisiyle çeşitli toplumsal rolleri taklit eder, bu da sosyalizasyon sürecini gösterir. İşlevselci yaklaşım ise toplumun değerlerinin ve gruplarının, toplumsal sistem için gerekli olduğunu savunur. Aile ve birey, bu toplumsal sistemin işlevsel ögeleridir ve düzenin devamlılığı için sosyalizasyon süreci önemlidir (Çabuk Kaya, 2011, s.113-115). İşlevselci

yaklaşıma göre, çocuk ailesinden toplumsal değerleri edilgen olarak öğrenirken, sembolik etkileşimcilik karşılıklı etkileşimi ön plana çıkarır (Parsons, 1991, s.142).

Ailenin sosyalizasyonu, toplumun denetim ve devamlılığını sağlamak açısından da önemlidir. Birey, ailesinde toplumun kültürünün ve kurallarının yanı sıra, toplumsal normları öğrenir ve bu kurallar, toplumun düzenini oluşturur. Sosyal normlar, bu kuralların dışına çıkılmasını engelleyen sosyal kontrol mekanizmalarını içerir (Dönmezer, 1994, s.266). Ailenin sosyalizasyonu, her bireyin toplumun bir parçası olduğunu gösterir ve toplumsal düzenin sürdürülebilmesi için sosyal kontrolü sağlar. Sonuç olarak, toplumun kültür, değer ve kurallarının kuşaktan kuşağa aktarılması ve bu sürecin sosyal kontrol üzerindeki etkisi açısından aile, merkezi bir rol oynar (Birekul, 2019, s.236-237).

Toplumda meydana gelen olaylar, ailenin bir parçası olduğu toplumu etkilediği gibi, toplumun bakış açısı ve değerleri de aileyi doğrudan etkiler. Ailenin sosyalleşmesi, topluma uyum sağlaması süreciyle gerçekleşir ve toplumdan alınan sosyal destek, ailenin yalnız olmadığını hissettirebilir. Dezavantajlı aileler, sosyal çevrelerinde dışlanmış hissedebilir, dezavantaj durumlarını gizlemeye çalışabilir ve kendilerini sosyal hayattan izole edebilirler. Samuel ve diğerleri (2018, s.85), sosyal izolasyonu, insanın yalnız hissetmesi ve yaşadığı acıyı kimsenin umursamaması olarak tanımlamışlardır. Ancak akraba, arkadaş, komşu veya kurumlardan alınan destekle bu duygulardan kurtulabilirler.

Çalışmanın Metodu

Çalışma fenilketonürinin bir hastalık olarak aile bireyleri tarafından nasıl deneyimlendiği, verdiği anlamlar ve bu süreçte çevreleriyle olan etkileşimleri ele alındığından nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bahsedilen deneyimler ve anlamlar, çalışmanın fenomenolojik bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Fenomenolojik araştırmalar, betimsel nitelikte olup, bireylerin belirli bir konudaki deneyimlerini detaylı bir şekilde incelemeyi ve bu deneyimlerin gerçekliği nasıl yorumladıklarını ortaya koymayı hedefler (Demir, 2007, s.43).

Bu çalışmada genelleme yapılmaması ve konunun derinlemesine incelenmesi gerektiği için olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaca yönelik örnekleme tercih edilmiştir. Amaca yönelik örnekleme, araştırmacının belirli bir nüfusu seçmek için kullandığı bir yöntemdir (Neuman, 2007, s.322). Sosyal bilimlerde, araştırmacılar bazen içeriden gözleme dahil oldukları konuları merak etseler de sadece merak araştırma yapmak için yeterli değildir. Tayfun Atay (2018: 9), yazmanın yaşamak olmadan mümkün olmayacağını belirtir. Bu doğrultuda, araştırmacı, kişisel olarak yaşadığı problematiği bilimsel yöntemler ve ilkelerle ele alarak akademik bir metne dönüştürür. Saha araştırmalarında, araştırma problematiğini kesintiye uğratmadan ve ilerlemesini sağlayacak bir örneklem seçmek oldukça önemlidir. Özellikle Türkiye'deki ekonomik koşullar göz önünde bulundurulduğunda, çoğu araştırmacı için "ulaşılabilirlik" önemli bir faktördür. Creswell (2013), ulaşılabilirliğin çalışmanın uygulanabilirliğini artırmada kritik bir rol oynadığını vurgular. Bu nedenle, Konya'da fenilketonürili kardeşiyle yaşayan bir araştırmacının Konya PKU Ailesi WhatsApp grubunda yer alması, saha aşamasında kolay erişim sağlamada yardımcı olmuştur. Çalışma, Konya'da yürütülmüş olup, 16 fenilketonürili aile bireyleri ile görüşülmüştür. Görüşmeler öncesinde, Konya PKU aile WhatsApp grubu yöneticisiyle iletişime geçilerek gruba dahil olunmuş ve aile bireylerinden destek istenmiştir. Daha sonra çalışmaya

katılmayı kabul eden aile bireyleriyle, pandemi nedeniyle görüntülü veya sesli telefon görüşmeleri yapılmıştır. Katılımcıların benzer yanıtlar vermesi ve benzer örneklerin elde edilmesi, toplanan verinin yeterli olması anlamına gelen veri doyumuna (Faulkner ve Trotter, 2017, s.1) ulaşıldığını belirtir. Bu nedenle, çalışmanın saha süreci tamamlanmıştır.

Araştırmada, yarı yapılandırılmış mülakat formu ile toplanan veriler transkripte edilip bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu veriler, çalışmanın amacına uygun şekilde temalar altında sınıflandırılarak betimsel analiz için hazırlanmıştır. Betimsel analiz, nitel araştırmalarda verilerin temalar etrafında gruplandırılması ve yorumlanmasını sağlar (Nassaji, 2015, s.130). Bu yöntemde, araştırmacılar genellikle doğrudan alıntılar kullanarak bireylerin görüşlerini etkili şekilde sunar (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Betimsel analiz dört aşamadan oluşur: ilk aşamada, araştırma soruları ve kavramsal çerçeve göz önünde bulundurularak veri analizi için bir yapı oluşturulur. İkinci aşamada, veriler bu yapıya göre düzenlenir ve anlamlı bir bütünlük oluşturacak şekilde birleştirilir. Üçüncü aşamada, veriler tanımlanır ve gerekirse doğrudan alıntılara yer verilir. Son aşamada ise araştırmacı bulguları analiz eder ve veriler arasındaki bağlantıları açıklar. Bu çalışmada, görüşme formu fenilketonüriyi tanımlama, ekonomik durum ve sosyal yaşamlar gibi kategoriler etrafında oluşturulup sorular yazılmıştır. Betimsel analiz için transkripte edilen görüşmeler tekrar okunmuş, benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Bu süreç, nitel araştırmalarda araştırmacıya esneklik sağlar (Silverman, 2015, s.8). Temalar, görüşmelerden seçilen aile bireylerinin ifadeleriyle desteklenmiş ve doğrudan alıntılarla güçlendirilmiştir. Son olarak, alıntılardan sonra yorumlama ve değerlendirme yapılmıştır.

Bulgular

Fenilketonürili aile bireyleriyle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, hastalığın tanımlanması, ekonomik dezavantaj, aile olmak ve sosyal çevre olmak üzere dört tema çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Katılımcılara İlişkin Bulgular

Çalışmada katılımcılara sorulan sosyo-demografik soruların cevapları tabloda gösterilmiştir. Katılımcıların isimleri çalışmada yer almayacağından her birine bir kod verilmiştir. Aşağıdaki tablo 2'de fenilketonürili aile bireylerine ait bilgiler verilmiştir:

Tablo 2. Fenilketonürili aile bireyleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Meslek	Aylık Gelir	PKU'lu Bireye Yakınlığı	Çocuk Sayısı	PKU'lu Çocuk Sayısı
K1	Kadın	49	Ön Lisans	Evli	Ev Hanımı	3000-4000 TL	Anne	2	1
K2	Kadın	52	İlkokul	Evli	Ev Hanımı	5000-6000 TL	Anne	3	2
K3	Kadın	31	Ön Lisans	Evli	Ev Hanımı	3500-4500 TL	Anne	2	1
K4	Kadın	48	İlkokul	Evli	Ev Hanımı	3000—4000 TL	Anne	3	1
K5	Kadın	52	Üniversite	Evli	Hemşire	15000-16000 TL	Anne	2	1
K6	Kadın	39	İlkokul	Evli	Ev Hanımı	3000-4000 TL	Anne	4	1

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Meslek	Aylık Gelir	PKU'lu Bireye Yakınlığı	Çocuk Sayısı	PKU'lu Çocuk Sayısı
K7	Erkek	42	Lise	Evli	Büro Koltuğu İmalatı	4000-5000 TL	Baba	4	1
K8	Kadın	48	İlkokul	Boşanmış	Ev Hanımı	3000-4000 TL	Anne	4	2
K9	Erkek	56	Üniversite	Evli	Kalite Kontrol Uzmanı	15000-16000 TL	Baba	2	1
K10	Kadın	26	Lise	Evli	Ev Hanımı	1000-2000 TL	Anne	2	1
K11	Erkek	34	İlkokul	Evli	Çiftçi	4000-5000 TL	Baba	2	1
K12	Erkek	41	Üniversite	Evli	Biyolog	5500-6500 TL	Baba	1	1
K13	Kadın	51	Üniversite	Evli	İngilizce Öğretmeni	5500-6500 TL	Anne	3	1
K14	Erkek	40	Üniversite	Evli	Satın Alma Sorumlusu	8000-9000 TL	Baba	2	2
K15	Erkek	51	İlkokul	Evli	Çalışmıyor	2500-3500 TL	Baba	3	1
K16	Erkek	39	Üniversite	Evli	Makine Mühendisi	10000-11000 TL	Baba	3	1

Çalışmada görüşme yapılan aile bireylerinin yaş ortalaması yaklaşık olarak 44'tür. Bir kişi hariç diğer aile bireyleri evlidir. Aile bireylerinden 3'ü hariç, diğer bireylerin 1 çocuğu fenilketonürilidir. Görüşme yapılan aile bireylerinden 9'u anne iken 7'si babadır. Babaların sayısının annelere göre az olmasının sebebi olarak anneler çoğunlukla ev hanımı iken babaların çalışması, müsait zamanlarının kısıtlı olması söylenebilir.

Hastalığın Tanımlanması

Fenilketonüriyi Tanımlama

Fenilketonüri, Türkiye'de yaygın bir hastalık olmasına rağmen nadir hastalıklar arasında yer alması nedeniyle birçok kişi tarafından bilinmemektedir. Çalışmaya katılan bireylere hastalığı nasıl tanımladıkları sorulduğunda, aile üyeleri hastalığı genellikle zorlayıcı ve beslenme kısıtlamaları içeren bir hastalık olarak tanımlamışlardır. Ayrıca bazı aile bireyleri hastalığı, özellikle gıda ve yasak kavramlarıyla ilişkilendirerek açıklamışlardır.

> "Çok zor bir hastalıktır. İnsanı çok kısıtlayan bir hastalıktır." (K8, kadın, yaş 48)
> "Fenilketonüri yasaklarla yaşamak olarak tanımlayabilir." (K10, kadın, yaş 26)
> "Yiyeceği zor bulunan, her şeyin yasak olduğu bir hastalık." (K15, erkek, yaş 51)

K8'in ifadesi, hastalığın zorluklarını ve kişiyi ne kadar kısıtladığını vurgulamaktadır. Bu, katılımcıların hastalığı bir tür engel veya kısıtlama olarak algıladığını gösterir. Bu ifade, fenilketonürinin bireylerin özgürlüklerini nasıl sınırladığına dair bir bakış açısı sunar. K10'un ifadesi, fenilketonürinin sadece fiziksel değil, sosyal ve psikolojik bir etkisi olduğuna işaret eder. Yasaklar, bireylerin günlük yaşamlarını şekillendirir hem yiyecek hem de yaşam tarzı üzerinde sürekli bir kısıtlama hissi oluşturur. Yasakların

yalnızca bir beslenme düzeniyle sınırlı olmadığını, daha geniş bir yaşam tarzı sınırlaması olduğunu düşündürmektedir. K15'in tanımı, hastalığın beslenme üzerindeki etkilerini öne çıkarır. "Yiyeceği zor bulunan" ve "her şeyin yasak olduğu" ifadesi, bu hastalığın sadece sağlık değil, aynı zamanda günlük hayatla da doğrudan ilişkili zorluklar yarattığını gösterir. Katılımcılar, beslenme kısıtlamalarının hastalığın ana özelliği olduğunu vurgulamaktadır.

Teşhis: "Bir Çocuk Böyle Büyür mü?"

Bir ailede bir bireye hastalık teşhisi konduğunda, diğer aile üyeleri bir dizi tepki ve uyum sürecine girer. Bu süreçler genellikle şok, panik, korku, kaderi kabullenme, inkâr etme ve nihayetinde kabullenme gibi aşamalardan oluşur. Hasta bir bireyin varlığı, ailenin bu süreçleri yaşamasını kaçınılmaz hale getirir. Ancak bu tepkiler, her ailenin yapısına ve dinamiklerine bağlı olarak farklılık gösterebilir (Hedderly, Baird ve McConachie, 2003, s.32-33). Görüşmelerde, çocuklarının fenilketonürili olduğunu öğrendiklerinde aile bireylerinin hissettikleri sorulmuş ve çoğu, şaşkınlık, üzüntü ve hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade etmiştir:

> "Hastalığı öğrendiğimizde tamamen bitmişti her şey bizim için. O şekilde söyleyeyim çünkü bize bir liste veriyorlar. Hani biz insan et süt yumurta ile yaşanıldığını düşünüyoruz. Bir liste verdiler et, süt, yumurta, proteinli şeyler, çikolata, kuruyemiş, her şey yasak. Küçücük çocuk ne yer? Bir çocuk böyle büyür mü süt desen süt hiç yok ne yedirsen yok. Tabi hayal kırıklığına uğradık. Üzüldük ama yapacak bir şey yok ayakta durmamız lazım onları büyütmek için." (K2, kadın, yaş 52)
>
> "İlk etapta insanları korkutan, ürküten bir şeydi. Sıkıntılı süreçti. Başlangıçta Konya'da bu hastalığı olan bu kadar insan yoktu. Çevrede falan da duyulmuş bilindik bir hastalık değildi. Boşluğa düşmüştük. Çocuğum yürüyebilecek mi, okuma yazma öğrenebilecek mi diye düşünüyorduk. Hep bir belirsizlik durumu vardı. 95 yılında doktordan doktora gittik, doktorlar bile bilmiyordu. …İsyan etmiştim. Hastalığı da tanımıyorduk. Bu çocuk et, balık, tereyağı, peynir, süt yemezse nasıl yaşayacak diyorduk." (K9, erkek, yaş 56)
>
> "Hastanede teşhis konulduğunda sağlıkçılar bile şok olmuşlardı… Başta anne baba olarak kabullenmekte çok zorlandık, sürekli ağlıyordum, eşim de ben de perişan olmuştuk." (K6, kadın, yaş 39)
>
> "Fenilketonürili çocuğum doğduktan sonra da çoğu insan duymadı zaten, doktorlar bile bilmiyordu o sıralar. Doktorlara biz anlatıyorduk çocuğun durumunu, diyetini neler yediğini neler yemediğini hatta ne ilaç yazalım diye bize soruyorlardı daha çok yani. Doktorlar bile bize soruyorlardı zararlı mı ne yapmamız gerekiyor diye müdahale ederken bize soruyorlardı siz nasıl bilgi aldınız napalım diye. Böyle şeylerle karşılaşıyorduk yani." (K4, kadın, yaş 48)

Bu ifadelerden, hastalığın teşhisi ile ailelerin yaşadığı duygusal süreçler, sosyal çevrelerinin desteğinden yoksun olmanın ve hastalığın bilinmemesinin yarattığı zorluklar belirginleşmektedir. Fenilketonürinin çocukların sağlıklı bir şekilde büyümesini engelleyen beslenme kısıtlamaları, ailelerin geleceğe yönelik belirsizliklerini derinleştirmekte ve psikolojik olarak zorlayıcı bir etki yaratmaktadır. Bu durum, aynı zamanda doktorların ve sağlık profesyonellerinin bile hastalık hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarıyla daha karmaşık hale gelmektedir. Özetle, hastalığın teşhisi ile yaşanan kaygıları ve belirsizlikleri vurgulamakta ve ailelerin karşılaştığı zorlayıcı koşulları gözler önüne sermektedir.

"Bu Da Benim İmtihanım"

Özel gereksinimli bir bireyin aileye katılması, ailenin duygu ve düşüncelerini derinden etkiler. Fenilketonürili bir bireyin sağlıklı bir şekilde gelişimi, büyük ölçüde aile bireylerinin desteğine bağlıdır. Bu bireyin yaşamı, adeta aile üyeleri tarafından dikkatle şekillendirilmek zorundadır. Çalışmada, fenilketonürili bir aile olmanın getirdiği duygusal ve psikolojik deneyimlere odaklanılmıştır.

> "Onca imtihanım var ama şikâyet etmem, çocuklarım benim dezavantajım değiller. Biz sınavdayız, inşallah öbür dünyamız güzel olacaktır." (K8, kadın, yaş 48)
>
> "Yani Allah bizi bu şekilde daha çok sevdiği için o şekilde dezavantajımız var yani Allah sevdiği kuluna verirmiş. Hamdüsenalar olsun." (K2, kadın, yaş 52)
>
> "Dezavantaj olarak ifade etmek istemiyorum ama zaman zaman özellikle yemek konusunda bir dezavantajlı olduğumuzu hissediyoruz." (K12, erkek, yaş 41)

Katılımcıların ifadeleri, fenilketonürili bir birey ile aile olmanın getirdiği zorlukları, manevi bir perspektifle değerlendirme eğiliminde olduklarını gösteriyor. Katılımcıların yaşadıkları zorlukları bir tür sınav veya Allah'ın bir testi olarak görmeleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin, K8, fenilketonürili bireyin varlığını bir yükten ziyade bir sınav olarak kabul ettiğini belirtiyor. Ayrıca, K2, yaşadığı zorlukları Allah'ın özel bir sevgi ve ilgiyle verdiği bir görev olarak anlamlandırıyor. Son olarak, K12, bu durumu dezavantaj olarak tanımlamak yerine zaman zaman zorluklar yaşadığını ve özellikle yemekle ilgili bu zorlukları hissettiklerini belirtiyor. Bu ifadeler, katılımcıların karşılaştıkları güçlükleri manevi bir perspektiften değerlendirerek, yaşadıkları olumsuzluklarla başa çıkma stratejileri geliştirdiklerini ve zorlukların bir tür "imtihan" olarak kabul edildiklerini göstermektedir.

Ekonomik Dezavantaj

"Tek Paran Olsa Yeter"

Özel gereksinimi olan bireylerin aileleri, maddi açıdan zorlanabilir ve ailenin ekonomik durumu, bireyin sağlık ihtiyaçlarını da olumsuz yönde etkileyebilir (Dünya Sağlık Örgütü, 2011, s.10). Ailenin ekonomik durumu yüksekse, özel gereksinimli bireyin ihtiyaçlarını karşılamak daha kolay olurken, yeterli maddi imkânlar yoksa birey, özel gereksinimlerinin yanı sıra ek bir dezavantajla da karşı karşıya kalır. Fenilketonüri, düşük proteinli gıda gereksinimi nedeniyle, ailenin maddi durumuyla doğrudan ilişkilidir. Çalışmada aile bireylerine ekonomik durumları ve fenilketonürili birey için aylık harcamalar sorulmuştur. Görüşülen çoğu aile, özel ürünler için bütçe ayırmak zorunda kaldıklarını ve bu ürünlerin pahalı olduğunu belirtmişlerdir.

> "Tabi, yiyeceklerimiz bizim çok pahalı. Yiyeceklerimize ister istemez bir harcamamız oluyor. Ne kadar olduğunu söylersem makarna olmuş 30 lira, bir makarnayı bir seferde pişiriyorum ben iki kız olunca bir buçuk pişiriyorum bazen. Hesap et. 30 lirayla 50 lirayı bir seferde pişiriyorum. Bugün şu kadar diye de hiç hesaplamadım. Hepsini dört dörtlük alırsan 1500-2000 lirayı bulur. Bazı istekleriyle de 2000 lirayı geçiyor yani 2500 lira oluyor bazen." (K2, kadın, yaş 52)
>
> "Çocuğum için aylık harcamamız son 4-5 yıldır ürünler bollaştı, şu an makarna, pirinç ve un ağırlıklı besliyorum, bu durumda 1500- 2000 TL gibi bir masrafı oluyor. Eğer gofreti, çikolatası, özel krakerlerini falan alacak olursak aylık harcamamız 3000-4000 TL'yi bulur.

> Maddi durumumuza uygun düşmediği için genelde makarna, pirinç ağırlıklı gıdalar alıyoruz. Fazlasına gücümüz yetmiyor, bütçemizi aşıyor." (K6, kadın, yaş 39)

Aile bireylerine, diyet ürünlerini temin etme konusunda zorluk yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Çalışmaya katılan aile üyeleri, internetin sağladığı kolaylık ve diyet ürünlerinin Türkiye'deki belirli noktalarda satışa sunulması sayesinde bu konuda artık bir sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmişlerdir:

> "Yok, hiçbir sıkıntı olmuyor paran olursa hemen geliyor (iğneleyici bir şekilde gülerek bu ifadeyi söylüyor.). Şu an hemen telefon açıyoruz veya internetten hemen sanki market alışverişi yaparmış gibi kıyafet alır gibi sepete atıyoruz ertesi gün kargoya veriliyor ve bir gün içerisinde geliyor Konya yakın olduğu için. Tek paran olsa yeter yani. İmkanları zorluyorsun bu ay mesela kızıma ürün siparişi vercem diyorsun bir verişte zaten 300-400 liralık veriyorsun o ay onu veriyorsun mecbursun yani mecbur vereceksin yok kızım biz bu ay sıkıntılıyız diyemezsin öyle demekte zaten vicdanen olmuyor..." (K4, kadın, yaş 48)

Aile Olmak

Fenilketonürili çocukların yaşamları boyunca beslenmelerine dikkat etmeleri gerektiği için, ailelere bu konuda büyük bir sorumluluk düşmektedir. Bu durum, ailenin ekonomik ve sosyal yapısında değişikliklere yol açmaktadır. Çalışmada, aile bireylerine yaşamlarında meydana gelen değişiklikler sorulmuş, özellikle alışkanlıklarında ve etkinliklerinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı incelenmiştir.

> "Kızım Tuğçe'nin hastalığından dolayı elbette bazı alışkanlıklarım değişti, mecburen kendimi de kısıtlamaya başladım. Misafirliğe, gezmeye giderken ya da bir markete giderken kendimizi kısıtladık elbette. Ama zamanla bu durum bir hayat tarzı haline geldiği için alışılıyor yani." (K5, kadın, yaş 52)

> "Kızımdan önce bu kadar hesaplı değildik, şimdi her şeyi hesap etmemiz gerekiyor. Gideceğimiz yerde ne yiyeceğiz, kızıma uygun şeyler var mıdır bunların hepsini düşünmek zorundayız. Ben de kızım doğmadan önce yemek yemeye çok çok düşkün bir insandım. Sırf çeşitli yemek yiyebilmek için kilometrelerce yol kat ederdim. Kızım Nahide'nin hastalığı benim de imtihanım oldu, artık o yemek yeme durumumu da törpüledim. Kızımla birlikte yiyebildiğim her yemek artık en lüks yemeğim oldu. Zevkle yemek yiyorum." (K12, erkek, yaş 41)

Katılımcıların ifadelerinde, fenilketonürili bir bireyin aile hayatına etkisi ve bu duruma adaptasyon süreci açıkça görülmektedir. İlk alıntıda, ailenin yaşam tarzındaki değişimlerden bahsedilmektedir. Aile bireyleri, Tuğçe'nin hastalığı nedeniyle gezilere, misafirlere veya alışverişe gitmek gibi rutin etkinliklerde kendilerini kısıtlamak zorunda kalmışlar, ancak zamanla bu kısıtlamaları bir yaşam biçimi olarak benimsemişlerdir. Bu durum, hastalığın başlangıçtaki zorluklarının, ailenin zaman içinde yeni bir alışkanlık haline gelmesiyle aşılmaya başladığını göstermektedir. İkinci alıntı ise ailenin yemek yeme alışkanlıklarındaki değişimi vurgulamaktadır. Kızının fenilketonürisi nedeniyle, aile üyeleri yediklerini çok daha fazla planlamak zorunda kalmışlar ve her gittiği yerde, kızlarının ihtiyaçlarına uygun seçenekleri aramak gibi yeni bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Aynı zamanda, kişi, geçmişteki yemek yeme alışkanlıklarını törpüleyerek, şimdi kızının birlikte yiyebileceği her öğünün değerini anlamıştır. Bu, hastalığın sadece fiziksel değil, duygusal ve sosyal etkilerinin de aile hayatını nasıl dönüştürdüğünü gösterir. Her iki alıntı da fenilketonürili birey için sağlıklı beslenme sağlama sürecinin, tüm ailenin yaşamını nasıl dönüştürdüğünü ve ailenin bu zorluklarla nasıl başa çıkmaya çalıştığını ortaya

koymaktadır. Aile, bir arada olmaktan zevk alır hale gelmiş ve yemek gibi basit bir etkinlikte bile birlikte vakit geçirmeyi değerli bulmuşlardır. Bu süreç, ailenin tüm üyelerinin dayanışma içinde olduğunu ve bu zorlukları aşarak bir aile olma bilincine sahip olduklarını gösterir.

Sosyal Çevre

Aile bireyleri, özel gereksinimli çocuklarına karşı tedbirli olmak zorunda kalmaktadırlar. Ancak bu tedbirli yaklaşım, bazen aile üyelerinin sosyalleşmesini engelleyebilir ve bu da sosyal izolasyona yol açabilir.

> "İster istemez kötü yönde etkiliyor. Dışarıda yemek yiyemiyoruz, koştur koştur eve geliyoruz. Eşimizle, dostumuzla otururken mümkün olduğu kadar yemeğe kalmamaya çalışıyoruz. İlk zamanlar sosyal çevreden kaçınıyorduk, çocuk bilinçlenmeye başladığında biraz daha rahatladık." (K14, erkek, yaş 40)

Ailelerin, özellikle yeme alışkanlıklarındaki kısıtlamalar nedeniyle sosyalleşmelerinin genellikle olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir. Görüşme yapılan K13, yöresel bir vurguyla ve bazı sorunların ayıp sayılacağına dair kaygı duymasına rağmen, çocuğu nedeniyle bu durumu göze aldığını şu şekilde ifade etmiştir:

> "Komşularım, akrabalarım davet ettiğinde Konya'da ayıp karşılanır ama ben soruyorum, çayın yanına bir şey yapacak mısın, ne yapacaksın? diye kontrol ediyorum. Bazen öneride de bulunuyorum. Patates salatası yapabilirsiniz diyorum. Çat kapı gidemiyoruz artık bir yerlere yemek konusunda." (K13, kadın, yaş 51)

Sosyal hayatlarında değişikliğin olduğunu ifade eden aile bireylerine karşın kendilerini soyutlamadıklarını ifade eden aile bireyleri de olmuştur.

> "Sosyal ilişki olarak, bu hastalık bizi her zamankinden daha planlı olmaya mecbur etti. Bir yolculuk yapacak olsanız mutlaka çok planlı olmak zorundasınız. Misafirlik, iftar yemekleri vs. tamamen çok hesaplanmış olmak zorunda, çocuğum orada ne yiyecek ne görecek diye plan yapıyoruz. Tabak, kaşık, ekmek her şeyi çantada taşıyoruz. Sürekli planlı yaşamaya alışıyoruz. Gittiğimizde diğer çocukları görüp üzüldüğümüz oluyor ama çocuğumuz etkilenmesin diye çabalıyoruz. Kendimizi toplumdan hiç soyutlamadık." (K5, kadın, yaş 52)

Katılımcı, fenilketonürili çocukları aileye katılmadan önceki sosyal ilişkilerine devam ettiğini belirtmiş, ancak daha planlı bir şekilde hareket etmeye başlamış. Gittikleri yerlerde çocuğunu göz önünde bulundurarak, gerekirse yanlarında çocuğun yiyeceklerini taşıyarak sosyal yaşamına devam etmiştir.

Sonuç

Fenilketonürili bireylerin aileye katılması, ailenin duygusal ve düşünsel dünyasını, ekonomik durumunu ve sosyal yaşamını etkileyerek bir değişim sürecine yol açmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, fenilketonürili bireylerin aileye katılımının, aile üyelerinin duygu, düşünce dünyası, ekonomik durumu ve sosyal yaşamları üzerinde önemli bir değişim yarattığını ortaya koymaktadır. Aileler, özellikle hastalıkla ilgili ilk şok, korku ve inkâr gibi tepkilerle karşılaşmakta, zamanla bu durumu kabullenmek ve çocuklarına uygun beslenme düzeni sağlamak için özverili bir çaba sarf etmektedirler. Fenilketonüri

hastalığı, ailelerin yaşamlarını kısıtlayıcı bir etkiye sahip olmakta, yemek ve beslenme alışkanlıklarını değiştirmelerine, sosyal etkileşimlerde yeni stratejiler geliştirmelerine yol açmaktadır. Çocuklarının beslenme gereksinimlerini karşılayabilmek için aileler, maddi olarak sıkıntılar yaşamakta, özellikle özel diyet ürünlerinin yüksek maliyetleri nedeniyle ekonomik baskılar altında kalmaktadırlar.

Ailelerin sosyal yaşamı da bu süreçten etkilenmekte, fenilketonürili bireylerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak için sosyal ilişkilerde bazı kısıtlamalar ve planlamalar yapılmaktadır. Yine de aile bireyleri bu durumu bir yaşam tarzı haline getirerek zamanla uyum sağlamaktadırlar. Ancak, bazı aileler hala sosyal çevrelerinden dışlanmış hissedebilmekte, toplumsal normlar ve yöresel baskılar nedeniyle sıkıntılar yaşayabilmektedirler.

Fenilketonürili bireylerin yaşam boyu süren bu özel gereksinimlerini karşılamak, ailelerin sürekli bir adaptasyon süreci geçirmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte, aileler genellikle kendilerini bu durumu bir "imtihan" olarak kabul ederek, bu zorluklara rağmen güçlü kalmaya çalışmaktadırlar. Ailelerin bu süreçte en büyük güç kaynaklarından biri, inançları ve birbirlerine olan destekleridir.

Özellikle ekonomik zorluklar, ailelerin maddi durumunu doğrudan etkileyerek, fenilketonürili bireyin bakımını daha da zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, aileler internetin sağladığı kolaylıklar ve bazı yerlerde diyet ürünlerinin satışa sunulmasıyla daha rahat bir şekilde bu ürünlere ulaşabilmektedirler.

Çalışma, Konya'da yapılan araştırma çerçevesinde, ailelerin de bu süreçte dezavantajlı duruma düştüklerini göstermektedir. Bu durum, aile sosyolojisi bağlamında daha fazla dikkate alınması gereken bir konu olup, sivil toplum örgütlerinin desteğiyle fenilketonürinin daha geniş kitlelere tanıtılması ve farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca, aile sosyolojisini ele alan araştırmalarda, yalnızca dezavantajlı bireyler değil, onların aileleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışma, bu alanda yapılacak araştırmalara öncülük eden önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Akın. M.H. (2015). *Toplumsallaşma Sözlüğü* (2. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.

Aktuğlu Zeybek, Ç. (2003). Fenilketonüri Tarama Programı. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri 35*, 65-71. https://silo.tips/download/fenilketonri-tarama-program

Andia, M.G. (2011). *Disadvantaged Groups, the Use of Courts and Their Impact: A Case Study of Legal Mobilization in Argentina* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Northeastern University/ College of Professional Studies, Boston.

Aral, N. & Gürsoy, F. (2007). Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Berberoğlu, B. (2009). *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bickel, H., Gerrard, J. & Hickmans, E.M. (1953). Preliminary Communication: Influence of phenylalanine intake on phenylketonuria. *Lancet*, 262 (6790), 812-813. https://www.jameslindlibrary.org/bickel-h-gerrard-j-hickmans-em-1953/

Birekul, M. (2019). Aile-Toplum İlişkisi. Mustafa Aydın (Ed.), *Sistematik Aile Sosyolojisi* içinde (s. 231-248). Konya: Çizgi Kitabevi.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) (2005). Disadvantaged Groups, *Programming for Justice: Access for All* içinde (155-175). Bangkok: United Nations Development Programme.

Caillods, F. (1998). *Education Strategies for Disadvantaged Groups: Some Basic Issues*, UNESCO Working Documents in the Series IIEP Contributions, No:31. http://www.iiep.unesco.org/en/publication/education-strategies-disadvantaged-groups-some-basic-issues

Centerwall, W.R. & Centerwall, S.A. (1961). Phenylketonuria (Fölling's Disease): The Story of Its Discovery. *Journal of History of Medicine and Allied Sciences*, 16(3), 292-296. https://www.jstor.org/stable/24620682?seq=5

Chatterjee, C. & Sheoran, G. (2007). Vulnerable Groups in India. Mumbai: Centre for Enquiry into Health and Allied Themes (CEHAT). http://www.cehat.org/go/uploads/Hhr/vulnerable.pdf

Cleary, M.A. & Skeath, R. (2019). Phenylketonuria. *Paediatrics and Child Health*, 29(3), 111-115. Doi: https://doi.org/10.1016/j.paed.2019.01.001

Creswell, J. W. (2013). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Çabuk Kaya, N. (2011). Aile ve Çocuk. Aytül Kasapoğlu & Nadide Karkıner (Ed.), *Aile Sosyolojisi* içinde (s. 106-134). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Dale, N. (1996). *Working with Families of Children with Special Needs: Partnership and Practice*. New York: Routledge Press.

Demir, İ. (2007). *Gençlerin Kimlik Yapıları: Farklı Yerellikler Ekseninden Nitel Bir İnceleme.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Yayınları.

Eminoğlu, F.T. (t. y.). Fenilketonüri Hastalığı Nedir, Kimlerde Gözlenir, Tedavi Yaklaşımları Nelerdir? http://hastane.ankara.edu.tr/2019/10/07/fenilketonuri-hastaligi-nedir-kimlerde-gozlenir-tedavi-yaklasimlari-nelerdir/

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009, 14 Temmuz). *T.C. Resmi Gazete* (Sayı: 27288). https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarinalliskinSozlesme.pdf

Engelli ve Yaşlı Hizmetler Genel Müdürlüğü (2023, Nisan). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf

Er, S. (2001). *Engellinin El Kitabı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Engelliler Masası Koordinatörlüğü Yayınları.

Faulkner, S. L. & Trotter, S. P. (2017). Data saturation. *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*, 1-2.

Guthrie, R. & Susi, A. (1963). A Simple Phenylalanine Method for Detecting Phenylketonuria in Large Populations of Newborn Infants. *Pediatrics*, 32(3), 338-343. http://wanglerlab.org/wp-content/uploads/2017/02/Guthrie-Test.pdf

Hedderly, T., Baird, G. & McConachie, H. (2003). Parental Reaction to Disability. *Current Paediatrics*, 13(1), 30-35. https://doi.org/10.1054/cupe.2003.0406

Icelandic Human Rights Centre, *The Human Rights Protection of Vulnerable Groups* https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups

Kino, H. (2019). Kamu hizmetlerinin değişen yüzü ve seçilmiş dezavantajlı gruplar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, *6(6)*, 55-69.

Leeman, J., Crandell, J. L., Lee, A., Bai, J., Sandelowski, M., & Knafl, K. (2016). Family functioning and the well-being of children with chronic conditions: A meta-analysis. *Research in Nursing & Health*, *39*(4), 229–243. https://doi.org/10.1002/nur.21725

Lewis, J. (2003). Design Issues. Jane Ritchie & Jane Lewis (Ed.), *Qualitative Research Practice* içinde (s.46-76). London: Sage Publications.

Mayer, S. E. (2003). *What is a "Disadvantaged Group?"*, Minneapolis: Effective Communities Project.

Nassaji, H. (2015). Qualitative and Descriptive Research: Data Type Versus Data Analysis. Language Teaching Research, 19(2), 129-132. Doi: https://doi.org/10.1177/1362168815572747

Neuman, W.L. (2007). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. Cilt 1. (S.Özge, Çev.). İstanbul: Yayın Odası.

Öcal, A. (2015). Dezavantajlılıkla İlgili Temel Kavramlar. Adem Öcal (Ed.), *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Bilgiler* içinde (s. 2-14). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Parsons, T. (1991). *The Social System*. Bryan S.Turner (Ed.). London: Routledge.

Samuel, K., Alkire, S., Zavaleta, D., Mills, C., & Hammock, J. (2018). Social isolation and its relationship to multidimensional poverty. *Oxford Development Studies*, *46*(1), 83-97.

Silverman, D. (2015). Introducing Qualitative Research. David Silverman (Ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice* içinde (s. 3-14). London: Sage Publications.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2009). Özürlülük Eğitimi: Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.

T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı. (2011). *Dilovası'nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu.* Kocaeli: MARKA Yayınları Serisi. https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/dilovas-c4-b1-nda-dezavantajl-c4-b1-gruplar-c4-b1n-c4-b0stihdam-potansiyelinin-art-c4-b1r-c4-b1lmas-c4-b1-ara-c5-9ft-c4-b1rma-sonu-c3-a7-raporu-dfd-2011.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2006). Neonatal Tarama Programı Genelgesi. (Sayı: 4911). https://www.saglik.gov.tr/TR,11079/neonatal-tarama-programi-genelgesi-2006–130.html

Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Üstüner Top, F. & Küçük Alemdar, D. (2015). Fenilketonürili Çocuğu Olan Ailelerinin Yasadıkları Güçlükler: Niteliksel Bir Çalışma. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 62-68. Doi:10.5222/HEAD.2015.062

Waisbren, S. (2000). Comments on Cognition and Intelligence in Phenylketonuria. *European Journal of Pediatrics*, 159, 80–81. https://doi.org/10.1007/PL00014389

World Health Organization. (2011). *World Report On Disability*. World Health Organization. https://www.who.int/teams/noncommunicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability

Yaralılar, T. (2010). *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Psiko-Sosyal Sorunları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Filistin'de Kurulan Yahudi Kolonileri ve Bir Müşterek Mekani Olarak Gazze Tünelleri

Sevil Kaysı

Öz: Filistin coğrafi olarak Doğu Akdeniz'de bulunan 10,435 mil karelik toprak parçasını ifade etmektedir. 1948 yılında kurulan İsrail devletinin, bu toprakların tamamında hak iddia ederek başlattığı ulus-devletleşme girişimi, bir hak ihlali ve kolonyalizm olarak dünya tarihinde yer bulmaktadır. *"Halksız bir toprağa topraksız bir halk götürme"* sloganıyla pazarlanan bu işgal siyaseti; Filistin'de yaşayan yerli halkın katledilmesi, yerinden edilmesi, kendi yaşadıkları coğrafyada ve başka ülkelerde mülteci statüsüne düşürülmeleri ile sonuçlanmıştır. İsrail; günümüz modern devletleri arasında sınırlarını net olarak belirlemeden yayılmacı politikasına hız kesmeden devam eden emperyalist bir devlettir.

Bu çalışmada Filistin halkının mülksüzleştirilmesi üzerinden, 1948'den çok önce başlayan yerleşme ve işgal siyasetine bir pencere açılmış ve toprakların gaspının tarihsel süreci çalışmanın merkez açısını oluşturmuştur. Bu gasp sürecinin ilk nüvesi olan Yahudi tarım kolonileri, çalışmada mülksüzleştirme pratikleri arasından incelenen kısım olmuştur. Coğrafyanın büyük bir kısmını egemenliği altında bulunduran İsrail devletinin, yıllardır devam eden ve giderek çeşitlenen mülksüzleştirme pratikleri eşliğinde takındığı apartheid yaklaşım ve ambargo politikasıyla bir açık hava hapishanesine çevirdiği Gazze'de; bu sisteme bir direniş olarak ortaya çıkan Gazze Tünelleri, oluşan mevcut otonomlaşmanın yarattığı bir müşterek olarak yeni bir bakış açısı ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Toprak, mülksüzleştirme, koloniler, kolonyalizm direniş, tünel, müşterekler*

Giriş

Filistin, Akdeniz'in güneydoğu ucunda kalan, Asya ile Afrika kıtasının birleşim noktalarından birinin bulunduğu coğrafyada 10,435 mil karelik toprak parçasıdır. İsmini milâttan önce XII. Yüzyılda Kavimler Göçü ile bu topraklara gelmiş Filist halkından almıştır.[1] Antik dönemlerden itibaren insanlığın yerleşim kurduğu noktalardan biri olan bu coğrafya hem bulunduğu stratejik konum hem de birçok din için önemli merkezlerden biri olması nedeniyle farklı insan gruplarına ev sahipliği yapmıştır. İmparatorluklar çağının bitişinden önce 1516 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan coğrafya, o dönem "Arz-ı Filistin" olarak adlandırılmıştır. Dönem toplumu büyük oranda Müslüman Araplardan oluşmaktadır ve toplumda belirli oranda Yahudi ve Hristiyan nüfus da yer almaktadır. Nitekim Hristiyanların hac mekanı olan bölge, aynı zamanda Yahudiler için de kutsaldır ve ilk mabetlerinin burada inşa edilmiş olması nedeniyle kutsallığı temellendirilmektedir. 15. yüzyıldan itibaren birçok sebeple, özellikle Yahudilik'in dinler tarihindeki yeri sebebiyle Filistin'e Yahudi göçleri yaşanmıştır. Bu çalışmada odaklanılmış olan kısım politik siyonizm ile Filistin'i bir

1 Lutfullah Karaman, İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, 1996, s. 89

Yahudi devletine dönüştürme çabası sonucu yaşanan göçler ve yerleşimlerdir. Bu odak noktası çalışmanın birinci bölümünü inşa etmektedir.

Bu çalışma, Gazze'de 7 Ekim 2022'de "Aksa Tufanı" ismiyle yeniden başlayan direniş ile var olmuştur. Müşterekler üzerine yapılan okumalar sonrasında bir müşterek mekanı potansiyeli taşıyan tüneller, yeni bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Çalışma, direnişin kendine açtığı alanlara, uzamı dönüştürmesine ve direnişin farklı pratiklerle dönüşüp devam etmesine odaklanmaktadır. Bu noktada çalışmanın ikinci kısmı; mülksüzleştirme pratikleri ve kolonyal bir süreç ile açık hava hapishanesine dönüştürülmüş olan Gazze Tünelleri'ni, kolonyallerin gasp ve kontrol edemediği bir müşterek mekanı olarak ele almaktadır.

Bu makale, bir nitel araştırma paradigması ile oluşturulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde; sosyolojik bir çalışmaya tarihsel arka plan sağlamak amacıyla literatür ve arşiv taraması yapılmış; dönemin tarihine ışık tutan birinci ve ikinci elden kaynaklar kullanılmıştır. Toplumsal ve mekansal bir değişim olarak ele alabileceğimiz Gazze Tünelleri meselesine, doğru bir bakış sunmak ve nedensellik bağının kurulması adına; olayın kökenlerine inilerek koloniler tarihine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde imkanlar dahilinde saha çalışması gerçekleştirilemediğinden tüneller hakkında yazılmış akademik makalelerden, tünellerde bizzat bulunmuş gazeteci ve araştırmacıların gözlem ve deneyimlerinden, görsel ve mekânsal analiz için fotoğraflardan yararlanılmış; araştırma yöntemi olarak betimsel çalışma niteliği taşıyan bir çalışma ortaya konulmuştur.

Bu makale; Filistin direnişinin kendisini farklı pratiklerle her seferinde yeniden inşa edişini, halkların, işgal ve yerinden edilme karşısında mekanda kök salmak için yeni direniş biçimleri ortaya koyuşunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Hava, su, toprakla sınırlanmayan müşterek kavramı ise bu makalede direnişin sembolü olarak tüneller fenomeniyle yeniden okunmakta ve üzerine düşünülmektedir. Ortaklaşmanın ve hayatta kalma direnişinin farklı biçimlerde ve pratiklerde ortaya çıkışı, bu makalede, Gazze'de hayatın savaş öncesi ve sonrası devam ettiği tüneller üzerinden görünür kılınmaktadır.

Bir Halkın Yerinden Edilme Hikayesi: Koloniler

Filistin meselesini siyonist işgalle birlikte ele aldığımız ilk safhada yönümüz kolonilere çevrilmektedir. Siyonist oluşumlar ve vatan arayışında olan Siyonist Musevi gruplar Filistin'i yurt edinme pozisyonuna uygun olarak ilk adımı baronlar tarafından alınan özel mülk topraklar üzerine kurulan yerleşim ve tarım mekanı olarak tanımlanan koloniler kurarak atmıştır. Kolonileşme faaliyeti tamamen kolonyal motivasyonla sermayedarlar tarafından yönetilmiştir. Büyük sermaye sahipleri tarafından fonlanan bu süreç geniş kitlelerin mülksüzleştirilmesiyle ve üzerinde yaşayan halkın kiracı ve zorunlu işçi-fellahlara dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Üzerinde yaşayan halkı kiracı ve zorunlu işçi-fellahlara dönüştüren bu koloniler; hem bu işletmelerin tarımsal faaliyetlerini yürüterek gelen yerleşimcilerin "biriktir, çalış, zenginleş"[2] mantığıyla kendi işinin, yani toprağın ve üretim araçlarının sahibi olmasına hem de yerli halkın da toprağa bağlı işçiler haline getirilmesine sebebiyet vermiştir.

2 Simon Schama, İki Rothschild-İsrail Devletinin Kuruluşu, Alfa Yayınları, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 2016, s. 26

Toprağın metalaştırılması – özelleştirilmesi, köylülerin zorla topraklarından çıkarılması ve hatta yaşadıkları topraklarda fellahlar olarak çalışmaya mecbur bırakılmaları, ortak – kolektif yahut devlete ait miri arazi topraklarının aşama aşama özel mülkiyete çevrilmesi, yerli halka tanınan haklarda daraltılmaya gidilmesi yahut tamamen yok sayılması, topraklarında kendi üretimlerini yapan yerli halkının emeğinin ve işgücünün metalaştırılması, toprakların ve varlıkların sömürgeci ve emperyalist yöntemlerle işgali topraklara emperyalist müdahalenin başlangıç noktası sayılabilir. Filistin'de halkın önce kendi toprağında dışarıdan gelen beyaz adamın altında çalışan fellahlara dönüşümü sonrasında ise tamamen yersiz yurtsuz kalarak mültecilere dönüşmesi kolonyal mülksüzleştirme pratiğinin adım adım ilerlemesidir. Marx'ın "henüz ellerinde alınabilecek bir şeyleri bulunan bir avuç doğrudan üreticinin mülksüzleştirilmesi" dediği ilksel birikim sürecinin marksist literatürde otonomist marksistler tarafından farklı zaman ve koşullarda yeni bir perspektifle yeniden yorumlanabileceği fikri de mevcuttur. Çitlemeler Marx tarafından kapitalist sermayenin zora dayalı doğuşunu analiz etmek için kullanılan bir kavramdır. İlk çitlemeler toprağın özel mülk haline gelmesiyle aslında özel mülk olmayan topraklara yönelik mülkleştirme ile el konulmasında görülmektedir ve tarihsel olarak bu bağlam üzerinden anlamlandırılmaktadır. Çitleme kavramını bugünden bakışla ele aldığımız "modern çitlemeler" ise bu açıdan baktığımızda ilksel birikimin kapitalist sermaye birikimine içkin olduğu ve süreklilik iddia ettiğini de düşünmemize olanak sağlamaktadır.

Kapitalizmin temel ilkesi ele alındığında daima büyük çapta bir sermaye yoğunlaşması görüldüğü konusunda fikir birliği vardır. Sanayi sonrası kapitalist dünyada ise sermaye biriktirme yolları bilgi, teknolojiler ve tasarım gibi yeni kaynaklarla çeşitlenmiştir. Bu teori üzerinden ele alındığında kolonilere de çitleme olarak bakma imkanı doğmaktadır. Nitekim zaten sermaye sahibi olan baronlar burada kolonyal motivasyonlarla yeni çitlemeler yaratmakta ve sermayelerini büyütmektedirler. Burada dikkat edilmesi gereken husus sermayedarların özel mülk olarak edindikleri kolonilerde sermaye büyütmek ve yeni çitlemeler meydana getirme amacından çok emperyal motivasyonlar taşıyor olduklarıdır. Bu özel mülk edinme faaliyetlerini kendi cepleri ve sermayelerinden çok ileride kurulacağı hayali içinde oldukları Yahudi devleti için yapmışlardır. Bu bağlamda büyük baronların edindikleri özel mülk arazilerinin Yahudi Ulusal Fonu'nun 1901'de kurulması sonrasında fona devredilmiş oldukları görülmektedir. [3]

Nitekim bu sürece baktığımızda kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olan emperyalizmin sömürge kurduğu coğrafyalarda sömürgecinin sömürerek, asimile ederek, köleleştirerek birlikte yaşama pratiği de edindiği görülmektedir. Filistin'de yaşanan süreç yerli halkın önce toprağında mülksüzleştirilmesi ve zorunlu çalışan fellahlara dönüştürülmesi ileriki aşamada ise yerinden edilmesi ile sonuçlanmıştır. Emperyalist ve kolonyal pratiklerle başlayan süreç giderek siyonizm ideolojisinin oluşturduğu zihni altyapı ile topraklarda yaşayan yerli halkı yok sayma, hiç orada olmamışlar gibi davranma ve katletme yahut sürgün etme durumuyla çok daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Bu var olan halkı görmezden gelme durumu yerleşimcilerin yaşadığı histerik ve işgalci duruşu beslemektedir. Nitekim ileri tarihlerde yaşanacak toplu göçlerde (aliyah) "halksız bir toprağa topraksız bir halk götürme" pratiği tam da bu ideolojik çerçevede anlam bulacaktır. Yahudi ulus-devletini kurmak için başlatılan bu süreç aynı zamanda bir vatan ve buna sahip bir ulus belleği yaratma düşüncesini de içinde barındırmaktadır.

3 Ömer Tellioğlu, age

Buradan hareketle siyonizmin ana hedeflerinden birinin yeni bir bellek inşası olduğunu da görebiliriz. Ulus-devlet kendisini inşa ederken bir "biz" algısı da oluşturmak zorundadır. Bu, "biz"e ait ortak bir geçmiş ve şimdiyi şekillendiren bir kimlik var etmek zorundadır. Geçmişin bugünü kimliğini inşa etmesi için de ulusun belleğini yaratmalıdır. Halbwachs belleğin toplumsal çerçevesini üç ana başlık altında incelemiştir. Uzam, zaman ve dil. [4] İsrail'e baktığımızda bu üç başlıkta da kendisine bir altyapı oluşturduğu görülür. Dil bağlamında İbranice'nin bir ulusal dil halini alması mühimdir. 18. Yüzyıl sonrasında "Haskala" olarak adlandırılan Yahudi Aydınlanması bir akım olarak başladığında İbranice'nin din dışındaki alanlarda da yer almaya başladığını görürüz. Bu hareket modern Yahudi kimliği oluşumunda çok etkili olmuştur. [5] Bu süreç içerisinde Yahudi entelektüeller farklı alanlarda İbranice eserler vermeye başlamışlardır. Hatta devletleşme öncesinde Filistin duvarlarında da "Yahudi İbranice konuş" başlıklı afişler görülmektedir.[6] Bu bağlamda dil alanında da kimlikleriyle bütünleştirdikleri bir alan yaratmışlardır. Mekan ise işgal pratikleriyle bu belleğe uygun olarak yeniden kurgulanmıştır. "Biz hep buradaydık" imajının yaratılması adına yaşayan halk daima görmezden gelinmiş ve yerinden edilerek doğduğu topraklara yabancılaştırılmaya çalışılmıştır. Rochelle Davis'in "Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları" isimli eserinde yazar, 1948 sonrası Nekbe ile tamamen haritadan silinen köylerin izini sürmeyi hedeflemiştir. Bir haritalandırma çalı yapan araştırmacı İsrail'in yerinden ettiği insanların hatıralarını ve varlıklarını bu haritalarla gözler önüne sermek ve işgalle zorla kesintiye uğratılan ve yok edilen belleğin yeniden inşası için bir adım atmaktadır. Işgalciler yerli halk sanki orada hiç var olmamış gibi izlerini yok etmek için ya tüm köyü haritadan silmiş ya da evlerini ve Filistin halkından kalan her şeyi yok etmişlerdir. Çalışma incelendiğinde kuzeyde ve güneyde aşırı bir yoğunluk tespit edilen haritada tamamen yok edilen köylerin sayısı İsrail'in işgali üzerine yeni bir bellek inşası amacı olduğu da görülmektedir. Nitekim Yahudi Ulusal Fonu tamamen yok ettiği köylerin arazisini devletleştirmiş -ki İsrail'de arazilerin büyük bir kısmı devlet mülküdür- ve bu yok ettiği köyler üzerinde bazı bellek mekanları inşa etmiştir. 1951 yılında bu işgal köy topraklarının yerine kurulan Şehitler Ormanı buna bir örnektir. Bu yeniden adlandırma ve mekan üzerinde yeni bir bağlam yaratarak kültürel çitleme faaliyetlerine Nasıra'nın en büyük vilayeti olan Saffuriyye'nin tamamen yıkılmasının ardından aynı yere antik Roma ve Yahudi kasabası Tzippori anısına arkeolojik bir park inşası ve Guatemala'nın bağımsızlık günü anısına bir Yahudi Ulusal Fonu'na ait toprak bulunmaktadır. Aynı şekilde Biriya isimli köyün de tamamen yıkılmasının ardından burada Biriya Ulusal Ormanı olarak inşa edilmiştir. [7] Burada yeni bir bellek inşası ve kültürel çitleme faaliyeti yüzyıllardır orada yaşayan yerli halkı hiç yaşamamış göstermek için yapılan girişimlerdir.

Yerleşimler

Ömer Tellioğlu'nun "Filistin'e Musevi Göçü" isimli çalışması esas alındığında kolonileşme sürecine dair 45 adet kolonin varlığından söz etmek mümkündür. [8] Bu kolonileşme faaliyeti öncesinde Kudüs'ün

4 Maurice Halbwachs, Kolektif Bellek, Çev: Zuhal Karagöz, Pinhan Yayıncılık, 2018, s.35

5 Bedrettin Aytaç, İbranicenin Yeniden Doğuşu, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/780292 Erişim Tarihi: 19.12.2024

6 Bedrettin Aytaç, age

7 Rochelle A. Davis, Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları-Filistin Köy Tarihleri, Çev: Hayrullah Doğan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33

8 Ömer Tellioğlu, Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s.179-201

sur dışında 1860 yılında Yemin Moşe isimli bir mahalle kurulmuştur. Bu mahalle arazisi o dönemin Kudüs mütesellimi Dizdar Ahmet Ağa el-Aseli'den satın alınmıştır.[9] Bu dönemde yabancıya toprak satışı mevcut olmadığı halde İtalyan asıllı İngiliz Yahudi olan Moses Montefiore'un bizzat Kudüs mütesellimiden özel mülk satın aldığı görülmektedir. 16 Haziran 1869 yılında yürürlüğe giren "Ecanibe Toprak Satışı" isimli, yabancıların Hicaz bölgesi dışında kalan imparatorluk topraklarından özel mülk almasının önünü açan kanunla yabancılara (Osmanlı vatandaşı olmayanlara) toprak satışının önü açılmıştır. Bu döneme kadar yapılan satışlar tamamen kanun dışı yollarla edinilmiş mülklerden oluşmaktadır. Arşivlerden edinilen bilgilere göre 1855 yılında görüşmek üzere dönem padişahı Abdülmecid ile görüşen Montefiore Kudüs ziyareti ve orada yaşıyor olan Yahudiler için tarımsal faaliyet eğitimi için izin istemiştir. Bu görüşmede Montefiore hem Abdülmecid'den Mecidiye Nişanı hem de sadece Kudüs'te yaşayan Musevileri kapsayan çalışmalara ruhsat verilmiştir. Ancak bunun bir arazi intikali olmadığı üzerine vurgu yapıldığı halde Montefiore'un özel mülkiyet edindiği bilgisini vermektedir Tellioğlu kitabında. [10] Bu konuyla alakalı olarak değinilmesi gereken noktalardan biri yerel güçlerin süreçteki payıdır. Nitekim bu dönemde yabancıya toprak satışının yasak olması yerel güçlerin bu duruma bir kılıf bulmalarının da önüne geçmemiştir. Bu makalede yararlanılan çalışmadan da hareketle gözler önüne serilmek istenen asıl hususlardan birisi arazi satışları ve kanunsuzluklardır. Nitekim literatürdeki akademik çalışmalar genelde kolonilerin varlığının bu kolonyal devletleşmedeki yerine çok fazla vurgu yapmadan devletleşme aşamasına ve Nekbe'deki büyük çaplı mülksüzleştirme faaliyetine odaklanmaktadırlar. Yüzbinlerce yerli insanın yerinden edilmesi, yok sayılması, köyleri ve onlardan kalan her şeyi yok etme girişimi öncesi İngiliz mandası öncesi dahi Osmanlı Devleti çatısı altında yaşanmıştır. Büyük kitleler halinde olmasa da yaşanan Musevi göçü ve Yahudi Baronlar burada bir mülksüzleştirme faaliyeti gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak Nekbe öncesinde de içinde yaşayan ekim ve üretim yapan bir köy halkının mevcut bulunduğu birçok köyün tamamının koloni kurucu baronlar tarafından satın alındığını görmekteyiz. Bu bilgilere ek olarak Almanya'da nazizm ideolojisinin hakim olduğu döneme kadar Filistin'e yapılan göçlerle önceki dönem kıyaslandığında büyük kitleler halindeki göçün bu dönemde yaşandığını görmekteyiz. 1922 yılında Milletler Cemiyeti kararıyla resmi olarak İngiliz mandasına giren Filistin topraklarında bu manda döneminde de Yahudi göçü devam etmiştir. İngiltere'nin Yahudi göçüne karşı koyduğu kotaların varlığı ve uygulandığı bilinse de başlayan anti-semitik hareketle büyük oranda bu kotalar da delinmiştir. Fahir Armaoğlu'nun verdiği bilgilere göre manda yönetimine geçilen yıl olan 2022'de 590.000 Arap nüfus karşısında Yahudi nüfus sayısı 84.000'dir. 1932'ye gelindiğinde bu sayı 770.000 Arap 181.000 Yahudi olarak güncellenmiştir. 181.000 Bu hızla yükseliş gösteren Yahudi oranın Nazi Almanya'nın kuruluş tarihine denk gelen 1933-1935 yılları arasında göç eden kitlelerle birlikte 134.540 Yahudi arttığı görülmektedir. [11] Jewish Virtual Library isimli siteden alınan veriye göre de 1933-1936 yılları arasında 174,000 Yahudi'nin Filistin'e yerleşmiştir. [12] Filistin'e Yahudi göçlerine yönelik tepkiler halk nezdinde de bu manda döneminde daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. 1933'te başlayan halk gösterileri Yahudiler tarafından da sokak gösterileri meydana gelmiştir. Örneğin bu döneme denk

9 Ömer Tellioğlu, a.g.e, s. 179

10 Ömer Tellioğlu, a.g.e, s. 40

11 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C:1, Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları, No: 252, Ankara 1993, s. 220

12 https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-fifth-aliyah-1929-1939 Erişim Tarihi: 02.01.2025

gelecek şekilde siyonistler de İngiliz mandasının Yahudi kolonileri genişletmesi gerektiğini ve eğer bunu yapmaya cesaret edemiyorsa mandayı ABD'ye devretmesi gerektiği istemiyle eylemler gerçekleştirmişlerdir.[13] Bu söylemlere rağmen İngiltere'nin de siyonist Yahudi yerleşimini engellemek yahut önünü kesmek gibi bir niyeti olmadığı da gayet fark edilmektedir. Öncelikle Filistin'deki Yahudi yerleşimcileri adına muhatap olarak Dünya Siyonist Teşkilatı'nı almaktadır. Bu da yerleşimcilere yönelik Filistin'in asli vatanları olduğu söylemini desteklediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak Filistin idaresi için yüksek komiser olarak atadığı Sir Herbert Samuel siyasi kimliğiyle tanınmış bir Yahudi'dir ve "Ben M.Ö. 40'daki son Makkabi lideri II. Hyrscanus'tan bu yana Filistin'deki ilk Yahudi liderim" cümlesiyle Yahudi oluşunu öne çıkarmasıyla milliyetçi-siyonist kimliği üzerine de bir imaj oluşturmaktadır. Filistin Arap Cemiyeti tarafından bu atama üzerine bir kınama bildirisi de yayınlanmıştır. Halk arasında çatışma havası arttıkça gizli teşkilatlar ve silahlanmalar meydana gelmiştir. Filistin halk direnişinin önemli isimlerinden Şeyh İzzeddin el-Kassam'ın İngiliz güvenlik gücü tarafından öldürülmesi sonrasında 1936 yılında Filistin halkı örgütlü olarak ilk ayaklanmasını gerçekleştirmiştir. [14] Böylelikle emperyal amaçlarla başlayan süreç devletleşmeye giden yolda birçok halk hareketi ve dirençle de karşı karşıya gelmiştir.

Sürecin nüvesini meydana getiren kolonilerin bu topraklarda nasıl oluştuğunu görmek ve yapılan usulsüzlükleri anlamlandırmak için de Ömer Tellioğlu'nun çalışmasından kategorize ettiği başlıklar birkaç maddede özetlenerek ele alınacaktır. Bu kategoriler toplu şekilde ele alındığında statü olarak tamamına yakınının miri arazi olduğundan hareketle bu koloni oluşumlarının hepsinin mevcut Osmanlı otoritesinin onayından geçtiği gerçeğini unutmamak gerekmektedir. Miri arazide devlet mutlak tasarruf yetkisine sahiptir ve usulsüzlükler üzerinden dönemin idari yönetiminin buna göz yummuş yahut engelleyememiş olması bir mazuriyet sebebi sayılmamaktadır. 1880-1914 yılları arasında Filistin'de toplam 650 bin dönüm arazi tamamen siyasi saiklerle var olan Yahudi şahıs ve kuruluşların elindedir. Sürecin içeriğine yönelik birkaç konu başlığı verilecek olursa:

1. Yerel idareciler tarafından kanuni hükümler uygulanmamış hatta uygulamaya çalışanlar yahut kanunsuzluktan rahatsız olanlar görevden alınmıştır. Toprak satışları incelendiğinde bir taşınmaz mülkün satışının hukuki anlamda tam olarak gerçekleşmesini sağlayan bir satıcı, bir alıcı ve satış sözleşmesinin varlığından Filistin'de toprak satışlarının çoğunda görülememektedir. Bu satışlar çoğu zaman sahte belgelerle yahut hileli yollarla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı toprak sistemi incelendiğinde de Filistin topraklarının tamamına yakının miri arazi (mülkiyeti devlete ve aittir üzerinde yaşayan halk belirli çerçevede kullanım hakkına sahiptir.) yahut vakıf arazisi kategorisindedir. Yani bu topraklarda satış işlemi değil ancak ferağ işlemi yapılabilmektedir. Ferağ ise kullanım hakkının belli bir bedel karşılığında devredilmesidir. Bunu ise ancak oradaki yerel güçler; köy muhtarı, köy ihtiyat heyeti, kaza ve vilayet meclislerinin izniyle Defter-i Hakani memurları gerçekleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında yerel güçlerin ve yerel idarecilerin bu ferağ işleminde söz hakkı olmalıdır. Ancak bu satış işlemleri çoğu zaman köy eşrafı dikkate alınmadan kanunsuz olarak gerçekleşmiştir. Bu konuda kanunsuzluğa karşı direnç gösteren memurlar için

13 Kadir Kasalak, İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016/3, Sayı:25, Sf. 74

14 Ali Ata Yiğit, Filistin Meselesinin Kronikleşmesi 1918-1948, TDA, C: 123 S: 243, s. 399

vali yahut üst dereceden bir yönetici ile temasa geçilerek memurun görevinden alındığına belgelerden ulaşmak mümkündür.[15]

2. İcra yoluyla ele geçirilen topraklar mevcuttur. Burada kapitalizmin etkisinin derinden hissetmek mümkündür. Kuruluş amacı çiftçiye maddi destek sağlayarak üretimi kolaylaştırmak olan Ziraat Bankası, kuraklık, çekirge istilası yahut ürünü verimli hasat edememe vs. sebeplerden dolayı bankadan aldığı krediyi ödeyememesinden kaynaklı köylünün topraklarını haczederek satışa çıkarmıştır. Müzayede ile gerçekleşen bu toprak satışları Musevi bankerler, şirketler yahut Musevilere simsarlık yapan emlakçılara gerçekleştirilmiştir. 1882 yılında İngiltere'nin Mısır işgaliyle birlikte II. Abdülhamid tarafından siyonizmin emperyal devletlerle birlikte hareket ettiğinin fark edilmesi sonrasında Musevilere Filistin'den toprak satışı kanunen yasaklanmıştır. Buna karşılık Tellioğlu arşiv belgelerinden hareketle kitabında Filistin'e yerleşen bir Musevi olan ve Osmanlı vatandaşlığına geçen Yusuf Moyal'e Gazze Ziraat Bankası tarafında icra yoluyla arazi satış yapıldığını ortaya çıkartmış, mahalli memurlar tarafından kanun gerekçesiyle bu istek reddedildiğinde İstanbul'dan Kudüs Mutasarraflığı'na gönderilen bir talimatla işlemin gerçekleştirilmesi emri verildiğini belgelerden hareketle temellendirmiştir. [16] Mülk araziler bu yolla satın alındığı gibi 1910'da çıkarılan bir kanunla kullanılan miri arazilerin de Ziraat Bankası'ndan kredi almak için teminat gösterilebilmesiyle banka bu arazilere de el koyabiliyordu ve müzayede yoluyla satışa çıkarılabiliyordu.
3. Rüşvet yoluyla intikal işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. Musevilerin Filistin'e göçü ve toprak edimlerinde kanunlar yoluyla birinci elden meşruiyet bulunamadığı için farklı mekanizmalar üretilmiştir. Yerel idarecilerle isteklerin halledilmesi için rüşvet mekanizmasının işletilmesi de bunlardan biridir. Bunun Osmanlı bürokratik işlerinde devasa boyutta yaygın olması sistemi çökerten açıklardandır. Sistemin bu yolsuzluğuna karşı devlete yöneltilen şikayetlerin de cevapsız kalması yozlaşmışlığın da göstergesi haline gelmiştir. Komiserler, mutasarrıflar, Defter-i Hakaniye memurları yahut çeşitli yerel idarecilerin tamamının içinde bulunduğu bu rüşvet sistemi o dönem Filistin'e yasaklı olan Musevi göçünün kaçak olarak gerçekleşmesinin engelini kaldırmış; gelen kaçak göçmenlerin mürur tezkirelerinde eski Osmanlı vatandaşı gibi gösterilmeleri, ziyaret maksadıyla verilen iznin rüşvet yoluyla ikamet süresinin uzatılması ve rüşvet karşılığında arazi edinmelerine müsaade edildiği görülmektedir. Tellioğlu'nun arşiv belgelerini incelemesi sonucu ortaya çıkan metinlerde Taberiye kaymakamı hakkında kazanın Rum Milleti Ruhani Reisi'nin kaymakamın arazilerinden vazgeçmek istemeyen çiftçilerin zorbalıkla arazilerini Yahudi Kolonizasyon Birliği ve Yahudi Ulusal Fonu'na satması için baskı kurduğu üzerine bir şikayet yer almaktadır. Yerel halk da bu konuda babalarından, dedelerinden onlara kalan yüzyıllardır yaşadıkları ve ektikleri topraklardan çıkartıldıkları hususunda devlet makamına şikayetler yazmaktaydılar. Bu şikayetlerin hepsi karşılıksız bırakılmıştır. Devlet icra yoluyla, zorbalıkla, kendisinin haberi yokken topraklarından edilen halkın çaresiz çırpınışlarına kulak tıkamış görünmektedir. Limandan giriş yapan kaçak Musevilerin kişi başına verdikleri rüşvet komiserler, memurlar, kaymakamlar arasında paylaşılmaktadır.[17] Bu başlık altında ele alınacak hususlardan en önemlisi süreci sermayeleri ve bundan devşirdikleri siyasi, politik güçle istedikleri gibi yöneten baronlardır. Nitekim belgeler incelendi-

15 Ömer Tellioğlu, a.g.e, s. 130

16 Ömer Tellioğlu, a.g.e, s. 135

17 Ömer Tellioğlu, a.g.e, s. 136

ğinde Osmanlı Devleti Rothschild'a Kırım Savaşı sırasında borçlanma yaşamıştır. Diğer bir isim olan Maurice Hirch ise devletin demiryollarının müteahhidiydi. Bu iki isim yerel idarecilere rüşvet mekanizmasına gerek kalmaksızın merkezi hükümet ile işlerini halletmekteydi. Ancak yine Baron Rothschild'ın şirketleri tarafından hem aleyhte yayın yapan medya kuruluşlarına hem de Filistin'deki nüfuzlu kişilere ve yerel memurlara yüklü miktarda maddi hediyeler gönderilmekte, bu kişilerin listeleri bizzat şirketler tarafından tutulmaktaydı. Çalışmada Rothschild'a büyük bir yer verilmesinin önemli sebeplerinden biri de kurduğu koloninin Filistin'in bir Yahudi devletine dönüşümünde çok merkezi bir rol oynamasıdır. Rişon Le-Siyon kolonisi Rusya'daki pogromlardan kaçan Yahudilerin yerleştirilmesiyle var olmuştur. Baronun bu girişimi bazı çevreler Yahudi cemaatinin geneline toplu bir pratik yarar sağlamayan bir hayırseverlikle suçlanmış ve politik siyonizme karşı Yahudileri siyonizm ideolojisiyle donatmak yerine tarımla tanıştıran bir girişim olarak yorumlanmıştır.[18] Rothschild ise bu durumu şu cümleleriyle izah etmiştir:

> "Ben sizin yardımınıza, yoksulluğunuzdan ya da çektiğiniz acılardan ötürü koşmadım, çünkü dünyanın pek çok yerinde de bir o kadar zor durumda pek çok kişi var. Bunu yapmamın sebebi size baktığımda İsrail'i diriltecek insanları görmemdir ve o ideal hepimizin yüreğindeki kutsal tutkudur... Atalarımızın vatanı, yuvamız İsrail'e dönüş."[19]

Rothschild Filistin'den arazi satın alınmada kısıtlama görmeyen isimlerden biridir. Arazi satın alımlarında ona özel olarak öne sürülen tek şart muhacir göçmen iskanının yasaklanması olmuştur. Bu da devletin kontrol mekanizmasının işlememesi sonucu önü alınamayan bir olaya dönüşmüştür. Böylelikle Rothschild satın aldığı miri arazilerde Yahudi yerleşimi başlatmış ve keyfi olarak toprak sınırlarını genişletmiş ve çevre köyleri de işgal etmiştir. Rothschild temelleri 1882'de atılan Rişon Le-Siyon kolonisini yerleşimcilere çiftlikler kurmak ve orada geniş çaplı bir yerleşim oluşturmak amacıyla inşa etmeye başlamıştır. Bu çiftlik ve yerleşim alanının inşasının diğer büyük ve önemli nedenlerinden birisi de Doğu Avrupa Yahudilerini bekleyen olasılıklar karşısında onlara bir yaşam alanı var etme girişimidir. Bu koloniler aynı zamanda beklenesi bir felaket yahut pogrom durumunda sığınak görevi görmekteydi. Burada kolonilerde tarım faaliyetlerine büyük önem gösterilmesinde Baron'un en büyük amaçlarından biri Yahudilere yöneltilen "para sülüğü" yaftasını boşa çıkarma isteğidir. Buradaki Yahudi yerleşimcilere çiftlikler oluşturularak bu koloninin bir taşra sadakası halini almasının önüne geçilerek çiftçinin kendini döndürebilecek hale gelmesi amaçlanmıştır. [20] Bu koloni diğerlerinden farklı olarak büyük bir komplekstir. Sosyal ve kültürel açıdan gelişmiş bir koloni olmakla birlikte okulu ve buna artı olarak bir de dini okulu bulunmaktadır. Kolonide bir orkestra, kütüphane, genel bir salon, büyük bir şarap mahzeni yer almaktadır. Burası Baron'un çevrede yürüttüğü faaliyetlerin idare merkezi konumundadır. Aynı zamanda yatırımlarının büyüklüğü nedeniyle de koloniler arasında öne çıkmış ve önemli bir konuma gelmiştir. [21]

18 Noah Lucas, The Modern History of Israel, 1975, s. 25

19 Simon Schama, İki Rothschild-İsrail Devletinin Kuruluşu, Alfa Yayınları, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 2016, s. 21

20 Simon Schama, İki Rothschild-İsrail Devletinin Kuruluşu, Alfa Yayınları, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 2016, s 139

21 Ömer Tellioğlu, a.g.e, s. 167

İşgale Direnen Müşterek Mekanı: Tüneller

Gazze

Gazze, Filistin topraklarının Akdeniz'e kıyısı olan güneybatı cephesinde bulunan İsrail ve Mısır arasında sıkışıp kalmış 360 kilometrekarelik bir bölgenin adıdır. Nüfusu iki milyon küsür olarak kayıtlara geçmiştir. [22] 7 Ekim Direnişi sonrasındaki verilere göre Filistin Merkezi İstatistik Bürosu, 7 Ekim 2023'ten bu yana Gazze nüfusunun, yaklaşık 160.000 azalarak 2,1 milyona düştüğünü söylemektedir. [23] Gazze kilometrekare başına düşen insan oranına bakıldığında dünyanın en yoğun nüfuslu bölgelerinden biri olarak tanımlanmaktadır. 1947 yılında BM Genel Kurulu'nun 181 sayılı Taksim planı neticesinde ikiye bölünmesi ve iki devletli çözüm anlayışı çözümü değil beraberinde daha on yıllar boyu devam edecek kaos, çatışma, savaş ve hak ihlallerini peşinde getirecektir. Nakba, Arap-İsrail Savaşları gibi büyük çapta mülksüzleştirme ve işgal ile sonuçlanan olaylar ardından İsrail bir ulus devlet olmuş, Filistin ise varlığını ve mevcudiyetini kanıtlamak için mücadele etmek zorunda kalan bir halka dönüşmüştür. İşgalci tarafından özneliği yitirip nesneleştirilen Filistin halkı; yerlerinden edilme, mülksüzleştirilme, mülteci statüsüne düşme, vatansız kalma gibi pek çok problemle baş başa kalmıştır. 1967 Savaşı sonrası çizilen haritada İsrail 1949 yılında BM kararıyla ateşkes anlaşması sonrası çizilen sınırlara yönelik ihlal yapmış ve başka topraklarla birlikte Mısır'ın işgali altında bulunan Gazze Şeridi'ni de işgal etmiştir. İsrail'in emperyal siyasetini devam ettirmesi, apartheid uygulamalarını baskıyı arttırarak uygulaması ve uluslararası kamuoyunun arabuluculuk girişimlerine rağmen hiçbir sonuç alınamaması ardından I. ve II. İntifada olarak adlandırılan büyük çaplı halk direnişleri meydana gelmiştir. 38 yıllık işgali boyunca bölge İsrail tarafından ciddi bir işgal politikasına sahne olmuştur. İsrail, asker ve silah gücüyle gerek tampon bölgeler kullanarak gerek kara parçasını dış dünyaya kapatarak işgalini gerçekleştirmiş ve bu bölgeyi kalan yerlerden ayırmak için tüm kara sınırı boyunca duvar inşası yaparak bir güvenlik bariyeri (sensörler-tel çitler-tampon bölgeler) kurmuştur. Böylelikle bu bölge dünyanın en büyük açık hava hapishanesine dönüştürülmüştür. Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) tarafından bu çevirme ve duvar uluslararası hukuka aykırı görülmüştür.[24] İsrail tarafından güvenlik gerekçeleri kisvesi altında emperyal ve kapitalist emellerle yapılan bu duvar-çitlemeler sadece Gazze ile sınırlı değildir. İsrail güvenlik politikaları ile hayata geçirilen bu güvenlik duvarları Şaron dönemi projesi olduğu için "Şaron Planı" olarak da adlandırılabilir. Bu plan uzun bir güvenlik hattı istemiyle beraber üç aşamada gerçekleşmiştir. Duvar ilk aşama olarak 70 km uzunluğunda olarak Jenin, Nablus, Ramallah, Beytüllahim, ve El-Halil şehirlerini kapsamakta, Kudüs'ü tamamen çevirmektedir. Bu bölgeler İsrail tarafından kontrol edilmektedir ancak iç işleri tarafından Filistin'e bırakılmıştır. Doğu Duvarı olarak adlandırılan diğer duvar ise Ürdün vadisi yanından Ain Beida'den, Tobas Eriha ve Ölü Deniz'e kadar 232 km boyunca uzanmaktadır.[25] Gazze için bu duvarla çevirme projesi ise 2021 yılında tamamlanmıştır. Duvarların uzunluğu 65 km, uzunluğu

22 Jean Pierre Filiu, Gazze Tarihi, Çev: Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, Mart, 2016, s. 19

23 https://tr.euronews.com/2025/01/02/filistin-merkezi-istatistik-burosu-gazze-nufusu-savasin-baslangicindan-bu-yana-yuzde-6-aza Erişim Tarihi: 02.01.2025

24 Zuhal Çalık Topuz, Tek Taraflı Çekilmenin Ardından Gazze, International Journal of Social Inquiry Volume 15, Issue 1, Haziran 2022, sf.209–222

25 Abdullatif Yadak, İsrail Güvenlik Politikası ve Güvenlik Duvarının Filistin Halkına Etkileri, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C:3 S:9, Kış, 2014, sf 171

ise 6 metredir. [26] Bu duvarla örme faaliyetine çitleme deme imkanı sağlayan en önemli gösterge bu çitlemelerle insanların su ve tarım alanlarına ulaşım imkanının kesilmesi ve bu hakların emperyal İsrail devletine geçmesidir. Bunun dışında devlet eliyle yapılan bu çitleme faaliyeti insanların yaşam haklarını da ellerinden alarak evlerinin yıkılması gibi sonuçlar doğurarak insanların yerlerinden edilmesiyle de sonuçlanmıştır. Üç aşama şeklinde gerçekleşen bu duvar örme işinin ilk adımında dahi yaklaşık 280 Filistinlinin evi yıkılmış, 83.000 ağaç sökülmüş ve 35.000 metrelik sulama ağı da zarar görmüştür. Çevirdikleri alanlarda işgal politikasını da devam ettirmişlerdir. Nitekim İsrail 7 Ekim Direnişi sonrasında da odak nokta Gazze'deyken Doğu Kudüs ve Batı Şeria'da 511 Filistinli öldürülmüş, askeri gerekçe gösterilmeksizin Filistinlilere ait binalar yıkılmış ve 2.249 kişiyi yerinden etmiştir. [27] İsrail duvar örme pratiğini çok stratejik bir şekilde gerçekleştirmiş ve bu çitlemenin her türlü işgal siyasetini beslemesi için elinden geleni yapmıştır. Duvar inşası sırasında 42.000 nüfuslu, Batı Şeria'nın su kaynaklarının yarısının bulunduğu ve bölgenin meyve-sebze ihtiyacının da yarısına yakın bir oranını karşılayan Kalkilya'nın üç tarafı duvarlarla çevrilmiş ve 1/3'i işgal edilmiştir. Kasabaya bağlı 9 köy 18.000 sakiniyle duvarın ardında bırakılmıştır. [28] İsrail'in hapishaneye çevirdiği yerleşim sayısı bu örnek üzerinden ele alındığında da Gazze ile sınırlı değildir. Gazze'de HAMAS sonrası oluşan mevcut otonomlaşma İsrail'in en çok korktuğu ve kendisi için tehdit görerek yok etmek istediği şey olmuştur.

II. İntifada sonrası 2003 yılında Ariel Şeron hiçbir anlaşmayı temel almadan tek taraflı Gazze'den çekilme planını açıklamış, 2005 yılında bu çekilmeyi tamamen gerçekleştirmiştir. [29] Ariel Şaron bu planda İsrail'in, tüm İsrail yerleşimleri de dahil olmak üzere Gazze Şeridi'nden çekileceğini ve şeridin alanı dışında yeniden konuşlanacağını, bu çekilme sonrasında Gazze'nin işgal edilmiş toprak iddiasının temelinin kalmayacağını söylemiştir. Planda güvenlik başlığı altında ise Gazze üzerinde kurduğu denetleme, baskı ve saldırı haklarını koruyacağını açıklamıştır. Silahsızlandırılma istemini ve tehditlere karşı meşru müdafaa hakkını saklı tuttuğunu belirterek kıyı şeridinde de askeri faaliyetlerini devam edeceğini açıklamıştır. [30] Bu ileride yaşanacak gelişmelerin seyri açısından önemli bir husustur. Nitekim ileride yapacağı her operasyon ve katliam için İsrail bu anlaşma maddelerindeki zemini öne sürecektir. 38 yıllık işgal sözde bu geri çekilmeyle bitirilmiş gösterilmektedir. 2006 seçimleri sonrasında Filistin halkı batılı standartlara göre yanlış bir karar vererek seçimlere katılan HAMAS'ı başa getirdiğinde Gazze'nin ve halkın terörize edilmesinin önü açılmış olmuştur. Daha sonrasında bu durum nedeniyle İsrail tarafından ağır bir şekilde cezalandırılan Gazze öncelikle kendisine yönelik fonların İsrail tarafından kesilmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu olay sonrasında Gazze'ye yönelik baskılar ve kuşatma artmış, Gazze'ye giden su dahi kesilmiştir. El-Fetih'in Hamas karşısında tavır takınarak yönetimi yıkma amaçlı Gazze'de silahlı çatışma başlatması ve Dahlan liderliğindeki bu güvenlik güçlerinin grubun mağlup olarak ayrılması HAMAS'ın otoritesini arttıran bir gelişme olmuştur. Bu olaylar sonrasında sivil katliamın ve soykırımın önü de açılmış oldu. Hamas'ın terörize edilmesi Hamas üyelerini bağlantılı olduğu herkesin terörize edilmesiyle birlikte tüm Gazze halkının

26 https://www.mepanews.com/israil-gazze-seridini-cevreledigi-duvari-tamamladi-49155h.htm Erişim Tarihi: 05.01.2025

27 https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Y%C4%B1l%C4%B1k%20Rapor%202023%20-%20D%C3%BCnyada%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1n%C4%B1n%20Durumu.pdf Erişim Tarihi: 05.01.2025

28 Abdüllatif Yadak, a.g.e., sf 171

29 Zuhal Çalık Topuz, Tek Taraflı Çekilmenin Ardından Gazze, International Journal of Social Inquiry 15 (1), 2022 sf. 210

30 Başbakan Ariel Şaron'un Geri Çekilme Planı, https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-194935/ Erişim Tarihi: 07.01.2025

da hedef haline gelmesiyle sonuçlandı. İsrail'in başlattığı ve Batı tarafından desteklenen bu soykırım başlangıcının durdurulması için Hamas'ın 3 ayrı teklifin kabul edilmesi ileri sürülmüştür. Bunlar; İsrail'in varolma hakkını tanımak, şiddetten vazgeçmek ve özellikle Ortadoğu dörtlüsü isimli grup tarafından ortaya koyulan Yol Haritası'nı[31] kabul etmektir. Chomsky, ABD hükümetini ve onunla birlikte davranan herkesi kapsayan teknik terim olarak tanımladığı uluslararası toplumun bu davranışını iki yüzlülük olarak adlandırmaktadır. [32] Nitekim bu anlaşma İsrail devleti tarafından da yerine getirilmediği halde Gazze halkı bunun üzerinden terörize edilmekte ve İsrail'in isteklerine ve varlığına boyun eğmek zorunda olan etkisiz eleman olarak görülmektedir. Burada temel amacın Gazze'nin her türlü direniş imkanından arındırılması gerekliliği olduğu çok açıktır. HAMAS tarafından reddedilen şartlar sonrası Orta Doğu Dörtlüsü, Filistin'e yönelik ekonomik ambargo uygulamaya başlamış, çeşitli yaptırım ve sınırlamalara gitmiştir. Bu izolasyon politikasında Ocak 2008'de tüm baskısını son hadde kadar taşımış ve kendisinin üretmesine izin vermediği ve kendisi tarafından belirli miktarda ve saatlerde verilen elektrik Gazze Şeridi'ne elektrik sağlayan santrale yakıt verilmesinin durdurulmasıyla tamamen kesildi ve Gazze dünyanın en karanlık bölgelerinden birine dönüştü. Bu santralin işlevinin durdurulması sonucunda hastaneler elektriksiz kalmış ve hizmet verememiş, hastanelerde birçok tedavi altındaki hasta hayatını kaybetmiştir.[33] İsrail Gazze'de bu ve buna benzer birçok soykırım politikası uygulamıştır.

Tüneller

Tünel sistemleri yüzyıllardan beri savaşlarda, mücadelelerde ve direnişlerde kullanılagelmiş bir yöntemdir. Modern devlet ve sanayileşme sonrası dahi hala kullanılan bir strateji olması tünelleri incelenmeye değer kılmaktadır. Günümüzde güç erkini elinde bulunduran tarafa yönelik bir direniş olarak ortaya çıkan tüneller gerilla savaşı yürüten direniş grupları açısından asimetrik olarak bir avantaj ortamı oluşturmaktadır. Tüneller sayesinde silah, personel, mühimmat ve teknolojik olarak daha iyi durumda olan tarafa karşı tünellerde mevzilenmek; sürpriz saldırılar, karşı tarafa daha fazla zaiyat verdirmek, çatışma alanını genişletmek, düşmanı gafil ağlamak gibi alternatif direniş yöntemleri üretmektedir. Tüneller yakın tarihte de Vietnam'da, Kore Savaşı'nda, Afganistan'da ve Suriye'de tercih edilen bir mücadele stratejisi olmuştur. Gazze Tünelleri de 7/24 heronlarla izlenen Gazze'de direnişin bizzat imkanı ve taşıyıcısı olma görevi üstlenmektedir. Bu direniş biçimini yalnızca silahla yapılan bir mücadele olarak okumak Gazze özelinde hatalıdır. Nitekim abluka ve kısıtlama altında bulunan Gazze'de bu tüneller aracılığıyla kısıtlanan yahut yasaklanan birçok ürünün Gazze'ye girdiğini görmekteyiz. Tünellerin var oluşunu tam olarak saptamak mümkün görünmese de 1980'lerde Refah ve Mısır arasında kaçak olarak ürün geçişleri için kullanılmıştır. Tünellerden yaşama dair ne varsa geçirilmiştir; sigara, akaryakıt, çiftlik hayvanları, taşıt, silah vs. ihtiyaca ve kısıtlamaya yönelik ihlal sayılabilecek pek çok ürün bunlar arasında sayılabilir. HAMAS sonrası dönemde ise tünel sayıları hızla artmış ve gelişmiştir. İsrail sınırına sızan tünellerin genelde baskın amacıyla kullanılmasından ötürü daha basit ve birkaç kez kullanımlık olduğu ifade edilirken Gazze'de bulunan tünellerin ise oldukça sağlam, tahkimatlı, gelişmiş ve içinde yaşamaya elverişli olduğu belirtilmektedir. İsrail'e bir

31 George Bush tarafından ortaya sunulan barış planıdır.

32 Noam Chomsky, İlian Pappe, Yaşamla Ölüm Arasında Gazze, sf. 22

33 https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-226-subat-2008/2408/filistin-sadece-duvar-yikilmadi/4959 Tarihi: 06.01.2025

travma olarak kalan ve tünel direnişinin ilk ve kıymetli olaylarından olan 2007 yılında Gilad Şalit isimli bir İsrail askerinin bu tüneller vasıtasıyla kaçırılması ve rehine değişimi anlaşmasına kadar beş yıl boyunca gözaltında tutulması İsrail'in yıkılmaz ve delinemez güvenlik hülyasına vurulan ilk büyük darbedir. [34]

İsrail tarafından tüneller daima ilk olarak yok edilmesi gereken hedef olarak görülmüş, şehrin altında inşa edilmiş olması nedeniyle de tüm bir şehri bu amaç uğruna yerle bir etmekten geri durmamıştır. Mısır'da Mursi döneminde Refah'tan uzanan tünellerle geçişler çok daha rahatken darbe sonrasında kısıtlamalar artmış hatta tünellere su basmak, tampon bölgeler oluşturmak gibi uygulamalara başvurmuştur. 7 Ekim Direnişi sonrasında yapılan bir haberde 6 Şubat'ta yeni bir tampon bölge kazısının başladığına yer verilmiştir. [35] İsrail 7 Ekim 2023'te başlayan Aksa Tufanı direnişine kadar Gazze'ye yönelik küçük çaplı olanlarla birlikte dört büyük operasyon yürütmüştür. Bunlar Dökme Kurşun Operasyonu (2008), Savunma Sütunu Operasyonu (2012), Koruyucu Hat Operasyonu (2014) ve Duvarların Muhafızı Operasyonu'dur. (2021) Operasyonların hepsinde sivil katliamları da yaşanmış saniyeler içinde havadan müdahaleyle yüzlerce insan katledilmiştir. Ana tehdit unsuru olarak gösterilen HAMAS üzerinden tünellerin varlığı da gerekçe gösterilerek siviller ve sivil mekanlar bombalanmıştır. İsrail için HAMAS iltisaklı olmak da terörize edilmek için yeterlidir. Bununla bağlantılı olarak da tüm bir Gazze halkı da bir yönüyle terörize edilmiştir. Tüneller İsrail'in en hassas olduğu konulardan biridir. Nitekim Netenyahu 2014 yılında Gazze'ye yönelik yürüttüğü Koruyucu Hat Operasyonu'nda ABD ve BM arabuluculuğuyla 72 saatlik ateşkes anlaşması yapmıştır ancak İsrail ateşkes kuralına yalnızca 90 dakikasına uymuş ve sadece tünellere yönelik operasyonun devam edeceğini söylemiştir. Tünellerin tam olarak koordinatları hiçbir zaman bilinemediği için bu tüm Gazze'nin ateş altında olduğu anlamına da gelmektedir. Netenyahu bu operasyon başladıktan birkaç gün sonra yaptığı açıklamada savaşın asıl hedefinin tünelleri yok etmek olduğunu da söylemiştir. [36] İşgal, yerinden etme ve ambargo siyaseti karşısında en kuvvetli direniş biçimlerinden biri olan Gazze Tünelleri, hayatta kalmanın ve baş kaldırmanın daima bir yolu olduğunu da bizlere salık vermektedir. Bir direniş mekanı olmasının yanında; tüneller, sisteme çomak sokarak yeniden var olma ve yaşama imkanını göstermesiyle birlikte bir müşterektir.

Gazze Direnişinin Görünmez Uzamı: Tüneller

Mekanlar, var olma biçimlerinin gereği yer ve konum bildirmektedirler. İnsanın kendisini, belleğini ve gündelik hayatını inşa edebilmesi için mekanlara ihtiyacı vardır. Mekanlar aracılığıyla hatırlarız; nitekim mekan, hatırlamanın çerçevesini sunmaktadır. [37] İnsanın kendini ve yaşamını var edebilmesi için de belli bir uzam, zaman ve dil gereklidir. İsrail'in yerinden etme ve işgal politikaları, insanların gündelik hayatlarını, hafızalarını ve benliklerini baltalamaktadır. İnsanlar mekanı yeniden şekillendirerek ve dönüştürerek bir direniş biçimi yaratmakta, üzerlerinde kurulan baskıya karşı kendilerini yeniden var etme biçimleri bulmaktadırlar. Lefebvre, gündelik hayatın durdurulmasına yönelik

34 Tarık Ak, İsrail-Filistin Çatışmasında Gazze Tünellerine Bakış, Turkish Stıdies – Economy, 19(3), sf. 729

35 https://tr.euronews.com/2024/02/16/misir-gazze-sinirinda-duvarla-cevrili-yeni-tampon-bolge-insa-ediyor Erişim Tarihi: 01.01.2025

36 Mehmet Akif Ersoy, Tünel, Kapı Yayınları, 2017, s. 107

37 Maurice Halbwachs, Kolektif Hafıza, Metis Yayınları, 2011, s. 173

yapılan her politikayı ve baskıyı, devrimin başlatıcısı olarak görmektedir. "Gündelik hayat ortada bir yerde bulunur ve denge yeridir. Aynı zamanda tehdit edici dengesizliklerin ortaya çıktığı yerdir ve toplumsal devrim, insanlar gündelik hayatlarını sürdüremez hale geldiklerinde başlar." [38]Gündelik hayatı durduran İsrail'e karşı Gazze halkı, Gazze'de toplumsal devrimi, direnişi ve direniş mekanlarını yaratmaktadır.

İsrail'in tüm çitleme ve gözetleme politikalarına karşı yeni bir yaşam ve direniş biçimi üreten tünellere bir müşterek mekânı olarak bakma imkânı gündelik hayatın baskı altında tutulmaya çalışılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kontrol edilmeye ve gasp edilmeye çalışılan uzam; temellük edilemeyen yeni bir uzamı meydana çıkarmıştır: Tüneller. Böylece Gazze Tünelleri, direnişin bir meyvesi olarak İsrail'in gözetleyemediği ve işgal edemediği paralel boyutta yer altındaki Gazze'dir. Gazze Tünelleri, kontrol edilemeyen ve sahip olunamayan bir müşterek mekânıdır.

Müşterekler; Türkçe literatür için çok yeni bir kavramdır. Yaşanan dönemle bağlantılı olarak neoliberal politikalar bağlamında bu kavramdan söz edilmese de, yaşamın içinde oldukça hissedilmektedir. Sözcük İngilizce "commons" sözcüğünden Türkçe'ye ortak olma, paydaşlık etme anlamlarına gelen "iştirak" köküyle bağlantılı olarak müşterek olarak çevrilmiştir. Literatürdeki kullanıma bakıldığında; müşterek dendiğinde üç ayrı anlam kümesi üzerinden sözcüğü anlamlandırma imkanı doğmaktadır. Birincisi ortaklık kurma ve ortaklık etme anlamından yola çıkılan anlamdır. Bu bağlamda müşterek dendiğinde; birlikte kullanılan yerlerden, ortak mülkiyetteki alanlardan yahut asimetrik olarak üzerinde kimsenin mülkiyet kuramadığı şeylerden bahsedilmektedir. Müşterekler, hava, su, orman, toprak, tohum gibi doğada hazır bulduğumuz varlıkları; bir grupta yol, sokak, meydan, park, sahil gibi kentsel mekanları; bir grupta da dil, bilim, sanat, internet, gelenek gibi sosyal ve kültürel değerlerden meydana gelmektedir. Bu anlamda hem somut hem soyut anlam kümelerine atıfta bulunulmaktadır. Müşterek bazen somut ve maddi bir varlık bazen erişilebilen bir imkân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu varlıklara müşterek denilebilmesini sağlayan en kuvvetli gösterge ise piyasa kurallarının dışında kalmaları, parasal değerlerinin, fiyatlarının bulunmamasıdır. [39] Bu anlamda müşterekler kapitalist sistemin meta haline getiremediği yeni bağlamlar oluşturma imkanı vermektedirler. Gücünü ve ekonomisini büyütmek, baskı arttırmak, topluluğun birlikteliğini çözmek ve her şeyi ranta dönüştürmek isteyen her iktidar, müşterek alanlardan nefret edecektir. Gazze Tünelleri'ne bir müşterek olarak bakma fikri de bu çerçevede ortaya çıkmıştır. Gazze kentsel müşterek bağlamında yeryüzüne bakıldığında en sıkıştırılmış uzamlardan birisidir. Bir ormanı yoktur, denizden yararlanma hakkı İsrail tarafından sınırlandırılmıştır, su kaynaklarına erişimi İsrail tarafından sağlanmaktadır, üretim imkanı kısıtlıdır ve nüfusa oranla mekan kısıtı olduğu için yüksek binalar arasında yaşanmaktadır. Tam bu noktada yer altında yeni bir yaşam alanı olarak tüneller var olmuştur. Birçok imkandan alıkonulan Gazze halkı bizlerin bedel ödemeden sahip olduğu pek çok müştereğe erişebilmek için direnişle yeni bir mekan inşası yapmıştır. "Gazze Metrosu" olarak adlandırılan bu yer altı şehri bir yaşam alanı sunmakla birlikte komuta merkezi, depolar, roket rampaları gibi direnerek var olma imkanını da var etmektedir. İsrail bu müşterek alanını havadan izleyememekte, konuşmalarını dinleyememekte ve HAMAS tarafından yerli hat kullanımı tercih edilmesi nedeniyle cep telefonlarını tespit edeme-

38 H. Lefebvre, Modern Dünyada Gündelik Hayat, Metis Yayınları, 1998, s. 38

39 https://musterekler.sehak.org/2018/12/10/musterekler-nedir-dogal-kentsel-sosyal-musterekler-ve-kentsel-toplumsal-hareketlere-etkileri-uzerine-bulent-duru/ Erişim Tarihi: 10.11.2024

mektedir. [40] İşgalcilere karşı kullanılan bu stratejiler birlikte olma ve var olma hakkı için direnme potansiyelini ortaya çıkarmaktadır.

Yaşamın ve direnişin yeniden inşası, tünellerin varlığıyla sağlanmaktadır. Böylece işgalcinin ulaşamadığı, temellük edemediği ve gözlemleyemediği o uzam; yeniden başlamanın ve hayatta kalmanın sembolü haline gelmiştir. Mekanların hayatla bu görünmez sıkı bağı bu bağlamda direnişin bir sembolü haline de gelmiş olur. Gazze'de hayatın durduğu yerde hayatın yeniden üretildiği bir mekan olan tünellerde, savaş zamanı siyasi direniş ön plana çıkarken diğer dönemlerde ise ekonomik direniş ortaya çıkmaktadır. Bir müşterek mekanı olarak okunabilen tüneller, bir hayatta kalma refleksi gösterirken aynı zamanda paylaşımın ve bir arada daha iyi bir hayatın inşa edilebilirliğin de umudunu taşımaktadır. Kapitalizmin ve kolonyalizmin çitleyemediği ve kontrol edemediği bu mekan, sadece var oluşuyla bile insanlığın direnme ve yaşama tutunma kapasitesinin gücünü ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Filistin, yaşanan gelişmeler ışığında süregelen bir çatışma ve direniş bölgesi olma özelliğini korumaktadır. Bu çalışmada, emperyal bir devletin işgalinin ilk aşaması sayılabilecek koloniler; kuruluş aşamaları, motivasyonları ve ekonomik ve siyasi arka planı üzerinden ele alınmıştır. Bu koloniler kuruluş amacı bakımından kapitalist araçlarla emperyalizm ve kolonyalizme hizmet eder bir yönergede hayata geçirilmiştir. Sermaye büyütmek haricinde tamamen kolonyal motivasyon taşıyan bu faaliyet, ileride kurulacak işgalci İsrail devletinin temelini atmıştır. Literatür incelendiğinde bu konu üzerine yapılan çalışmalarda Osmanlı İmparatorluğu'na odaklanılmaması nedeniyle, kolonilerin daha karanlık bir konumda kaldığı gözlemlenmiştir. Çalışma tarihsel olarak koloniler ile birlikte devletleşme öncesi yerleşimlerin asıl kaynağına ışık tutmayı amaçlamıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; bir müşterek mekanı olarak İsrail bakısı ve ambargosu karşısında bir direniş olarak var olan Gazze Tünelleri'ne yer verilmiştir. Bir direniş simgesi olarak yer altında inşa edilen bu tüneller, Gazze direnişinin kolonyal güçlere yönelik sürdürdüğü başkaldırının önemli sembollerindendir. Günümüzde de İsrail bu tüneller nedeniyle Gazze'yi 7/24 izlediği halde tam anlamıyla bölgede hakimiyet kurmakta zorlanmakta ve kara harekâtında başarısız olmaktadır. Çalışma bu anlamda tünellere müşterek kavramı üzerinden yeni bir bakış açısı sunmakta ve emperyalizmin kontrol ve işgal alanı dışında kalan bu kentsel müştereği bu kavramsal çerçeve etrafında yeniden okumaktadır. Bu makalede bir fikir olarak sunulan bu argümanın gelecek çalışmalarda geliştirilmesi umut edilmektedir. Nitekim savaş dönemlerinde yeni bir yaşamın umudu olan tüneller; ortaklaşmanın, paylaşmanın ve yeniden başlamanın bir örneğini de bizlere sunmaktadır.

40 Veysel Babahanoğlu, İsrail'in Yerleşimci Politikası ve Filistin'e Yansımaları: Gazze Saldırıları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 20(1), 2024, sf. 189

Kaynakça

Ak, T., İsrail-Filistin Çatışmasında Gazze Tünellerine Bakış, Turkish Stıdies – Economy, 19(3)

Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C:1, Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları, No: 252, Ankara 1993

Babahanoğlu, V., İsrail'in Yerleşimci Politikası ve Filistin'e Yansımaları: Gazze Saldırıları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 20(1), 2014

Chomsky, N., Pappe, İ., Yaşamla Ölüm Arasında Gazze, BGST Yayınları, İstanbul, 2011

Çalık Topuz, Z., Tek Taraflı Çekilmenin Ardından Gazze, International Journal of Social Inquiry 15 (1), 2022

Davis, R. A., Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları-Filistin Köy Tarihleri, Çev: Hayrullah Doğan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016

Ersoy, M.A., Tünel, Kapı Yayınları, Ocak, 2017

Filiu, J. P., Gazze Tarihi, Çev: Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016

Halbwachs, M., Kolektif Bellek, Çev: Zuhal Karagöz, Pinhan Yayıncılık, 2018

Karaman, L., İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, 1996, İstanbul

Kasalak, K., İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2016/3, Sayı:25

Lucas, N., The Modern History of Israel, 1975, London

Marx, K., Kapital, Çev: Nail Satlıgan, Erkin Özalp, Mehmet Selik, Yordam Yayınları, 2021

Schama, S., İki Rothschild-İsrail Devletinin Kuruluşu, Alfa Yayınları, Çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 2016

Tellioğlu, Ö., Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015

Yadak, A., İsrail Güvenlik Politikası ve Güvenlik Duvarının Filistin Halkına Etkileri, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C:3 S:9, Kış, 2014

Yiğit, A.A., Filistin Meselesinin Kronikleşmesi 1918-1948, TDA, C: 123 S: 243

İnternet Siteleri:

https://musterekler.sehak.org/2018/12/10/musterekler-nedir-dogal-kentsel-sosyal-musterekler-ve-kentsel-toplumsal-hareketlere-etkileri-uzerine-bulent-duru/ Erişim Tarihi: 10.11.2024

https://tr.euronews.com/2024/02/16/misir-gazze-sinirinda-duvarla-cevrili-yeni-tampon-bolge-insa-ediyor Erişim Tarihi: 01.01.2025

https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-226-subat-2008/2408/filistin-sadece-duvar-yikilmadi/4959 Tarihi: 06.01.2025

https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-194935/ Erişim Tarihi: 07.01.2025

https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Y%C4%B1l%C4%B1k%20Rapor%202023%20-%20D%C3%BCnyada%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1n%C4%B1n%20Durumu.pdf Erişim Tarihi: 05.01.2025

https://www.mepanews.com/israil-gazze-seridini-cevreledigi-duvari-tamamladi-49155h.htm Erişim Tarihi: 05.01.2025

ttps://tr.euronews.com/2025/01/02/filistin-merkezi-istatistik-burosu-gazze-nufusu-savasin-baslangicindan-bu-yana-yuzde-6-aza Erişim Tarihi: 02.01.2025

https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-fifth-aliyah-1929-1939 Erişim Tarihi: 02.01.2025

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/780292 Erişim Tarihi: 19.12.2024

ULUSLARARARASI İLİŞKİLER

İran'daki Reform Hareketlerinin Dönüşümü: Ali Şeriati Örneği

Muhammed Sadi Korkutata

Öz: Ali Şeriati, 20. yüzyılın önemli İslam düşünürlerinden biri olarak, İslam'ı yeniden yorumlama ve çağdaş dünyaya uygulama çabalarıyla tanınmaktadır. Bu bildiride, Şeriati'nin düşüncelerinin İran reformu üzerindeki etkisi incelenecektir. Ali Şeriati'nin zihin dünyasındaki Reform fikrinin Marksist temele dayandığına dönük yaygın ancak kısıtlı düşünce karşısında; Şeriati'nin dini özü yakalamayı amaçlayan ve Batı hegemonyasına karşı çıkmayı öngören Reform düşüncesinin daha geniş kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekli görülmüştür. Doğu'yu ve Batı'yı analiz ederek oluşmuş ve kapsamlı bir alanı içermiş olsa da; dar bir bakış açısıyla incelendiğinde Şeriati'nin düşünceleri, geleneksel İslam hukukçuları tarafından eleştirilmiş ve bazı çevrelerce dini değerlere karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Söz konusu dar bakış açısı, yaşadığı dönemde Şeriati'nin yeterince anlaşılamamasına sebep olmuştur. Ancak onun etkisi, özellikle İran Devrimi sonrası dönemde ve İslam dünyasında genel olarak, İslam'ın sosyal adalet ve özgürlük arayışının önemini vurgulayan bir yol açıcı olarak kabul edilmiştir. Ali Şeriati'nin düşünceleri, İran reformu konusunda derinlemesine düşünmemizi sağlayacak ve İslam'ın çağdaş dünyada nasıl anlamlandırılması gerektiği konusunda yeni bakış açısı sunacaktır. Onun mirası, dini ve toplumsal adalet arayışının nasıl birleştirilebileceği konusunda önemli bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Bu bildiride Ali Şeriati'nin; İran'ın ve Doğu toplumlarının içinde bulunduğu geri kalmışlığa dair tespitlerinin ve Reform gerekliliğine dair neden-sonuç ilişkisine dayanan analizlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmada Ali Şeriati'nin kitapları, konferansları ve yazıları ağırlıkta olmak üzere literatür taraması yapılmıştır. Ali Şeriati'nin İran'daki Reform hareketlerindeki etkisinin yer aldığı ilk bölümün ardından; Şeriati'nin zihnindeki reform ve yenileşme fikrinin nasıl adım adım filizlendiğini ve bir temele oturduğunu anlaşılır bir şekilde ortaya koymak adına sıralı bir şekilde "Gelenek Karşıtlığı", "Batılılaşma" ve "Öze Dönüş" konu başlıkları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şeriati, Reform, İran, Öze Dönüş, Batılılaşma, Şia

Giriş

20. yüzyılın en büyük düşünürlerinden olan Ali Şeriati; ciddi bilgi birikimi, etkili hitabeti, yerinde analizleri ve tutarlı çözüm önerileriyle özelde İran'da, genelde İslam Dünyası'nda önemli bir iz bırakmıştır. Yaşadığı coğrafyanın dinine, kültürüne, siyasetine hâkim olan Şeriati; yurtdışında aldığı eğitim ve katıldığı toplantılar vesilesiyle Doğu ile Batı arasında karşılaştırmalı analizler yapabilecek yetkinlikte bir isimdir. Özellikle İran'daki reform hareketlerinin dönüşümünde büyük bir etkisi olmuş, aydınları fikri manada etkilemiş, bunun yanında verdiği konferanslarda yerel halka da seslenmiştir. Şeriati'nin "reform" konusundaki düşüncelerine odaklanan bu yazıda önce Şeriati'nin İran'daki reform hareketlerine etkisi incelenecektir. İkinci bölümde "Gelenek Karşıtlığı" başlığı altında toplumun geneline yayılmış dini, siyasi, örfi konulara yöneltilen eleştirilere yer verilecektir. Daha sonraki bölümde "Batılılaşma" adı altında Şeriati'nin düşüncesinde önemli bir tenkit noktası olan Batı hegemonyası ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. İletişim: muhammedsk19@gmail.com

toplumun bu hegemonyaya verdiği tepkiler yer alacaktır. Son kısımda ise Ali Şeriati'nin yazı boyunca eleştirdiği hususların ardından çözüm yolu olarak öne sürdüğü "Öze Dönüş" düşüncesi anlatılacaktır.

İran'daki Reform Hareketlerinde Ali Şeriati Etkisi

20. yüzyılın önemli isimlerinden olan Ali Şeriati; yalnızca İran'da değil, diğer Müslüman ülkelerde de etkili olmuş bir isimdir. Geleneksellikten uzak ve geleneğin durağan yapısının karşısında konumlanmış bir isim olan Şeriati'nin görüşleri özellikle lise ve üniversite öğrencileri arasında geniş bir taraftar bulmuştur (Garthwaite, 2011, s. 232).

Şeriati'nin İran'daki reform hareketlerindeki rolü denildiğinde akıllara Marksist gruplar üzerindeki etkisi gelmektedir. Dolayısıyla ilk olarak Şeriati'nin Marksizm'e bakışına değinmek yararlı olacaktır. Şeriati'nin ideolojisinde sert bir kapitalizm eleştirisi bulunaktadır. Marksizm'e daha ılımlı yaklaşan Şeriati, Habil ile Kabil kıssası üzerinden özel mülkiyeti açıklamıştır. Kabilci topluma geçişle birlikte özel mülkiyetin toplumu ikiye bölmesiyle sınıflı yapılar oluşmaya başlamıştır. Burada tartışılan temel konulardan biri Kabil'i kötü yapanın özel mülkiyet ve sınıflı toplum olduğudur. Şeriati, Marksizm'in temel kavramlarını açıklarken; temel, altyapı ve üstyapı kavramlarını kullanmıştır. Şeriati, Marx gibi altyapının üstyapıyı belirlediğini kabul eder. Köleci toplumda, bir üretim aracı ve bir meta olarak köle ile efendi arasındaki üretim ilişkisi, altyapıdır. Bu altyapı, üstyapı kurumları olarak kendi hukuk, ahlak, devlet vb. sistemlerini yaratır. Şeriati Marksist düşünce ile Weberyen düşünce arasındaki karşıtlıkları ortaya koymaya çalışmaktadır. Şeriati, Marksist ve Weberyen teorilerin kısmen doğru olduğunu belirterek dini ve ideolojik üstyapı ile ekonomik temellerin, iç içe olduğunu vurgulamaktadır (Çelī k, 2023, s. 7). Marksizm ile ilgili görüşlerinin yanında Şeriati'yi "Marksist" olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Yaşadığı devirdeki iki kutuplu dünya yapısının ve Kapitalizme dair ciddi eleştirilerinin etkisiyle görüşleri Marksizm'e yakın bulunsa da Şeriati'nin asıl gündemi İran'ın ve İslam'ın içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm bulmak olmuştur.

İslam Devrimi öncesinde Şah yönetimi modernleşme hamlelerinde bulunmuşsa da atılan adımlar kısıtlı bir alanda gerçekleşmiştir. Özellikle ekonomik alanda gerçekleştirilen kısıtlı modernleşme hareketleri yeterli olmamış ve Şah'a karşı oluşan muhalefet ortak bir çatıda birleşmiştir (Çelī k, 2023, s. 8). Devrim öncesinde Humeyni daha çok ulemaya ve yerel halka hitap ederken, Ali Şeriati aydınlara hitap etmiştir. İslami altyapısının sağlam oluşunun yanında Batı düşüncesini de iyi analiz eden Şeriati, Batı'nın kendi kültürel hegemonyasını yayma politikası karşısında direnme gerekliliğini kitaplarında ve konuşmalarında sık sık dile getirmiştir. İran İslam Devrimi'ne giden süreçte Ali Şeriati ideolog, Humeyni ise eylem adamı olarak öne çıkmıştır. Şeriati; cihat, adalet, tevhit, ümmet, imamet, İslam'ın tanınması gibi kavramların üzerinde durmuş, bunlara anlamlar yüklemiş ve halkın anlayacağı şekle büründürmüştür. Humeyni de bu kavramları eyleme çevirmiştir (Durlanık, 2021, s. 126). Fakat sonuç olarak İran toplumu gerek ekonomik gerek sosyal olarak bu değişime hazır bir durumda olduğundan iki ismin çabaları yalnızca bu süreci hızlandırmıştır.

Kimilerince, İslam devriminin ideolojisinin başrollerinden biri olduğu bile söylenmiş olmakla birlikte aslında onun mevcut İran rejimi ile örtüşmek bir yana, devrim sonrası taraftarları kanlı bir şekilde tasfiye edilmiş, bazı kitapları yasaklanmış ve hakkında yersiz dedikodular çıkarılarak (Mason, SAVAK

ajanı vb.) karalamaya çalışılmıştır. Onun devrime etkisi, İslam'a getirdiği sosyal adaletçi yorum ve Marksist düşünceye yönelik güçlü eleştiri sayesinde Marksizm'in dindarlar üzerindeki baskısını bloke etmesi ve gençlerin çağdaş bir 'yerli' (dini / milli) çizgide kalmasını sağlamış olmasıdır. Yoksa devrim sonrasında kurulan rejimle bir ilgisi yoktur (Cesur, 2012, s. 29). Ali Şeriati, Müslümanların zihin dünyasında kalıcı bir yer edinmiştir. Onun engin tecessüsü, "eşsiz mücadele azmi" ile birleşmiş; asırların birikimine dayalı olan Şiiliğe bazen yeni boyutlar kazandırmaya çalışmış; bazen onu aşar gibi olmuş, bazen de Şiiliğin çıkmaz sokaklarında dolaşıp durmuştur. Belki de bu yüzden İran'da, kendi toplumu tarafından "gizli Sünnilik" ile itham edilmiştir (Onat, 2013, s. 232). Ancak Ali Şeriati, sık sık hayatından ve fikirlerinden örnekler verdiği Ebuzer gibi doğru bildiğini söylemekten geri durmamıştır. Bu süreç içerisinde ne Şiilikten vazgeçmiş ne de körü körüne Şiiliğe bağlanmıştır. 'Aydın' kimliğinin gerektirdiği şekilde İran'ın yenileşmesi için entelektüel düzeyde analizler yapmış ve bu analizlerin neticesinde çözüm yolları öne sürmüştür. Genel hatları itibariyle reform hareketlerine en büyük katkısı 'Gelenek Karşıtlığı', 'Batılılaşma' ve 'Öze Dönüş' konularıyla ilgili fikirsel düzeyde verdiği mücadele olmuştur. Yazının devamında, Ali Şeriati'nin düşünce dünyasının temellerini oluşturan bu konular ele alınacaktır.

Gelenek Karşıtlığı

Ali Şeriati, bulunduğu toplumun ve havasını teneffüs ettiği Batı toplumunun dinamiklerine hâkim bir düşünür olarak, geleneğin İran toplumunun yenileşmesinin önünde bir engel olduğunu saptamıştır. Zira modern çağın gerisinde kalmış, bilimsel gelişmeleri yakalayamamış, sorgulamayı ve başkaldırmayı unutmuş bir İran görüntüsünden rahatsız olan Şeriati, toplumu ve toplumun sıkı sıkıya bağlı olduğu gelenekleri eleştirmekten geri durmamıştır. Şeriati, toplumun bireyi etkileyişini şöyle anlatmıştır; "Demek ki ben kötü olmuş isem, bende kötülüğü yaratan veya seçen toplumsal çevredir, iyi olmuş isem, bende iyilik durumunu yaratan ve beni buna çağıran yine toplumsal çevredir, benim işim değildir." (Şeriati, 2014, s. 37) Görüldüğü üzere Ali Şeriati, gördüğü yanlışlıklar karşısında, toplumun ve toplumun alışkanlıklarının dışa vurumu olan geleneklerin, insanı etkilediğini savunmuştur.

"İnsanın Dört Zindanı" adlı kitabında Ali Şeriati, bu dört zindandan biri olarak "Tarih" zindanından bahsetmiştir. Bu düşünceye göre her birey tarihin gerektirdiği biçimde oluşmuştur. Tarih temel belirleyicidir ve insanın seçimleri kendi seçimi değil, tarihin kendisi için belirlediği seçimlerdir. Şeriati bu durumu şöyle özetlemiştir; "Ne siz Farsçayı seçtiniz ne ben seçtim. Tarihimiz bu dili bize verdi, getirdi, gözümüzü açtığımızda bu dili tarihî bir zorunluluk olarak kabul ettik ve bu dil ile konuşuyoruz, bunu reddedemezdik. İslâm'ı benimsedik ise de biz seçmedik, Tarih seçti, bizim bu seçimde katkımız katılmamız yoktu. Bir çevrede doğuyoruz, yetişiyoruz, erginleşiyoruz ki, Tarih tarafından seçilip şartları düzenlenmiş oluyor. Cildimizin rengini biz seçmiyoruz; doğa veriyor. Bunun gibi ruhumuzun rengini de Tarih veriyor, yoksa biz seçmiş değiliz."(Şeriati, 2014, s. 36) Geleneklerimiz, doğrularımız ve karakterlerimize yön veren Tarih zindanına bu şekilde değinen Şeriati bu zindandan çıkmanın yolunu da göstermiştir. Şeriati'ye göre eğer insan; "tarih" adındaki büyük gücün elinde bir oyuncak olduğunu bilirse, tarihin akışını takip edebilirse, bu akışa egemen olan kanunları iyi saptayabilirse tarih zindanından kurtulabilir. Asya'daki, Afrika'daki toplumların geçirdiği dönüşümleri örnek veren Şeriati, tarihin akışına kapılmadan bilinçlenmenin gerçekleşmesi koşuluyla bir 'tarihsel sıçrama' ihtimalinin

mümkün olduğuna inanmıştır (Şeriati, 2014, s. 46). Ona göre, bu şekilde toplumlar içinde bulundukları zindandan kurtulup, gelişmelerini sağlayabileceklerdir.

Ali Şeriati toplumun insanı şekillendirmesi ve bir baskı figürü olarak ortaya çıkmasından da yakınmaktadır. Zira insanın gelişmesi toplumun dinamiklerine bağlıdır ve insan toplumun bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişteki bir topluluğu ve günümüzde geri kalmış bir köydeki yaşantıyı örnek veren Şeriati, bu toplulukların kendi yönetim düzenlerine, inançlarına, geleneklerine en ufak bir kuşku duymayacak şekilde bağlı olduklarını (Şeriati, 2014, s. 48) dile getirmiştir. Fakat çağdaş insan bugün bilim yoluyla özgürlüğünü elde edip, özgürce karar verebilir. Şeriati'ye göre her ne kadar önyargılardan ve katılaşmış toplum dinamiklerinden kurtulmak zor olsa da çağdaş insan içinde bulunduğu toplumun gelenek baskısından, din baskısından bilim ile kurtulabilir ve kendi toplumsal düzeninin yeniden inşasında ana role sahip olabilir (Şeriati, 2014, s. 49).

Ali Şeriati'nin gelenek karşıtlığında dine ve siyasete büyük bir değişiklik getirmiş Safevilere ciddi bir eleştiri vardır. Safevilerin başa geçmesiyle Şiilik başka bir hüviyete bürünmüş ve bu kurumsallaşmış Şia, İran'ın kodlarında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Şeriati, söz konusu gelenekselleşmiş Şia'nın yenileşmenin ve gelişmenin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu dile getirmiş. 'Gelenek Karşıtlığı' adlı bu bölümde Ali Şiası – Safevi Şiası ayrımına değinmek yerinde olacaktır.

Ali Şiası – Safevi Şiası

Ali Şeriati'nin düşünce yapısında Ali Şiası ile Safevi Şiası arasındaki ayrım önemli bir yer tutmaktadır. Gelenekçi din anlayışı ile hakiki din anlayışı arasındaki farka vurgu yapan söz konusu ayrım, Şeriati'nin düşünce yapısında İran'ın ve İslam dünyasının içinde bulunduğu durumun sebeplerini açıklayıcı bir hüviyettedir. O, Ali Şiası'nın terk edilip Safevi Şiası'nın yerleşmesinden itibaren bugüne kadar yanlış bir Şii anlayışının hüküm sürdüğünü ve söz konusu yanlışlığın İran'ın içinde bulunduğu durumda pay sahibi olduğunu iddia etmiştir.

Şeriati, Ali Şiası'nın Safeviler'e dek sekiz asır boyunca tarihte sadece devrimci bir hareket olarak yer aldığını belirtmiştir. O, sınıfçı ve baskıcı olarak nitelendirdiği Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Timur yönetimlerinin karşısında Ali Şiası'nın; donanımlı, bilinçli ve çok derin bir ideolojiye sahip devrimci bir parti olarak mazlum yığınlarının özgürlükçü hareketlerinin çoğunluğunun önderliğini elinde bulundurduğunu ve adalet isteyen, başkaldıran insanlar için bir merkez olduğunu ileri sürmüştür (Şeriati, 2017, s. 16). İnsanları hakir gören, fakirleri sömüren yöneticilerin ve otoriteye bağlı din âlimlerinin zulmü arttıkça; Şia'nın cephe alışının daha güçlü ve mücadelesinin daha sert olduğunu savunan Şeriati'ye göre, Ehlibeyt kültürü o dönemlerde daha derin bir etkiye sahip olmuştur (Şeriati, 2017, s. 16). Şeriati'nin ifadesiyle; "Safeviler geldi ve Şiilik halkın 'Cuma Mescidi'nden kalktı ve 'Şah Mescidi'nde 'Âli Kapu Sarayı ile' duvar komşusu oldu. Böylece 'Al Şia', 'Kara Şia' oldu; 'şehadet mezhebi ise 'matem mezhebi' " (Şeriati, 2017, s. 22).

Ali Şeriati toplumbilimdeki **'**hareketin (movement), kuruma (institution) dönüşümü' ilkesi üzerinden Ali Şiası ve Safevi Şiası'nı incelemiştir. Hareketin ortaya çıkışındaki heyecan ve isteğe vurgu yapan Şeriati, amaca ulaşmak için insanların bu hareketi izlediğini ve karmaşa ve kaos gibi etkenlere karşı direncin bu hareketi beslediğini savunmuştur. Ancak hareket, varmak istediği menzile ulaştığında çatışma ve savaşım ortadan kalkmıştır ve artık "devinim" durumu "durgunluk" durumuna

dönüşmüştür. Toplumbilim açısından incelendiğinde başlangıçta hareket olan şey şimdi kendi gücü içerisinde kuruma, toplumsal bir yapıya dönüşmüştür (Şeriati, 2017, s. 36). Şeriati'nin ifadesiyle; "Şiiliğin, birbirinden bütünüyle bağımsız ve ayrı iki dönemi vardır. Biri, birinci yüzyıldan başlayarak -ki Şiiliğin kendisi, 'kurum İslam'ı' (Sünnilik) karşısında bulunan 'hareket İslam'ından ibarettir- Safeviler döneminin başlangıcına kadarki zamanı kaplayan Şia'nın hareket ve devinim dönemidir. Ötekiyse 'hareket' Şiasının 'kurum' Şiasına dönüştüğü Safeviler döneminden bugüne kadarki dönemdir." (Şeriati, 2017, s. 42) Şeriati, İran'ın içinde bulunduğu durumu, kurum Şiasına dönüşen yozlaşmış yapısına ve ruhunu, heyecanını kaybetmiş dini oluşumlara bağlamıştır. Ali Şiası dönemindeki ulemanın her birinin bir devrimci olduğunu öne süren Şeriati, 20. yüzyıl ulemasının bir ömür boyunca kıraat ve mahreç alıştırması yapmak ile meşgul olmasından yakınmıştır (Şeriati, 2017, s. 44). İnsanların gerçek dertleriyle ilgili bir tasarrufu olmayan bu anlayışı Şeriati şöyle eleştirmiştir; "Bu din öyle bir din anlayışıdır ki sorunları, idealleri, düşünceleri ölüm öncesinden ölüm sonrasına aktarmıştır ve bu dünyayla işi yoktur. Böyle bir din ile insan her işi ahiret için yapar. Ne gelişme evresinde ne toplumsal hayat içerisinde ne de sorumluluklarını yerine getirirken dünya için hiçbir görev hissetmez. Bu öyle bir dindir ki toplumsal bilgi sahibi her aydın ondan bizar olup kaçar." (Şeriati, 2019b, s. 35)

Ali Şeriati'ye göre Şii Âlimi, İslam tarihi boyunca konuşma özgürlüğü, kanıt getirme ve görüşleri değerlendirme özelliğiyle tanınmıştır. Şii âlimi, düşüncelerini ispatlamak için bu konuşma ve tartışma özgürlüğüne ihtiyaç duymuştur. Şeriati, kendi düşüncesine güvendiği için ve ilerlemenin yolunun soru sormaktan geçtiğine inandığından Ali Şiası dönemindeki söz konusu ulema tipolojisini desteklemiştir. Çünkü o, özgür düşünceye, soru sormaya, sorgulamaya her zaman büyük önem vermiştir. Ancak Safevi Şiası uleması soru sormaktan korkmaktadır ve cevap verdikten sonra yeni bir soru ile karşılaştığında tekfir edip, fasıklık ile suçlamaktadır (Şeriati, 2017, s. 59). Şeriati'ye göre kendi dönemindeki ulemaların bu çağ dışı yapısı, ilerlemenin önündeki en büyük engellerden biridir.

Ali Şeriati, Safevi Şiası'nın uzlaşmadan uzak, çağ dışı yapısının aksine çözümleyici, aydın karakterdeki Ali Şiası'nın ulemasına büyük değer vermiş ve eserlerinde bu âlimlerin düşüncelerine yer vermiştir. Söz konusu ulema, Sünni mezhepler ile diyalog yolunu seçmiş, yakınlaşmakta bir beis görmemiştir. Safevi Şiası'nın tekfir edici yapısının aksine Halife Ebubekir ve Halife Ömer'i eleştirmelerinin yanında faziletlerini aktarmaktan da geri durmamışlardır. Mezhepleri yaklaştırma düşüncesine sahip Muhammed Taki Kummi'nin şu sözlerine kitabında yer veren Şeriati, İslam ümmetinin kurtuluşunu bu iş birliğine bağlamıştır:

> "Eğer Şia ve Ehlisünnet mezheplerinin adlarının kökenine dikkat edersek bütün Müslümanları Şia olarak görürüz. Çünkü hepsi, Resulü Ekrem (s.a)'in soyunu sevmektedirler. Aynı zamanda hepsini Sünni olarak görürüz. Çünkü Müslümanların tümü yüce Peygamber (s.a)'in onayı yoluyla gelen her sünnet ve buyruğu uygulamayı gerekli görmektedirler. Dolayısıyla: Biz hepimiz, Sünni, Şii, Kur'ani ve Muhammediyizdir." (Şeriati, 2017, s. 76)

Şeriati, Safevi Şiası'na yaptığı eleştirilerde "kara büyü" kavramını da kullanmıştır. Ona göre Safevi ruhanisi, dinin özünü oluşturan mayayı umursamamış, kendi dünyevi çıkarlarına hizmet etmesi koşuluyla Peygamberin ve Ali'nin öğretilerinden çıkmaktan geri durmamıştır. Sermayedarlığa, burjuvaziye, sömürü ekonomisine karşı durmayı umursamayan Safevi ruhanisi; köleliği aklayıcı fıkhi

yorumlarla çekinmeden meşgul olmuştur (Şeriati, 2017, s. 119). Adeta bir kara büyü yoluyla Şiilik; özgürlükçü, adil, zalimin karşısındaki cesur kimliğinden uzaklaştırılmış ve kan, şehadet ve kıyam ile anılan bir hüviyete bürünmüştür.

Ali Şeriati uzun uzun bahsettiği bu ayrım neticesinde halkı, Safevi Şiası'nın yolundan giden ulema ve yöneticiler karşısında uyandırmak istemiştir. Değişimi istemeyen, yozlaşmış, statik ve özünü kaybetmiş bu anlayış, Şeriati'nin düşüncesinde yenileşmenin ve gelişmenin önündeki en büyük engellerden biridir. Ali Şiası ve Safevi Şiası arasında mutlak güzellikten mutlak çirkinliğe varan bir mesafe olduğunu savunan Şeriati (Şeriati, 2017, s. 54), kurtuluşun Ali Şiası'na dönmekte olduğunu savunmuştur.

"Yapma!" Dini[1*]

Ali Şeriati'nin gelenek karşıtlığının merkezindeki eleştirilerden biri de ulemanın, ebeveynlerin, yetkililerin yeni nesiller üzerindeki baskıcı yaklaşımlarıdır. Söz konusu kuşak çatışması, yenileşmenin önünde büyük bir engeldir. Genç nesle aktarılan "Hayır/Yapma" dininin sorgulamayı engellediğine inanan Şeriati, bu şekildeki bir aktarım ile dinin özünün anlaşılmasının mümkün olmadığına inanmıştır. Eserlerinde genç neslin sözcülüğünü yapan Şeriati, 20. yüzyılda İran gibi karmaşık bir coğrafyada kimlik arayışında olan söz konusu neslin sözcüsü olmuştur; "Ben hep 'yok' diyen değil; bana ne yapacağımı ne okuyacağımı ne anlayacağımı gösterecek, 'evet' diyen bir din arıyorum." (Şeriati, 2019a, s. 82)

Geleneksel toplum yapısının bir tezahürü olan; ebeveynler ile evlatlar arasındaki iletişimsizliğe dikkat çeken Şeriati, ebeveynlerin peşin hükme dayalı yapılarının yeni nesilleri dinden ve geleneksel kültürden uzaklaştırdığını iddia etmiştir. Ona göre ebeveynler sorgulamadan, gelenekçi bir bağlılık ile olaylara bakmaktadır. Fakat yeni nesil sorgulamayı öğrenmiş, bilimsel gerçeklerle yüzleşmiştir. Buna karşı bir argüman geliştiremeyen ebeveynler yeni nesli anlayamamaktadır. Şeriati; "Çocuğunuz ahlaksız biri olarak değil; itikadi deliller ve mantıklı sebeplerle sizden uzaklaştı. Çocuğum dediğiniz kişi size yabancılaştı." (Şeriati, 2019a, s. 72) diyerek ebeveynlere seslenmiş ve bu iletişimsizliğin sebeplerini açıklamıştır.

Toplumdaki, gençlerin yaşlılardan daha az kavrayış sahibi olduklarına dair kanıyı eleştiren (Şeriati, 2019a, s. 76) Şeriati, gençlerin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Ona göre ebeveynler, yalnızca ölüme ve ölümden sonraki yaşama odaklı bir hayata yönlenmişken; kendini de dâhil ettiği genç ve aydın neslin "ölümden öncesi" ile işi vardır. Zillet, fakirlik ve yoksulluk içinde kıvranılan söz konusu devir de düzeltilmeli ve önemsenmelidir. Şeriati, ebeveynlere yönelttiği eleştiriler üzerinden yaşadığı dönemdeki sistemin çürümüşlüğünü, yozlaşmışlığını şu sözlerle anlatmıştır; "Sorununu halletmek için gerekirse yeni bir vergi kanunu çıkartır, hemen mahkemede gerekli kararları aldırırsın. Falanca şahsı görürsün, filan makama uğrarsın, oraya buraya telefon edersin, dalkavukluk edersin, rüşvet verirsin, torpil ayarlarsın, aracı bulursun vs.!" (Şeriati, 2019a, s. 80) Şeriati bu bozulma karşısında gençlerin tavrına destek vermiş ve düzelmenin formülünü gençlerin isyanında bulmuştur; "Anne, baba! Senin bana gösterdiğin din budur. Oysa ben bu dünyada perişan, sefil ve esir olmak istemiyorum. Özgür, onurlu ve başı dik olmak istiyorum. Ben, senin ifadenle bu dünyada özgürlük, izzet, şeref,

1 Ali Şeriati'nin Dine Karşı Din kitabındaki bir bölümün ismi olan bu ifadeyi, kuşak çatışmasını aktaracağım bu bölümün başlığı için uygun gördüm.

saadet ve cennet bahşeden küfrü; sefillik, esaret, acı, keder ve fakirliği gerekli kılan, hatta tavsiye eden senin dinine tercih ettim. Sen küfretmeye, başımın etini yemeye ve kinini kusmaya devam et!" (Şeriati, 2019a, s. 81) Ali Şeriati; gelenekçi ve kendini yenilemeyi 'küfür' sayan bu zihniyetin karşısında yer almış, kökten bir değişim talebi içerisinde olan yeni neslin görüşlerini paylaşmıştır. O, bu çabası ile hem dinin doğru yorumlanmış, gerçek halini yeniden hâkim kılmayı amaçlamış, hem de kendi dönemindeki İran'ın Safevi Şiası tarafından şekillendirilmiş yapısının değişmesini arzulamıştır.

Batılılaşma

Ali Şeriati hem kendi medeniyetinin kodlarına hem de Batı'nın dünyayı algılayış şekline tam olarak hâkim bir düşünürdür. Dolayısıyla Batılılaşma ile ilgili görüşleri hayli önem arz etmektedir. Şeriati, İslam dünyasında modernizme en ciddi eleştirileri getiren aydınlardan biri olmakla birlikte medeniyet ve ilerleme karşıtlığı yapmamıştır. Onun eleştirisi 'emperyalizm' ve Batı'nın iç sorunlarından doğan çelişkilerin İslam dünyasında da aynı şekilde aranmasına karşı bir eleştiridir (Cesur, 2012, s. 249). Batılılaşmanın ve uygarlaşmanın arasındaki farkı anlamak için önce Batı'yı anlamak gerektiğini savunan Şeriati bu doğrultuda Batı'yı incelemiş ve önemli çıkarımlar yapmıştır.

Şeriatı, Batı'nın 18. yüzyıldan itibaren sosyologların, psikologların, sanatçıların ve hatta devrimcilerin yardımıyla medeniyetin tek olduğunu dünyaya dayatmaya çalıştığını savunmuştur. Dolayısıyla Batı, medeni olmak isteyeni kendi dayattığı yaşayışa tabi olmaya ikna etmek istemiş ve bunu inkâr edenlerin ilkel kalacağı düşüncesini zorla kabul ettirmek istemiştir. Bu teze göre kültür, tektir; o kültür de Batı kültürüdür. Bu çaba sonucunda ortaya çıkan ikilem şöyledir; ya vahşi, bedevi ya da Batı tipi medeni olmak!(Şeriati, 2019b, s. 20) Batı hegemonyası kendi çizdiği doğruları, dünyanın geri kalanına hiçbir alanı göz ardı etmeyecek şekilde dayatmaktadır. Öyle ki tüketimin yapılış şekli dahi Batılı olmalıdır, aksi takdirde medeni olmak mümkün değildir. Şeriati, Batının bu dayatmacı anlayışını trajikomik bir örnekle açıklamıştır; "Afrikalı bir genç, emperyalizm Afrika'ya girmeden önce atı, köpeği ve koyunuyla iftihar ederdi; medenî değildi. Fakat Fransızlar oraya girdiği, kabile reisi atını bir Batı otomobiliyle değiştirdiği ve o otomobile oturup gaza bastığı an uygarlaşıverdi."(Şeriati, 2019b, s. 22) Şeriati'ye göre Batı, Doğu'nun üretim şansını elinden almak için tüketime yönlendirmiştir. Doğu, Batı'yı taklit yoluyla tüketimci üretimin kurbanı olmuştur. (Şeriati, 2021, s. 73)

Şeriati Doğu ve Batı ilişkisini gösteren Sordel diyalektiği yoluyla kültürel sömürü düzenini açıklamaya çalışmıştır. Bu düşünceye göre; Batılı; Doğulunun kültürünü, tarihini ve şahsiyetini yadsımamalıdır. Doğulunun savunmaya geçme ihtimaline karşın Batılı kendi üstünlüğünü Doğuluya hissettirmelidir. Batılının tüm çabası Doğuluyu, kendisinin olumsuz ve ikinci sınıf ırk olduğuna ikna etmek üzerine şekillenmiştir (Şeriati, 2019b, s. 25). Doğu haddini bilmeli, düzeltilmesi gereken bir varlık olduğunu kabul etmeli ve Batıya muhtaç olduğunu anlamalıdır. Şeriati, Doğu'nun modernleşme adı altında kendi kültürünü dayatma politikası izlediğini anlatmıştır. Medeniyet ve Modernizm arasındaki farka dikkat çeken Şeriati'ye göre emperyalist saldırıya maruz kalan Müslümanlar açısından Modernizm, gerçekte Batı emperyalizminin ambalajlanmasından başka bir şey değildir (Cesur, 2012, s. 249). Batı için yalnızca kendisi vardır, diğerleri "öteki" olmak durumundadır. "Sartre'ın deyişiyle; 'Sömürgecilerin gözünde yalnızca 500 milyon insan vardır. Geriye kalan iki milyar beş yüz milyon ise yerlidir.' Sömürgecilerin deyişiyle yerli ile insan, yani Doğulu ile Batılı."(Şeriati, 2019b, s. 32)

Batılılaşmaya getirdiği tüm bu eleştirilerin yanında Ali Şeriati; eğer bilinçli, mantıklı, inanç dayanaklarıyla uyumlu bir şekilde yapılırsa Batı'yı taklidin ileri bir iş olduğunu da kabul etmiştir. İlerlemeye, yetkinleşmeye ön ayak oluyorsa, taklidi yapan taklitçinin aydın ve akılcı olduğu da su götürmez bir gerçektir. Şeriati'ye göre Batı'nın deneyimlerinden ve yeni teknikten sadece toplumsal ve iktisadi hayatta değil; İslami araştırmalarda, düşüncenin ve dini inançların ortaya konulmasında yararlanmak gerekmektedir (Şeriati, 2017, s. 169,170). Taklitçilik Christian Dior parfümleri ve Manchester malları kullanmak, "Burda" katalogundaki fotomodellere özenmek (Şeriati, 2019b, s. 44) ile sınırlanmışsa bu taklitçilik aşağılık kompleksine dayalı bir eylemdir, bu yöntemle ilerlemek söz konusu dahi değildir. Medeniyet, toplumda örnekteki şekilci adımlarla yerleşmez. "Medeniyet, düşünce gücünde olgunlaşma derecesidir; sofrası ise ruhun görüşü, derinliği ve letafeti, sosyal gelişme, insanî bilincin oluşumu, sorumluluk duygusu, kültürel birikimin ölçüsü, düşünsel ve itikadi sıçrama, şahsiyetin bağımsızlığı, yaratıcılık yeteneği, yeterlilik, seçme ve ayırt etme gücü, 'tarihi ve toplumsal vicdan', ortak eylem ruhu, teşhis ve yazgıyı değiştirme istek ve yapıcılığıdır. Yani tek kelimeyle ideolojik bir devrimdir." (Şeriati, 2019b, s. 44)

Batı ile kurulacak ilişkide atılacak adımların dikkatli atılması gerektiğini belirten Şeriati, Batı'nın gücünün ve Doğu'nun zayıflığının gayet farkındadır; "camiamız geleneksel bir ruha, miras yoluyla elde edilen değerlere, taklidi ve bilinçsiz bir imana sahiptir. Buna karşılık Batı kültürü yeni ve dinamik bir ruha, akli değerlere, bilimsel bir inkâra, bilinçli bir kapitalizme, gerçekçi bir hayata sahiptir ve şehvetperest burjuva kültürüne, bütün ahlâkî ve itikadi müeyyidelere karşı isyana, **'**hayatın kutsallığı' felsefesine, 'tüketim asaleti', gücün ve hareketin kutsallığı ile 'maddi ilerlemenin asaleti' felsefesine dayanır."(Şeriati, 2019a, s. 69) Bu sözleriyle Ali Şeriati; Batı kültürünün hayatın her alanına nüfuz etmiş etkili altyapısını dikkate almak gerektiğini, aksi takdirde Batılılaşmanın tehlikeli bir hal alacağına değinmiştir.

Ali Şeriati'nin düşüncesine göre uygarlaşma ile Batılılaşma birbirinden farklı iki harekettir. Uygarlaşma, uygar olmayan her topluluk için bir gerekliliktir. Zira İran'ın ve İslam dünyasının içinde bulunduğu geride kalmışlıktan her zaman yakınan Şeriati, yenileşme ve gelişmenin önemine sıklıkla vurgu yapmıştır. Uygarlaşma antiemperyalist bir mücadele iken Batılılaşma için bunu söylemek mümkün değildir. Zira Batılılaşma emperyalizme teslimiyet ve sömürgeciler için sömürgeci faaliyetlerini hızlandırıcı bir ön hazırlıktır. Batılılar farkındadır ki bir topluma sirayet edebilmenin yolu o topluluğu tarihinden koparmak ve kültürüne yabancılaştırmaktır. Böylece o toplum kendini değersiz, köksüz ve kişiliksiz hissetmeye başlar (Cesur, 2012, s. 251). Batı, bu andan itibaren kültürel hegemonyasını dayatır ve o toplulukta Batı hayranı, kendi kültürünü aşağı gören bir nesil oluşur. Şeriati söz konusu nesli şöyle sorgulamıştır; "Eğer bir aydın, örneğin Ebuzer Gifarî'nin çehresini (eğer bugün Avrupa'da gündeme gelse, Avrupa'nın ilerici güçleri, büyük bir devrimci ve ilerici çehre olarak tanıyacağı o çehreyi) gündeme getirse, niçin genç ve aydın nesil onu hemen gericilikle itham eder? Ama aynı kişi, gelip Yunan fahişesi Bilitis'in ezgilerini Farsça bir şiirle dile getirse, niçin modern, ilerici ve aydın bir kişi olarak tasvir edilir?" (Şeriati, 2019b, s. 29) Örnekten de anlaşılacağı üzere, Batı'nın dizayn ettiği şekilde Batılılaşma, nesilleri zehirlemekte ve kendi kültüründen kopuk bir düzen inşa etmek istemektedir.

Ali Şeriati, Batılılaşmaya getirdiği eleştirilerin yanında alternatif üretmek ve yenileşmenin nasıl olacağı ile ilgili çözüm yolu aramak ile de ilgilenmiştir. Batı'nın toplumları öz kültürlerinden, dinamik,

heyecanlı ve kendini arayan vasıflarından uzaklaştırıp; düşkün, umutsuz, taklitçi köleler haline getirmesi (Şeriati, 2019b, s. 26) karşısında ne yapılması gerektiğine kafa yoran Şeriati, çözüm reçetesi olarak 'Öze Dönüş' sloganını öne çıkarmıştır. Bir sonraki bölümde öze dönüşün sınırları, yolu ve yöntemi aktarılacaktır.

Öze Dönüş

Ali Şeriati'nin 'Öze Dönüş' fikrinin kaynaklarına indiğimizde dinin önemli bir itici güç olduğunu görmek mümkündür. Şeriati'nin geleneksel din anlayışından farklı olan ve yeniliğe, devrime vurgu yapan İslam anlayışının iyi anlaşılması 'Öze Dönüş' fikrini açıklamak için elzemdir. Şeriati'nin fikirlerinin dayandığı İslam; yenilenmiş, bilinçli olarak yeni bir bakış açısı kazanmış ve İslami bir Rönesans hareketine dayalı bir İslam'dır. Şeriati'nin dine dayanması dini duyarlılığı olmayan bir aydına da hitap eden; iman ve toplumsal sorumluluk adına adılmış bir adımdır (Şeriati, 2019b, s. 18).

Şeriati öze dönüş fikrini tartışırken her ulusun yönteminin farklı olması gerektiğinin altını çizmiştir. Batılılaşma karşısında çözüm yolu olarak öne çıkan öze dönüş düşüncesinin sağlıklı bir sonuç vermesi için ilk olarak Batılı güçlerin kültürel hegemonyasını nasıl yaydığını iyi anlamak gerekir. Zira Batı, Afrika'da kendi düzenini bir biçimde yayarken, İran'da başka bir biçimde yaymıştır. Batılı, siyah ırka der ki; "Senin beynin medeniyet kuramaz". Afrika halklarını kültür yapamayan ırk olarak kabul eden Batı, bu halklara köleliği uygun görmüş ve kültür yapan (!) Batı'ya hizmet etmelerini beklemiştir. Ancak Şeriati'ye göre sömürgeci Batının İran'a karşı tavrı başkadır. Batı İran'ı yüceltmiş ve geçmişini her zaman övmüştür. Ancak İran'a Batı'nın yaklaşımı şöyle olmuştur; "Sizin medeniyetiz vardı!"(Şeriati, 2019b, s. 27,28). Bu yaklaşım ile Batı, geçmişe övgü dizerken bugünü eleştirmeyi amaçlamıştır. Şeriati'ye göre, Batı bu yolla İran'daki toplumu eski günlerin geride kaldığına dair bir inanca sürüklemeyi ve bu yolla kendi kültürünü empoze etmeyi amaçlamıştır. Batı, bu yolla bir sömürgeci-sömürülen ilişkisi kurmak istemiş ve kendi iktisadi, siyasi, kültürel çıkarlarına göre bu ilişkiyi kullanmıştır. Petrole ihtiyacı varsa, petrolün medeniyetin malı olduğunu, İran'ın malı olmadığını iddia etmiştir. 'Madem İran olarak siz petrolü tüketemiyorsunuz, o zaman petrol bizimdir.'(Şeriati, 2019b, s. 32) Bu bakış açısı sömürgeci-sömürülen ilişkisinin tipik bir örneğidir.

Şeriati hangi öze dönmek gerektiği konusunda da fikirler geliştirmiştir. Bu doğrultuda ırki öze dönme fikrinin faşizme ve etnik cahiliyeyse yol açacağını savunan Şeriati, dinen de bu tavrın uygun olmadığını savunmuştur (Şeriati, 2019b, s. 33). Irki öze dönüş, gelenekçiliğin sığ sularına geri dönmek olacaktır. Öte yandan dünyada çok revaçta olan hümanizm temelli bir öze dönüşü de değerlendiren Şeriati, tüm milletlerin bir tek hakikatte toplanmasının bir ağa-uşak ilişkisine dönüşeceğini savunmuştur. Zira eli boş insanla kapitalistin ortaklığı, Batı'nın gözünde kültürsüz olan Doğu ile kültürün taşıyıcı (!) olan Batının ortaklığı sağlıklı bir öze dönüşün imkânsız olduğu bir senaryodur (Şeriati, 2019b, s. 31). Edward Said'in ifadesiyle; "Nasıl Garp'ın kendisi belli bir yer değilse, Şark da belli bir yer değildir."(Said, 2016, s. 14) Dolayısıyla insanlık tek bir hakikatte toplanamaz.

Öze dönüşün dini bir altyapıya sahip olması gerektiğini savunan Şeriati, en doğru gördüğü öze dönüş yolunu şu sözlerle ifade etmiştir; "Bizim dayanağımız İslami kültürel özümüzedir ve bu öze dönüşü kendimize şiar edinmeliyiz. Çünkü bize bütün özlerden daha yakın olan yegâne öz budur. Şu anda

canlı olan, yaşayan, toplumun bünyesinde bir ruh, bir hayat ve bir iman olarak varlığını sürdüren tek medeniyet ve kültür budur. Bu toplumda bir şeyler yapmak isteyen aydına hayat ve dinamizm verecek olan bu özdür. Fakat İslam'ı, çöküşün sebebi olan, bilgisiz ve bilinçsiz geleneklerin tekrarı biçiminden çıkarıp bilgi ve bilinç veren, ilerici, mücadeleci, uyandırıcı ve aydınlatıcı bir ideoloji haline getirmeliyiz."(Şeriati, 2019b, s. 35) Şeriati bu yolla aydınları harekete geçirmeyi amaçlamış ve aydınlardan öze dönüşün taşıyıcıları olmalarını beklemiştir. Öze dönüşün İslam'ı dönüştürücü etkisine de atıf yapan Şeriati; bu süreç sonunda İslam'ın toplumsal gelenek biçiminden bir ideolojiye dönmesini, ilmi bilgiler toplamından ziyade bilinçli bir imanın oluşmasını ümit etmiştir.

Aydının rolüne dikkat çeken Şeriati, öze dönüş için gerekli olan bilinci ve aşkı toplumun içinden çıkarma görevini aydınlara vermiştir (Şeriati, 2019b, s. 36). Aydın, Peygamberin, "Âlimin kalemindeki mürekkep şehidin kanından üstündür " derken sözünü ettiği âlim kişidir. İslam'ın bir ideolojik form kazanması ve Müslümanların bu anlamda bir bilince ulaşmasına öncülük edecek olanlar doğal olarak aydınlardır. Şeriati'ye göre aydın, bulunduğu konjonktürde, kendi insani statüsünün bilincinde olan kimsedir. Bu bilincin getirdiği sorumluluğun etkisiyle Aydın, halkına zihni, sosyal ve devrimci çalışmalarında önderlik yapması gereken kimsedir (Cesur, 2012, s. 133).

Şeriati; Batı dünyasının sömürü kültürüne hâkim, İslam'ı bilen herkesin bildiğine inandığı bir gerçeklikten bahsetmiştir. Bu gerçeklik şudur; "İslam, kendi tarihi boyunca uykuya dalmış ve geri kalmış toplumları uyandırıp harekete geçiren, yenilgiyi özümsemiş, zillet içinde yaşayan zavallı halklara; izzet, şeref ve kudret bağışlayan bir din olduğunu göstermiştir. Ayrıca İslam sadece birtakım manevi duygu ve düşüncelerden, kalbi iman ve tasdikten ibaret bir din değil; aynı zamanda köklü, zengin ve doğurgan bir kültüre sahiptir. Batı'nın kültürel sömürü ve istila projesinin önündeki en büyük engel de İslam'ın kültür bilincidir."(Şeriati, 2019a, s. 69,70) Öte yandan İran Şiası'nın İslam tarihindeki 'seçkin ve parlak bir bilim-araştırma' rolüne dikkat çeken Şeriati; İslam'ın büyük dehalarının, araştırmacıların, filozofların, tarihçilerin, yazarlarının çıktığı bu geleneğin öze dönüşte önemli bir referans noktası olarak ele alınabileceğine inanmıştır (Şeriati, 2017, s. 108).

Öze dönüş fikri aslında moderniteye, emperyalizme, Batı hegemonyasına karşı bir başkaldırı bir devrimdir. Şeriati Cezayirli sosyolog Fanon'un vasiyetnamesine yer verdiği bölümde Ali Şeriati, öze dönüşün manifestosunu şu sözlerle paylaşmıştır:

> "Avrupa'yı taklit etmemeye karar vermeliyiz. Adımlarımızı yeni bir yolda atmalı, beynimizi yeni bir amaç için kullanmalı ve Avrupa'nın yaratmaktan aciz kaldığı külli bir insan yaratmaya çalışmalıyız! Önemli olan, artık paydan, güçlenme, artış, yol ve yöntemlerden söz etmemektir. Burada konu, tabiata dönüş değildir. Burada söz konusu olan, insanları eksik ve kusurlu yapacak bir yola sevk etmemek; kafalara, onları mahvedecek ve bozacak yöntemler yüklememektedir. İnsanı ilerletme bahanesiyle dize getirmemeli, kendisine ve kaderine yabancılaştırmamalı ve öldürmemelidir. Hayır! Biz kimseye yetişmek hevesinde değiliz; ama daima, gece gündüz insanla, bütün insanlarla birlikte yürümek istiyoruz. (Şeriati, 2019b, s. 343)

Sonuç

Ali Şeriati İran'daki reform hareketlerinin fikir anlamında en önemli şahsiyetlerinden biridir. O; yüzyıllardır süren gelenekleri, dini kabulleri, mezhepsel çatışmaları derinlemesine incelemekten ve incelediği konulara korkusuzca eleştiriler getirmekten çekinmeyen bir şahsiyettir. Yaşadığı coğrafyanın sıkıntılarına çözüm bulmaya hayatını adayan Şeriati, bölgedeki Batılılaşma tehlikesinin farkına varmış ve bu tehlikenin bertaraf edilmesi için fikirleriyle, analizleriyle mücadele etmiştir. Şeriati'nin öne çıkan özelliklerinden biri de eleştirdiği yanlışı yalnızca eleştirmek için dile getirmemesidir. O her zaman, yaptığı eleştirilerin ardından çözüm yolu bulma noktasında da ciddi bir entelektüel çaba içerisine girmiştir. Bu doğrultuda öne sürdüğü "Öze Dönüş" fikri İran ve İslam dünyasının geri kalanı için, reformların nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bir rehber niteliğindedir. Bugünün dünyasında da Batı'nın kültürel hegemonyası etkisini sürdürmeye devam etmektedir ve Ali Şeriati'nin bize çizdiği çerçeve bugün dahi geçerliliğini korumaktadır.

Kaynakça

Cesur, E. (2012). *Dr. Ali Şeriati ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık* (2. bs). Fecr Yayınları.

Çelik, O. (2023). ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNSEL DÜNYASI VE SİYASAL FİKİRLERİ; ŞAHSİYETLER, OLAYLAR VE OLGULAR. *KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi*, *3*(1), 1-10.

Durlanık, K. (2021). *HUMEYNİ'NİN DİNİ VE SİYASİ SÖYLEMLERİNDE ALİ ŞERİATİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BASINDAN ÖRNEKLER* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi* (F. Aytuna, Çev.). İnkılap Kitabevi.

Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şi'ilik. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 223-256.

Said, E. W. (2016). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları* (B. Eyüboğlu & O. Koçak, Ed.; B. Yıldırım, Çev.; 9. bs). Metis Yayınları.

Şeriati, A. (2014). *İnsanın Dört Zindanı* (H. Hatemi, Çev.; 10. bs). İşaret Yayınları.

Şeriati, A. (2017). *Ali Şiası Safevi Şiası* (Hicabi Kırlangıç, Çev.; 5. bs). Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2019a). *Dine Karşı Din* (D. Özlük, Çev.; 14. bs). Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2019b). *Öze Dönüş* (Ejder Okumuş, Çev.; 8. bs). Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2021). *Bilinç ve Eşekleştirme* (M. Demirkol, Çev.; 7. bs). Fecr Yayınları.

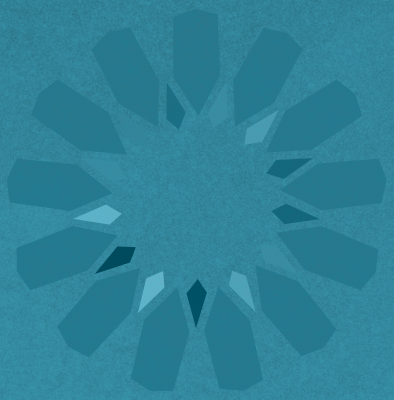

Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK), Sosyal Bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etmek, nitelikli ve özgün akademik üretime katkı sağlamak amacıyla düzenlenen ulusal bir kongredir. TLÇK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek, ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkan sağlamaktadır. 13. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 4-6 Aralık 2024 tarihlerinde İlmi Etüdler Derneği yürütücülüğünde İstanbul Medeniyet Üniversitesi ev sahipliğinde TÜBİTAK'ın destekleriyle İstanbul'da gerçekleşti. 13. TLÇK Bildiriler Kitabı kongrede sunulan tebliğlerin kongre mekanıyla sınırlı kalmaması idealinden hareketle hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongre'de sunulan 32 bildiri kongre sonrasında hakemlik ve editörlük süreçlerinden geçirilerek 2 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında *Edebiyat, Eğitim, Hukuk, Psikoloji, Mimarlık & Şehircilik, Sosyoloji* ve *Uluslararası İlişkiler* alanında sunulan 15 bildiriden oluşmaktadır.

ilem
ilmi etüdler derneği

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

TÜBİTAK

9 786057 824356